СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 9 (2010)

CDU 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

UNIVERSITÉ DE BELGRADE
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE

Faculté de Philosophie de Banja Luka
Archives Intercommunales Historiques de Čačak

ANCIENNES ARCHIVES SERBES

LIVRE 9 (2010)

MÉMORIAL DE L'ACADÉMICIEN SIMA ĆIRKOVIĆ

Belgrade 2010

УДК 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Филозофски факултет у Бањој Луци
Међуопштински историјски архив у Чачку

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 9 (2010)

У СПОМЕН АКАДЕМИКУ СИМИ ЋИРКОВИЋУ

Београд 2010

Овај број *Старог српског архива* штампан је уз финансијску помоћ Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, у склопу пројекта *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024, руководилац проф. др Андрија Веселиновић).

САДРЖАЈ

У СПОМЕН АКАДЕМИКУ СИМИ ЋИРКОВИЋУ

Андрија Веселиновић, *In memoriam Сима Ћирковић* .... XI–XV

Ђорђе Бубало, *Библиографија радова академика Симе Ћирковића објављених 2005–2010. године (са допунама за раздобље 1960–2004)* .... XVII–XXXI

ДИПЛОМАТИЧКА ГРАЂА

Драгић Живојиновић, *Повеља краља Милутина Хиландару претходно приписивана његовом брату Драгутину* 3–17

Андрија Веселиновић, *Оснивачка повеља краља Милутина за Хиландарски пирг на мору са Храмом Спасовим* 19–24

Дејан Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана Душана* 25–50

Дејан Јечменица, *Друга стонска повеља краља Стефана Душана* 51–61

Смиља Марјановић Душанић – Татјана Суботин Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је приложила Милшина жена Радослава* 63–73

Синиша Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла* 75–86

Мария Александровна Чернова, *Письмо царя Стефана Уроша дубровчанам* 87–92

Срђан Рудић, *Повеља Балшића Дубровчанима* 93–98

Марко Шуица – Татјана Суботин Голубовић, *Повеља Вука Бранковића Дубровнику* 99–109

Жарко Вујошевић, *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)* 111–133

Жарко Вујошевић, *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о даривању четири села у околини Врања (Хил. 64)* 135–145

Станоје Бојанин, *Повеља Вука Бранковића којом ослобађа Манастир Хиландар плаћања „турског данка“* 147–158

Раде Михаљчић, *Два дубровачка писма о трговини људима и кријумчарењу соли* 159–166

Невен Исаиловић, *Повеља краља Стефана Остоје Сплићанима* 167–186

Раде Поповић, *Писмо Дубровчана кнезу Павлу Раденовићу у вези са доставом олова у Дубровник* 187–190

ПРИЛОЗИ СРПСКОМ ДИПЛОМАТАРУ

Анатолий Аркадьевич Турилов, *Заметки о сербских грамотах XIV–XV вв., написанных книжным письмом: проблемы писцов, подлинности и датировки актов (из предварительных наблюдений)* 193–216

Марко Шуица, *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године* 217–232

Ђорђе Бубало, *Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу Манастиру Хиландару?* 233–241

Регистар 243–253

Упутство за издавање текстова 255–256

Списак скраћеница 257–259

TABLE DES MATIÈRES

MÉMORIAL DE L'ACADÉMICIEN SIMA ĆIRKOVIĆ

Andrija Veselinović, *In memoriam Sima Ćirković* .... XI–XV

Đorđe Bubalo, *Bibliographie des travaux de l'académicien Sima Ćirković publiés entre 2005 et 2010 (avec des suppléments pour la période 1960–2004)* .... XVII–XXXI

MATÉRIEL DIPLOMATIQUE

Dragić Živojinović, *Charte du roi Milutin pour Chilandar préalablement attribuée à son frère Dragutin* 3–17

Andrija Veselinović, *Charte de fondation délivrée par le roi Milutin pour un pyrgos de Chilandar et son église du Sauveur situés sur la mer* 19–24

Dejan Ječmenica, *La première charte de Ston du roi Stefan Dušan* 25–50

Dejan Ječmenica, *La deuxième charte de Ston du roi Stefan Dušan* 51–61

Smilja Marjanović Dušanić – Tatjana Subotin Golubović, *Charte du roi Stefan Dušan au monastère de Chilandar confirmation de la donation du monastère de Saint-Georges et du village de Uloziste, faite par la femme de Milša, Radoslava* 63–73

Siniša Mišić, *Chrysobulle du roi Stefan Dušan portant rattachement à Chilandar du patrimoine de Rudl* 75–86

Maria Aleksandrovna Tschernova, *Lettre de l'empereur Stefan Uroš aux Ragusains* 87–92

Srđan Rudić, *Charte des Balšić aux Ragusains* 93–98

Marko Šuica – Tatjana Subotin Golubović, *Charte de Vuk Branković aux Ragusains* 99–109

Žarko Vujošević, *Charte du seigneur Konstantin Dragaš à Chilandar et concernant les donations du voïvode Dmitar (Hil. 63)* 111–133

Žarko Vujošević, *Charte du seigneur Konstantin Dragaš à Chilandar et concernant la donation à Chilandar de quatre villages sis aux environs de Vranje (Hil. 64)* 135–145

Stanoje Bojanin, *Charte de Vuk Branković par laquelle il libère le monastère de Chilandar du paiement du « tribu turc »* 147–158

Rade Mihaljčić, *Deux lettres ragusaines concernant la traite des hommes et la contrebande du sel* 159–166

Neven Isailović, *Charte du roi Stefan Ostoja aux habitants de Split* 167–186

Rade Popović, *Lettre des Ragusains au knez Pavle Radenović concernant une livraison de plomb à Dubrovnik* 187–190

SUPPLÉMENTS AUX ARCHIVES DIPLOMATIQUES SERBES

Anatoly Arkadevitch Turilov, *Notes concernant les chartes serbes du XIVe-XVe siècle rédigées dans une écriture de livres. Problèmes concernant les scribes, l'authenticité et la datation des actes (au vu des remarques antérieures)* 193–216

Marko Šuica, *Les rapports entre le prince Lazar et Vuk Branković à la lumière de documents ragusains de 1387* 217–232

Đorđe Bubalo, *Sur la date à laquelle le grand joupan Stefan Nemanjić a délivré sa charte au monastère de Chilandar* 233–241

Registre 243–253

Directives pour l'édition des textes 255–256

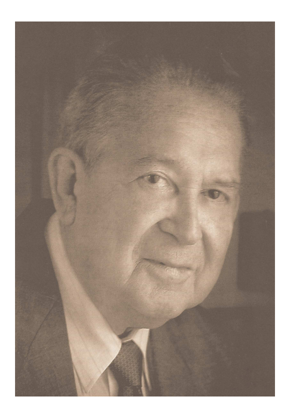
Liste des abbréviations 257–259

У СПОМЕН
АКАДЕМИКУ СИМИ ЋИРКОВИЋУ

Стари српски архив, књ. 9, стр. XI–XV

Андрија Веселиновић

IN MEMORIAM
СИМА ЋИРКОВИЋ (1929–2009)

Прошло је годину дана од када је из живота, плодног и богатог стваралаштвом, тихо и ненаметљиво, како је и живео, отишао академик Сима Ћирковић (14. новембар 2009). Мада је за његовог живота често помињано, са ове дистанце можемо са сигурношћу рећи да је историјска наука у Србији изгубила свог највећег посленика, а проучавање средњег века свог предводника какав се, сасвим сигурно, још дуго неће појавити. Он је несумњиво обележио читаву једну епоху у развоју српске медиевистике, и више од тога, био можда једини српски историчар европског и светског формата. Оно што су за крај XIX и почетак XX века значили Константин Јиречек и Стојан Новаковић, за крај XX и почетак XXI века је неоспорно значио академик Сима Ћирковић. Био је велики ерудита, и као и они, са добрим научним методом, истанчаним до крајњих граница. Уз то га је красила доследна критичност у истраживањима, заснованим на архивској грађи (Дубровник, Котор, Венеција, Хиландар, Будимпешта и др). Зато су његова дела непролазне вредности и великих продора у разним областима средњовековне историје Србије, Босне, балканског и медитеранског простора, укључујући и његову тако битну византијску компоненту без које се не може до краја тачно разумети наша средњовековна суштина, култура, па и данашње особености.

Професор Ћирковић, мада је доживео лепе године, отишао је из живота некако изненада и нагло. Зато је требало времена да се навикнемо на то и да почнемо трезвено да проучавамо његово дело. А оно је, као што знамо, толико обимно и вредно, да ће то чинити и генерације

иза нас. И увек ће нас оно изненађивати чврстином аргументације, сигурношћу и поузданошћу извора и њиховим познавањем, бескрајном ерудицијом, али и познавањем историјске научне методологије и поузданом синтезом.

Схватање историје као науке, још од времена стварања критичке историографије у доба Илариона Руварца, која се највише испољавала у захтеву да се у историји може прихватити и знати само оно што је као податак сачувано у до краја провереним историјским изворима, а да се народно предање као извор у начелу мора одбацити ако се не може потврдити у сачуваним изворима, живо је присутно у целокупном делу професора Ћирковића. Тај захтев, у почетку строг, нарочито ако се зна да, док су дипломатички корпуси у свим европским, па и нама суседним земљама објављени у великим колекцијама још у 19. веку, код нас тај посао није ни до данас приведен крају, напротив налази се на пола пута. Тај „најважнији и најпречи посао у историјској науци“, како је још крајем 19. века говорио Стојан Новаковић, за историчара је свакако најтрајнији резултат и белег. Јер, док остале врсте историјских радова, пре или касније бивају превазиђени новим истраживањима или погледима, издавањем грађе историчар обезбеђује себи трајно место у историјској науци. Дубоко свестан те чињенице, Сима Ћирковић је био један од покретача и реализатора припреме првог тома Српског дипломатара, чије издање обухвата све српске повеље до краја Милутинове владе. Исто тако, активно је до краја живота учествовао у пројекту издавања грађе у новом савременом часопису *Стари српски архив*, који је покренула Катедра за историју српског народа у средњем веку 2001. године. Последњи незавршени прилог који је припремао за наредни број часописа и који се још налазио у његовом компјутеру, говори о повељи цара Душана о утврђивању граница града Котора.

Сима Ћирковић је рођен 29. јануара 1929. године у Осијеку. Његов отац Мирко, родом од Ариља био је службеник речног бродарства. У Сомбору је учио основну школу (1936–1940) и уочи Другог светског рата започео гимназију (1940–1941). Породица се тада преселила у Београд, где је у току окупације наставио нижу гимназију (1941–1944), да би гимназијско школовање завршио у Сомбору (1945–1948). Затим је уписао студије историје на Филозофском факултету у Београду, успешно их окончавши 1952. године. Прво запослење добио је као архивист – приправник у Градском архиву у Зрењанину (1953–1954), а затим као библиотекар у Народној библиотеци у Београду (1954–1955). Определивши се за научни рад још од студентских дана, већ у ово вре-

ме у *Историјском гласнику* објављује прве запажене радове из средњовековне босанске историје. Као већ запажени млади истраживач добио је место асистента у Историјском институту Српске академије наука у Београду (1955–1957). У то време почео је његов интензивни истраживачки рад у Дубровачком архиву, највећој ризници грађе за српску средњовековну историју. Радећи систематски и упорно исписујући архивску грађу из њега скоро четрдесет година, створио је такву изворну основу, да је у његовом опусу мало радова који не садрже бар неку новину или до тада непознати податак из дубровачке грађе, а то је једна од основних вредности његових радова. Велика изворна подлога из тог архива стоји и у основи његове докторске дисертације *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, коју је одбранио на Филозофском факултету у Београду 1957.

Одмах по успешној одбрани, изабран је за асистента са докторатом, а убрзо и за доцента на Катедри за историју народа Југославије у средњем веку. На тој катедри је провео читав свој радни век, до пензионисања 1994. године, при чему је више од четврт века био и шеф исте катедре. Научни и наставни резултати су допринели да већ 1963. године буде изабран за ванредног, а 1968. за редовног професора. За све то време у више наврата је био управник Одељења за историју, продекан (1964–1966) и декан Филозофског факултета (1974–1975). Овде треба нагласити да је на овај положај дао оставку. Универзитетској и широј јавности је познато његово часно држање поводом кризе на Филозофском факултету тих година када је стао у одбрану политички прогоњених и отпуштених колега са факултета.

Научна афирмација у нашим и међународним размерама утицала је да већ 1972. буде изабран за дописног, а 1981. за редовног члана Српске академије наука и уметности. У тој нашој највишој научној установи биран је за генералног секретара (1981–1985). За дописног члана АНУБиХ у Сарајеву је изабран 1978; ЈАЗУ у Загребу 1988; ЦАНУ на Цетињу такође 1988. и ВАНУ у Новом Саду (ван радног састава) 1987. Европска академија за историју (Académie européenne d' histoire) са седиштем у Бриселу изабрала га је за свог члана 1981. године. Та међународна афирмација га је препоручила као нашег представника у разним европским научним телима и асоцијацијама. Био је стални члан Међународне комисије за словенске студије (Commission internationale des études slaves) од 1975; Међународне комисије за историју сталешких тела (Commission internationale pour l'histoire des assembléess d'états) такође од 1975; Међународног комитета за историјску метрологију од

1977. и Научног комитета Међународног института за економску историју (Istituto internazionale di storia economica „Francesco Datini") у Прату који је основао и до смрти водио Фернан Бродел.

Иначе, мада се чврсто и доследно држао научне и личне истинољубивости и поштења, ретко и нерадо се упуштао у актуелне политичке расправе које су пратиле наше друштво сво време трајања његовог живота.

Као врстан наставник и методичар професор Ћирковић је извео бројне генерације професора историје. Истовремено је био ментор многим магистрандима и докторандима. Под његовим руководством и брижним надзором одбрањено је 15 магистратура а исто толико и доктората са различитом тематиком из нашег средњег века. Треба нагласити да су сви они објављени као изванредне књиге, што довољно сведочи и о критеријуму и о труду који је као ментор улагао у њих.

У унивезитетској настави, којој је посветио цео свој радни век, предајући политичку, друштвену и привредну историју српског народа у срењем веку, академик Ћирковић је студентима предавао и методологију историјских истраживања као и Увод у историјске студије и Помоћне историјске науке. Држао је врло посећена предавања на семинарима за пост-дипломце. Исто тако велику пажњу је посвећивао усавршавању професора историје у школама, држећи предавања из методике наставе историје као и на годишњим семинарима за њихову едукацију. Том најважнијем задатку историчара, образовању младих генерација и стицању знања из сопствене и опште историје средњег века, дао је још већи допринос као врсни писац уџбеника и историјских читанки за средње и основне школе. Његови уџбеници из историје су непрекидно у употреби од 1962. године до данас.

Исто тако користио је сваку медијску и другу могућност да утиче на ширење знања у најширој јавности о нашој прошлости, и нарочито на разбијању погрешних представа и митских схватања о неким битним догађајима из српског средњег века. То је чинио преко сценарија и текстова за образовне телевизијске емисије, преко многобројних јавних предавања, до написа и интервјуа у листовима и часописима.

Целокупни његов научни, наставни и јавни рад допринео је да буде добитник низа највиших државних и друштвених признања, од којих треба посебно издвојити Октобарску награду града Београда 1965, Седмојулску награду за животно дело 1982, Орден рада са црвеном заставом 1988, награду Карић фондације за научни рад (заједно са Р. Михаљчићем) за 2000. годину, Награде града Београда 2006, Меда-

љу Константин Јиречек Немачког друштва за историју југоисточне Европе 2006, и многе друге.

Образован на сјајним традицијама европске и наше медиевистике, настављајући, продубљујући и проширујући истраживања свог учитеља Михаила Динића, он је дао низ нових капиталних резултата у проучавању политичког, привредног, друштвеног и духовног живота у средњовековним српским јужнословенским и балканским земљама. Зато га са правом можемо сматрати предводником београдске медиевистичке школе коју је засновао Михаило Динић.

Његова библиографија је такође импозантна. Она броји близу пет стотина јединица из свих области његовог истраживачког интересовања. Одликују се таквом тематском разноврсношћу да слободно можемо рећи: скоро да нема области и теме из српске средњовековне историје којом се није на посредан или непосредан начин бавио. Уз тематску разноврсност његови радови се одликују или новим подацима, или новим методолошким приступом, али пре свега критичким односом према изворима и према ранијим стајалиштима.

Није нам ни прилика ни намера да дајемо шири осврт на личност и дело професора Ћирковића. Једно од виђења његове улоге и значаја у нашој историографији дали смо у пригодној споменици поводом 75 година живота и 50 година бављења научним радом у *Старом српском архиву* број 3 (2004) стр. IX–XVIII. Сматрамо да је ово смао скромно обележавање годишњице његове смрти и дужна почаст једном од утемељивача и овог нашег часописа. Такође, вредан помена и обележавања његовог доприноса нашој науци, нашем часопису и захвалности његових ученика је и допуна његовој, до сад наијсцрпнијој библиографији за период од 2005. до 2010. године која иза овога следи.

Стари српски архив, књ. 9, стр. XVII–XXXI

Оригинални научни рад
УДК 012 Ћирковић С.
УДК 016:93/94"1962/2004"
УДК 016:93/94"2005/2010"

Ђорђе Бубало*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АКАДЕМИКА СИМЕ ЋИРКОВИЋА ОБЈАВЉЕНИХ 2005–2010. ГОДИНЕ (са допунама за раздобље 1960–2004)**

Приликом обележавања седамдесетпет година живота и педесет година научног рада академика Симе Ћирковића 2004, посвећене су му свеске часописâ Зборник радова Византолошког института и Стари српски архив из те године. У оба часописа објављена је тада целокупна библиографија академика Ћирковића до средине 2004. године, када је предата у штампу.[1] Пет година након тог радосног јубилеја академик Ћирковић изненада је преминуо, 14. новембра 2009. Овом, тужном приликом приређује се библиографија његових радова које је објавио у међувремену.

Библиографија представља наставак оне објављене 2004, продужава њену нумерацију и упућује на поједине бројеве (библиографске јединице) из ње онде где је то потребно. Овим пописом обухваћени су и радови публиковани до 2004, који су тада, приликом прикупљања грађе, промакли нашој пажњи. Овде су, такође, наведени радови из библиографије 2004, који су у међувремену поново штампани. Они су пребројани на почетку списка с нумерацијом коју имају у библиографији из 2004.

Приликом разврставања грађе коришћена су иста начела као у претходној библиографији. У рубрици № 470 налазе се подаци о књизи

* Ел. пошта: djbubalo@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

[1] Ђ. Бубало, *Библиографија радова академика Симе Ћирковића*, ЗРВИ 41 (2004) 11–53 [= ССА 3 (2004) XIX–LXIII].

О историографији и методологији, Београд 2007, у којој су поново објављени Ћирковићеви радови из тих области. Уз сваки рад дат је у заградама редни број из претходне библиографије, где су били саопштени подаци о првом издању, односно верзији, код оних радова који су прештампани са изменама, с промењеним насловом или су преведени с неког од страних језика.

Грађа за библиографију (укључујући и обавештења у анотацијама) прикупљена је према подацима који се налазе у електронској бази података COBISS, објављеним библиографијама академика Ћирковића и његовој електронској заоставштини. Састављача библиографије највише је, ипак, задужио господин Властимир Ђокић материјалима и библиографским обавештењима. На томе му и овом приликом изражавам најдубљу захвалност.

Нова издања радова објављених до 2004.

66. *Коментари*, [поглавље у књизи:] Мавро Орбин, Краљевство Словена, 2. допуњено и измењено издање, Sezam book, Зрењанин 2006, 297–438.
    * Коментари су допуњени новим сазнањима и литературом насталим након првог издања 1968.

67. *Извори Мавра Орбина*, [поглавље у књизи:] Мавро Орбин, Краљевство Словена, 2. допуњено и измењено издање, Sezam book, Зрењанин 2006, 439–519.
    * Допуњено новим сазнањима и литературом насталим након првог издања 1968.

81. *Зета у држави Немањића*, [одељак у књизи:] Историја Црне Горе II/1, Историјски институт Црне Горе, Побједа, Подгорица 2006, 3–93.
    * Фототипско изд. књиге *Историја Црне Горе*, књ. 2, том 1, Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970.

82. *Доба Балшића*, [одељак у књизи:] Историја Црне Горе II/2, Историјски институт Црне Горе, Побједа, Подгорица 2006, 3–48.
    * Фототипско изд. књиге *Историја Црне Горе*, књ. 2, том 2, Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970.

261. *Историја за II разред гимназије природно-математичког смера*, 7. прерађено изд., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002, 240 стр; 2005[8]; 2010[9].

310. *Настава историје пред изазовима плурализма*, Уџбеник и савремена настава, приредила Бранислава Марковић, Завод за уџбенике, Београд 2007, 129–142.
    * Прештампано и у № 470.

326. *Срби у средњем веку*, 3. изд., Београд: Идеа, 2005, 271 стр.
* Прво српско издање књиге *I Serbi nel medio evo*, Milano: Jaca Book, 1992 (№ 278), објављено 1995.

328. *Неваде – непознати утврђени град у Србији*, Рудничко-таковски крај: одабране студије 1, прир. Б. Челиковић, Музеј Рудничко-таковског краја, Горњи Милановац 2005, 13–22.

346. *Between Kingdom and Empire: Dušan's State 1346–1355 Reconsidered*, The Expansion of Orthodox Europe, ed. J. Shepard, Ashgate Variorum, Aldershot 2008, 365–376.

388. *Zur Ethnogenese auf dem Gebeit des ehemaligen Jugoslawiens*, Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen, 2. aktualiserte und enveiterte Auflage, hrsg. D. Melčić, Wiesbaden 2007, 21–33.

395. *Srbi u dva hrišćanska milenija*, 2000 godina hrišćanstva, prir. D. M. Kalezić, S. Ristanović, Vukan's, Beograd 2000, 5–12.

428. *The Serbs*, transl. V. Tošić, Peoples of Europe, Blackwell, Oxford, Paperback ed. 2009.

Допуне за раздобље 1960–2004.

23. *Косовска битка*, Косовска битка: Мит, легенда и стварност, ур. Р. Пековић, Београд 1987, 200; под овим насловом прештампан је текст о Бици на Косову из *Допуна и објашњења*, [у књизи:] С. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после Боја на Косову, СКЗ, Коло LIII, књ. 356–357, Београд 1960, 453–456.

35. *Enciklopedija Jugoslavije 5, Jugos–Mak*, Zagreb 1962, [чланак:] Kovačević Ljubomir (355).

65. *Enciklopedija Jugoslavije 7, R–Srbija*, Zagreb 1968, [чланак:] Sklavinije (209).

1965.

431. *Драгоцено дело Стојана Новаковића*. (Педесет година од смрти знаменитог и свестраног научника), Борба, 21. фебруар 1965.

432. *Педагог и научник*. (Михаило Динић), Борба, 25. јул 1965.

1970.

433. [коаутор С. Ђорђевић], *Akademik profesor dr Mihailo Dinić (23. IV 1899 – 12. V 1970)*, Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae 10–1 (1970) 163–164.

1982.

434. *Мишљење проф. Симе Ћирковића о Андрићевом докторату*, Свеске Задужбине Иве Андрића 1 (1982) 247–249; прештампано под насловом *О*

Андрићевој дисертацији, у: И. Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, ур. Д. Драгојловић, Службени гласник, Београд 2009, 133–134.

1985.

435. *Средњовековна прошлост данашњег Косова*, ЗФФБ 15–1 (1985) 151–166 (Споменица Ивана Божића). [Zusammenfassung: *Das Territorium des SA Gebietes von Kosovo im Mittelalter*]; прештампано без напомена, под истим насловом, у: Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа, Призрен–Београд 1987, 553–557.

436. *Агресивни дилетанти*, НИН, 29. септембар 1985; словеначки превод објављен у: Arheo. Glasilo Slovenskega arheološkega društva 10 (1990) 54 [број посвећен теми "Venetovanje. Prispevki k razmerju Veneti-Slovani"].

1987.

437. [коаутор Десанка Ковачевић-Којић], *Predgovor* [књизи:] Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I: Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Posebna izdanja ANUBiH LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka 17, Sarajevo 1987, 7–9.

1989.

438. *Предговор* [књизи:] Битка на Косову 1389. године, Галерија САНУ 65, Београд 1989, 7.

1991.

439. *Il contributo di Agostino Pertusi alla conoscenza del Medioevo balcanico*, Rivista di Bizantinistica, fasc. 1, vol. 1, Bologna 1991, 15–27.

1995.

440. *Recenzija prof. dra Sime Ćirkovića od 5. januara 1987. godine*, [прилог чланку:] D. Roksandić, Pavao Ritter Vitezović u srpskoj kulturi, Kalendar SKD Prosvjeta, Zagreb 1995, 75–76; Прештампано у: D. Roksandic, Etnos, konfesija, tolerancija, Zagreb 2004, 82–83.

* Рецензија о пројекту издавања дела *Serbia illustrata* Павла Ритера Витезовића, с преводом и коментарима.

1999.

441. *The Serbian Nation Throughout History. Raises and Falls in Serbian Statehood in the Middle Ages*, [поглавље у књизи:] The History of Serbian Culture, 2. ed., English ed., Mrlješ, Verzalpress, Beograd 1999, 9–22.

* Превод *Српски народ кроз историју. Успони и падови у средњем веку*, [поглавље у књизи:] Историја српске културе, Горњи Милановац – Београд 1994, 9–22 (№ 313).

442. *Предговор* [књизи:] Salih Jalimam, Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni, Hamidović, Tuzla 1999, 3–4.

2001.

443. *Предговор* [књизи:] Ђорђе Ђекић, Законодавна делатност краља Милутина, Рума 2001, 7–9.

2003.

444. [коаутор Р. Михаљчић] *Историјска читанка за 6. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, 2005[2], 2006[3], 2007[4], 156 стр; v. № 276.

2004.

445. *Срби међу европским народима*, Димензије историје, књ. 5, Equilibrium, Београд 2004, XXV+337 стр.

* Српско издање књиге *The Serbs* (Oxford: Blackwell, 2004), припремљено по ауторовом рукопису; v. № 428.

446. *Дужници и дужнички затвор у средњовековној Србији*, ПКЈИФ 1–4 (2004) 3–26 [Summary: *Debtors and Debtor's Detention in Medieval Serbia*].

* Свеска је изашла 2005.

447. *Српски биографски речник* 1, А – Б, Матица српска, Нови Сад 2004, 916 стр. [чланци:] Аидин Радослав, Радослав Аидин, властелин Стефана Лазаревића (72), Ајаз-паша, султанов намесник у БиХ (72–73), Алекса Божидаревић, кнез, војвода, спахија (88), Алекса Паштровић, босански властелин (88), Александар Комнин Асен, великаш (95), Алтоман, војвода (133), Алтоман Војиновић, великаш, жупан (133–134), Ана, српска владарка, жена Стефана Немање (137), Ана (Агнеза), господарица Мачве и Босне (137), Ана, српска краљица (137), Ана, бугарска царица, кћерка краља Милутина (137–138), Ана (Анка, Анча, Ancha), царица, жена цара Уроша (138), Ана Дандоло, краљица, жена Стефана Првовенчаног (139), Ана (Кирана, Cheranna) Косача, рођена Кантакузина, херцежица (140–141), Ангелина (Ангелија, Анђелина, Angela), деспотица, жена деспота Стефана Бранковића (147–148), Андрија, велики кнез, господар Хума (170–171), Андрија, надбискуп (171), Андријаш, краљевић (172–173), Анђело Муадо (Angelo Muado), магистар, лекар физик (203–204), Антонио де Монтефјоре (Antonius de Monteflore), магистер, лекар (221–222), Арсеније, монах, игуман (268), Бадањ Попадић, властеличић, поткнез Конавала (340), Бакић Ангелина (Angelica), властелинка (369–370), Бали-бег Јахјапашић, намесник Србије (385), Балша III Балшић, владар, господар Зете (394–395), Балша Херцеговић, великаш, господар Доњих Крајева (395), Балша Херцеговић, великаш, херцег од светог Саве (395), Барбара де Паиро (de Payro), херцежица, супруга херцега Стефана (419–420), Батало Шантић, великаш, тепчија босански (442), Батић Мирковић, властелин, босански кнез (442), Белослава, краљица, жена краља Владислава (485), Бељак Санковић, жупан (486–487), Богдан, властелин, жупан (592), Богдан, властелин, жупан, пре 1319 (592–593), Богдан, властелин,

судија (593), Богдан, великаш, брат Јована Оливера (593), Богдан, великаш, протовестијар (593–594), Богдан, великаш (594), Богдан Заварица (Sauarica), властелин (595), Богдан Злокијевић, властелин (595), Богдан Радојевић, великаш, казнац (595), Богдан Станчић, војвода, великаш (596), Богдан Чокеша, великаш (596), Богиша Николић, кнез, властелин (627), Богоје, великаш, војвода (630), Бодин, краљ (641–642), Бодин, властелин, жупан (642), Божидар, великаш, васељенски судија (645), Божидар, дијак херцегов (645), Божидар Горажданин, штампар, монах (645–646), Божидар Решетевић, војвода (646), Божидар Тараховић, свештеник (646), Божић, војни заповедник (651), Божићко Брлић, властелин, жупан (664–665), Бојко, властелин (680), Болеслава, властелинка, жупаница (696), Бора, великаш, војвода (705), Бориловић, казнац, великаш (707–708), Борић, владар, бан Босне (712–713), Боровина Вукашинић, властелин (716), Брајан, великаш (770), Брајан, властелин деспота Стефана Лазаревића (770), Брајан Петар, властелин, жупан (770), Брајислав, властелин (771), Брајко Бранивојевић, великаш (772), Брајко Кузмић, властелин (772), Брајко Пећпал, властелин (772), Бран/Борен, српски владар (776), Бранивој, српски властелин из Хума (777), Бранислав, легендарни дукљански краљ (777), Бранко Занчић, (Zanzich), властелин (778), Бранко Растислалић, великаш (778), Браноје Бранко Бранивојевић, српски великаш (803–804), Братослав, свештеник (808), Братослав, дворанин (808), Будисав Богавчић, властелин, посланик (859).

448. *Средњовековна земљорадња у новом светлу*, [предговор књизи:] Милош Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, 2. изд., Службени лист СЦГ, Београд 2004, 9–12.

Библиографија радова 2005–2010.

2005.

449. Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар (1331–1355)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Биографије 1, Београд 2005, 367 стр. [С. Ћирковић је аутор следећих поглавља:] *Предговор*, 11–12; *„Изданак светог корена“*, 13–30; *„Млади краљ“*, 31–48; *Оставина „младог краља“*, 87–102; *Цар и поданици: властела и себри*, 213–226; *Законодавац*, 227–244; *Између Цариграда и Рима*, 309–324; *Од краља Стефана до Душана Силног: метаморфозе једног лика*, 325–339.

450. *Латинички препис Рударског законика деспота Стефана Лазаревића: увод, текст, превод и коментари*, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XI, Београд 2005, 85 стр. + 13 стр. с факс. [Summary: *The Latin-Alphabet Transliteration of Despot Stefan Lazarević’s Mining Code*].

451. *О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске*, Истраживања 16 (2005) 229–240. [Summary: *Upon a Despot Stephen's Mediation between Hungary and Turkey*].

452. *Повеља Краља Вукашина Дубровнику којом потврђује повеље ранијих српских владара*, ССА 4, Споменица професора Милоша Благојевића (2005) 161–172. [Abstract: *Charte du roi Vukašin délivrée à Dubrovnik par laquelle il confirme les chartes des souverains serbes antérieurs*].

453. *Повеља цара Душана Општини дубровачкој о исплати 200 перпера годишње цркви Светог Николе у Барију (спорне аутентичности)*, ССА 4, Споменица професора Милоша Благојевића (2005) 87–98. [Abstract: *Charte de l'empereur Dušan à la commune de Dubrovnik concernant le versement annuel de 200 perpères à l'èglise Saint-Nicolas à Bari*].

454. *Serbien und Montenegro: Historische Geografie*, Österreichische Osthefte, Ländersonderband Serbien und Montenegro 47, heft 1–4 (Wien 2005) 123–132.
* Свеска је изашла 2007!

455. *Једно рано предање о паду Херцеговине*, Споменица Милана Васића, Академија наука и умјетности Републике Српске, Споменица, књ. II, Одјељење друштвених наука, књ. 14, Бања Лука 2005, 215–224. [Summary: *An Early Tradition about the Fall of Herzegovina*].

456. *Старија и млађа редакција Душановог законика*, Законик цара Стефана Душана. Зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења, САНУ, Научни скупови CVIII, Одељење друштвених наука 24, ур. С. Ћирковић и К. Чавошки, Београд 2005, 91–96. [Summary: *The Old and the New Edition of Dušan's Code*]; прештампано у: Настава и историја 4 (2005) 7–12.

457. *Поздравна реч академика Симе Ћирковића*, на истом месту, 1–2.

458. *На путу ка синтези* [предговор књизи:] Сергије Димитријевић, Нове врсте српског средњовековног новца, Српско нумизматичко друштво, Београд 2005, 3–5; прештампано без измена у: Dinar 24 (2005) 33–34.

459. *Вејн Вучинић, (23. јуни 1913 – 21. април 2005)*, Годишњак САНУ 112 (2005) 617–618.
* Свеска је изашла 2006.

2006.

460. *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског Дубровчанима из 1321. године*, ССА 5 (2006) 43–49. [Abstract: *Charte du roi Stefan Uroš III Dečanski délivrée à Dubrovnik de l'année 1321*].

461. *Студије о Душановом законику 1. Наслови и редни бројеви чланова*, Мешовита грађа (Miscellanea) н. с. 27 (2006) 7–41.
* Свеска је изашла 2007.

462. *Importazione di tecnologie dall'Italia ed esportazione di maestranze dalla Serbia*, Глас САНУ 404, Одељење историјских наука 13 (2006) 73–83 [Резиме: *Увоз техничких достигнућа из Италије и извоз стручне радне снаге из Србије*].

* Саопштење с научног скупа „Србија и Италија у средњем веку (X–XV век)", одржаног у Венецији 18–20. новембра 2001. године, у организацији Фондације Ђорђо Чини.

463. *„Последње године" у последњем столећу српско-византијских односа*, ЗРВИ 43 (2006) 25–29. [Summary: *„Last Years" in the Last Century of the Serbian-Byzantine Relationships*].

* Саопштење прочитано на Четвртој националној конференцији византолога, одржаној 27–29. октобра 2005. у САНУ и на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

464. *Srpska istorijska nauka danas*, Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti, zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2006, 31–33.

* Дискусија на Округлом столу „Српска историјска наука данас", одржаном у Културном центру Београда, 3. децембра 2004.

465. *Српски биографски речник* 2, В – Г, Матица српска, Нови Сад 2006, 881 стр. [чланци:] Варлаам, митрополит зетски (51), Варнава, монах, игуман (52), Василије, епископ босански (54), Велај/Велоје/Белоје, жупан (109–110), Вељко, великаш, војни заповедник (134), Вигањ Милошевић, властелин (177), Вита Баранин, ђакон, дипломата (224), Вита Которанин, градитељ, протомајстор (224), Витомир Стањевић, властелин, жупан (235), Вишеслав, кнез (архонт) (237), Вишња, властелинка, ктиторка (237), Владимир Петрецов (de Petreç), властелин, жупан (240), Владислав, епископ босански (245), Владислав II, краљ (245–246), Владислав, великаш, војвода (246), Владислав Гонома/Јонима, жупан (246), Владислав Дабишић, кнез, властелин (247), Владислав Котроманић, кнез, регент бана Босне (248), Владислав Херцеговић Косача, велики војвода, херцег (248–249), Владислава, властелинка, севастократорица (249–250), Владоје, канцелар, логотет (251), Властимир, кнез (архонт) (265), Влатко, властелин, кастелан (266), Влатко Влађевић, великаш, кнез (267), Влатко Херцеговић Косача, владар, херцег (268–269), Воихна, логотет, дворанин (282), Војин/Војно, војвода, великаш (286), Војислав Војиновић, кнез, великаш (293), Војислав/Војслав Вукчић, властелин, кнез (293), Војислава, баница, жена бана Кулина (293–294), Војислава/Теодора, властелинка (294), Војихна, кесар, великаш, намесник српских царева (294), Вратко, кнез, великаш (319), Вук Балићевић, дворанин (391), Вук Банић, властелин, кнез (391), Вук Белмужевић/Биомужевић, властелин, кнез (391), Вук Бранковић, обласни господар и владар (391–393), Вук Дабишић, властелин, кнез (395), Вук Колаковић, властелин, кастелан (395), Вук Лазаревић, кнез, владар (395–396), Вук Остојић, властелин, кнез (396), Вук

Стефан Котроманић, бан (396), Вук Хранић, кнез, великаш (396), Вукан, велики жупан, владар (406); Вукан, владар, дукљански краљ, велики жупан (406–407), Вукац Хранић, кнез, великаш (415), Вукашин, дворанин, ризничар (417), Вукашин/Влкашин, властелин, ктитор (417), Вукашин Гргуревић, кнез, господар Поповог поља (417), Вукашин Златоносовић, војвода, великаш (417), Вукман Југовић, кнез, коморник, дворанин (433), Вукмир Златоносовић, војвода, великаш (436–437), Вукмир Семковић, властелин, жупан (437), Вукосава, властелинка (470), Вукослава, властелинка (475), Вукша, властелин, кефалија (502), Вуче (Ualço, Вльчє), властелин, кнез (516), Вучица, властелинка (535–536), Гаврило, монах, преводилац (565), Гаврило, монах, дворанин (565–566), Генадије, монах, доместик, писац (645), Георгије Каравида, великаш (652), Георгије Медош, презвитер, ктитор (652–653), Герман, монах, ктитор (671), Герман, монах, ктитор (672), Гојко, властелин, велики логотет (731), Гојко Сладановић, властелин, војвода (731), Гојник, кнез, владар (735), Гојсав, духовник босанских крстјана (738), Гојсава, властелинка (738), Градислав, великаш (764), Градислав Војшић, властелин, челник (764–765), Градић, Мароје (Marinus Blasii de Gradi), трговац, закупник царина (766), Градихна, дукљански краљ (768), Градоје Милтеновић, властелин, жупан (768), Гргур, католички прелат, барски надбискуп (787), Гргур Милатовић, војвода (790), Гргур Поповић, властелин, дворанин (791), Грд/Грдеша, великаш, жупан (793), Грдомил, властелин, казнац (796), Грубадин, властелин, кефалија (823–824), Грубеша, дукљански краљ (826), Групша, властелин, севаст (859).

466. *Прилози историји српског новца*, [предговор књизи:] Сергије Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике, Српско нумизматичко друштво, Београд 2006, 7–9.

467. *Из радионице и о радионици и мајстору*, [предговор књизи:] Сергије Димитријевић, Новац српских средњовековних владара, Српско нумизматичко друштво, Београд 2006, 7–8.

468. *Реч на промоцији књиге „Библиографија о Законодавству цара Стефана Душана“ Гордане Радојчић-Костић*, Анали Правног факултета у Београду 2 (2006) 261–263.

2007.

469. *I Serbi*, trad. di Francesca Niccolai, Edizioni culturali internazionali Genova, Collana Dimensione Europa, Genova 2007, pagg. 397

* Превод књиге *The Serbs*, Oxford: Blackwell, 2004 (№ 428). Садржи предговор италијанском издању (*Prefazione*) Франческе Николаи. Књига је изашла почетком 2008.

470. *О историографији и методологији*, Studia Historica Collecta књ. 3, Историјски институт, Београд 2007, 373 стр, [прештампане су следеће сту-

дије:] **1.** *Српски летописи и византијске кратке хронике*, 13–19 (№ 378); **2.** *Сведочење попа Ђурђа Сремца*, 21–40 (№ 208); **3.** *Мавро Орбин – живот и дело*, 41–60 (превод № 185); **4.** *Рајићева Историја и почеци модерне српске историографије*, 63–70 (№ 307); **5.** *Рад Јована Рајића на историји Босне*, 71–80 (№ 362); **6.** *Јован Рајић и српска историјска терминологија*, 81–84 (№ 411); **7.** *Вук као историчар српских градова*, 84–88 (№ 335); **8.** *Преломно раздобље српске историографије*, 91–103 (№ 306); **9.** *Дилетанти у развоју српске историографије*, 105–110 (№ 359); **10.** *Стојан Новаковић у развоју српске критичке историографије*, 111–115 (№ 332); **11.** *Историографија као огледало времена. О једној Новаковићевој антиципацији*, 117–124 (№ 347); **12.** *Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића*, 125–134 (№ 164); **13.** *Значај Константина Јиречека за историју Срба и Хрвата*, 135–143 (превод № 146); **14.** *Јављање „критичке историографије” на Великој школи и Универзитету*, 145–155 (№ 214); **15.** *Михаило Динић као историчар*, 157–163 (№ 93); **16.** *Једно столеће историјско-географских истраживања средњовековне Србије*, 165–183 (№ 132); **17.** *Иван Божић (23. април 1915 – 20. август 1977)*, 185–195 (№ 369); **18.** *Проблеми модерне историјске синтезе*, 199–206 (№ 83); **19.** *Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје*, 207–213 (№ 130); **20.** *Проблеми биографије светога Саве*, 215–222 (№ 140); **21.** *Косовска битка као историјски проблем*, 223–234 (№ 249); **22.** *Урбанизација као тема српске историографије*, 235–245 (№ 281); **23.** *Особености историографије о средњовековном периоду Црне Горе*, 247–253 (№ 387); **24.** *Сведочење карте*, 255–263 (№ 265); **25.** *Историја и друштвене науке*, 267–278 (№ 91); **26.** *Социјална историја. Сусрет социологије и историје*, 279–282 (№ 119); **27.** *Историографија у изолацији. Српска историографија данас [1994]*, 283–289 (превод № 319); **28.** *Методологија историјске науке и методика историјске наставе*, 291–303 (№ 262); **29.** *Настава историје пред изазовима плурализма*, 305–319 (№ 310); **30.** *Јакоб Буркхарт – критички историчар културе*, 324–336 (№ 350); **31.** *Убеђења и колебања у савременој историографији (Маргиналије уз једну подстицајну књигу)*, 337–344 (№ 325); **32.** *Трагање за предметом. Прилог критичком испитивању темеља историјске науке*, 345–355 (№ 295); *Библиографска белешка уместо поговора*, 357–358.

471. *О једној српско-угарској алијанси*, ЗРВИ 44/2 (2007) 411–421. [Résumé: *Sur une alliance serbo-hongroise*].

472. *Превод повеље цара Стефана Душана граду Скадру*, ССА 6 (2007) 113–121. [Abstract: *Traduction de la charte de l'empereur Dušan à la ville de Skadar*].

473. *Српски биографски речник* 3, Д – З, Матица српска, Нови Сад 2007, 927 стр. [чланци:] Дабижив, великаш, војвода (29), Дабижив, властелин, кти-

тор (29), Дабижив, властелин, слуга (29), Дабижив, властелин, кефалија (30), Дабижив, дворанин, протовестијар, логотет (30), Дабиша, дијак краљевске канцеларије (33–34), Давид, митрополит зетски, после 1396 (35), Давид, митрополит зетски, после 1435 (35), Давид, монах, преписивач (35–36), Давид, митрополит милешевски (36), Дамјан, јеромонах, преписивач (71), Дамјан, јерођакон, преписивач (71), Дамјан Велможовић, властелин (72), Данило, епископ струмички (94), Даница, властелинка, ктиторка (112), Дејан, властелин, логотет (141), Дејан Манијак, властелин војвода (142), Делфин, Јаков (Jacobus Delfini), млетачки патриције, кнез Дубровника (150–151), Деодат, бискуп которски (164), Деса, велики жупан (170–171), Деса, жупан, син краља Владислава (171), Десислава, књегиња (172), Димитрије Вуканов (старац Давид), великаш, жупан (202), Димитрије Кратовац, дијак, преписивач (203), Димитрије Прогонов, великаш, панхиперсеваст (203–204), Димитрије Сума, властелин (204), Динић, Михаило, историчар (291), Дионисије, монах, игуман (298), Дмитар, кмет, ктитор (300), Дмитар Јакшић, великаш, војвода (301–302), Дмитар Крајковић, властелин, велики војвода (302), Дмитар Радојевић, великаш, војвода (302), Дмитар Хартофилаковић, властелин (302), Добровој, дијак (325), Добровој Бранивојевић, властелин (325), Доброслав, зетски владар (329–330), Доброслав Топлић, властелин, жупан (330), Доротеј, монах, игуман (353–354), Доротеј, монах, ктитор (354), Доротеј, архиепископ охридски (354), Драгана, властелинка, монахиња (361), Драгоје Анагност, властелин, ктитор (380), Драгослав/Јоан Драгослав, властелин, велики казнац (385–386), Драгослав, великаш, деспот (386), Драгослав, властелин, жупан (386), Драгослав, логотет (386), Драгослав Охмућ, властелин (386), Драгослав Пробишић, властелин, војни заповедник (386), Драгослав Тутић, властелин, монах, ктитор (386), Драгохна, епископ босански (387), Драгош, великаш, жупан (387), Драгушин/Јован Драгушин, великаш, дворски достојанственик (392–393), Дражен Богопенец, властелин (393), Држман Вукославић, властелин (417), Ђорђе, краљ, дукљански владар (513), Ђорђе, великаш, посланик (514), Ђорђе, великаш, војни заповедник (514), Ђорђе Војтех/Георгије Војтах (515), Ђорђе Кањижаји, великаш, бан (515–516), Ђорђе Пријановић (Jurech de Priano), властелин, жупан (516), Ђорђи, Марсилио/Марчело, кнез (590), Ђорђић, Мато (Matheus de Georgio), дипломата, трговац (591), Ђура Качић, властелин, кнез (616), Ђурађ I Балшић, обласни господар (616), Ђурађ II Страцимировић, обласни господар (617), Ђурађ Големовић, великаш, челник (620), Ђурађ Ђурашевић/Црнојевић, властелин, војвода (621), Ђурађ Маченошић, властелин, војвода (621), Ђурађ Остоуша Пекпал, великаш, ктитор (621), Ђурађ Повика, дворанин, логотет (621), Ђурађ Илијић, властелин, челник (626),

Евренос, великаш, војсковођа (696), Егидије (Egidius), лекар, физик (697), Завида, кнез (829), Захарија Прибислављевић, владар, кнез (848).

474. *Сомборске црте и цртице Николе Ђ. Вукићевића* [поговор књизи:] Никола Ђ. Вукићевић, Црте из прошлости града Сомбора и околине сомборске, Сомбор 2007, 169–175.

2008.

475. *Srbi među europskim narodima*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008, 351 str.

* Превод књиге *The Serbs*, Oxford: Blackwell, 2004 (№ 428), приређен према српском издању *Срби међу европским народима*, Београд 2004 (№ 445) у језичкој редакцији Анте Башића. Садржи ауторов *Predgovor hrvatskom izdanju*, str. 7–18.

476. *Доментијанова просопографија*, ЗРВИ 45 (2008) 141–155. [Résumé: *Prosopographie de Domentijan*].

477. *Земља Мачва и град Мачва*, ПКЈИФ 1–4 (2008) 3–20. [Summary: *Mačva Fortress – Mačva Territory*].

* Свеска је изашла 2009.

478. *Из старог Дубровника: грађани рођени и грађани стечени*, ИЧ 56 (2008) 21–38. [Summary: *From the Old Dubrovnik: Citizens Born and Citizens Made*].

479. *Писмо бана Стјепана II Котроманића кнезу и општини дубровачкој о дугу дубровачких трговаца*, Грађа о прошлости Босне 1 (2008) 23–35. [Abstract: *Lettre du ban Stjepan II Kotromanić au comte et à la commune de Raguse concernant une dette de commerçants ragusains*].

480. *Енциклопедија српског народа*, Завод за уџбенике, Београд 2008, [чланци:] бан (66); бановине (69); богумилство (113–114); варвари (154); витез (178); двор/дворац, коаутор Б. Вујовић (270–271); краљ, коаутор Р. Љушић (547); племство (848); Срби (1033–1040).

481. *Повеље и писма Стефана Лазаревића (поводом књиге: Александар Младеновић, Повеље и писма деспота Стефана. Текст. Коментари. Снимци, Чигоја штампа, Београд 2007)*, ССА 7 (2008) 231–242. [Résumé: *Chartes et lettres du Stefan Lazarević*] [критички приказ].

482. *Академик Игнациј Воје лауреат државне награде Словеније*, ИЧ 57 (2008) 467.

2009.

483. *История Сербов*, пер. Ф. Б. Альбрехт, Е. И. Якушкина и А. А. Силкин, Националная история, Весь Мир, Москва 2009, 409 стр.

* Превод књиге *The Serbs*, Oxford: Blackwell, 2004 (№ 428), приређен према српском издању *Срби међу европским народима*, Београд 2004 (№ 445). Садржи ауторово *Предисловие к русскому читателю*, стр. VIII–XIII.

484. *Писмо краља Стефана Твртка I о уступању куће у Дубровнику*, Грађа о прошлости Босне 2 (2009) 63–69. [Abstract: *Lettre du roi Stefan Tvrtko Ier concernant la cession d'une maison à Dubrovnik*].

485. *Писмо митрополита јерусалимског Михаила Дубровчанима*, ССА 8 (2009) 129–135. [Abstract: *Lettre du métropolite de Jérusalem Michel aux Ragusains*].

486. *Друго писмо митрополита јерусалимског Михаила Дубровчанима*, ССА 8 (2009) 137–141. [Abstract: *Seconde lettre du métropolite de Jérusalem Michel aux Ragusains*].

487. *Почеци хартија од вредности у Срба*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора. Зборник радова са научног скупа одржаног 19–21. марта 2009, ур. С. Ћирковић и К. Чавошки, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд 2009, 179–188. [Summary: *Beginnings of the Instrument of Securities in Serbia*].

* Зборник је објављен 2010.

488. *Von Land des Despoten zum Land des Vojvoden*. Preisrede von Prof. Dr. Sima M. Ćirković, anlässlich der Verleihung der Konstantin-Jireček-Medaille der Südosteuropa-Gesellschaft bei dem internationalen Symposion *Die Vojvodina im Rahmen der Donau-Kreisch-Marosch-Theiss-Euroregion* am 04. September 2007 in Novi Sad, www.suedosteuropa-gesellschaft.com.

* Беседа С. Ћирковића на свечаној академији уприличеној поводом доделе Медаље „Константин Јиречек" за заслуге у проучавању Југоисточне Европе.

489. *Пљевља у средњем веку*, Историја Пљеваља, ур. Славенко Терзић, Пљевља 2009, 71–88.

490. *Српски биографски речник* 4, И – Ка, Матица српска, Нови Сад 2009, 922 стр. [чланци:] Иван (Јован, Johannes), свештеник, протовестијар (34), Иван Влаховић, властелин, кнез (34), Иван Десисалић, властелин, кнез (34–35), Иван Марковић, властелин, кнез (35), Иванко Пробиштитовић, властелин, ктитор (47–48), Игњатије из Смоленска / Игњатиј Смољанин, монах, писац (100), Изабела Бранковић, деспотица, супруга Ђорђа Бранковића (109), Иларион, митрополит грачанички (113), Илија Врачнић, властелин, кефалија (114), Илија Загуровић, трговац (114–115), Исак Нићифор (Кир-Исак, Керсак), великаш, севастократор (195–196), Исидор, митрополит београдски (203–204), Јаквинта, дукљанска краљица (214–215), Јаков, монах, ктитор (217), Јаков Монета, властелин (218), Јакша Брешчић, великаш, војвода (228), Јевдокија/Еудокија, жена великог жупана, царица (327), Јевдокија Балшић, деспотица (327–328), Јелена, кнегиња, жена Младена III Брибирског (358), Јелена (монахиња Јелисавета, Јевгенија), царица, жена цара Душана (358–360), Јелена/Лена, Алена, Јевросима (монахиња Јелисавета), краљица, жена краља Вукашина (360),

Јелена/Јелача, деспотица, жена Стефана Лазаревића (360–361), Јелена, херцежица, жена Стефана Вукчића Косаче (361–362), Јелена Котроманић, кнегиња, регенткиња босанског бана (366), Јелена Топија, властелинка (366), Јелисавета, (Elisabeth), краљица, жена краља Милутина (371), Јелисавета Ерицо (Исабета/Isabetha Erizzo), кнегиња, жена Ђурђа Црнојевића (372), Јеремија, војвода (385), Јероним де Санкто Миниато (Hieronymus de Sancto Miniato), магистер, лекар (395), Јефтимије, епископ рашки (403), Јоаким Ђураш, властелин (413), Јоаникије, митрополит призренски (414), Јован/Иван (Johannes), архиепископ барски (422), Јован/Иван (Johannes), властелин (422–423), Јован, епископ зетски (423), Јован, епископ хумски (423), Јован, јеромонах, игуман (423), Јован, епископ злетовско-морозвишки (425), Јован, јеромонах, игуман (425), Јован (Johannes), свештеник, титуларни бискуп призренски (425–426), Јован, јеромонах, игуман (426), Јован Анђел (Калојан), великаш, господар Срема (431), Јован Владимир, кнез, владар Дукље (431), Јован Грубанић Лапор/Иван Грубановић Лапор, рударски стручњак, кнез Трепче (432), Јован Лекеш де Кало (Johannes Lewkus de Kallo), угарски великаш (436), Јосиф, епископ хвостански (733), Југа, властелин, поджупан (750), Јура, великаш, сатник (761), Калиник, епископ рашки, (791), Калист, јеромонах, игуман (795), Калојан Русота/Јован Росотас, цариник (798), Кантакузин, трговац, цариник (812), Кантакузин, Манојло, властелин, кнез (813–814), Кантакузиновић Јања/Јован, трговац, закупац царина (814), Катарина/Катерина, војвоткиња, жена Сандаља Хранића (895), Катарина, властелинка, жена Вукца Хранића (895), Качановски, Владимир Васиљевич, историчар, универзитетски професор (913).

2010.

491. *Од историје спасења до националне историје: Владарски култови код Срба*, Годишњак Факултета за културу и медије Универзитета Мегатренд 2, св. 1 (2010) 741–753. [Summary: *From History of Salvation Toward National History: The Case of Serbian Sacred Rulers*].

492. *Писмо Радоње Куделиновића Дубровнику о заоставштини требињског свештеника*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 63–67. [Abstract: *Lettre de Radonja Kudelinović à Dubrovnik concernant l'héritage d'un prêtre de Trebinje*].

* Недовршен текст пронађен у рукописној заоставштини академика Ћирковића допунио је и за штампу приредио Дејан Јечменица.

493. *Jedan primer kruženja darova*, Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998), ur. D. Lovrenović, Sarajevo 2010, 53–58.

494. *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, ed. Robert E. Bjork, Oxford University Press 2010, [чланци:] Belgrade; Kosovo battle; Serbia/Rascia.

495. *Српска енциклопедија*, Том I, Књига 1, А – Беобанка, МС, САНУ, Завод за уџбенике, Нови Сад – Београд 2010, [чланци:] Албанци (135) [коаутор], Алтоман, великаш, војвода (176), Бајазит I, турски султан (452).

496. *Списи о старом српском новцу* [поговор књизи:] С. Димитријевић, Библиографија српске средњовековне нумизматике, ур. Н. Димидријевић и М. С. Димитријевић, Београд 2010, 5–6.

497. *У потрази за изгубљеним оригиналом Душановог законика*, [поговор књизи:] Ђ. Бубало, Душанов законик, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд 2010, 7–11.

ДИПЛОМАТИЧКА
ГРАЂА

Стари српски архив, књ. 9, стр. 3–17

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1299"
УДК 091=163.41"1299"

Драгић Живојиновић*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА ХИЛАНДАРУ ПРЕТХОДНО ПРИПИСИВАНА ЊЕГОВОМ БРАТУ ДРАГУТИНУ**

[око 1299]

Стефан Урош II дарује српској светогорској обитељи села Битун, Ослнице, М'сково и З'борско у околини Призрена, потврђује власништво над виноградом у Билуши, селу у близини поменутог града и прописује обавезе становништа призренских метохâ Манастира Хиландара. Потврђују се и власничка права атонског општежића над Црквом Светог Димитрија у Призрену и њеним имањем, као и поседовање села Локвице и планине Често камење. Дуго се мислило, пре свега због потписа „Стефан, по милости Божјој краљ српски“, да је овај документ акт краља Драгутина. На основу анализе, међутим, унутрашњих података повеље и њених појединих спољашњих одлика, истраживачи у последње време све више сматрају да исправа потиче из последњих година XIII столећа и да је њен ауктор краљ Милутин.

Stefan Uroš fait don à la communauté athonite serbe des villages de Bitun, Oslince, M'skovo et Z'borsko, tous situés dans les environs de Prizren, confirme la propriété sur une vigne à Biluša, village à proximité de Prizren, et prescrit les obligations des habitants des métoques de Chilandar, s'élevant aux alentours de Prizren. Ce document confirme également les droits de propriété de la communauté athonite sur l'église Saint-Démétrios à Prizren et ses biens, ainsi que la possession du village de Lokvica et de la montagne appelée Često kamenje. On a longtemps pensé, avant tout en raison de la signature « Stefan, par la grâce de Dieu, roi de Serbie » que ce document était un acte du roi Dragutin. Sur la base de l'analyse, dont notamment les données intrinsèques de cette charte et certaines de ses caractéristiques extérieures, les chercheurs sont de plus en plus enclins, ces derniers temps, à dater ce document des dernières années du XIIIe siècle et à lui attribuer pour auteur le roi Milutin.

* Ел. пошта: istorinst@hi.sanu.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Привредни, друштвени и културни развој српских земаља средњег века* (ев. бр. 147030).

Српски владар поклања Хиландару села Битун, Ослнице, М'сково и З'борско (више не постоје, али су њихова имена сачувана као микротопоними у атарима села Локвица и Стружје јужно од Призрена), потврђује му виноград у Билуши (7 км на ЈЗ од Призрена) и детаљно прописује обавезе зависног становништва призренске метохије српског општежића на Светој гори. Краљ, затим, потврђује атонској обитељи Цркву Светог Димитрија у Призрену са свим поседима и правима и, напослетку, село Локвицу и планину Често камење (између села Заплужје и Стружје – оба на 10-ак км ЈИ од Призрена). Повеља није датована, а у потпису стоји: **СТЄФАНЬ ПО МИЛОСТИ БОЖИЮИ КРАЛЬ СРЬБСКИИ**.

Документ се чува у Архиву манастира Хиландара, где је заведен под бројем 4, топографска сигнатура А 3/1. Писан је, на пергаменту димензија 315 х 410 мм, читким уставом и црним мастилом, при чему су крст симболичке инвокације, почетно слово, слова **С** (7. ред, реч **Село**) и **И** (у 15, 21. и 34. реду), владарски потпис и крстови који му претходе и следе, изведени киноваром. Текст броји, рачунајући и потпис, 43 реда и веома је добро очуван, са изузетком местимичних оштећења (вероватно од пресавијања) у 2, 7, 18, 21, 22, 29. и 30. реду, која онемогућавају читање појединих речи или слова. При дну, између речи **БОЖИЮИ** и **КРАЛЬ** у потпису, на црвеној врпци провученој кроз пет рупица висио је златни печат пречника 40 мм.[1] На аверсу је представа краља у свечаном фронталном ставу са двоструким владарским крстом у десној и свитком у левој руци, уз невешто написану легенду: **СТЄПАНЬ КРАЛ**. На реверсу је свети Стефан у стојећем положају са крстом у левој руци и ореолом око главе, док легенда гласи: + **С(ВЄ)ТИ СТ[Є]ФАНЬ ПРЬВОМꙊЧЕНИКЬ**.

Фотографије ове повеље могу се наћи у Санкт Петербургу (колекција П. И. Севастјанова, I, n° 8) и на неколико београдских адреса: у Архиву Српске академије наука и уметности (АСАНУ 7903-а/4, 8866–4, 8876.в.23, 8880-б/4 [печат]), у Археографском одељењу Народне библиотеке (НБС Ф 2739) и у Архиву Србије (микрофилм).

---

[1] Уп. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, n° 4 (А 3/1), 20. Печат није више причвршћен за повељу, отпао је са врпце приликом дезинсекције архивских просторија, таква хемијска реакција могла би да буде последица недовољно доброг квалитета злата, тј. чињенице да је печат позлаћен. О томе уп. Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 232, 233.

Ранија издања

Повеља је доживела више издања, прво још 1890. године трудом Љубомира Стојановића (*Стари српски хрисовуљи*, n° 3, 11–12), који је документ датовао годинама 1276–1281. и, наравно, приписао га Драгутину. Уследило је публиковање у изводу у збирци Стојана Новаковића (*Законски споменици*, 387–389), одакле сазнајемо да је исправа требало да изађе и у злосрећној едицији Љубомира Ковачевића (Споменик СКА 44), коју је замео вихор Првог светског рата. Ипак, Новаковић је, служећи се Ковачевићевим преписима, тачно пренео формулацију у потпису: „по милости Божјој", а не „по вољи" како читамо код Стојановића. Затим је акт угледао светлост дана у петербуршкој едицији Василија Корабљова (*Actes de Chilandar* II, n° 6, 389–391), објављеној у јеку Великог рата – захваљујући коме је постала библиофилска реткост (знатну улогу у томе одиграла је, истини за вољу, и Октобарска револуција). Последње издање, овог пута праћено преводом на енглески језик, уследило је у смирај трећег миленијума (*Selected Charters of Serbian Rulers [XII–XV Century] Relating to the Territory of Kosovo and Metohija* I, ed. and trans. by T. Živković, S. Bojanin, V. Petrović, Athens 2000, n° 5, 48–50 [текст], 51–53 [превод]). Заједничко свим издавачима било је то што нико од њих није сумњао у краља Драгутина као ауктора, те су исправу сви смештали у период од 1276. до 1281. године.

Став издавача словио је све до недавно као општеприхваћена чињеница. Владимир Мошин је у регесту ове повеље (*Споменици на Македонија* I, 274–275) покушао да прецизира датум њеног обнародовања, па је предложио 1277. годину као могуће време настанка, будући да су тада владали пријатељски односи између Србије и византијског цара Михаила VIII Палеолога – из јула исте године потичу два златопечатна сигилиона ромејског владара српском манастиру на Светој гори. Рад Мирјане Живојиновић (*Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару?*, ЗРВИ 22 (1993) 129–136), међутим, из основа је променио дотадашње виђење овог документа. Резултати њених истраживања показују да је ауктор краљ Милутин, а да је исправа настала после 1284. и пре 1300–1302, а највероватније око 1299. године. Премда су њени закључци темељно образложени, ставови М. Живојиновић ипак нису једногласно усвојени од свих припадника медиевистичке заједнице: док је Љубомир Максимовић (*Севасти у средњовековној Србији*, ЗРВИ 22 (1993) 137–138) сагласан са њом, Гордана Томовић (*Крстац – средњовековно име Шар-планине*, Вардарски зборник, Бео-

град 2003, 13 и нап. 9) се изричито не опредељује између понуђених решења, а Душан Синдик (*Српска средњовековна акта,* n° 4 (A 3/1), 20) датује акт у Драгутинову епоху (1276–1282).

Текст повеље[*]

+ „**Вьзвеселих̑ се ѡ рек̑ших мнѣ вь домь Г(оспод)нь идѣмь**“,[2] **како бо реч(е): „Вьниты ср[ь]дце скроушено имоуще и д(оу)хь смѣрень, нь** |2| **и пльтьс̑каго приношеныꙗ не ѡтврьже се**“,[3] **г(лаго)лѥт бо: „Прынесѣте Г(о)с(поде)вы с(ы)нове Б(о)жии, прынесѣте Г(о)с(поде)вы** ***с(ы)ни ѡвни̑ѥ***(!)[4]“.[5] **Тѣ**|3|**м̑же и азь, аще и грѣхолюбыѥмь с̑нижень, сыи потьщахь се маль сьь дарькь принести прѣс(ве)тѣи Б(огороди)ци помощьни**|4|**ци всѣмь хрыс(ти)ꙗном оупвающимь на ню, ꙗкоже оубогаꙗ оудовица принесе лефта два вл[а]д[ы]цѣ своѥмоу Х(ри)с(т)оу и си**|5|**имь великоую глоубиноу м(и)л(о)сты ѥго ѡбрѣте.**[6] **Тогожде и азь, аще и недостоинь ѥсмь, надѣи се приноудиты неноуди**|6|**моѥ м(и)л(о)срдыѥ прѣч(и)стыѥ вл[а]д[ы]ч[и]це наше Б(огороди)це покрыти ме ризою м(и)л(о)сты своѥе вь д(ь)нь соудьнии, дахь манастироу ѥе** |7| **иже вь С(ве)тѣи горѣ в‹ь Х›илан̆дары Село именѥмь Бытоунь и Ѡѣс̑льнице и Мьсково и Зьборьско, а мега имь оу Ѥѥ**|8|**вьць прѣко оу Рожьце оу Братьѥвьщицоу како рѣка Бѣлыца потече оу Пекьс̑кыи стоуденьць, и виноградь оу** |9| **Прызрѣнѣ оу Билоуши, кои соу билы коупилы оу метохыискога чл(о)в(ѣ)ка Боудымирьци Прьвославыки. И призрѣ**|10|**ньс̑ке метохыѥ како соу стрѣглы стражю ѡд Грькь да не стрѣгоу, нь затоу стражю да даю оу С(ве)тоу гороу, чл(о)в(ѣ)ка да стрѣ**|11|**жеть страже на моры на пристаныщи. Нь что имь оуз̑моу госомь ѡд Грькь да имь никто не приплати, аке не** |12| **боуде подьвода на нѥ. И люде сиѥ с(ве)тыѥ цр(ь)кве пре коѥ имаю мегоу**

---

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

[2] *Пс* 122, 1.

[3] Уп. *Пс* 51, 17.

[4] Несумњива писарска грешка, у складу са псаламским завршетком требало би да стоји: **славоу и чьсть**.

[5] *Пс* 29, 1.

[6] Уп. *Мк* 12, 41–44 и *Лк* 21, 1–4.

собомь да се прю прѣд игоумном или прѣд влад|13|льцы цр(ь)ковьными развѣ невѣре и провода земле и вражде, а сь землıаны соудь да и ѥсть прѣ(д) кралемь или |14| прѣд ѥдниѣмь ѡд владальць двора кралева коѥга испроси игоумьнь и братьıа, а севаст ни инь кои влад|15|льць ни оу чемь да не соуде оу сихь метохыıахь. И ѥще и сиѥ створи кралевьство мы помощи и м(и)л(о)стыи |16| ради с(ве)тыѥ Б(огороди)це и сп(а)сеньıа ради своѥго. Послоуси кои се чинѥ прѣд кралемь или прѣд владальци двора кра|17|лева мегоу людьми и влахы сиѥ с(ве)ты(ѥ) цр(ь)кве что се прю сь землıани или самы мегоу собомь, аке боу|18|де до провода или до вражде послоухь да ѥс(ть) два динара. И сиѥ видѣвь кралевьство мы ⟨ıако⟩ симь людемь |19| и влахомь с(ве)тогорьс҇кы поуть да бива по в҇са лѣта, за тога ради не ходити на воискоу ни с кымь развѣ |20| поути оу С(ве)тоу гороу или боуде наводь кои на зем҇лю. И трьгь К҇ныньць да не ходи на воискоу ныкьди |21|, нь работоу ⟨да р⟩абот⟨ают цр⟩(ь)квы коѥ имь коуплѥ повелѣваѥ да носе. И на семь трьгоу кто се ѡбрѣте оу зе|22|мь по силѣ ч⟨ес⟩о м⟨а⟩ло и велико да врати самоде-сето, а г(о)с(по)дьствоуѥ да го кажеть ıако и невѣ҇рника. |23| И сиıа села коıа прида кралевьство ми сѣи с(ве)тѣи цр(ь)квы, земле цр(ь)квы половына, а людемь половина. И оу |24| Призрѣнѣ цр(ь)квы с(ве)т(а)го Дьмытрыıа что си ѥс(ть) имала испрьва ѡна с(ве)таа цр(ь)квы: или виногради или ниве |25| или млини. И люде кои се ѡбрѣтаю оу Прызрѣнѣ с(ве)т(а)го Дьмитриıа да не работаю сь градомь, ни да имаю |26| намѣ҇тка, нь да соу свободны ѡд всѣхь работь малихь и великыхь кралевьства мы. И кога си присели |27| да не имать за него печалы ни севаст ни кнезь, просто рекохь ѡд всѣхь влад[а]л[ь]ць малих и великыхь. |28| И дахь село Ло҇квыцоу с(ве)тои Б(огороди)ци с(ве)тогорскои сь всѣми мегами како си ѥ имѣла ѡт прѣжде, а мега моу |29| како гред(е) хрыдь ѡд Дрѣвѣна града на Кырильць, на ⟨Ко⟩ньскоу главоу и како поуть гред(е) по срѣдѣ Зборь|30|скога на Прѣслопь, на стоуде҇ньць како се вали каме⟨н оу⟩ Ѡполыѥ и оу Локвыцоу и поутемь на Заногоу, |31| право на Ѡс-тражьницоу, право оу Калетиноу рѣкоу и на Врьх пшени҇чны и како гред(е) хрыдь надь Роупоу |32| право оу Мрьтвьчькы поток, и

Мрьтвьчкы потокь како оупада оу Гвоздь, а планина Често каменик |33| за Масларию на Полꙗницоу, на Ѡбодь, на Враню стѣноу, на Сопоть како дрьжи рѣка Ѣшывица, на Гра|34|дище, на Лоупрьдь, на Радковьць, надь Козью стѣноу на Главыцоу право оу потокь. И ѡсвободи ѥ |35| кралевс(тво) мы ѡ всѣхь работь малихь и ве[ли]кыхь, и ѡброка да не даю жюпомь. Тѣмже б(о)ж(ь)ствьнаꙗ братиѥ, |36| аще кога Б(ог)ь изволи быти г(оспо)д(и)на срьбскои земли: или с(ы)на кралевства мы, [и]ли вьноука или правьноу|37|ка, или ѡт прочихь, прошю оу вась малоѥ сее: ꙗко никомоу сего не прѣтворити сьтворенаго мною. |38| Аще ли кто хоке дрьзноути и прѣтворити се мною створеноѥ, да ѥ проклеть ѡт Г(оспод)а Б(ог)а вьседрьжите|39|лꙗ и прѣч(и)стыѥ ѥго матере, и ѡд ч(ь)стнаго и животворещаго кр(ь)ста да побиѥнь боудеть, и да ѥс(ть) прокле|40|ть ѡт дванадесете ап(о)с(то)ль ѡд четирехь ѥвангелысть и ѡть триста и ѡсмьнадесете с(ве)тихь ѡ(ть)ць никы|41|искаго прьваго збора и ѡд мене, аке грѣшень ѥсмь, проклеть да ѥсть вь сии вѣкь и вь боудоущи. |42| Сего ради бо писавь и подьписахь.+

+ СТЕФАНЬ ПО М(И)ЛОСТИ БОЖ(И)ЮИ КРАЛЬ СРПЬСКІИ +

Превод повеље

„Обрадовах се због оних који ми рекоше: пођимо у дом Господњи“, јер рече: „Неће се ускратити улазак ономе ко има срце скрушено и дух смерни, али се ни жртва плотска (неће одбити).“ Јер, каже: „Принесите жртву Господу, синови Божји, жртвујте Господу *као што приличи синовима*.[7]“

Стога се и ја, ако сам и унижен грехољубљем, потрудих овај мали дарак да принесем пресветој Богородици – помоћници свим хришћанима који се у њу уздају, као што је и убога удовица дала две лепте владици своме Христу те је тиме задобила његову дубоку милост. Зато и ја, иако сам недостојан, надајући се да ћу убедити непринудиво милосрђе пречисте владичице наше Богородице да ме покрије ризом своје

[7] Дословно би стајало: „синове овнујске“, али пошто је тај део текста несумњиво искварен у преписивању, дат је превод који, узимајући у обзир смисао читавог навода, изгледа најлогичније. Оваква врста писарске грешке указивала би на то да препис није настао са оригиналног документа.

милости у судњи дан, дадох њеном манастиру који се налази у Светој гори, у Хиландару, село по имену Битуњ и Ослнице и Мсково и Зборско; а међа им је у Јејевац преко у Рошце у Братјевштицу, како река Белица потече у Пећки студенац; и виноград у Призрену у Билуши, који су били купили од метохијског човека Будимирца Првославића. И да не чувају стражу од Грка у призренској метохији коју су чували, него за ту стражу да дају човека у Свету гору, да чува стражу на мору на пристаништу. И што опљачкају од Грка, то нико да им не приплати. А спорове који људи ове свете цркве имају међу собом – да расправе пред игуманом или пред црквеним великодостојницима, осим невере и издаје земље и вражде, а то да буде земаљски суд и да се држи пред краљем или пред неким од великаша са краљевог двора кога затраже игуман и братија, а севаст или неки други од великаша да не суде у овим метохијама. И још и ово учини краљевство ми за помоћ и милост свете Богородице и ради спасења свога. Послуси који се чине пред краљем или пред великашима краљевог двора између људи и влаха ове свете цркве, било да се суде са световњацима [људима који не припадају цркви] или сами међу собом, ако се тичу провода или вражде – да је два динара. И пошто је видело краљевство ми да ови људи и власи целе године путују на Свету гору – да не иду на војску (у рат) ни са ким, само да путују на Свету гору, или ако буде неки напад на земљу. И трг Книнац никад да не иде у војску, него да работају работу цркви, да преносе робу коју им нареди (да носе). И ако се неко нађе на овом тргу да је нешто мало или велико на силу узео, да врати десетоструко, а управитељ да га казни као неверника. И ова села која је дало краљевство ми овој светој цркви, половина цркви, а половина људима. И у Призрену – оно што је испрва имала Црква Светог Димитрија, било да су виногради или њиве или млинови. И људи Светог Димитрија који се налазе у Призрену – да не раде са градом, нити да имају наметка, него да су слободни од свих работа краљевства ми, малих и великих. И кога ту себи насели, о њему да се не старају ни севаст ни кнез, просто речено, нико од властелина малих и великих. Светој Богородици светогорској дадох село Локвицу, са свим међама које је имала раније, а међа му [селу] како иде хрид од Дрвена града на Крилац, на Коњску главу и како пут иде посред Зборскога на Преслоп, на студенац како се вали камен у Опоље и у Лукавицу и путем на Заногу, право на Остражницу, право у Калетину реку и на Врх пшенични, и како иде хрид над Рупу право у Мртвачки поток, и Мртвачки поток како упада у Гвозд, а планина Често камење за Масларију на Пољаницу, на Обод, на Врању

стену, на Сопот како држи река Вшивица, на Градиште, на Лупрад, на Ратковац, над Козју стену на Главицу право у поток. И ослободи је краљевство ми свих работа малих и великих, и оброка да не дају жупама.

Зато, божаствена браћо, молим онога кога Бог одреди да буде господар Српској земљи, сина краљевства ми, или унука или праунука, или неког другог, тражим од вас само ово мало – да нико не поруши ово што сам ја одредио. Ако ће се ко дрзнути и покварити ово што сам ја одредио, да је проклет од Господа Бога сведржитеља и пречисте његове Матере, и од часног и животворног Крста да буде побеђен, и да је проклет од дванаесторице апостола, од четворице јеванђелиста и од 318 светих отаца Првог никејског сабора, и од мене, иако сам грешан – проклет да је у овом веку и у будућем. Тога ради писах и потписах:

СТЕФАН ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ СРПСКИ

Каснији записи на документу:

На полеђини се налазе два доцнија записа.[8] Први је из XIV столећа: + **Хрисовꙋль за Локвицꙋ**, док је други из XIX века и представља белешку монаха Никандра: **Хрисовꙋль се Стефана кралѧ** (дописано руком XX столећа: Драгутина) **извѣствꙋтъ како даеть оу призрѣнски наχїѧ села и мѣста на монастирь нашъ и описꙋетъ здѣ всѧ по синорамъ.**

Дипломатичке особености

Повеља започиње крстом симболичке инвокације, за којим следи аренга (ред. 1–5) – иначе јединствена у српском дипломатичком материјалу – проткана псаламским цитатима и алузијом на јеванђеоску анегдоту о дару убоге удовице, све у циљу истицања потребе да се чине добра дела. У краткој нарацији (ред. 5–7) краљ каже да је, у складу са том потребом и у нади да ће га Богородица на Страшном суду покрити „ризом своје милости“, одлучио да дарује њен светогорски манастир. Занимљиво је да изостаје уобичајена монашка петиција–интервенција, већ одмах следи обимна диспозиција (ред. 7–35). Најпре се говори о поклањању четири села: Битуна, Ослнице, М’скова и З’борског и сумарно доносе њихове међе (ред. 7–8).[9] Потом се прелази на пот-

---

[8] Дајемо их према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, n° 4 (А 3/1), 20.

[9] Како се међу топонимима помиње и Пећки Студенац , то је нагнало Мошина да ова села смести крај Пећи (*Споменици на Македонија* I, 274), док су приређивачи најновијег издања (*Selected Charters*, 51, нап. 118) сматрали да дотична насеља треба тражити у троуглу Пећ–Исток–Клина. М. Живојиновић (*Да ли је сачувана повеља*

врђивање винограда у призренском селу Билуши који је подложник из хиландарске метохије продајом неовлашћено отуђио од српске обитељи на Атонској гори (ред. 8–9). Следе опширне одредбе о обавезама зависног становништва призренске метохије Хиландара (ред. 9–23).

Прва од њих (ред. 9–11) укида обавезу стражарења према Грцима, а уместо тога један човек са призренских метоха мора да иде на Свету гору и држи стражу на хиландарском пристаништу. Суспендовање стражарских дужности у призренској области могло би се објаснити тиме да она престаје да буде погранична област према Византији, што би одговарало првим годинама Милутинове владавине када је, после великих освајања 1282–1284, граница померена много даље на југ.[10] С друге стране, помен пристаништа српског манастира, а не Хрусијског пирга изграђеног 1300–1302, даје нам ове две године као terminus ante quem документа.[11] Да исправа припада времену Уроша II, сведочи и ромејска титула севаста (ред 14) у имунитетној формули. Одавно је примећено да се она у Србији први пут јавља баш у овом акту.[12] Епоху краља Милутина карактерише убрзана „византинизација“ српског државног апарата – појава која се нарочито повезује са стабилизовањем српске власти над територијама у Македонији након склапања мира са Царством 1299.[13] Да ли је методолошки исправно претпоставити да се титула севаста јавља у Драгутиновом акту и да је то изолована појава у наредних двадесетак година, будући да се тај појам редовно користи тек од 1300. и повеље за Светог Ђорђа код Скопља? Рекли бисмо да није и да је природније приписати повељу његовом брату и наследнику.

У даљем тексту исправе, Хиландару се потврђују поседи и повластице Цркве Светог Димитрија у Призрену (ред. 23–27) и власништво над селом Локвицом (ред. 28–32) и планином Често камење (ред. 32–34) – уз детаљан опис међа и сажете имунитетне одредбе (ред. 34–35).[14]

краља Драгутина, 130) тврдила је да то *може*, али *не мора* да упућује на подручје Пећи. Њен опрез ће се показати оправданим, будући да су се све те насеобине налазиле у околини Призрена.

[10] На то је прва указала М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 131.

[11] *Исто*, 135.

[12] С. Новаковић, *Византиски чинови и титуле у српској средњевековној држави*, Глас СКА 78 (1908) 255.

[13] Љ. Максимовић, *Севасти у средњовековној Србији*, 138.

[14] М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 134–135; иста, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998,

Уводни део санкције (ред. 35–37) доноси владареву молбу наследницима (**или сына кралевства мы, ли вьноука или правьноука, или ѿт прочихь**) да не кваре његов труд. Онима који би се оглушили о молбе духовна санкција (ред. 38–41) прети Христовим и Богородичиним проклетством; убиством од стране Часног крста; клетвом дванаесторице апостола, четворице јеванђелиста и 318 светих никејских отаца–саборника, као и вечним краљевим проклетством. На занимљиву спољашњу одлику пажњу је скренула М. Живојиновић: број 18 написан је словима – **ѡсмьнадесеть**, што није уобичајено у српској дипломатичкој пракси и јавља се још само у Милутиновој исправи за Свету Петку у Торанима.[15] Четири јеванђелиста, као и часни и животворни крст, елементи су санкције који не фигуришу пре Милутиновог времена,[16] а примећује се да у овој повељи недостаје *сила* као конвенционални појам који прати синтагму „часни крст“.

Документ се завршава короборацијом (**сего ради бо писавь и подьписахь**) и потписом црвеним словима (**СТЕФАНЬ ПО МИЛОСТИ БОЖИЮИ КРАЛЬ СРПЬСКИ**), датума нема, док је печат сачуван. Мошин је био уверен да не постоји ниједан потпис краља Милутина без његовог другог имена Урош.[17] Мишљење је, међутим, М. Живојиновић да то што се краљ претежно потписивао са оба имена, не искључује могућност да је то могао да уради и само као Стефан. Познато је, уосталом, да је Дечански сигнирао своја акта и као Стефан Урош и као Стефан. Штавише, палеографске одлике потписа и читавог документа веома су блиске онима из две познате Милутинове даровнице: за Келију Свете Петке у Торанима (око 1299/1300) и потврдне за Хиландар

118, сматра да су Свети Димитрије, Локвица и Често камење оригинални поклони краља Драгутина из његове несачуване даровнице, обнародоване недуго пошто је ступио на престо.

[15] М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 130. За Свету Петку уп. В. Korablev, *Actes de Chilandar* II, n° 9, 402, ред 66. У нашој повељи је и 12 написано као **дванадесеть**, док су у исправи за Свету Петку коришћени нумерички симболи (ред 65).

[16] V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 3 (1954) 37. За јеванђелисте је М. Живојиновић (*Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 133) утврдила да се у Милутиновим документима јављају још само у хрисовуљи за Светог Ђорђа Скопског, уп. *Споменици на Македонија* I, 237, § 78.

[17] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) 85.

(почетак XIV столећа, пре 1304).[18] Стога и њен закључак „да краљев потпис у нашој повељи не открива њеног аутора“.

Као што је било речи у претходном излагању, до личности ауктора се долази анализом унутрашњих података, а све што је изнето упућује само на један закључак – исправа је изашла из владарске канцеларије краља Милутина. Када је у питању време настанка повеље, већ је напоменуто да terminus ante quem одређује подизање хиландарског пирга у Хрусији 1300–1302, док се из податка о слободном упућивању призренских људи на Свету гору може судити, наше је мишљење, да је дошло до стабилизације српско-византијских односа, па би то сугерисало 1298/1299. као terminus post quem. Зато се слажемо са проценом М. Живојиновић да је документ обнародован око 1299. године.

Установе, важнији термини

У претходним бројевима *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови: **провод** (ССА 2), **вражда** (ССА 8), **севаст** (ССА 1, 2, 5, 7), **кнез** (ССА 1, 2, 3, 6, 7), **жупа** (ССА 1, 2, 6, 7, према регистру).

Гуса, *6* (страна), 22 (ред у издању) – разбојништво се у Душановом законику назива гусом, а онај ко се њоме бави гусаром и он се најчешће спомиње у пару са татом, тј. лоповом. Назив гусара се тек доцније ограничава на морске разбојнике. Од српске речи **гоусарь** потиче име славне угарске лаке коњице, коју су у XV столећу углавном попуњавале српске избеглице, а будући да је њен превасходни задатак био да врши препаде, пљачка и узнемирава непријатеља, њени припадници се од времена краља Жигмунда (1387–1437) зову хусарима. Појам гуса се веома често среће у преписци Републике Светог Влаха са словенским суседима, а у писму Дубровчана кнезу Гргуру Дражетићу поводом разбојништва Омишана користи се термин **коурьса**.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 23, 69, 188, 205, 208, 267, 270; М. Пуцић, *Споменици србски* II, 136; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 72, §149, 74, §157, §158, §160.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 246, 511; *ЛССВ*, 135 s. v. *гусари* (Ђ. Бекић); P. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London – New York 2005[2], 309.

---

[18] М. Живојиновић, *Да ли је сачувана повеља краља Драгутина*, 129–130, 133. О потписима Стефана Дечанског уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици XIII. Потпис*, Глас СКА 106 (1923) 39, као пример хрисовуље где се Дечански потписао само као Стефан, уп. ССА 3 (2004) 7, ред 76 (С. Мишић).

Послух, *7*, 30, 34 – вишезначни правни термин. Може да означава: сведока, његово саслушање или судску таксу која се наплаћује за то саслушање. У нашој повељи ради се о последњем случају.

Литература: *ЛССВ*, 561 (Б. Марковић).

Оброк, *8*, 63 – обавеза која је, пре свега, подразумевала да се владару, његовој пратњи и службеницима, у старија времена и властели и трговцима, даје храна. Зависно од тога коме су били намењени, постојало је више врста оброка, при чему је највећи следовао владару и његовој дружини, а њега су морали да дају сви зависни жупљани, па чак ни попови нису били поштеђени. Право на оброк, на подручју на коме су службовали, имали су и представници месне управе. Поједина црквена добра бивала су ослобођена овог намета. Алтернативно значење овог појма је плата или данак. Тако је свети Сава, сведочи Теодосије, подучавао војнике да се „клоне насиља, неправедног грабљења и оброцима својим да буду задовољни“.

Литература: М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–188; *ЛССВ*, 458 (исти).

Топографски подаци

Битун, *6*, 14 – према карти Гордане Томовић, налазио се у непосредној близини села З’борског (ЈЗ од њега). Као што је био случај и са остала три села која је Милутин даровао Хиландару (Ослницама, М’сковим и З’борским), до времена издавања тзв. „сводне хрисовуље“ за манастир и пирг на мору (1303/1304) село Локвица се проширило на њихове атаре па се о њима више није говорило.

Литература: Г. Томовић, *Крстац*, 13, 17 (карта).

Ослнице, *6*, 14 – потес Осојница у локвичком атару.

Литература: Г. Томовић, *Крстац*, 13.

М’сково, *6*, 14 – потес Мско поље у атару села Стружје. Ово село се налази у Средачкој жупи, на падинама Шареника (огранак Шарпланине), 8 км ЈИ од Призрена.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1, Војногеографски институт, Београд 1973[2]; *Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа*, одг. ур. јеромонах др Атанасије Јевтић, Призрен – Београд 1987, 531; Г. Томовић, *Крстац*, 13.

З’борско, *6*, 15; *7*, 54 – потес Борско поље (висораван која се граничи са жупом Опоље) у атару Локвице. Спомиње се као **Борьско полѥ** у арханђеловској хрисовуљи цара Душана.

Извори: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 108, ред 910.

Литература: Г. Томовић, *Крстац*, 13; С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 54.

Билуша, *7*, 17 – село са прибрежја леве стране Призренске Бистрице, удаљено 7 км на ЈЗ од Призрена.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 3–2, бр. листа 680–3–2; М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, Ономатолошки прилози VII, Београд 1986, 19, 110, n° 131 и 111 (карта); 112, n° 151 и 113 (карта); *Задужбине Косова*, 399.

Книнац, *7*, 37 – трг у Хвосну, недалеко од подримског села Книне (данас Клина). Заједно са Клином дарован је Хиландару још повељом великог жупана Стефана Немањића из 1200–1201. године.

Извори: А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202*, Прилози КЈИФ V/1–2 (1925) 11.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, Ономатолошки прилози II, Београд 1981, 50, 80, n° 44 на карти уз стр. 63; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 156–157, 223–224.

Локвица, *7*, 50, 55 – село на левој страни Призренске Бистрице, на источним обронцима (надморске висине 830–900 м) планине Цвиљен, 7–8 км ЈИ од Призрена.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, Ономатолошки прилози VII, Београд 1986, 30, 110, n° 140 и 111 (карта); 112, n° 136 и 113 (карта); *Задужбине Косова*, 473.

Дрвенград, *7*, 52 – потес у атару Јабланице (село на источној страни планине Цвиљен, пружа се западно од Локвице и 5 км ЈИ од Призрена).

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; *Задужбине Косова*, 450; Г. Томовић, *Крстац*, 13.

Преслоп, *7*, 54 – потес у селу Стружје. Трећа дечанска хрисовуља га спомиње као међу села Манастирице (у Шар-планини, 11–12 км ЈИ од Призрена).

Извори: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 231.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; *Задужбине Косова*, 531; Г. Томовић, *Белешке са истраживања Призрена и околине*, ИЧ 44 (1997) 381; иста, *Крстац*, 13.

Опоље, *7*, 55 – жупска област у долини Плавске реке, јужно од Призрена. Припадала је властелинству Богородице Љевишке, тј. Призренске епископије. У арханђеловској хрисовуљи описане су međe које деле жупу од Крстца.

Извори: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 108, ред. 909–912.

Литература: Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље VII–2 (1932) 124; М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, 34; Г. Томовић, *Крстац*, 13.

Занога, *7*, 55 – потес у селу Небрегоште (смештено у превојима Шар-планине, 10 км ЈИ од Призрена), чији се атар граничи са локвичким. Заногу спомињу трећа дечанска и арханђеловска повеља.

Извори: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 231; С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 108, ред 910.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; *Задужбине Косова*, 490; Г. Томовић, *Крстац*, 13.

Остражница, *7*, 55 – највероватније је идентична са данашњим селом Стружје.

Литература: *Selected Charters*, n° 5, 53, нап. 129.

Калетина река, *7*, 56 – водени ток који пролази преко потеса Колетеница у атару села Манастирице.

Литература: Г. Томовић, *Крстац*, 13.

Често камење, *8*, 58 – ова планина се простирала на југ од Локвице и налазила се између села Стружје и Заплужје (село на крајњем североисточном делу жупе Опоље, 12–13 км СИ од Драгаша), јужно од брда Маслар. Спомиње се у хрисовуљи цара Душана од 17. маја 1355.

Извори: А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе. I Повеља цара Душана о метохији Св. Петра Коришког*, Гласник СНД 2 (1927) 26, §1; С. Мишић, *Повеље цара Стефана Душана манастиру Светог Петра Коришког из 1355. године*, ИГ 1–2 (1993) 125.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; *Задужбине Косова*, 446; Г. Томовић, *Крстац*, 14.

Мртвачки поток, *7*, 57; *8*, 58 – спомиње се у арханђеловској хрисовуљи као међник насеобине Село у Средачкој жупи.

Извори: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 95, ред 401.

Масларија, *8*, 59 – данашње брдо Маслар (висине од 1.386 до 1.625 м), налази се на северном обронку централног дела Шар-

планине. Спомиње се у трећој дечанској хрисовуљи у склопу међа села Манастирице.

Извори: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 231.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, 31; Г. Томовић, *Крстац*, 14.

Вшивица, *8*, 60 – данас Манастирска река у атару Локвице, на њој се налази потес Вишеница. У арханђеловској повељи река Вшивица је забележена као међаш Речана (село на Призренској Бистрици у крајњем западном делу Средачке жупе, 8 км ЈИ од Призрена).

Извори: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 95, ред 386.

Литература: Топографска карта 1:25.000, Секција Призрен 4–1, бр. листа 680–4–1; М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подримља*, 22; 110, n° 141 и 111 (карта); *Задужбине Косова*, 518; Г. Томовић, *Белешке са истраживања Призрена и околине*, 381; иста, *Крстац*, 13.

Лупрд, *8*, 60 – данашњи потес Лупурда који деле села Локвица и Речани.

Литература: Г. Томовић, *Белешке са истраживања Призрена и околине*, 381; иста, *Крстац*, 13.

Радков'ц, *8*, 61 – данашњи потес Ратковац у Локвици.

Литература: Г. Томовић, *Крстац*, 13–14.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 19–24

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1302"
УДК 091=163.41"1302"

Андрија Веселиновић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ОСНИВАЧКА ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА ЗА ХИЛАНДАРСКИ ПИРГ НА МОРУ СА ХРАМОМ СПАСОВИМ **

1302. године

Краљ Милутин је издао оснивачку повељу Хиландару 1302. године за Пирг на мору са Храмом Св. Спаса. Ову хрисовуљу, оверену позлаћеним висећим печатом, краљ је издао на молбу Киријака, игумана манастира Хиландара, чијом заслугом је и изграђен. Овај пирг (кула) као и утврђења, су требали да заштите пристаниште, сам манастир, као и пут до њега од гусара са мора. Они су претходних година често нападали Хиландар. Хрисовуља је сачувана у оригиналу и исписана је на пергаменту. Данас се налази у збирци принца Павла Карађорђевића на Колумбија универзитету у Њујорку.

En 1302, le roi Milutin délivre en faveur de Chilandar une charte de fondation concernant un pyrgos situé sur la mer et abritant une église du Saint-Sauveur. Le roi délivre ce chrysobulle, authentifié par un sceau suspendu en or, à la demande de Kiriak, higoumène du monastère de Chilandar, aux mérites duquel est attribuée la construction de cet ouvrage. Ce pyrgos (soit sa tour et ses fortifications) a été érigé pour protéger le débarcadère de Chilandar, le monastère même, ainsi que la route y conduisant, contre les incursions des pirates depuis la mer, qui, ces dernières années, ont tout particulièrement visé ce monastère. Le document conservé est un original écrit sur parchemin. Il se trouve aujourd’hui dans la collection du prince Pavle Karadjordjević, déposé à la Colombia University de New York.

Опис повеље и ранија издања

Као што је већ речено, још од времена првих издавача повеље, констатовано је да се ради о оригиналу, добро очуваном, писаном на

* Ел. пошта: aveselin@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

пергаменту формата 19,5 x 55 цм, читким и лепим уставним писмом. Текст је распоређен у 48 редова, исписаних црним мастилом које је сада избледело тако да има браон боју. На почетку је иницијално слово Б које је исписано црвеним мастилом, као и потпис краља Милутина. Краљев потпис је типичног облика за Милутиново време, са карактеристичним скраћеницама у лигатурама за **Ст(ѣ)ф(а)нь** и **Оугрѡшь**, какве се налазе и у другим његовим повељама.

Интересантно је да се на почетку, испред иницијала види црвена мрља. Компјутерским увећањем се може назрети да је избрисана (истругана) симболичка инвокација. Очито је да је она избрисана јер је представа крста била не сразмерно мања од иницијалног слова. Зашто није поновио инвокацију, да ли због могућег разливања црвеног мастила на претходно иструганом месту, или је просто писар заборавио, не може се докучити.

Поред потписа, повеља је оверена и печатом од позлаћеног сребра, који је окачен о црвени гајтан, провучен кроз три прореза. Печат је оштећен на горњем делу, вероватно приликом неуспешног покушаја да се скине. На аверсу је краљева представа у византијском репрезантативном ставу, са круном на глави и двоструким крстом у руци. Натпис изведен по рубу около гласи: + **Стєпань ѡ Христє Бозє вєрьни краль сь Б(о)гом(ь)**. На реверсу је представа Св. Стефана са кадионицом у руци и натписом около: + **Св(єти Стєпань прьвь)омꙋчєникь арьхидиѣконь ап(осто)ль**. Печат је скоро потпуно исти ономе који виси на Лимској повељи краља Уроша I. Можда је изливен по калупу Стефана Првовенчаног из доба после крунисања.[1] Франц Миклошић помиње један препис ове Милутинове повеље из XVI века који се чувао у архиву у Сремским Карловцима.[2]

Повељу је први на светлост дана изнео сликар Димитрије Аврамовић, после свог боравка у Хиландару крајем прве половине 19. века. Он је преписао (прекопирао) двадесет повеља и њихових печата.[3] После десетак година, уследило је издање које се базира на претходном у чувеној збирци Франца Миклошића.[4] Стојан Новаковић ју је штампао са уобичајеним скраћењима 1912. године у својим Законским споменицима, напомињући само да се не слажу индикт и година.[5] Издање

[1] Види: *Гласник Скопског научног друштва* 21, 30; В. Мошин *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971), 62–63.

[2] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 65–66.

[3] Д. Аврамовићь, *Описанїе древностїй србскии у Светой Атонской Гори*, Београд 1847, 18, бр. 2, цртеж печата стр. 19

[4] Види напомену бр. 6

[5] С. Новаковић, *Законски споменици*, 475–6.

Александра Соловјева је приређено за специфичне потребе студената, па није рађено на старосрпском, већ на модерној руској ћирилици.[6] Фотографије повеље у црно-белој техници, са повећаном сликом печата са обе стране налази се у Мошиновом Палеографском албуму.[7]

Текст повеље[*]

Б(о)гоѡ(ть)ць оүбо Д(а)в(и)дь, вьжде лѣвь н(е)б(ес)ныхь се льь |2| и вь оүмилѥнии бывь, д(оү)хомь с(ве)тымь наста|3|влꙗѥмь вь пѣ(с)нехь своихь вьпиꙗше гл(агол)ѥ, |4| вел'ми мила соүть села твоꙗ, г(оспод)и силь, ц(а)роү |5| мои, Б(ож)е мои, и добро тѣмь иже живоүть вь |6| домохь твоих(ь). Є да п'тица ѡбрѣла се бѣ храми|7|ноү, и грьлица се бѣ гнѣз(д)о, на нѥм'же положить |8| и вьспитѣѥть п'тице своѥ, рекох(ь) ѡл(ь)тарѥ твоѥ, |9| мои г(оспод)и, г(оспод)и силь, ц(а)роү мои, Б(ож)е мои. И бл(а)жении прѣ|10|бывающе и вь дворѣхь твоих(ь). Тѣм'же и азь оү|11|милѥныи, под[о]бе се поүстынѥ любьзнѣи грьлици, |12| радь оүбо бихь быль огласити в'са оүдолиꙗ поү|13|стын'наꙗ, мыслию в'се ю и присѣще нѥмь бла|14|гымь, ꙗкоже и грьлица грьканѥмь своимь |15| оглашаѥть дьбри гл(а)сомь т'чию, а крѣпость ѥе |16| не мощ'на соүщии. Такожде и азь грѣшныи, гл(а)сь |17| бо мои вь в'соү вьсе лѥноүю изиде , дѣл' же моихь |18| бл(а)гыхь на земли Б(ог)ь не видѣ, да инь кто вид[и]ть, |19| понѥже не створих(ь) бл(а)га на земли. Слишав' же ѡт(ь) |20| сп(а)са моѥга нѣкоүю в'довицоү двѣма мѣдѣница|21|ма приѡбрѣт'шоү, паче б(о)гатьства инѣх(ь) многаа, |22| и азь грѣш'ныи не ѡт(ь)чаꙗх' се , видѣвь с(ве)тыѥ прѣрод[и]те |23|лѥ и род[и]телѥ моѥ, приложив'ше ѥ вь С(ве)тѣи Горѣ м'|24|ногаа м'нож'ства монастырю С(ве)тыѥ Б(огороди)це, нариче|25|момоү Хилан'дарь, по изволѥнию Ѡ(ть)ца н(е)б(ес)на|26|го, свѣта с(ве)т(а)го, азь Оүрѡшь крал(ь) Стефань, с(ы)нь Оү|27|роша Великаго крала, с(ы)на Стефанова, Стефана |28| с(ы)на Неманина, рек'ше с(ве)т(а)го Сүмеѡна, приш[ь]д[ь]шоү |29| кь мнѣ иеромнахоү Күріакоү, сь

---

[6] А. Соловјев, *Одабрани споменици,* 82–3

[7] В. Мошин, *Палеографски албум на јужнословенско кирилско писмо,* Скопје 1966, табла 67.

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

чрьн’цы хила|30|н’дар’скыми и въспоменоуше ми бѣды свою на |31| мори слоучающею се имь ѡт[ь]безбожныx(ь) хоур’сарь |32| иx’же не можемь исповѣд[ѣ]ти, гл(аголю)щемь имь кь |33| мнѣ сь оумилению и м(о)льбою: створи намь |34| прѣпокоиште в’сь животь намь на мори и ѡт[ь] морꙗ |35| ны ес(ть). И не прѣчюх(ь) иxь, нь испльниих(ь) в’се проше |36|ние иxь. И сьздахь имь пир’гь, и на немь сьь |37| храмь Сп(а)совь, и испльних(ь) к’нигами и за|38|вѣсы и иконами, и сасоуды, и еще иными |39| потрѣбами доволными да ес(ть) на славослови|40|е Б(о)жие, а ѡнѣмь на покоище и на оутѣхоу. |41| И мене вь м(о)л(и)твах(ь) своих(ь) да поминають раба Б(о)жи|42|ꙗ Стефана Оурѡша кр(а)ла. С’врьшиже се храмь |43| сьь вь д(ь)ни бл(а)говѣрнаго ц(а)ра кур ь Андроника |44| и с(ы)на его кур ь Михаила, при прѡтѣ Иꙗни|45|кии, при игоуменѣ хилан’дарьском(ь) Кѵриꙗцѣ, |46| в(ь) лѣт(о) ·ѕѡі·, сл(ь)ньчнаго кроуга ·кв·, лоунь|47|нагоже ·и·, индїкта ·гі·

+ **ВЬ Х(РИ)С(Т)А Б(О)ГА БЛ(А)ГОВѢРНИ СТ(Е)Ф(А)НЬ ОУРОШЬ КРАЛ(Ь)** +

Превод повеље

Богоотац Давид, пожелевши небеска насеља и у побожном осећању бивши, Духом светим поучен у песмама својим узвикиваше, говорећи: веома су драга насеља твоја, Господе сила, Царе мој, Боже мој, и добро је онима који живе у становима твојим. Зар није птица нашла себи дом, и грлица себи гнездо у којем ће положити и подићи птиће своје, то јест – олтаре твоје, мој Господе, Господе сила, царе мој, Боже мој. И блажени су они који пребивају у дворовима твојим. Стога и ја кротак, подобећи се грлици која воли усамљено место, рад сам био да све удолине усамљене огласим пуном мишљу и благим просветљењем, као што и грлица својим оглашавањем пушта само добар глас, мада је снага њена мала. Исто тако и ја, грешни, јер глас мој изађе у сву васељену, а дела моја добра Бог на земљи не виде, нити (их) ко други виде, јер не учиних добра на земљи. Чувши од Спаса мога о некој удовици која је за два бакрењака, осим богатства, стекла и много шта друго, и ја грешни не изгубих наду видевши свете прародитеље и родитеље моје, који су приложили многу множину манастиру Свете Богородице, названоме Хиландар, по вољи небесног оца, свете светлости, ја Урош краљ Сте-

фан, син Уроша великога краља, сина Стефановог, Стефана сина Немањиног, то јест Светога Симеона, пошто је дошао к мени јеромонах Киријак, са чрнцима хиландарским и поменуше ми своје невоље, које не могу ни да исприповедам, а које су им се на мору догодиле од безбожних гусара, па ми се обратише са понизношћу и молбом: начини нам сигурно место, јер сав живот нам је на мору и од мора. И нисам их пречуо, него испуних сву њихову молбу, и сазидах им пирг, и на њему овај храм Спасов и испуних га књигама и завесама и иконама и сасудима, и још другим потребама да буде довољно за прослављање Бога, а њима за сигурност и утеху. И мене, раба Божија Стефана Уроша краља, да помињу у молитвама својим. Подиже се овај храм у дане благоверног цара кир Андроника, и сина његовог Михаила, при проту Јоаникију, при игуману хиландарском Киријаку, у лето 6810, круг сунца 22, месеца осмог, индикта 13.

У Христу Богу благоверни Стефан Урош краљ.

Дипломатичке особености

Ова повеља нема неке посебне дипломатичке особености. То проистиче добрим делом из саме њене природе, намене, односно правног чина који региструје. Она, наиме, само потврђује једно краљево даривање, градњу Хиландару утврђења на мору са пиргом Хрусија и малим храмом Спасовим у њему, који је краљ „опремио књигама, завесама, сасудама и другим потребама да буде довољно за прослављање Бога, а њима за сигурност и утеху“. Друга хрисовуља са поседима уследиће неколико година касније, 1308. године. Особено је, можда и ретко, то што аренга почиње одмах после састругане симболичке инвокације и што је изузетно лепа: „**Богоотьць оүбо Давидь вьжделѣвь небесныхь сель**...“ И што заузима скоро пола текста целе повеље. Затим се прелази на експозицију, где се помињу милости Милутинових родитеља и прародитеља према Хиландару. Потом се прелази на петицију (молбу) хиландарског игумана Кирјака и "чрнаца" хиландарских да им због силних невоља од гусара на мору подигне кулу за одбрану, што је он и учинио. Никакве друге диспозиције нема, и повеља се завршава податком о датуму завршетка пирга у дане цара Андроника и сина његовог Михаила, а при проту Јоаникију и хиландарском игуману Киријаку.

Датум садржи годину од стварања света 6810. (=1302), сунчани круг 22, месечев 8, индикта 13. Месечев круг се слаже, док се остали елементи не слажу. Индикту 13 одговарала би година 1300. Мада се

индикт у датирању српских повеља уводи још од краља Радослава (повеља Дубровчанима из 1234.)[8] писари скоро да нису грешили у погледу године (сем изузетно, омашком), док су у погледу индикта грешили у преко 30% случајева.[9] Према томе, без икакве резерве можемо сматрати да је повеља исправно датована у 1302. годину.[10]

Просопографски подаци

Киријак, *21* (страна), 25 (ред у издању); *22*, 39 – Игуман Хиландара, јеромонах, био на челу Хиландара у најтеже време по манастир, у време учесталих напада гусара са мора на манастир. Безбедност целог Атоса је крајем XIII века била је веома угрожена од Турака, који су на брзим чамцима долазили са малоазијске обале и нападали монахе на мору и копну. Био је игуман у време од 1294. до пре 1304. године. Захваљујући њему је подигнуто утврђење на мору, тзв. Хрусијски пирг са Црквом Спасовом. Као бивши игуман наставио је да живи у манастиру као монах. Не зна се кад је умро.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*, Београд 1972, 117– 119; Иста, *Историја Хиландара I*, Београд 1998, 124–5.

Андроник II Палеолог, *22*, 37 – Византијски цар од 1282–1328.

Литература: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 446 и даље; *Историја српског народа I*, 447 и даље.

Михаило IX Палеолог, *22*, 38 – Син Андроника II и престолонаследник, умро 1320.

Литература: Г. Острогорски, *Историја Византије*, 448 и даље.

Пирг са Црквом Св. Спаса, *22*, 31–32 – Утврђење, кула, подигнута на месту званом Хрусија, захваљујући краљу Милутину, због чега је и издата ова потврдна повеља. Овај пирг се касније назива и Василијев пирг.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*,117–128.

---

[8] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, XVII Датирање*, Београд 1921, 49.

[9] И. Божић, *Критика на текст Бранислава Ђурђева, Када и како су настали деспота Стефана закони за Ново Брдо*, ИГ 1–2 (1976.), 174.

[10] Досадашњи издавачи су углавном узимали ову годину: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 65; С. Новаковић, *Зак. Спом.* 475–6; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 82. једино је дао тежину индикту В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, 62, датујући је 1300–1302.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 25–50

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11) "1333"
УДК 091=163.41"1333"

Дејан Јечменица[*]

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ПРВА СТОНСКА ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА[**]

Полог, 1333, јануар 22.

Српски краљ Стефан Душан издаје 22. јануара 1333. у Пологу Прву стонску повељу Дубровчанима којом им дарује у баштину Стонски рат, приморје од Превлаке до дубровачких граница и острво Посредницу на ушћу Неретве у море. Општина дубровачка се обавезује, да за добијене поседе сваке године о Васкрсу, српском владару на име *Стонског дохотка* исплаћује 500 перпера. Повеља је састављена у две редакције, на српском и латинском језику. Документ представља прворазредно сведочанство о отуђењу дела државне територије. Оригинал латинске редакције повеље и четири преписа српске редакције, настала у XV веку, налазе се у Државном архиву у Дубровнику.

Le roi de Serbie Stefan Dušan délivre le 22 janvier 1333, à Polog, la Première charte de Ston aux Ragusains portant donation à ceux-ci, en patrimoine, du cap de Ston, du littoral s'étendant de Prevlaka aux frontières de la Commune de Dubrovnik et de l'île Posrednica située au milieu de l'embouchure de la Neratva dans la mer. Au titre des biens reçus et du *revenu retiré de Ston*, la commune de Dubrovnik s'engage à verser chaque année, à Pâques, la somme de 500 perpères au roi de Serbie. Cette charte a été établie en deux rédactions respectivement serbe et latine. Ce document constitue un témoignage de premier ordre attestant l'aliénation d'une partie du territoire national. L'original de la rédaction en latin et quatre copies de la rédaction en serbe, réalisées au XVe siècle, sont conservés dans les archives nationales de Dubrovnik.

Завршница дубровачких напора око добијања Стонског рата одвијала се у јануару 1333. године. На седници Малог већа од 7. јануара, без гласова против, одлучено је колико ће Општина издвојити новца за добијање толико жељених поседа. Том приликом је Климе Гучетић

---

[*] Ел. пошта: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

изабран да, као посланик Општине, крене у Србију и отпочене завршне преговоре са српским краљем.[1]

Напорна и дуга настојања Дубровчана да прошире територију своје Општине на Стонски рат уродила су плодом након само две недеље, када им српски краљ Стефан Душан дарује у баштину и више него што су очекивали – Стонски рат, приморје од Превлаке до дубровачких граница и острво Посредницу на ушћу Неретве у море.[2] Том приликом, усред зиме, 22. јануара у Пологу српски владар Дубровчанима издаје свечану повељу којом потврђује овај правни чин. Повеља представља прворазредно сведочанство о отуђењу дела државне територије, и као таква не може се поредити ни са једном претходном исправом српских владара. Овом повељом установљен је и трећи трибут, познат као *Стонски доходак*, који је Општина дубровачка имала да исплаћује сваке године српском владару.

Опис повеље

Повеља краља Стефана Душана којом Дубровнику уступа Стонски рат писана је двојезично, на српском и латинском језику. Формално гледано, ради се о две повеље, но имајући у виду садржину и међузависност исправа, оправданије је говорити о две редакције једне повеље, него о формалној подели на две исправе.

Оригинал српске редакције Прве стонске повеље Дубровчани су чували готово сто четрдесет година. Данас постоје четири преписа који се налазе у Државном архиву у Дубровнику.[3]

I *Први препис* начинио је дубровачки српски канцелар Никша Звијездић у свом зборнику *Liber Privilegiorum*, познатом и под називом *Codex Ragusinus*, нешто више од сто година након издавања исправе. То је најстарији препис српске редакције Прве стонске повеље. Текст је исписан на непуне три странице књиге, у 75 редова, док је потпис изведен крупним калиграфским црвеним словима, шест пута већим од слова којима је преписан текст исправе. Препису претходи белешка на староиталијанском језику као својеврсни регест. Преко првог реда текста исправе, великим калиграфским црвеним словима исписано је **Славни**

[1] Државни архив у Дубровнику (DAD), *Reformationes* 10, fol. 114'–115, 7. I 1333; *Monumenta Ragusina* II, 347–348; V, 374–375.

[2] Појединости око уступања Стонског рата Дубровчанима, на широкој изворној подлози детаљно је анализирао пре готово пола века В. Трпковић, *Oko „ustupanja“ Stona i Pelješca Dubrovčanima (1326–1333)*, IG 1 (1963) 39–60.

[3] DAD, *Liber Privilegiorum*, fol. 22'–23'; *Diplomata et Acta*, XIV век, бр. 99.

Боже цар8 небесни, за шта се с великом сигурношћу може рећи да се није налазио у српском изворнику. На маргинама има неколико белешки, од којих је неке немогуће прочитати. По шест линија, које је писар означавао ради лакшег писања и одржавања правца, остало је неисписано на прва два фолија, док је више од половине последње стране неисписано. Читав зборник Liber Privilegiorum влага је оштетила са десне стране, па је на тим местима читање текста веома отежано, а у извесним случајевима и немогуће. Никша Звијездић је преписујући текст повеље у великој већини случајева **ѣ** из изворника транскрибовао са **ие**, док је полугласник **ь** већином преводио у вокал.

II *Други препис*, непознатог писара, настао је у Дубровнику, по свој прилици на самом почетку осме деценије XV века, непосредно пред парницу са херцегом Влатком око права на поседовање острва Посреднице. У прилог оваквом датирању иде чињеница да папир на коме је препис начињен садржи водени знак који се употребљавао приближно од око 1466. до 1473. године.[4] Имајући у виду и белешку на полеђини: Copia per Posriegniça, готово да нема сумње да је овај препис настао уочи пута дубровачких посланика у Фочу на парницу.

Текст исправе исписан је на листу папира димензија 57–58 x 39–40 цм, у непуних 39 редова, и у једном реду крупним словима исписан је потпис. Маргине износе 6–6,5 цм горе и са страна, а одмах испод текста, у преосталом простору од око 19 цм изведен је потпис. Испод је далеко касније, биће графитном оловком, исписана година 1325. На полеђини се, поред већ поменуте белешке, налазе архивске ознаке: № 27. del. Pach. VII и № 99 (поред, графитном оловком је исписан број 995) an. 1325, која је за 180° окренута. Ту је прорачун године (6833–5508=1325), очито из каснијег времена. Водени жиг је у виду шешира са дугим пантљикама за подвез. Читав препис писан је мастилом тамносмеђе боје. Осим иницијалног слова **Г** на почетку, потписа, крста на почетку исправе и испред потписа, нема других калиграфских украса. Видљива су по три уздужна и попречна трага пресавијања документа, што је на појединим местима у значајној мери оштетило папир па су се ту јавиле и мање лакуне. Неколико лакуна се примећује и код одређених слова у потпису, вероватно насталих као последица посебне технике исписивања.

На основу овог преписа, ниже се доноси издање српске редакције Прве стонске повеље.

[4] На листовима папира рукописа који се налази у Архиву Бечке надбискупије, среће се веома сличан водени знак који се хронолошки смешта између 1466–1473 – Wien, Erzbischöfliches Diözesanarchiv, Cod. 3, ref. № WZMA AT7992-3-5; WZMA AT7992-3-72.

III, **IV** Два преписа Прве стонске повеље по налогу Хамза-бега начинио је дијак Радоња, по окончању парнице око власништва над острвом Посредницом, 8. фебруара 1472. Истом приликом оба преписа су оверовљена, о чему сведоче турски записи, и предата дубровачким посланицима. Сто четрдесет година стар оригинал српске редакције Прве стонске повеље, по свој прилици, остао је код Хамза-бега, као главно доказно средство, на основу ког је пресуђено у корист Дубровчана. Документ таквог значаја могао је доспети и до највиших органа турских власти у Цариграду, па стога не треба искључити могућност да је Прва стонска повеља сачувана у неком турском архиву.

Преписи дијака Радоње готово да су идентични, уз извесне, пре свега словне разлике, које не утичу на сам смисао и значење речи. Тешко да је уопште могуће утврдити који је препис прво завршен. Како је на неки начин потребно означити један, односно други препис, нема разлога да се не прихвате ознаке које стоје у доњим левим угловима, *а* и *б*. У оба преписа, испод потписа, у доњем маргиналном простору исписан је са десне стране запис дијака Радоње у три и по реда, а са леве турски запис којим је препис оверовљен.[5]

Трећи препис Прве стонске повеље, односно први препис дијака Радоње, писан је на листу папира димензија 44 x 29–29,8 цм, маргине износе са леве стране и горе 2–2,5 цм, са десне стране 0,6–1,2 цм, док је испод текста остао простор од око 11 цм где је исписан потпис, записи на турском језику и запис дијака Радоње. Видљиви су трагови пресавијања документа, два уздужна и три попречна. Осим крста у симболичкој инвокацији на почетку и испред потписа, првог слова текста (**Г**), и слова у потпису, нема других калиграфских украса. Папир садржи водени знак, у виду представе шешира са подвезаним пантљикама, сличну оној на папиру на коме је писан други препис повеље. На полеђини, осим графитном оловком исписаног броја 995 (бечка ознака), нема других белешки. Текст је исписан мастилом тамносмеђе боје у 32

---

[5] Запис дијака Радоње: **По заповеди господина ми Хамза бега ми Радѡна диѣкь ѡвои све исписаχь ис книге крала Степана на п8нѡ, како се 8 запис8 говори**.

Турски запис у преводу Глише Елезовића: „Ово је препис оригинала документа издатог Дубровчанима од стране дике међу неверницима цара Степана за Стон и Посрећницу. Исправан је документ и није кварен. Понизни Хамза. Препис је ово оригиналног хуџета, што тврдим и ја немоћни раб Емин-у-дин, убоги кадија дрински у вилајету херцегове земље.“ – цитирано према: Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник СНД 21 (1940) 17.

Издање турских записа са преводом на француски језик: G. Elezović, *Turski spomenici* I–2, Beograd 1952, 224–227, № 176.

реда. Потпис је крупним словима изведен у посебном реду. Приметно је као да су слова у потпису додиривана ужареним предметом, па је на неколико места папир прогорео стварајући мање лакуне. Турски запис је исписан мастилом црне боје, а запис дијака Радоње тамно смеђим.

Четврти препис Прве стонске повеље јесте други препис дијака Радоње. Исписан је на листу папира димензија 44,5 x 30–30,5 цм, маргине износе са леве стране и горе 2–2,5 цм, са десне стране 0,7–1,2 цм, док је испод текста остао простор од око 17 цм где је исписан потпис, записи на турском језику, и запис дијака Радоње. Два уздужна трага пресавијања, иако постоји пар веома малих лакуна, нису толико оштетила документ колико три попречна, која су исправу поделила на сада потпуно одвојена четири комада папира. Пажљивијим посматрањем стиче се утисак је да овакво оштећење настало као резултат намерног физичког цепања папира по попречним превојима. Текст је исписан у 29 редова и потпис у посебном реду, крупним калиграфским словима. Поред крста као симболичке инвокације на почетку повеље и испред потписа, првог слова текста (**Г**), и слова у потпису, нема других украса. Текст је писан мастилом тамносмеђе боје, запис дијака Радоње нешто светлијим мастилом, док је турски запис исписан црном бојом. Потези преко слова потписа као у претходном Радоњином препису овде се не примећују. На полеђини је графитном оловком исписан број 995 (бечка ознака) и сасвим у горњем десном углу оловком бледе црвене боје стоји ознака II a (новијег времена). Папир садржи водени знак у виду анђела у стојећем ставу који у рукама усправно држи копље, веома сличан онима који су се користили у петој деценији XV века.[6]

Писарске разлике у четири преписа српске редакције Прве стонске повеље су такве да не утичу на садржину и смисао самог документа.

Латинска редакција Прве стонске повеље краља Стефана Душана сачувана је у оригиналу и налази се у Државном архиву у Дубровнику.[7] Текст је писан на пергаменту фине израде, висине 35,7–36,9 и ширине 37,5 цм. У доњем делу пергамена је пресавијена како би била формирана плика висока 3,4 са леве и 3,8 цм са десне стране. Маргине износе око 2,5 цм горе и са страна а испод текста око 7,5 цм у ком простору је изведен потпис. На средини плике пробушене су две рупе кроз које је провучена црвена врпца, на којој је некада висио печат, који је, не зна се када, отргнут. Видљива су три попречна и два уздужна трага

[6] Рукопис из архива Шкотског манастира у Бечу – Wien, Schottenstift, Archiv, Hs. 279 (Hübl 283), ref. № WZMA AT8900-279-364.

[7] DAD, *Diplomata et Acta,* XIV век, бр. 98.

пресавијања исправе. Текст је исписан у 30 редова готичким курзивом, црним мастилом. У посебном реду тамноцрвеним крупним ћириличним словима свечано је изведен владарев потпис, испред кога стоји крст, као симболичка инвокација. Осим у потпису, документ има још један калиграфски украс, на самом почетку текста. Прво слово имена српског владара (S), уједно и иницијално, веома је брижљиво изведено. Готово неприметно, на пергамени су означене линије које су служиле за уредно исписивање текста. Писар као да је првобитно текст почео да пише три реда раније па је из неког разлога одустао, и поново одрезао пергамену, о чему сведоче видљиве хасте, односно доњи делови слова у горњем левом углу исправе. Распоред остатака хасти готово да се подудара са словима у имену Стефан, али се не види трбух слова S, који иначе дубоко залази у међулинијски простор. Могуће да је то управо разлог због чега је писар прибегао поновном писању, како би почетак исправе и прво слово имена владара било још свечаније изведено. На полеђини повеље има више записа. Поред записа дубровачке канцеларије, могу се прочитати архивске ознаке: № 98. an. 1313 (Ћурлица), два пута исписана, на горњој левој страни и у доњем десном делу полеђине, где је графитном оловком број прецртан и изнад истом оловком уписан број 994 који је такође прецртан. Скоро на средини полеђине, у делу који је након пресавијања и паковања документа обично користио за исписивање адресе, испод канцеларијске белешке стоји ознака № 20 del Pac. III, и затим у три реда на италијанском језику: Steffano re cede in titolo di regalo ai nobili Ragusei tutto la Punta di Stagno – 1333. gennaio 22. У овом пољу сав текст је исписан за 90° окренут у односу на текст исправе. Испод је графитном оловком исписана и заокружена ознака Бечког архива, № 997.

Ранија издања

Српска редакција Прве стонске повеље краља Стефана Душана доживела више издања: П. Карано-Твртковић, *Србскiи споменицы*, 45–47, бр. 37 (на основу III преписа); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 103–105, бр. 88 (на основу III преписа); T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* IX, 221–223, бр. 177 (на основу III преписа); С. Новаковић, *Законски споменици*, 297–298 (делови изостављени); А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 119–121, бр. 60 (на основу III преписа); Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 48–52, бр. 54 (упоредно у два стубца, у првом на основу III преписа, у другом на основу I, а у напоменама варијанте у осталим преписима).

Латинска редакција Прве стонске повеље два пута је објављивана: Š. Ljubić, *Listine* I, 398–399, док. бр. 589 (приређивач је поједине делове

изостављао); Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник СНД 21 (1940) 12–15 (упоредно у два стубца, у првом текст латинске редакције повеље, а у другом текст српске редакције према III препису).

Ово издање приређује се на основу снимака начињених почетком октобра 2009. у Државном архиву у Дубровнику.[8]

I

Текст повеље на српском језику[*]

+ Г(оспод)ь с небесь призрѣ видѣти сь(и)ни (!) чловѣчаские и ꙋслишати глась всѣхь ꙋфаꙋщиехь на нь, |2| др(ь)жеи ѡбластию Божѣю тварь, имже ц(а)рие ц(а)рствꙋють и мꙋчители др(ь)жеть землю. |3| Б(о)гь едини Б(о)гь едини (!) И(сꙋ)с Х(ристо)сь вьчера и д(ь)н(ь)сь тажде и ва вѣки, изабрани свети роди|4|тельѥ и прародительѥ кралѥвства ср(ь)пске землѥ и поморске и прослави нихь паче |5| всиех(ь) ц(а)рь земалниех(ь) на земли и пакие на небеси вѣньци свѣтлѣми ꙋкрасив(ь) ихь сь свѣми |6| светѣми, ꙗкѡ не ꙋтаꙗла се ѥсть всѣи вазеленѣи блажена нихь паметь.

Ѿдь нихже |7| плем(е)не и ꙗзь изабрань бихь помѡщию Божиѥю и прѣчисте его Матере и молитвами нихь |8| Стефан(ь), м(и)лостию Божиѥю краль вьсиехь ср[ь]псциехь земаль и поморсциехь, иже |9| не далекь ѡд нихь пльтю, на праꙋнꙋкь и ꙋнꙋкь, синь же ихь и наследникь истини ѡдь |10| светаагѡ нихь корѣна, повелѣньѥмь и сꙋдѡмь Божиемь приѥмь всꙋ др[ь]жавꙋ ср(ь)пске |11| землѥ и ⟨сѣ⟩де на пристолью кралѥвства ср(ь)бскагѡ ꙗко ц(а)рь и владика всемꙋ |12| стежанью светѣхь родитель моѥхь, и ѡд свиехь приемлѥ часть и славꙋ и дари многе.

Вь |13| сѣхже всѣхь видиехь ср[ь]дчанꙋ любавь и вѣрнѡ порабѡтаньѥ родителѥмь и прароди|14|телѥмь кралѥвства ми и самомꙋ кралевствꙋ ми властела славнаагѡ града Дꙋ|15|бровника и вь пр(ь)вѡ моѥ пришастие на кралѥвствѡ дари, ѥже ми дароваше |16| ·и҃· тисꙋщь п(ер)перь, иние многе потрѣбе безчислѥние са любовью нихь нелице|17|мѣрною.

[8] Срдачно захваљујемо на љубазности овој архивској установи.
[*] Редакција издања: Ирена Шпадијер.

И за ꙋмилѥньꙗ нихь ради, кади послаше кралѥвствꙋ ми своѥ властеле |18| и братью свою Павла Мартинꙋшевићꙗ и Климетꙋ Гочетићꙗ и Николꙋ Лꙋкаревићꙗ, |19| дахь имь с милостию и са ꙋтвргѥньѥмь Рать стонски са свѣми мегꙗми своими |20| и заселци и с людми, и да сꙋ ѡбласни зидати га на Прѣвлаци и на дрꙋгомь мѣстꙋ, |21| гдѣ имь бꙋде хтѣньѥ. И ѡще имь придахь ѡдь Прѣвлаке ꙋскраи мора до дꙋб(р)овачке |22| мегѥ, и селищта коꙗ сꙋ тꙋзи била, и Посрѣгницꙋ, како ѡбтѣче Неретва до |23| мора. И тѡзи все да имь кралѥвство ми ꙋ бащинꙋ и дѣцамь них(ь) и ꙋнꙋчью нихь.

|24| А ѡпѣина дꙋбрѡвачка да ми даѥ на всако годище на Великь дань ·е҃· сать п(ер)перь |25| бнетачциехь ѡть тогаизи мѣста дохотка кралѥвствꙋ ми, и свѣмь коѥхь Б(о)гь изволи |26| г(о)сподовати кралѥвствѡмь ср(ь)псциемь по мнѣ. И да посила кралѥвство ми винꙋ |27| на Великь дань ꙋзети дѡх(ѡ)дакь више писани, ·е҃· сать п(ер)перь, какѡ и дрꙋги доходакь дꙋбро|28|бровачки (!) ꙋзима кралѥвство ми. Ако ли ми не плате на рѡкь, да даде двоинꙋ.

|29| А тꙋ имь м(и)лость ꙋчини кралѥвство ми ꙋ Полозие вь лѣтоь (!) ¦·ѕ҃·ѡ҃·л҃·г҃· (!) м(ѣ)сеца жен(ва)ра ·к҃· и ·в҃· дань. |30| А тꙋи бѣхꙋ: свеѡсвешни ѥпискꙋпь призрѣнски Арсение, казнаць Бальдовинь, воевода Гра|31|дисавь, жꙋпань Враткѡ, кнезь Грьгꙋрь Кꙋрꙗковићь, ставилаць Милошь, в(о)евода Дегꙗнь Мани|32|ꙗакь, Градисавь Сꙋшеница, Никола Бꙋћꙗ, архидиꙗкь Маринь Баранинь.

И ѥгоже Б(о)гь |33| изволи г(о)спо(д)ствовати по нась, молю ꙗко г(оспо)д(и)н(а) и бр(а)та сѣга писаньꙗ не потвори(ти) ѥже даровах(ь) |34| за праавꙋ любавь властелѡм(ь) дꙋбровачциемь, за поработаньѥ и за часть нихь. Тко ли |35| сиѥ потвори да есть проклеть ѡть Г(оспод)а Б(ог)а сведржителꙗ и ѡть причисте[240] ѥго Матере и ѡть |36| ·в҃і· апостоль Божиех(ь), и ѡд ·д҃· евангелисте, и ѡдь ·т҃· и ·и҃і· светиехь ѡтаць иже ва Нитеи (!) |37| и да есть причестань Юди придателю Христовꙋ, и ѡдь кралѥвства ми да есть прокле(т)ь. |38| А такови да прими гниевь и наказаньѥ ѡдь кралѥвства ми, и да плати ·е҃· тисꙋщь |39| п(ер)перь, и да ми е невѣрань.

|40| + СТ(Є)ФАНЬ ПО М(И)Л(О)СТИ Б(О)ЖИЄИ КРАЛ(Ь) ВСЄХ (!) СР[Ь]БСКЄ ЗЄМЛЄ И ПОМ(О)РСКЄ ⁘

Превод повеље

+ Господ погледа са небеса да види синове човечије и чује глас свих који се уздају у њега, држећи влашћу Божијом ствар, којом цареви царују и мучитељи држе земљу. Бог једини, Исус Христос јуче и данас, такође и у векове, изабра свете родитеље и прародитеље краљевства српске земље и поморске и прослави их више од свих царева земаљских на земљи, и опет на небу венцем светлим украсивши их са свим светима, како се не би утајила по свој васељени блажена њихова успомена.

Од њиховог племена изабран бих, помоћу Божијом и пречисте његове Мајке и молитвама њиховим, и ја Стефан, милошћу Божијом краљ свих српских земаља и поморских, који није далеко од њиховог тела, праунук и унук, и син њихов и наследник истинити, од светога њиховог корена. Допуштењем и судом Божијим примих сву државу српске земље и седох на престо краљевства српскога као цар и владика свих добара светих родитеља мојих, и од свих примих част и славу и даре многе.

У свему овоме, видех срдачну љубав и верно служење, родитељима и прародитељима краљевства ми, и самом краљевству ми, властеле славнога града Дубровника, и по првом мом ступању на краљевство дарове које ми дароваше, осам хиљада перпера, друге многе потребе безбројне са љубављу њиховом, нелицемерно. И ради љубазности према њима, када послаше краљевству ми своју властелу и браћу своју, Павла Мартинушевића и Климу Гучетића и Николу Лукаревића, дадох им с милошћу и са утврђењем [чврсто] Рат стонски са свим међама својим и са засеоцима и са људима, да су власни зидати га на Превлаци и на другом месту, где им буде воља. И још им предадох од Превлаке поред мора до дубровачке међе и селишта која су ту била, и Посредницу, коју оптиче Неретва до мора. И то све даде им краљевство ми у баштину, и деци њиховој и унуцима њиховим.

А Општина дубровачка да ми даје сваке године на Велики дан [Васкрс] пет стотина перпера млетачких, од тога места дохотка краљевству ми, и свима које Бог изволи да господствују краљевством српским после мене. И да пошаље краљевство ми [посланика] увек на Велики дан [Васкрс] да узме доходак више писани, пет стотина перпера, како и други доходак дубровачки узима краљевство ми. Ако ли ми не плате у року, да дају двоструко.

А ту им милост учини краљевство ми у Пологу, у лето 6833. месеца јануара 22. дан. А ту беху свеосвећени епископ призренски Арсеније, казнац Балдовин, војвода Градисав, жупан Вратко, кнез Гргур Курјако-

вић, ставилац Милош, војвода Дејан Манијак, Градисав Сушеница, Никола Бућа, архидијак Марин Баранин.

И кога Бог изволи да господствује после нас, молим као господина и брата нека ово писаније не прекрши, јер даровах за праву љубав властели дубровачкој, за служење и част њихову. Ко ли ово прекрши да је проклет од Господа Бога сведржитеља, и од пречисте његове Мајке, и од дванаест светих апостола, и од четворице јеванђелиста, и од три стотине осамнаест светих отаца никејских, и да је прибројан Јуди издајнику Христовом, и од краљевства ми да је проклет. А такав да прими гнев и казну од краљевства ми, и да плати пет хиљада перпера, и да ми је неверан.

\+ СТЕФАН ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ КРАЉ СВЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И ПОМОРСКЕ.

II
Текст повеље на латинском језику

Stephanus Dei gratia Seruie, Dalmacie, Dioclie, Albanie, Çente, Chelmensis, et Maritime regionis rex. Uniuersis quibus expedit, presentibus |2| et futuris...

Altissimi Dei filii prouidencia, filios hominum amplectens paternis affectionibus, ipsos recti sui censura iudicii ad terenos prin|3|cipatus, et dominia graciosius promouendo, que sancte, ac pie memorie, olim progenitores, at predecessores nostros, illustros reges Seruie, digna|4|ta est inefabili misericordia, regalibus dyadematibus insignire, ipsos in dicti regni patrimoniali solio pre ceteris principibus orbis terre, fe|5|liciter sublimando, quos post huius breuis callis transitum, in sua tabernacula introducens, sanctorum aureolla coronauit, demum nostri |6| immemor non existens, nos tanquam pronepotem, nepotem, filium, heredem, et successorem legitimum, in ipsorum regali solio collocasset, rati|7|onabiliter inducimur et mouemur, consideratis predecessorum nostrorum vestigiis, ut ad nostros beniuollos, familiares, et amicos, graciosius |8| intuitus conuertamus, et maxime ad hos, quo in gratuitis nobis obsequiis, feruentes inuenimus, et constantes.

Hinc est quod cum nobilium virorum |9| ciuium, et comunitatis Ragusii, exposcant continuorum obsequiorum merita, per ipsos exibitorum nostris predecessoribus antedictis, et consequenter |10| nobis specialiter in assumptione nostri regiminis, qui tunc temporis nostre maiestati regie octomillia sollidorum grossorum uenetorum, in signum deuocionis |11| eximie, sunt largiti, ut eis reddamus ad gracias liberales, eorum

precibus liberaliter annuendo, quas nobiles viri eorum conciues, Paulus |12| Martinussii, Clemens de Goçe, Nicolaus de Lucarorum (!), ad hoc a dicta comunitate specialiter destinati, nostre maiestati regie cum instancia po|13|rexerunt.

Concedimus et donamus, predicte comunitati Ragusii, hereditario iure, ipsis et eorum heredibus, et successoribus, Puntam Stagni |14| totam et Riueriam, incipiendo a Preulaca, usque ad confines districtus Ragusii, cum omnibus uillis et locis uillarum, et Posredniçam |15| sicut circuit eam flumen Narenti et mare, cum omnibus uillis, terris tam cultillibus, quam incultillibus, erbagiis, arboribus, nemoribus |16| ac omnibus, et singulis, iuribus, accionibus et attinentiis siue pertinentiis earundem, ad tenendum, habendum possidendum, collendum, usufru|17|endum, murum in Preulaca et alibi construendum, et suam hutilitatem omnimodam faciendum, ac omnem potestatem, et ius quam nos ibi habere |18| possumus et habemus, ut sint ipsorum perpetuo, ita tamen, quod teneantur, et debeant dare et asignare nobis, et successoribus nostris, annuatim, in die |19| Resurexionis (!) Domini nostri Jesu Christi, sollidos quingentos grossorum uenetorum, sub pena dupli, pro quibus denariis, nos teneamur mittere |20| nostrum nuncium Ragusium, sicut pro alia pecunia tributali.

Rogantes et obsecrantes successores nostros, ut fratres, et dominos, quatenus non atemp|21|tent nostram presentem paginam, donacionis, concessionis, et gratie, factam, ciuitati predicte, ipsorum exigentibus meritis, infringere. Si quis autem |22| quod absit, contraire uoluerit, indignacionem et maledictionem, omnipotentis Dei, ac sacratissime virginis matris eius, et duodecim |23| apostulorum, quatuorum euangelistarum, et trecentorum et decem et octo patrum, Niçeni consilii et nostre regie maiestatis incurrant et in participium |24| Jude proditoris admittantur, inferiores uero, cuiuscumque status, et condicionis existant, subiaceant [над цртом: pene] quinque millium sollidorum grossorum |25| atque indignacionem regiam, se nouerint incursuros.

Actum est hoc et datum in Pollogo, presentibus uenerabili patris, domino Arsenio, episcopo |26| Prisirenensis, ac nobilibus uiris, casneçio Baldouino, Gradislauo Borilli, uexillifero, çuppano Vratcho, comite Grego|27|gorio (!) Curiaçi, staluileçio (!) Milosio Voyni, uoieuoda Deiano Maniiacho, stauileçio Gradislauo Suseniçe, Nicolao Buchia, |28| archidiacono Antibarensis et (!) Marino Miroslai Antibarensis, et aliis quam pluribus currente anno Domini, millesimo, trecentessimo, tercio decimo (!) |29| tercio, mensis Januarii uigessimo secundo die,

indictione prima. In quorum omnium tunc, et ad memoriam futurorum, presentibus, nostram bullam |30| auream appendi mandauimus ac subscribi de rubeo ut est moris.

|31| + **СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ ПО М(И)Л(О)СТИ Б(О)ЖИЄИ КРꙖЛ(Ь) В҇СЄ СРЬБСКЄ ЗЄМЛЮ И ПОМОР҇СКЄ ⁘**

На полеђини: 1313 (!) Priuilegium domini regis Raxie de |2| concessione Puncte Stagni.

Превод повеље

Стефан, милошћу Божијом краљ Србије, Далмације, Дукље, Албаније, Зете, Хума и приморских крајева. Свима којима је на корист, садашњим и будућим...

Промислом најузвишенијег Сина Божијег, који очинском љубављу обухвата синове људске, и својим правичним судом им премилостиво даје земаљска началства и власти, која је са неизрецивим милосрђем удостојила да наше претке и претходнике, свете и побожне успомене, славне краљеве Србије, овенча краљевском круном, уздижући их, срећом, на престолу реченог отачког краљевства, испред свих владара васељене и која их је после овог кратког путовања примила у своје дворе и крунисала венцем светих, а и нас се сећа и као законитог праунука, унука, сина, наследника и потомка, нас је поставила на њихов краљевски престо. Како смо праведно наведени и покренути, пошто смо у обзир узели путеве наших предака, да према нама склонима, пријатељима и драгима, са љубављу окренемо своју пажњу, а нарочито према онима за које смо открили да су стални и истрајни у наклоњеној нам служби.

Отуда је то што траже – имајући у виду заслуге сталне службе племенитих људи и грађана града Дубровника коју су они указали нашим раније наведеним претходницима и потом нама, посебно када смо преузели власт, пошто су тада нашем краљевском височанству даровали као знак оданости осам хиљада солида грошева венецијанских – да им узвратимо за њихове великодушне знаке наклоности великодушно им услишујући молбе које су њихови племенити људи Павле Мартинушевић, Климе Гучетић и Никола Лукаревић, посебно одређени за то од стране реченог града, усрдно изнели.

Препуштамо и поклањамо горе поменутом граду Дубровнику, са наследним правом, њима и њиховим наследницима и потомцима цео Рат стонски и Приморје, почев од Превлаке па све до граница дубровачке

области, са свим селима и селиштима, и Посредницу, како је оптиче река Неретва и море, са свим селима и земљама како обрадивим тако и необрадивим, пашњацима, дрвећем и шумама и свим и појединачним правима и делокрузима и свиме што им припада да их држе, имају и поседују, обрађују, користе се њима, да подижу зидове на Превлаци и другде и да се на сваки начин користе и да имају пуну власт и права која ми тамо можемо имати и имамо, да им припада заувек, али тако да држе и да треба да дају и доделе нама и нашим наследницима сваке године на дан Васкрсења нашега Господа Исуса Христа пет стотина солида венецијанских грошева, с тим да ће бити кажњени дуплим износом ако не плате, а по које се ми обавезујемо да ћемо послати нашег изасланика у Дубровник као и по други доходак.

Молимо и преклињемо своје наследнике као браћу и господаре да не покушавају да прекрше ову нашу исправу о даривању и препуштању, и милост учињену за овај горе поменути Град, пошто нас његове заслуге приморавају да тако учинимо. А ако би неко, што нека би далеко било, пожелео да се противи, нека прими на себе гнев и проклетство свемогућег Бога и пречисте Дјеве, његове мајке, и дванаест апостола и четворице јеванђелиста и три стотине и осамнаест отаца никејског сабора, и нашег краљевског височанства и нека би саучествовао са Јудиним издајством. А што се тиче поданика, којег год да су статуса, има да плате казну од пет хиљада солида грошева и да знају да ће навући краљевски гнев.

Учињено је и дато ово у Пологу у присуству преосвећеног оца господина Арсенија, епископа призренског као и племенитих људи: казнаца Балдовина, војводе (стегоноше) Градислава Бориловог, жупана Вратка, кнеза Гргура Курјаковића, ставилца Милоша Војновог, војводе Дејана Манијака, ставилца Градислава Сушенице, Николе Буће, барског архиђакона и (!) Марина Мирослављевог Баранина и још многих других, лета Господњег 1333, месеца јануара двадесет другог дана, индикта првог. У присуству свих ових, а за будуће памћење, наредили смо да се стави наш висећи златни печат и да се потпише црвеним мастилом, како је обичај.

\+ СТЕФАН ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ КРАЉ СВЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И ПОМОРСКЕ.

На полеђини: Привилегија господина краља Србије о уступању Стонског рата.

Дипломатичке особености

Прва стонска повеља краља Стефана Душана припада малобројној групи српских средњовековних аката чији су оригинали састављани на два језика, у две редакције. Не може се поуздано утврдити да ли је најпре писана редакција повеље на српском а потом на латинском језику. Свакако да је главни службени језик српске владарске канцеларије био српски, и имајући у виду осетљивост питања која повеља регулише, није неосновано претпоставити да је најпре настала српска редакција исправе.

Иако се формално гледано ради о две повеље, њихова међузависност је таква да је оправданије говорити о редакцијама једне повеље, него настојати на формалној подели. Исти правни чин, о коме су две редакције исправе аутентично сведочанство, стоји у основи обе верзије документа.

У целини узев, уз одређене разлике, садржина српске и латинске редакције повеље су у сагласју. Разлике се најпре уочавају у редоследу дипломатичкох формула:

Српска редакција	*Латинска редакција*
1. инвокација	1. интитулација
2. аренга	2. инскрипција
3. интитулација	3. аренга
4. експозиција	4. експозиција
5. петиција	5. петиција
6. диспозиција	6. диспозиција
7. место	7. санкција
8. датум	8. место
9. сведоци	9. сведоци
10. санкција	10. датум
11. потпис	11. короборација
	12. потпис

Латинска редакција повеље има једну дипломатичку формулу више од редакције исправе на српском језику. Према сва четири преписа, српска редакција повеље започиње симболичком инвокацијом у виду крста, док те дипломатичке формуле на почетку латинске редакције нема. Инскрипција и короборација читају се само у латинском тексту исправе.

Аренга у обе редакције у основи има исту мисао – легитимитет власти српског владара који проистиче из наслеђа Богом даровање

краљевске власти његовим светим прародитељима и родитељима. Овакав садржај аренге има посебан значај имајући у виду околности у којима је краљ Стефан Душан преузео власт, па стога не чуди толико настојање на законитости његовог положаја. У обе редакције повеље аренга не напушта задати тематски оквир. Нема сумње да су две редакције текста аренге настале независно једна од друге у оквиру исте мисаоно-идеолошке матрице.

Интитулација је у српској редакцији повеље уденута у аренгу, док латинска редакција исправе управо почиње њоме, свакако по западном узору. Српска верзија интитулације је крајње уобичајена, и не одудара од владаревог потписа, док је латинска веома развијена, појединачно наводећи земље којима српски краљ влада, при чему је од посебног значаја навођење Хума.

Околности које су довеле до самог правног чина, изнете у експозиционом делу исправе у основи се подударају у обе редакције текста, с тим што се у верзији на српском језику додаје да је српски владар од Дубровчана добио и *друге многе потребе безбројне*, чега у латинском тексту нема.

Подстицај за сам правни чин дошао је из Дубровника, слажу се обе редакције текста, с тим што је у латинској верзији наглашено да су владаревој милости претходиле *молбе* (...eorum precibus liberaliter annuendo, ...cum instancia porexerunt) које су у име Општине учинили њени изасланци, што се у српској редакцији исправе не може прочитати.

Две редакције диспозиције у основи су у сагласју. Суштина правног чина, aукторев дар (Стонски рат, приморје од Превлаке до дубровачких међа и острво Посредница) и обавезе дестинатара (годишњи доходак у износу од 500 перпера), садржана је у обе језичке верзије исправе. Разлика између две редакције диспозиције се пре свега односи на њен пертиненцијални дело, односно при појединачном набрајању добара која чине aукторев дар. У том смислу диспозиција латинске редакције повеље је знатно развијенија. Док се у српској редакцији исправе наводе: засеоци, људи, право зидања на Превлаци и другим местима и селишта, у латинској верзији се читају: села, засеоци, села (поново), земље обрадиве и необрадиве, травњаци, дрвеће, шуме, права која проистичу из поседништва и на крају право подизања зидова на Превлаци и другде.

Последице правног чина озакоњеног Стонском повељом краља Стефана Душана биле су дугорочне. Србија је трајно отуђила један део државне територије. Даровањем приморја од Превлаке до дубровачких међа, Дубровник је добио и копнену везу са новостеченим поседом. У

стварности, овај део даровнице српског краља није се могао одмах спровести у пракси, будући да је већи део Хумске земље држао босански бан Стефан II. Могао је то бити својеврстан притисак који је краљ Стефан Душан извршио на босанског владара, стављајући до знања ко је законити господар Хумске земље. Но, и у случају када би српски владар вратио Хум под окриље своје власти, уколико не би кршио одредбе сопствене повеље, Хумска земља, а са њом и Србија не би имале излаз на море на потезу од Превлаке до дубровачке границе. Уступањем острва Посреднице, Дубровчанима је практично омогућено да контролишу поморски пут ка Дријевама, једном од најважнијих тргова, где је био и смештен један од четири кумерка солска. Но ту се не завршавају могућности за даље територијалне губитке српске земље на њеним западним границама. Острво Мљет било је практично одсечено од матице. Дубровчанима свакако то није могло да промакне, чекали су само погодну прилику да у односима са српском државом и то питање изнесу на дневни ред.

Извршење аукторевe воље осигурано је санкционом формулом која садржи духовну и материјалну казну намењену за прекршиоца. Неуобичајено висока материјална казна, 5.000 перпера, према српској редакцији исправе односи се на све прекршиоце владареве воље, док је у латинском тексту материјална казна намењена само за краљеве поданике, а духовна за све остале прекршиоце. Као да се пазило да у латинској редакцији повеље прекршиоцу који није поданик српског краља буде запрећено духовном казном, која за она време и није тако занемарљива, знајући да се на материјалну казну има смисла позивати једино у околностима када постоји гарант који је може извршити, те се она заиста могла само односити на поданике српског краља. Тешко се могло очекивати да глобу од 5.000 перпера плати босански бан Стефан II, који је понајпре довео у питање одређене одредбе повеље, поседујући Хумску земљу, чиме је практично онемогућио Дубровчане да остваре копнену везу са Стонским ратом.

У српској редакцији исправе место и датум су наведени заједно, док су у латинској после места наведени сведоци. Година од стварања света, 6833, према сва четири преписа, којом је датована верзија повеље на српском језику, није исправна, јер у том случају радило би се о 1325. години, што свакако не одговара стварности. Српски писар је последње две цифре године, слова ʌ и г погрешно уписао уместо м и а (¦·ѕ҃·ѿ҃·м҃·а҃· = 6841 = 1333). До забуне је вероватно дошло услед састављања две редакције исправе, на два језика, са два начина рачунања година. Очито да се приликом уобличавања текста исправе, у српској дворској

канцеларији често могла чути година од Рођења Христовог, па се тако у повељи писаној на српском језику, које су по правилу датиране годином од стварања света, прве две цифре исписане по том стилу, а последње две од Христовог рођења. Латинска редакција исправе садржи индикт (исправно израчунат), накнадно уписан светлијом бојом мастила, кога у српској редакцији повеље нема, затим датум и годину од Христовог рођења.

Исти број сведока бележе обе редакције Прве стонске повеље. Из латинске редакције исправе сазнајемо још и патрониме за њих тројицу (Градислав Борилов, Милош Војнов, Марин Мирослављев) које српска редакција не садржи. Градислав Сушеница је по свој прилици носио титулу ставилца, која је изостављена у српској редакцији текста. Навођењу сведока, световних лица, у латинском тексту претходи формула *као и племенитих људи* (ac nobilibus uiris), и после имена последњег сведока додаје се *и других још много* (et aliis quam pluribus), чега у тексту на српском језику нема.

Према уобичајеној пракси српске владарске канцеларије, и једна и друга редакција повеље поред потписа садржале су и печат, као средство којим се исправе озваничавају. По свој прилици, ниједан од тих печата није сачуван. О постојању печата на латинској редакцији повеље сведочи текст короборације (коју српска редакција исправе нема), из ког се сазнаје да је документ оверен златним висећим печатом, и црвена врпца на којој је некада висио печат. Да је и редакција повеље на српском језику била оверена висећим печатом сведочи пресуда Хамза-бега у спору Дубровчана и херцега Влатка око Посреднице од 8. фебруара 1472.[10]

Свечани владарев потпис крупним калиграфским црвеним словима са крстом на почетку, као симболичком инвокацијом, изведен је на крају повеље, у складу са праксом српске владарске канцеларије. Поређењем потписа на преписима српске редакције повеље, са потписом на оригиналу латинске редакције, јасно се види да су писари сва четири преписа пажљиво и у највећој мери подражавали владарев потпис из изворника са кога су повељу преписивали.

Имајући у виду све до сада наведено, сасвим је извесно да две редакције повеље краља Стефана Душана нису настале као превод са је-

[10] Дубровчани су на парници показали: …**записе с вис8ћωм(ь) печатью ωдь кралıа Степана срьпскωга и прим(о)рскωга кои имь е даω Рать стонски с приморьемь и с Посрећницωмь какω Неретва дω м(о)ра ωптече… записе и на нихь вис8ће печати крала Степана**… – Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 279–280, бр. 874.

дног на други језик, већ самостално у задатим оквирима проистеклим из самог правног чина.

Прва стонска повеља краља Стефана Душана састављена је у форми традиционалне, једностране милости, како су то српски владари и раније чинили Општини дубровачкој. У том смислу у документу се не јављају две уговорне стране, као у повељи коју је истим поводом нешто касније Дубровчанима издао босански бан Стефан II, већ овде ауктор, односно databaseдародавац формулише дар и услове под којима се он прима, односно обавезе које из њега следе, свакако у претходним консултацијама са дубровачком страном, али се о томе у самом документу не говори. Чином примања повеље Дубровчани су прихватили њену садржину а самим тим и правне последице које су из ње проистицале.

Просопографски подаци

Павле Мартинушевић (**Павлє Мартинѹшєвикь**, **Paulus Martinussio**), *32* (страна), 26 (ред у издању); *35*, 25 – дубровачки властелин, син Николе de Nicoliça de Martinussio. Имао је брата Николицу који је своје послове ширио у дубровачком залеђу. Павле се у изворима среће између 1312. и 1340. године. Почетком тридесетих година XIV века претежно се бавио транспортом соли. Мало веће га је изабрало 15. септембра 1331. да заједно са Јунијем Лукаревићем и Мартинушом Менчетићем буде члан првог дубровачког посланстава упућеног новом српском владару, краљу Стефану Душану. Посланство је из Дубровника кренуло 1. новембра, а вратило се 21. јануара наредне године. Недуго затим, 8. марта 1332. године Мало веће га је изабрало за сталног дубровачког конзула који ће боравити у Призрену, et in curia domini regis. У том својству он учествује у завршним преговорима са српским краљем око добијања Стонског рата. Велико веће га је 5. децембра 1334. изабрало за кнеза Стонског рата, одајући му на такав начин признање за заслуге током преговора са српским владарем. Средином 1335. поново је биран у посланство које је требало да иде у Србију. Био је ожењен Драгославом, кћерком Петра Бисиге (Bissiga), са којом је имао троје деце.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, 352, 360, 362; V, 325, 341–343.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 306–307, таб. XLIII.

Климе Гучетић (**Климє Гочєтикь**, **Clemens de Goçe**), *32*, 26; *35*, 25 – дубровачки властелин, в. ССА 8 (2009) 43 (Д. Јечменица).

Никола Лукаревић (**Никола Лѹкарєвикь**, **Nicolaus de Lucari**), *32*, 27; *35*, 25 – дубровачки властелин, в. ССА 8 (2009) 43–44 (Д. Јечменица).

Арсеније (**єпискѹпь призрѣнски Арсеніє**, **Arsenius episcopus Prisirenensis**), *32*, 43; *35*, 56 – У три повеље настале у размаку од око двадесет година, Светостефанској (1313–1316), Призренској (1326), и Првој стонској (1333) среће се призренски епископ по имену Арсеније.

Литература: *СБР* 1, 268 (С. Вуковић).

Балдовин (**казнаць Бальдовинь**, **casneç Baldouin**), *32*, 43; *35*, 57 – Последњи познати казнац у Србији Немањића. Казнац је од друге половине XII до средине XIV века био највиши представник централне државне управе, чије је главно задужење било да убира владареве приходе у држави. Значајнијег трага у изворима овог периода оставио је властелин истог имена, уз које се наводи титула кнеза. Кнез Балдовин припадао је властеоској породици Багаш и имао је поседе у Врању и околини. Његов син Мањушат је породичну задужбину, Цркву Светог Николе у Врању даровао Хиландару. Поуздана идентификација казнаца Балдовина са кнезом Балдовином, у историографији није извршена.

Литература: *СБР* 1, 382–383 (М. Шуица); *ЛССВ*, 268 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Државна управа*, 22.

Градисав (**воєвода Градисавь**, **Gradislau Borilli uexillifer**), *32*, 44; *35*, 57 – Судећи према патрониму које се среће само у латинској редакцији повеље, отац му се звао Борил. Имајући у виду да је војвода у средњовековној Србији био војни заповедник, који је по рангу стајао одмах иза владара, извесно је да је Градис(л)ав припадао кругу најкрупније властеле краља Стефана Душана. Његове војне надлежности додатно су појашњене у латинској редакцији исправе употребом титуле *uexillifer* уз његово име. Њено основно значење је заставник, односно барјактар. Према Душановом законику, српски еквивалент титуле *uexillifer* био би стегоноша (**стѣгоноша**), за кога се каже да је велики властелин. Како је Градислав уз војне надлежности које су ишле са војводском титулом, по својој прилици носио и владареву заставу, нема сумње да је припадао најближем окружењу српског краља Стафана Душана.

Извори: *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, изд. Н. Радојчић, Београд 1960, 73, 131.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, 192; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* II, Zagrabiae 1978, 1249; *ЛССВ*, 95–96 (А. Веселиновић, 2).

Вратко (**жѹпань Вратко**, **çuppanus Vratcho**), *32*, 44; *35*, 57 – О његовом значају и утицају на двору српског краља, речито сведочи чињеница да су Дубровчани на седници Малог већа од 7. јануара 1333. одлучили да га богато обдаре. Као ономе *qui fuit et est nobis favorabilis penes dominum regem*, Вратку (Vratico) је намењена веома озбиљна су-

ма од 600 дуката. Наведен је на првом месту, међу достојанственицима блиским српском краљу, које треба наградити, и за њега је одређена највећа новчана сума. Очито да је он и раније Дубровчанима чинио разне услуге на двору српског краља.

У историографији се жупан Вратко поистовећује са кнезом Вратком, према старим српским родословима, потомком Вукана, старијег сина великог жупана Стефана Немање. У том смислу Вратко би био сродник владарске породице. Његова кћер Милица удала се за ставилца, а каснијег кнеза Лазара.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, 347; V, 375.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 46–49, 52–53; *СБР* 2, 319 (С. Ћирковић).

Гргур Курјаковић (**кнезь Грьгꙋрь Кꙋрꙗковићь**, **comes Gregogorius** (!) **Curiaç**), *32*, 44; *35*, 58 – Син крбавског кнеза Курјака, који је поред Гргура имао синове Будислава и Павла. Први пут у изворима се среће у једној млетачкој исправи из 1332. Извесно време боравио је на двору српског краља Стефана Душана. О његовој блискости краљу и утицају на српском двору речито говори чињеница да су Дубровчани још почетком јануара 1333. одлучили да га обдаре са 200 дуката, у склопу напора око добијања Стонског рата. Касније је ушао у сукоб са угарским краљем Лајошем I у коме је поражен и заробљен. Последње године живота провео као сужањ (1358–1360). Имао је синове Будислава и Георгија.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, 347, 348; V, 375.

Литература: F. Šišić, *Prilog rodoslovju Kurjakovića knezova krbavskih od plemena Gusić*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 9–1 (1907) 77–80.

Милош (**ставилаць Милошь**, **staluileç** (!) **Milos Voyni**), *32*, 45; *35*, 58 – Према обе редакције исправе, носио је титулу ставилац, а на основу патронима из латинског текста, сазнаје се да је био Војинов син. Ово је једини случај да се уз његово име наводи и титула. Као личност која се бринула се о владаревој трпези – прибављање, припремање и служење хране, био је достојанственик од нарочитог владаревог поверења. Поверљива служба и близина владару остављале су му могућност за даље напредовање. Његов отац Војин је био господар Гацка, а поред тога и војвода у доба краља Стефана Уроша III, па стога не чуди како је његов син започео службу на српском двору. Имао је браћу Алтомана и Војислава, који је такође постао ставилац на српском двору, као и сестру Воиславу. Добри изгледи за његово даље напредовање у служби прекинути су, будући да је по свему судећи умро млад.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 204; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932; Р. Михаљчић, *Ставилац*, ИЧ 23 (1976) 10–11; *ЛССВ*, 693–694 (Р. Михаљчић).

Дејан Манијак (**воевода Дєꙗнь Маниꙗакь**, **uoieuoda Deian Maniiach**), *32*, 45; *35*, 59 – Обе редакције повеље сагласне су да је носио војводску титулу. У том смислу је извесно да је припадао кругу најближих сарадника српског краља. Друга је по реду личност са овом титулом међу сведоцима који се јављају у исправи. Презиме или надимак које је војвода Дејан носио веома је ретко, и по свој прилици је грчког, односно византијског порекла (Μανιάκης). У домаћим изворима среће се још само севаст Обрад уз чије име стоји Манијак, у повељи краља Милутина Хиландару с почетка XIV века, који уз то носи и византијску титулу. Могуће је да је војвода Дејан потицао из призренског краја, у коме је раније деловао севаст Обрад.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 61, док. бр. 42; С. Новаковић, *Законски споменици*, 394.

Литература: *СБР* 3, 142 (С. Ћирковић)

Градис(л)ав Сушеница (**Градисавь Сꙋшеница**, **stauileç Gradislau Suseniça**), *32*, 45; *35*, 59 – Уз име овог сведока у латинској редакцији повеље чита се да је носио титулу ставилац. У том случају, на двору краља Стефана Душана 1333. постојала су најмање два ставилца. Могућност да истовремено титулу ставилца носи више личности налазимо у Дечанској хрисовуљи (1330), где се помиње сабор српске земље који је сазвао краљ Стефан Урош III коме су поред, архиепископа, епископа, игумана, казнаца, тепчија, војвода и слугу присуствовали и ставилци (**ставилͨце**), дакле више њих.

На основу другог фрагмента надгробне плоче, пронађеног у Цркви Св. Николе у Великој Хочи пре нешто мање од четири деценије, скоро у целости се може прочитати натпис из кога се сазнају нове чињенице о Градиславу Сушеници: **прѣстави сѣ ра⟨ба Бо⟩жиꙗ М(а)рта монахиꙗ м(ѣсе)ца июна, мати ⟨Гра⟩|2|дислава Сꙋшен⟨ице⟩ чельника. И приложи с(ве)томꙋ Нико|3|лаю за гробь р҃ ѡ⟨...⟩ и поставьць ·л҃· перьперь |4| и ѡс(а)мь в[о]лов⟨ь ... Ст⟩ефан краль, Илиꙗ Грьбвьць бе|5|ше иконом⟨ь ...⟩**. Градислав Сушеница се овде среће са титулом челника. Уколико је припадао категорији дворских челника, који су се бринли о заштити владареве личности, извесно је да се ради о веома значајном дворском достојанственику краља Стефана Душана. На такву могућност упућује сама са-

држина натписа, односно пажња коју је краљ указао цркви у којој је био гроб монахиње Марте, мајке његовог блиског сарадника.

Извори: С. Новаковић, *Законски споменици*, 653; Р. Петровић, *Камени надгробни натпис из цркве св. Николе у селу Велика Хоча*, Зборник МС ЛУ 16 (1980) 211–222.

Литература: *ЛССВ*, 812–814 (М. Благојевић).

Никола Бућа (**Никола Бꙋꙉꙗ**, **Nicola Buchia**), *32*, 46; *35*, 59 – Угледни властелин и трговац из Котора. Веома рано је постао део најближег окружења краља Стефана Душана. У обе редакције повеље наводи се без икакве титуле. Очито, нешто касније је постао коморник (comes camerarius) на српском двору, а потом је до краја живота био протовестијар српског цара Стефана Душана. Колико је била значајна његова улога у уступању Стонског рата, речито сведочи чињеница да је Општина дубровачка већ почетком јануара 1333. одлучила да га награди. Одлуком Малог већа од 9. марта 1333, у знак захвалности, даровала му је посед на Стонском рату и земљиште у Дубровнику вредно 1.000 перпера. Николи и његовом брату Михаилу, као и њиховим потомцима три године касније, 2. јануара 1336, додељено је дубровачко грађанство и племство.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, 350, 363; V, 375, 381.

Литература: *СБР* 1, 909–910 (Р. Ћук); ССА 8 (2009) 53 (Д. Јечменица).

Марин Баранин (**архидиꙗкь Маринь Бараниñь**, **archidiaconus Antibarensis et** (!) **Marinus Miroslai Antibarensis**), *32*, 46; *35*, 60 – Према патрониму који се среће у латинској редакцији повеље, отац му се звао Мирослав. По свој прилици, иста личност се у изворима среће и шест и по година касније. Марин Белић из Бара је као посланик краља Стефана Душана августа 1339. године у Дубровник однео краљево разрешно писмо за Домању Менчетића са браћом. Том приликом уз његово име није наведена било каква титула, осим што је истакнуто да је властелин.

У српској верзији повеље, уз његово име је наведена титула архидијак, чије је значење, према Даничићу, најстарији или први дијак, односно писар (supremus notarius). Према латинској редакцији текста, међу сведоцима је био један архидијак Баранин, а поред њега још и Марин Мирослављев Баранин. Очито да је у латинском тексту дошло до извесне грешке и удвајања, јер је сасвим извесно да је Марин заправо тај архидијак Баранин.

Архидијак Марин се у повељи јавља као последњи у низу сведока. Иако се у служби српског краља јавља неколико година касније, у вези са конкретним задатком, остаје неизвесно да ли је био чиновник у српској дворској канцеларији.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 17; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIV Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет*, Глас СКА 106 (1923) 85; *ЛССВ*, 152 (Т. Суботин-Голубовић); ССА 8 (2009) 52–53 (Д. Јечменица).

Установе и важнији појмови

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **властела** (ССА 3, 4, 5), **краљевство ми** (ССА 7), **милост** (ССА, 1, 3, 4, 7), **људи** (ССА 4, 5, према регистру).

Перпера, **sollidus grossorum Uenetorum**, *31*, 23; *32*, 38, 56; *34*, 22; *35*, 41, 53 – две по имену различите обрачунске новчане јединице које се срећу у двема редакцијама повеље имале су исту номиналну вредност, 12 сребрних динара.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 106.

(H)erbagium, *35*, 33 – траварина, пашарина, травнина. Помиње се само у латинској редакцији исправе. Подразумева дажбину која се наплаћивала за коришћење туђих пашњака, али и право на испашу. Како се појам среће међу осталим добрима у низу набројаним, преведен је као пашњак.

Литература: *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, Zagrabiae MCMLXXIII, 537; *ЛССВ*, 736–737 (М. Благојевић).

Баштина, **ius hereditarium**, *32*, 33; *35*, 28 – Дубровчани су поседе од српског краља, према српској редакцији исправе, добили у баштину, односно са правом наслеђа према латинском тексту, као наследно добро, што се у основи своди на исто. Ималац баштине имао је неприкосновено право располагања тим добром, што је у основи подразумевало право остављања у наслеђе, али и право отуђења, издавање у закуп, давања као поклона или у мираз и сл.

Литература: *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, 538; *ЛССВ*, 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић)

Великь дань, **dies Resurexionis Domini nostri Jesu Christi**, *32*, 34, 38; *35*, 40 – Дан Христовог Васкрсења, највећи хришћански празник. Његово празновање пада увек у недељу, али како припада групи покретних празника, не обележава се сваке године тачно одређеног датума. У зависности од године, Васкрс се најраније може празновати 22. марта, а најкасније 25. априла, дакле постоји 35 могућих датума. У том смис-

лу и рок за плаћање Стонског дохотка српском краљу није био везан за тачно одређен датум, већ је зависио од дана празновања Васкрса.

Литература: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* VI, 211–219.

Дѡхѡдакь, *32*, 38; *35*, 42 – Стонском повељом краља Стефана Душана установљен је нови трибут који су Дубровчани имали да плаћају српском владару. У српској редакцији исправе изричито се помиње доходак, док се у латинском тексту описно говори о дубровачкој новчаној обавези (denarii) са свим одликама трибута, али без помињања саме те речи. Како је рок за плаћање трибута био Васкрс, овај доходак се среће и као tributum Pasche. У литератури се за овај трибут усталио назив *Стонски доходак*, мада би било корисније да је назив одређенији, нпр. *Српски стонски доходак*, како би се разликовао од *Босанског стонског дохотка* (tributum S. Blasii).

Литература: K. Jireček, *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskom manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 527–542.

Nuncius, *35*, 42 – У латинском тексту изричито се наводи изасланик, док је у српској редакцији исправе из самог контекста јасно да се ради о посланику, као лицу које има да подигне доходак.

Подизање дохотка је према устаљеној пракси обављао владарев посланик, који је свој статус пред дубровачким властима потврђивао трибутним писмом (littera tributi), владаревим пуномоћним документом, који је важио само за једну мисију посланика.

Литература: Д. Јечменица, *Два писма бана и краља Твртка I Дубровчанима о Стонском дохотку*, ГПБ 1 (2008) 38.

Дрѹги дѡхѡдакь дѹбрѡвачки, **aliud pecunia tributali**, *32*, 39; *35*, 43 – Мисли се на највећи трибут који су Дубровчани плаћали српском владару, Светодмитарски или Српски доходак. Износио је 2.000 перпера и рок за његово плаћање био је празник светог Димитрија (26. октобар).

Литература: М. Динић, *Дубровачки трибути – Могориш, Светодмитарски и Конаваоски доходак и Провижиун браће Влатковића*, Глас СКА 168 (1935) 203–257 (= М. Ј. Динић, *Из српске историје средњега века*, Београд 2003, 711–755).

Топографски подаци

Добро познате топониме: **Србија/српске земље**, **приморске земље/крајеви**, **Дубровник**, **Далмација**, **Дукља**, **Албанија**, **Зета**, **Хум** и **Неретва** није потребно посебно објашњавати.

Стонски рат (**Рать стонски**, **Punta Stagni**), *32*, 28; *35*, 29 – полуострво Пељешац, северозападно од Дубровника.

У средњем веку је носио назив састављен од имена најважнијег града на његовој територији (Стон), и назива за истурени део копна који залази у море (**рать**, punta/puncta), са једноставним значењем рт.

Превлака (**Прѣвлака**, **Preulaca**), *32*, 29, 30; *35*, 30, 36 – узани прелаз (земљоуз, isthmus) на самом југоистоку Стонског рата, широк мање од 1,5 км, преко ког је полуострво спојено са копном.

Приморје (**Riueria**), *32*, 30–31; *35*, 30 – Узан приморски појас који представља најкраћу копнену везу Дубровника са Стонским ратом. У редакцији повеље на српском језику прецизно се одређује: **ѡдь Прѣвлаке ȣскраи мора дѡ дȣбрѡвачке мегꙗ.** У литератури је овај приморски појас познат под називом Сланско приморје (по месту Слано).

Како је ово подручје било у поседу босанског бана Стефана II, Дубровчани су га стварно добили тек 66 година касније, од краља Стефана Остоје.

Извори и литература: Р. Михаљчић, *Повеља Стефана Остоје Дубровчанима (15. јануар 1399)*, ГПБ 1 (2008) 123–135, са литературом.

Дубровачке међе (**дȣбрѡвачке мегꙗ**, **confines districtus Ragusii**), *32*, 31; *35*, 30 – Овде се мисли на северозападну границу дубровачке области (districtus), која је тада досезала само до Ријеке дубровачке.

Посредница (**Посрѣгница**, **Posredniça**), *32*, 32; *35*, 31 – Острво на ушћу Неретве у Јадранско море. Данас се на њему налази град Опузен.

Пресудом Хамза-бега у парници између херцега Влатка и Дубровчана у Фочи од 8. фебруара 1472, Општини дубровачкој је потврђено право на поседовање Посреднице. Главни доказ који су Дубровчани користили у тој парници била је Прва стонска повеља краља Стефана Душана, којом су, поред осталог, у посед добили и Посредницу, „**кою сȣ ѡдь толе држали и дрьже ȣ дни господе срьпске и бѡсанске и ȣ дни големаго цара** (sc. Мехмеда II) **кои имь е све државе пѡтврьдиѡ**“, како се наводи у пресуди. Дубровчани су добили парницу и потврђено им је да Посредницу „**дрьже и ѡдь садь какѡ ю сȣ држали и дѡ садь.**“ На овај начин Дубровчани су после сто четрдесет година на вешт начин преузели посед који им је даровао српски краљ, но њихово поседништво над стратешки веома значајном Посредницом није дуго трајало. Судски поступак вођен у Фочи је посебно значајан са правног становишта, јер показује да је повеља српског краља, у крајње измењеним политичким

околностима, узимана као веродостојан правни аргумент од кључне важности, од кога је зависио исход правног процеса.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 279–280, бр. 874.

Литература: В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979, 74–81, 94–95, 140–141.

Полог (**Пологъ**, **Pollog**), *32*, 41; *35*, 55 – У географском смислу Полог представља издужену котлинску област на горњем Вардару, која се простире правцем југозапад–североисток у дужини од око 60 км, са добро истакнутим и јасно изражени природним границама.

Средњовековна жупа истог имена делила се на Горњи и Доњи Полог, о чему сведоче бројни писани извори. У црквеном погледу, Полог се налазио под јурисдикцијом Призренске епископије. Значај ове жупе био је утолико већи, ако се има у виду њен географски положај, између три веома важна средњовековна друштвена, политичка и црквена центра – Призрена на северу, Скопља на истоку и Охрида на југу.

У оквиру средњовековне жупе Полог, по свој прилици, постојао је и град истог имена. Византијски писац Георгије Пахимер на једном месту, међу градовима у Македонији наводи и Полог. Услед недостатка озбиљних и систематских археолошких истраживања, није поуздано утврђено где се налазио средњовековни град Полог.

У готово свим случајевима у којима се Полог среће у домаћим изворима, из самог контекста је јасно да се ради о жупи. Једино се у случају Прве стонске повеље то не може са сигурношћу рећи, јер би из тога следило да је српски владар примио дубровачке посланике и издао им своју повељу негде неодређено, у једној пространој жупи. У том смислу изгледа доста извесније да је српски краљ Стефан Душан примио дубровачко посланство и издао им повељу у граду Пологу.

Извори: *Житије Симеона Немање од Стевана Првовенчаног*, изд. В. Ћоровић, Светосавски зборник II, Београд 1939, 31; С. Новаковић, *Законски споменици*, 422, 635, 639, 640, 658, 666, 696; *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, Београд 1986, 13–14, и нап. бр. 6 (Љ. Максимовић, са исцрпним прегледом литературе и мишљења о граду Пологу).

Стари српски архив, књ. 9, стр. 51–61

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11) "1334"
УДК 091=163.41"1334"

Дејан Јечменица*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ДРУГА СТОНСКА ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА**

Добрушта, 1334, мај 19.

Краљ Стефан Душан 19. маја 1334. у Добрушти издаје Другу стонску повељу Дубровчанима, којом потврђује своју претходну, Прву стонску повељу, а поред тога решава бројне проблеме који су се испољили у периоду од шеснаест месеци, након што им је даровао Стонски рат, и одређује начине на које ће се они убудуће решавати. Повеља је сачувана у оригиналу и налази се у Државном архиву у Дубровнику.

Le roi de Serbie Stefan Dušan délivre le 19 mai 1334, à Dobrušta, la Deuxième charte de Ston aux Ragusains portant confirmation de sa charte précédente, la Première charte de Ston, tout en résolvant de nombreux problèmes qui se sont manifestés dans la période de 16 mois ayant suivi la donation du cap de Ston, et en précisant la façon dont de tels problèmes seront résolus à l'avenir. Cette charte est un original conservé dans les Archives nationales de Dubrovnik.

Годину и четири месеца након што је у Пологу издао повељу којом Дубровчанима даје у баштину Стонски рат, приморје од Превлаке до дубровачких граница и острво Посредницу на ушћу Неретве, краљ Стефан Душан у Добрушти Дубровчанима издаје и Другу стонску повељу. Судећи према сачуваним изворима, период између објављивања Прве и Друге стонске повеље, није посве представљао време када односи Србије и Дубровника нису били оптерећени проблемима, напротив.

Прва стонска повеља, као документ свечаног карактера у основи је посвећена самом уступању територија Дубровчанима и основним обавезама према српском владару, које проистичу из тог чина. Поједи-

* Ел. пошта: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

ности које ће пратити промену власти над уступљеним територијама овом приликом нису разматране. Очито да је то један од главних разлога што су проблеми око уступљених поседа убрзо почели да оптерећују односе Србије и Дубровника. У том смислу треба схватити крајње резигнирани тон српског краља са почетка Друге стонске повеље. Проблем око исплате дубровачких дугова српском краљу био је само један у низу који су се испољили у овом периоду.[1] Бројне несугласице и проблеми који су тада искрсли основни су предмет Друге стонске повеље. Њихово решавање имало је да послужи као залог добрих односа Србије и Дубровника у будућности, што је било у интересу обе стране.

Опис повеље и ранија издања

Повеља је сачувана у оригиналу, налази се у Државном архиву у Дубровнику.[2]

Документ је писан канцеларијским минускулним ћириличним писмом на комаду пергамента висине 222–227 мм и ширине 368–380 мм. Испод текста исправе остало је 91–98 мм простора, у коме је изведен владарев потпис. Остале маргине су релативно скромне, горе око 7 мм, са леве стране 17 – 19 мм а с десне 8–13 мм.

На почетку исправе стоји 14 мм висок крст, као симболичка инвокација. Текст повеље уредно је исписан у 15 редова, без калиграфских украса, осим што се прво слово (**П**) истиче у односу на остала својом величином од 11 мм. У посебном реду, крупним црвеним калиграфским словима изведен је свечани владарев потпис у лигатурама.

Повеља је оверена и владаревим воштаним висећим печатом који је бојен у црвену боју. За документ је причвршћен дугом црвеном врпцом која је провучена кроз пет отвора који су начињени на пергаменту.

Видљива су три уздужна и један попречни траг пресавијања документа. Приликом паковања документа црвено мастило слова владаревог потписа делом се пресликало на простор између 5–12. реда текста исправе.

На полеђини повеље има више записа. Запис дубровачке канцеларије на староиталијанском језику доносимо ниже, у издању исправе. Од новијих записа треба поменути архивске сигнатуре, № 101. an. 1334 (Ћурлица) и № II del. Pach. VII. Бечка ознака броја документа исписивана је графитном оловком три пута, од чега само једном исправно (бр. 998).

[1] DAD, *Diversa Cancellariae* 10, 47–47', 10. V 1333; 50–50', 28. VI 1333; М. Пуцић, *Споменици српски* II, 11–13, док. бр. 12, 13.

[2] DAD, *Diplomata et Acta*, XIV век, бр. 101.

Ранија издања: П. Карано-Тврtковић, *Србскии споменицы*, 48–49, док. бр. 39; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 107–109, док. бр. 90; С. Новаковић, *Законски споменици*, 298–299 (поједини делови текста су изостављени); T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* X, 163–165, док. бр. 108; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 53–54, док. бр. 55.

Ово издање приређује се на основу снимака начињених почетком октобра 2009. у Државном архиву у Дубровнику.[3]

Текст повеље[*]

+ Пише крал(е)вс(тво) ми да ѥ вѣдомо всакомꙋ, како се бѣше порасрьчило крал(е)вс(тво) ми на властеле дꙋбровьчʼке за Стонʼски Ред (!), **и ѡни видѣвше расрьчениѥ крал(е)вс(тва) ми послаше кь крал(е)вс(твꙋ) ми властеле своѥ Жꙋнꙗ Влька|2|совикꙗ и Жꙋнꙗ Жꙋрʼговикꙗ и Николицꙋ Марʼтинꙋшевикꙗ ꙋ поклисар(ь)ство крал(е)в(ь)с(твꙋ) ми. И придоше крал(е)вс(твꙋ) ми и ꙋчинише все хотѣниѥ крал(е)вс(тва) ми, да видѣвь крал(е)вс(тво) ми, ѥре присташе на всꙋ волю |3| крал(е)вс(тва) ми, и правꙋ слꙋжбꙋ ихь крал(е)вс(твꙋ) ми.**

И сʼтвори имь м(и)л(о)сть и запис(а)ниѥ крал(е)вс(тво) ми, и потврьди имь крал(е)вс(тво) ми Стонʼски Редь, како имʼ га ѥс(ть) дало и записало крал(е)вс(тво) ми, такози да си га дрьже свобо|4|дно, безь всаке забаве, с м(и)л(о)стию крал(е)вс(тва) ми, тѣмʼжде ѡбразомь, како имь га ѥс(ть) записало крал(е)вс(тво) ми ꙋ прѣдню повелю. Понеже имь потврьди крал(е)вс(тво) ми м(и)л(о)сть и записаниѥ крал(е)в(ь)с(тва) ми, и по семь |5| да нѣсть междꙋ крал(е)вс(твомь) ми и мегю ними никогꙗ свада развѣ право житиѥ, како ѥс(ть) и прѣге било.

И ꙋтькʼмисмо се мегю собом, кагѡ да не прѣимꙋ ниѥднога чл(о)в(ѣ)ка ѡд земле крал(е)|6|вс(тва) ми, лихо ѡнѣхʼзи люди крал(е)вс(тва) ми коихь засташе ꙋ Стонꙋ и ꙋ Рʼтꙋ, този да си дрьже с м(и)л(о)стию крал(е)вс(тва) ми. А за ине люд(и), кои нѣсꙋ ѡд земле крал(е)вс(тва) ми, за този да не има печали крал(е)вс(тво) ми. И ако се |7| наиде кои годѣ чл(о)в(ѣ)кь ѡд земле крал(е)вс(тва) ми, развѣ ѡнѣхʼзи люд(и), коѥ имь ѥс(ть) дало крал(е)вс(тво) ми, коѥ засташе ꙋ Стонꙋ и ꙋ Рʼтꙋ, ѥре бꙋдꙋ приѥли, кьди га име искати

[3] Срдачно захваљујемо на љубазности овој архивској установи.
[*] Редакција издања: Ирена Шпадијер.

крал(є)вс(тво) ми, или чл(о)в(ѣ)кь крал(є)вс(тва) ми, |8| да да кнезь дȣбровьчꙿки и властеле дȣбровьчꙿци пристава момȣ чл(о)в(ѣ)кȣ, и да погю ȣ Стонь и ȣ Рꙿть, да га ище с моимь чл(о)в(ѣ)комь. И колико се люд(и) наидȣ ѡд земле крал(є)вс(тва) ми, да ѥс(ть) за все за то дль|9|жна ѡпꙿкина и град, да ихь подаде чл(о)в(ѣ)кȣ крал(є)вс(тва) ми, кога годѣ пошле крал(є)вс(тво) ми. Аке ли чл(о)в(ѣ)кь крал(є)вс(тва) ми не ѡбрѣте ниѥднога чл(о)в(ѣ)ка ѡд землѥ крал(є)вс(тва) ми, а крал(є)вс(тво) не име вѣровати ѥре ѥсть |10| сикози, да нар(є)че крал(є)вс(тво) ми четиремь или петимь властеломь дȣбровчꙿкимь, да ми се ѡд(ь)клнȣ ȣ Б(о)городицȣ дȣбровьчꙿкȣ прѣдь чл(о)в(ѣ)комь крал(є)вс(тва) ми, кагѡ нѣ ниѥднога чл(о)в(ѣ)ка крал(є)вс(тва) ми |11| ни ȣ Рꙿтȣ ни ȣ Стонѣ, ниѥ ȣселень ни скрьвень ȣ нихь свѣсти ниѥдинь чл(о)в(ѣ)кь крал(є)вс(тва) ми.

И ѥще се сȣ заклели крал(є)вс(твȣ) ми властеле дȣбровьчꙿци, да прѣбива п(о)пь срьбꙿски, и да поѥ ȣ цр(ь)квахь, коѥ сȣ ȣ |12| Стонȣ и ȣ Рꙿтȣ, како ѥс(ть) повелѣвало крал(є)вс(тво) ми.

И аке се згоди разꙿмириѥ междȣ крал(є)вс(твомь) ми и градомь дȣбровьчꙿкимь, да не воюѥ чл(о)в(ѣ)кь изꙿ Стона изꙿ Рьта на зем(ь)лю крал(є)вс(тва) ми, ни на чл(о)в(ѣ)ка крал(є)вс(тва) ми.

|13| И аке прѣстȣпи ѡпꙿкина дȣбровьчꙿка си ѡбѣть, кои сȣ ѡбѣщали крал(є)вс(твȣ) ми, да сȣ криви крал(є)вс(твȣ) ми.

И аке имь не ȣзможе крал(є)вс(тво) ми дати имь ȣзрокь кривине, да ми се ѡдкльнȣ ·г҃· властел(є) |14| дȣбровьчкихь, кагѡ нѣсȣ криви ни прѣстȣпили ѡбѣти више писанꙿниѥ.

И како ке сьхранить крал(є)вс(тво) ми си ѡбѣть и запис(а)ниѥ крал(є)вс(тва) ми, тагѡ да сьхранить Г(оспо)дь Б(ог)ь д(ȣ)шȣ и тѣло крал(є)вс(тва) ми, вь сиѥмь |15| вѣцѣ и вь придȣщемь.

И сиѥ створи и запис(а) крал(є)вс(тво) ми в лѣт(о) ҂а҃ и ·т҃· и ·лд҃·, м(ѣ)с(є)ца маꙗ ·ѕ҃і· д(ь)нь.

А Цоцань прѣрȣчи и подписа и запечати на Добрȣщти.

|16| + СТ(Є)Ф(А)НЬ КРАЛ(Ь).

На полеђини: 1334. Priuilegio de re, |2| conferma Ponta e Stagno, |3| che non posano acetar omeni |4| de Bossna (!), e che schiauo|5|neschi preti Stagno.

Превод повеље

+ Пише краљевство ми да је знано свакоме, како се беше (по)расрдило краљевство ми на властелу дубровачку за Стонски рат. И они, видевши расрђење краљевства ми, послаше краљевству ми властелу своју Жуња Вукасовића и Жуња Журговића и Николицу Мартинушевића у поклисарство краљевству ми. И дођоше краљевству ми и учинише све што је хтело краљевство ми, те виде краљевство ми, да присташе на сву вољу краљевства ми, и праву службу (њихову) краљевству ми.

И учини им милост и запис краљевство ми, и потврди им Стонски рат, како им га је дало и записало краљевство ми, тако да га држе слободно, без икакве сметње, с милошћу краљевства ми, у том облику, како им га је записало краљевство ми у претходној повељи. Пошто им потврди краљевство ми милост и запис краљевства ми, и по овом да не буде између краљевства ми и њих никаква свађа осим праведног живота, како је и пре било.

И сложисмо се међу собом, да не приме ниједног човека из земље краљевства ми осим оних људи краљевства ми, који осташе у Стону и у Рату, њих да држе са милошћу краљевства ми. А за друге људе, који нису из земље краљевства ми, за њих да не брине краљевство ми. И ако се нађе који год човек из земље краљевства ми, осим оних људи које им је дало краљевство ми, који осташе у Стону и у Рату, кога буду примили, када га буде затражило краљевство ми, или човек краљевства ми, да дâ кнез дубровачки и властела дубровачка пристава мом човеку, и да пођу у Стон и у Рат, да га траже с мојим човеком. И колико се људи нађе из земље краљевства ми, да их је све дужна Општина и Град да предају човеку краљевства ми, кога год да пошаље краљевство ми. Ако ли човек краљевства ми не нађе ниједног човека из земље краљевства ми, а краљевство им не буде веровало да је тако, да именује краљевство ми четворо или петоро од властеле дубровачке, да ми се закуну у Богородицу дубровачку пред човеком краљевства ми, како нема ниједног човека краљевства ми ни у Рату ни у Стону, ни да је усељен и скривен са њиховим знањем ниједан човек краљевства ми.

И још су се заклели краљевству ми властела дубровачка, да пребива поп српски, и да поје у црквама које су у Стону и у Рату, како је заповедило краљевство ми.

И ако се догоди размирица између краљевства ми и Града дубровачког, да не војује човек из Стона (и) из Рата на земљу краљевства ми, ни на човека краљевства ми.

И ако преступи Општина дубровачка ово обећање, које су обећали краљевству ми, да су криви краљевству ми.

И ако не буде могло краљевство ми да им дâ узрок кривице, да ми се закуну десеторица властеле дубровачке, како нису криви нити су преступили обећања више писана.

И како ће сачувати краљевство ми ово обећање и запис краљевства ми, тако да сачува Господ Бог душу и тело краљевства ми, у овом веку и у будућем.

И ово учини и записа краљевство ми у лето 1334, месеца маја 19. дан.

А Цоцан преручи и потписа и запечати на Добрушти.

+ СТЕФАН КРАЉ.

На полеђини: 1334. Привилегија краља, којом потврђује Рат и Стон, да се не примају људи из Босне (!), и да (су) српски попови у Стону.

Дипломатичке особености

У структурном погледу Друга стонска повеља краља Стефана Душана не одступа значајно од формулара осталих повеља српских владара издатих Дубровнику.

У садржинском смислу, имајући у виду проблематику којом се бави, проистеклу из правног чина записаног у претходној, Првој стонској повељи – уступању дела српске државне територије Општини дубровачкој, ова повеља се не може поредити ни са једном исправом претходних српских владара. Друга стонска повеља је у тесној вези и у јединству са првом, њена је својеврсна допуна. Као такве две повеље се могу посматрати као целина, настала на истој правној основи.

Према већ устаљеној пракси српске владарске канцеларије, повеља почиње симболичком инвокацијом у виду крста. Прва реченица исправе, срочена у веома резигнираном и оштром тону, какав се ретко среће у српској дипломатичкој грађи, садржи три дипломатичке формуле: интитулацију (*краљевство ми*), промулгацију (*да је знано свакоме*), и особен вид инскрипције (*властела дубровачка*).

Радње које су претходиле владаревој милости, односно правном чину, изнете су у експозицији. Оне се у основи своде на реакцију Општине, која српском владару шаље своје посланство, које је, како се чита, беспоговорно пристало на све што је краљ желео. Тек тада створени су услови да српски владар Дубровчанима учини своју милост која се у уобичајеном, мирном тону износи у диспозицији.

Најпре краљ Стефан Душан Дубровчанима потврђује поседе које им је даровао, у облику који се упадљиво разликује у односу на Прву

стонску повељу. Општини је потврђено само право на поседовање Стонског рата, док о приморју од Превлаке до дубровачких граница и острву Посредници на ушћу Неретве у море, нема никаквог помена, очито стога што Дубровчани нису успели да уђу у посед тих територија. Други, знатно обимнији део диспозиције, посвећен је случајевима преласка краљевих поданика на Стонски рат, њиховом проналажењу и враћању. Посебном ставком краљ је стао у одбрану права православне цркве на Стонском рату. У случају да дође до размирице између краља и Општине, становници Стонског рата нису смели да војују против српског краља, природно, пошто се радило о доскорашњим поданицима српског владара.

Општина дубровачка обавезана је на поштовање правног чина записаног у исправи. У случају преступа Дубровчани су чинили кривицу, које би се, ако српски владар не може да је докаже, ослобађали заклетвом десеторице дубровачке властеле. На поштовање садржине повеље обавезује се и српски владар, санкционом формулом која садржи духовну награду (benedictio).

У завршном делу повеље чита се формула датума, где је наведена година од Христовог рођења. Име високог службеника владареве канцеларије и наредба да се исправа запише, затим потпише и запечати, претходе навођењу места извршења правног чина и издавања повеље.

Повеља је озваничена свечаним владаревим потписом и висећим печатом. Потпис садржи један знак и две речи: крст (симболичка инвокација), име владара (Стефан) и титула (краљ). Припада групи кратких потписа, који не садрже ближе одреднице о земљама којима владар управља.

Висећи печат, пречника око 80 мм, којим је повеља оверена, припада групи престоних печата. Настао је као отисак типара у воштаној груди, чији је спољашњи слој бојен црвеном бојом. Представља најстарији сачувани примерак печата отиснутог у црвеном воску. У прстену, на ободу печата, оивиченом двема кружним линијама тече натпис, на неколико места оштећен: + **СТЄ⟨ФАНЬ ПО МИЛОСТ⟩И Б(О)ЖИЄИ МЛАДЫ КРАЛЬ ⟨СРБЬ⟩СКИ**. У централном делу је представа владара на престолу са инсигнијама – на глави има круну са препендулијама, у десној руци држи жезло које на врху прераста у љиљан, а у левој има шар са двоструким крстом. Лево од представе владареве главе и рамена стоји нечитак натпис у три реда ⟨**СТЄ**⟩ – **ФАНЬ** – **МЛА**, а с десне стране читко **ДЫ** – **КР** – **АЛ**.

Занимљиво је да краљ Стефан Душан употребљава типар направљен док је био млади краљ, што недвосмислено говори да је још тада имао своју канцеларију која је издавала исправе. Употреба овог типара

забележена је и више од деценију касније, на повељи Дубровчанима од 26. октобра 1345, но том приликом типар је утиснут у груду чистог воска, који није бојен црвеном бојом.

Литература: А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910, 25; G. Čremošnik, *Studije za srednovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slovena*, Sarajevo 1976, 128–129.

Просопографски подаци

Жуњ Вукасовић (Ж8нь Вльκасовиκь), *53* (страна), 4 (ред у издању) – дубровачки властелин, в. ССА 8 (2009) 42 (Д. Јечменица).

Жуњ Журговић (Ж8нь Ж8р҅говиκь), *53*, 4 – дубровачки властелин. Журговићи нису били староседеоци Дубровника. Родоначелник породице, Жург Которанин (Georgius de Catarino) који је живео средином XIII века, преселио се из свог града у Дубровник. У латинским изворима Журговићи се срећу у облику Georgio.

Јуније, односно Жуњ Журговић (Junius de Georgio) у изворима се среће између 1312. и 1351. Имао је разгранате пословне везе. Више пута је био у посланствима која је Општина слала српском краљу Стефану Урошу III (1323, 1324, 1327, 1330) и младом краљу Стефану Душану (1331). У том смислу не чуди што је Општина одлучила да поново употреби његово дипломатско искуство, изабравши га у посланство, које је са српским краљем требало да реши проблеме око Стонског рата.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 201, 208–209, 212, таб. бр. XIII/3.

Николица Мартинушевић (Николица Мар҅тин8шевиκь), *53*, 4 – дубровачки властелин. Био је син Николе и брат Павла Мартинушевића. У изворима се среће између 1303. и 1348. године. Имао је разгранате пословне активности. У Дубровник је увозио жито и дрво. Често је приликом својих трговачких путовања преносио новац за потребе других трговца. Готово редовно је биран за члана Већа умољених. Као посланик Општине путовао је у Драч 1330. Два пута се женио и имао је бројно потомство, од којих већина није преживела епидемије куге 1348. и 1363.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 306–307, таб. бр. XLIII.

Цоцан (Цоцань), *54*, 54 – Ради се о високом службенику, по свој прилици старешини дворске канцеларије краља Стефана Душана. Како се чита из документа, он је преручио, односно издао налог да се влада-

рева воља писмено обликује, а затим документ овери потписом и печатом. У сличној улози, у облику *Sosan comete*, јавља се претходне године, на крају краљевог писма Дубровчанима, сачуваном у преводу на староиталијански језик од 28. јуна 1333. Сасвим је извесно да је поред владара, овлашћења за овакве радње могао имати само главни дворски канцелар, односно старешина владареве канцеларије.

У изворима није потврђено да је Цоцан носио титулу логотета, која се бележи уз име управника владареве канцеларије, обично у облику *логотет (име) преручи*. Постоје примери у одређеном броју исправа да се старешине владареве канцеларије срећу без титуле, али је увек назначена њихова посебна улога и нарочита овлашћења у обликовању исправе – *(име) преручи/рече писати*.

Извори: М. Пуцић, *Споменици српски* II, 11–12, док. бр. 12; К. Јиречек, *Споменици српски*, 100, бр. 12.

Литература: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIV Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет*, Глас СКА 106 (1923) 82–93; исти, *Студије о српској дипломатици. XIX Наредба за писање повеља*, Глас СКА 156 (1933) 69–74; М. Благојевић, *Државна управа*, 169; *ЛССВ*, 369–371 (М. Благојевић).

Установе и важнији појмови

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **краљевство ми** (ССА 7), **властела** (ССА 3, 4, 5), **милост** (ССА 1, 3, 4, 6, 7), **запис** (ССА 4, 5), **човек/људи** (ССА 4, 5), **кнез у Дубровнику** (ССА 1, 2, 7, према регистру).

Поклисарство (поклисарьство), *53*, 5 – Назив за дипломатску мисију. Појам поклисар је грчког порекла и често се користио у средњем веку као термин којим се означавао дипломатски посредник, преговарач, односно посланик. За сваку дипломатску мисију посебно су одређивани поклисари. Број посланика који чине поклисарство зависио је од значаја који се придавао дипломатској мисији. Уколико је значај био већи, обично су у поклисарство бирана два или три посланика. Поклисар је од онога који га шаље добијао веровно, односно акредитивно писмо, којим је потврђивао свој статус. Током мисије поклисари су уживали имунитет и гарантована им је безбедност.

Литература: *ЛССВ*, 538–539 (С. Ћирковић).

Претходна повеља (прѣдниꙗ повела), *53*, 13 – У исправи се краљ Стефан Душан директно позива на Прву стонску повељу (в. претходни наш рад у овој свесци).

Пристав (приставь), *54*, 26 – У средњовековној Србији пристав је био стални судски орган који је у судском поступку имао одређене помоћне и извршене дужности. Душанов законик кроз осам чланова регулише функције пристава. Странка се позивала на суд са приставом, он је упућиван да изврши пресуду, одузимао је од осуђеника оно за шта је осуђен. Пристав је учествовао и у самом судском поступку, својим сведочењем као званично лице, што је могло бити од пресудног значаја за исход поступка. Као такав, пристав је уживао јавну веру, као лице које је својим усменим или писменим исказом потврђивало правне чињенице. Пристави су боравили на владаревом или судијином двору, одакле су слати на обављање помоћне судске функције.

У документу који се овде објављује, српски владар тражи од дубровачких власти да именују свог пристава, који ће са краљевим човеком поћи и на терену утврдити чињенично стање. Очито да установа пристава није била страна ни дубровачкој судској пракси.

Литература: *ЛССВ*, 587 (А. Веселиновић).

Заклети се (ѡдьклети се, заклети се), *54*, 34, 38, 47 – У уговорним односима Србије и Дубровника заклетва, као један од елемената у регулисању међусобних односа две стране, среће се веома рано.

У овој повељи у основном облику, појам заклетва се среће три пута, и сваког пута су Дубровчани ти који се заклињу. У првом случају четворо или петоро властеле дубровачке дужно је да се закуне српском владару да се на Стонском рату не крију краљеви људи. Другог пута властела дубровачка се српском владару заклела да ће српски поп слободно да пребива на Стонском рату. У трећем случају, Дубровчани су краљеве сумње да су према њему учинили кривицу морали отклонити заклетвом, коју је требало да положи чак десеторица дубровачке властеле. У општијем облику, у виду појма **ѡбѣть**, заклетва се среће још два пута, једном у односу на Општину дубровачку, а други пут у односу на српског краља, у оба случаја са намером да додатно учврсти садржина повеље.

Литература: *ЛССВ*, 204–205 (Л. Ћаповић).

Поп српски (попь срьб҆ски), *54*, 39 – Пребивање српског попа на Стонском рату након његовог уступања Дубровчанима у основи је питања црквене организације, односно јурисдикције Српске архиепископије на тој територији. У Цркви Свете Богородице у Стону било је древно седиште Хумске епископије, још од њеног оснивања након 1219. Овом повељом српски владар је стао у одбрану права Српске архиепископије и православног становништва, настојећи на заштити слободе

српског попа да чинодејствује у православним црквама и међу православним верницима у Стону и Стонском рату.

Литература: Н. Милаш, *Стон у средњим вијековима*, Дубровник 1914.

Преручити (прѣр8чити), *54*, 54 – Појам подразумева давање наредбе за извршење скупа техничких радњи везаних за издавање и записивање јавноправних аката. Сам глагол Даничић је превео са efficere mandatum, уз навођење примера из аката у којима се јавља. Код једног броја исправа, у њиховом завршном делу, срећу се изрази *логотет преручи*, или *(име) преручи/рече*. По владаревом овлашћењу, старешина дворске канцеларије, односно логотет, очито је бринуо о записивању, редиговању и стилизовању исправа које су излазиле из канцеларије, дакле преручивао је, односно издавао налог за писмено обликовање владареве воље у вези са одређеним правним чином.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 500; *ЛССВ*, 369–371 (М. Благојевић).

Топографски подаци

О топонимима **Стонски рат** и **Стон** било је речи у нашем претходном прилогу у овој свесци, а о **Добрушти** (средњовековно село које се, по свему судећи, налазило 10-ак км југозападно од Призрена) у ССА 4, према регистру.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 63–73

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1336/1337"
УДК 091=163.41"1336/1337"

Смиља Марјановић Душанић
Татјана Суботин Голубовић[*]

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

Потврда о поклону Манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је Хиландару приложила Милшина жена Радослава[**]

(1336/1337)

Српски краљ 1336/37. године потврђује поклон који је Хиландару учинила Милшина жена Радослава. Владарском милошћу дозвољава се да, после смрти речене Радославе – носиоца права доживотног уживања наведених властеоских поседа – они припадну Манастиру Хиландару. Реч је о даривању Манастира Св. Ђорђа и села Уложишта, с виноградима и сенокосима и са свим међама тога села, и ослобођењу речених поседа од свих краљевских работа. Краљ Душан издаје даровни документ на основу увида у старије, данас несачуване повеље („милост и записаније“) краљева Милутина и Стефана Дечанског. Овај прилог Хиландару дат је у знак посебне радости краљеве због рођења дугоочекиваног престолонаследника Уроша, а срочен је као молитва којом се краљевски пар захваљује чудотворној икони Богородице Хиландарске.

En 1336/37 le roi de Serbie confirme une donation faite à Chilandar par la femme de Milša, Radoslava. Par la grâce du souverain il est autorisé que, au lendemain du décès de ladite Radoslava – détentrice du droit de bénéficiaire à vie des biens mentionnés – ces derniers soient versés à la possession du monastère de Chilandar. Il est question d'une donation portant sur le monastère de Saint-Georges et le village d'Uložista, avec ses vignes, ses champs de foin et toutes ses délimitations, et de l'exemption desdits biens de toute redevance royale. Le roi Dušan délivre cet acte de donation après avoir pris connaissance d'une ancienne charte (« grâce et écrit »), aujourd'hui conservée, du roi Milutin et de Stefan Dečanski. Cet acte de confirmati-

[*] Ел. пошта: smarjano@f.bg.ac.rs, tsubotin@f.bg.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

on est solennellement remis à Chilandar en signe de réjouissance de la part du roi, au lendemain de la naissance du prince successeur, longtemps attendu, Uroš, et composé comme une prière par laquelle le couple royal remercie l'icône thaumaturge de la Vierge de Chilandar.

Повеља се чува у Историјској збирци Архива САНУ (бр. 8876/42 и 7903–а–21), заједно са Никандровим преписом. Сва је прилика да је сачувани документ препис оригиналног акта настао у времену од треће четвртине XIV века до краја прве половине XV века, на који је обешен златни краљевски печат, могуће премештен са првобитне повеље коју је Хиландару за исти дар издао краљ Милутин.

Ранија издања

Љ. Стојановић, *Споменик* 3, бр. 27; С. Новаковић, *Законски споменици*, 405–6; Chilandar II, бр. 26, 457–8. У свим наведеним издањима документ је датован широко, између 1332. и 1337. године. Датовање које су предложили Л. Славева и В. Мошин, *Српски грамоти*, бр. 63, 185, у 1336/37. је оправдано, јер се заснива на податку о рођењу престолонаследника и на исказу у самој повељи да је записана у време хиландарског игумана Арсенија.

Текст повеље[*]

К тебѣ Б(о)гȣ м(а)тери ц(а)р(и)ци иединои Б(огороди)ци м(о)лю се и припад[а]ю помощи твоѥ трѣбȣе и твоѥго теплагѡ застȣплѥ|2|нїа. Ти ми бȣди застȣп’ница твоимь пом(и)лованѥм(ь), ти бо еси едина надежда и ȣтврьжденїе и градь неѡ|3|борими родȣ хр(и)стїан(с)комȣ и мнѣ недѡс(то)иномȣ и грѣшномȣ рабȣ твоемȣ нарещи се. Можеши бо ѥлико хѡщеши |4| ȣ твор’ца и вл(а)д(и)кы с(ы)на своѥг(о) и Б(ог)а н(а)шего. К тебѣ ж(е) прип[а]даю свѣдȣщомȣ в’са моꙗ прѣгрѣшенїа ꙗвлѥн’на и неꙗвлѥ|5|н’на трѣбȣе твое помощи велїкые, бою се ѡт все д(ȣ)ше и желае послѣдовати ȣченїю и дѣлѡм[ь] добрїимь с(ве)тих(ь) ро|6|дител(ь) крал(ѥвь)ства ми и мислещȣ ми вь мнозѣ бȣри и метежи жит(и)ꙗ сего сȣетнаго и мимоидȣщаго вьперих(ь) |7| ȣмь что ли пользевало д(ȣ)ши моѥи ѡт

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

мнѡг(о)ѡбразних(ь) сѣтеи дїаволих(ь) гѡнезн8ти ми. Пишет' бо Пав'ль ап(о)с(то)ль |8| любещим(ь) Б(о)га в'са поспѣвают' се вь бл(а)гоѥ, и паки тьжде пишет(ь) гл(агол)ѥ идѣже 8множи се грѣх(ь), тоꙋ изѡбил8еть бл(аго)д(ѣ)ть. |9| Азь же грѣшнїи рабь Стефан(ь) крал(ь), расмотрївь пишемаа ап(о)с(то)лѡмь Павлѡм(ь) вьзрадовах' се д(8)шею, и видѣ крал(ѥвь)ство ми |10| запис(а)нїе дѣда и родителꙗ крал(ѥ)в(ьст)ва ми, що бѣх8 записали Мил'шинѣ женѣ Радославѣ, монастир(ь) великом(8)ч(е)ника |11| Х(ри)с(то)ва Геѡргїа и село 8ложища и ѡсвободили ѡт всѣх(ь) работь малих(ь) и великих(ь), ѡт гр(а)да, ѡт виногр(а)да, ѡт жет'ве, ѡт сѣно|12|кошенїа и ѡт пса, ѡт позѡба, ѡт провода, и просто рек'ше ѡт всѣх(ь) работь малих(ь) и великих(ь). И видѣ крал(ѥвь)ство ми |13| велико м(о)лѥнїе и 8срьдїе и припад(а)нїе Мил'шине жене Радославе, и видѣх(ь) м(и)л(о)сть и запис(а)нїе родител(ь) кралѥв[ьства] ми, |14| не потворих(ь), нь паче бол'ше потврьдих(ь). Аз же, вес(е)ле се д(8)шею и тѣлом(ь), Б(о)гомь поставлѥни Стефан(ь) крал(ь) и с подр8|15|жїем(ь) крал(ѥ)вьства ми бл(а)гоч(ь)стивом(ь) кралицѡм(ь) кꙋра Єленѡм(ь) ѡ б(о)ж(ь)ствнѣм(ь) дар8 еж(е) ми дас(ть) вл[а]д[и]ка мои Х(ри)с(т)ь, аз же прип[а]дае |16| м(о)лю се пр(ѣ)ч(и)стѣи Б(огороди)ци и чюд[о]творици, нарицаѥмѣи хїлан(ь)дар(ь)сцѣи, и принесѡх(ь) малое се приношенїе. Приложи кра|17|лѥвьство ми монастирь великом(8)ченика Х(ри)с(то)ва Геѡргїа и село 8ложища с виногради и сенокоси и сь всѣми ме|18|гꙗми правими села тѡго, и с кобилами и ѡв'цами. А сиѥ мегѥ сел8: на Влашки ст8денць на Пльхѡв8 глав8 на Полат'никь Велики на Полат'ник Мали, прѣс поток(ь) на Гѥгѥвь камень, прѣко стране ниже градища |19| на Кекюновь камен(ь) низ брьдо 8правь на Лесков8 вод8 8 поток8, ѡт8и 8правь на Приездин8 кр8шк8 на Слати|20|н8 велицѣм(ь) др8мом(ь) на Пишев8, паки низ брьдо дѣлѡм(ь) коѥ е ѡт Балиньц(ь) 8правь на Смрьдекю вод8, паки 8правь |21| на Влашк8 вод8 на ст8ден8. И да се храни Радосл(а)ва, Мил'шина жена, до нѥ сьмр'ти, а по нѥ с'мр'ти да не |22| ѡбл[а]да мѣстѡм(ь) тѣм(ь) ни с(ы)нь, ни дьщи, ни кто ѡт рода, тьк'мо да прихѡде какѡ е законь х'титорѡм(ь), и да имь е ко|23|мать како вьсацѣм(ь) х'титорѡм(ь) а

да не ѡбл[а]даю ницꙗ; и да имь є помень до вѣка, нь да ѡбл[а]да игꙋмен(ь) хїланда|24|рски.

Кто ли потвори сие запис(а)нїе и м(и)л(о)сть кралєв'ства ми да ѥс(т)ь проклет(ь) ѡт Г(оспод)а Б(ог)а и ѡт пр(ѣ)ч(и)стїе ѥг(о) м(а)тере, |25| и ѡт .вї. ап(о)с(то)ль и ѡт .ѕї. прор(о)кь и ѡт .тиї. с(ве)тих(ь) ѡт(ь)ць иже вь Никеи.

А сию м(и)л(о)сть записа игꙋмен(ь) хиланьдар(ь)ски Арсенїе на Сврѣчинѣ, а самь г(оспо)д(и)нь кр(а)л(ь) подписа.

СТЕФАНЬ ВЬ ХРИСТА БОГА БЛАГОВЕРНИ КРАЛЬ И САМОДРЬЖЬЦЬ ВСЕХЬ СРПСКИХЬ И ПОМОРЬСКИХЬ ЗЕМЛЬ.

Превод повеље

Теби Богоматери, царици, јединој Богородици молим се и падам на колена, тражећи твоју помоћ и твоју топлу заштиту. Ти ми својом милошћу буди заступница, јер ти си једина нада и утврђење и неосвојиви град рода хришћанскога и мени, грешноме рабу и недостојном да се назовем твојим. А можеш шта год хоћеш [да тражиш] од Творца и Сина свога, Бога нашега.

Припадам к теби, који знаш сва моја прегрешења јавна и тајна, тражећи твоју велику помоћ, бојећи се од све душе, желећи да следим учење и добра дела светих родитеља краљевства ми; док размишљам у многим бурама и метежима овог сујетног и пролазног живота, управих ум ка ономе што ће користити души мојој, да избегнем разнолике мреже ђаволове. А апостол Павле пише: Они који воле Бога, све постижу себи на добробит. И опет пише, говорећи: Где се умножи грех, ту је благодати у изобиљу.

Ја пак, грешни раб, Стефан краљ, проучивши оно што пише апостол Павле, обрадовах се у души, и виде краљевство ми запис деда и родитеља краљевства ми, који беху уписали Милшиној жени Радослави Манастир великомученика Христовог Георгија и село Уложиште, и ослободих их од свих работа малих и великих, од града, од винограда, од жетве, од кошења сена, и од пса, од позоба, од провода, просто речено – од свих работа малих и великих. Виде краљевство ми велику молбу и усрдност и прилежност Милшине жене Радославе, и видех милост и записаније родитеља краљевства ми, и не поништих, него и јаче потврдих.

И ја, Богом постављени краљ, веселећи се душом и телом, са супругом краљевства ми, благочастивом краљицом кира Јеленом, о божанском дару који ми даде владика мој Христ, клањајући се, молим се пречистој Богородици и чудотворици названој *Хиландарска*, и принесох овај мали дар. Приложи краљевство ми Манастир великомученика Христова Георгија и село Уложоште, с виноградима и сенокосима и са свим правим међама тога села, и са кобилама и са овцама. А ово су међе селу: на Влашки студенац, на Плхову главу, на Полатник велики, на Полатник мали, преко потока на Ђеђев камен, преко средине ниже градишта на Кеков (Ћећов?) камен, низ брдо право на Лескову воду у поток, одатле право на Пријездину крушку, на Слатину, великим друмом на Пишево, па низ брдо делом који иде на Балинац, право на Смрдећу воду, па опет право на Влашку воду студену.

И да поштује ово Радослава, Милшина жена, до своје смрти, а по њеној смрти да немају то место ни син ни кћи, нити било ко други од рода, него само да долазе, како је и закон ктиторима, и да им је комад, као свим ктиторима, и да не поседују ништа. И да им је помен до века. А да влада игуман хиландарски.

Ако ли ко прекрши ово записаније и милост краљевства ми, да је проклет од господа Бога и од пречисте његове матере и од 12 апостола и од 16 пророка и од 318 отаца у Никеји.

Ову милост записа игуман хиландарски Арсеније у Сврчину, и сам је господин краљ потписао.

Стефан, у Христа Бога благоверни краљ и самодржац свих српских и поморских земаља.

Дипломатичке одлике повеље

Спољашне одлике – Повеља је исписана на пергаменту (ширина 367, дужина 335 милиметара), црним мастилом, полууставним писмом у 28 редова. Потпис и иницијал исписани су црвеним мастилом, а вероватно и знак крста, који је, међутим, прилично избледео, тако да се једва наслућује. На дну повеље, на црвеној свиленој врпци, окачен је печат пречника 40 милиметара. Натписи на полеђини документа потичу из XVIII века и представљају белешку монаха Никандра, који је начинио и препис документа. Никандар је очевидно мислио да је реч о повељи краља Милутина, а потом је, знатно касније, преко тог његовог записа прецтана реч Милутин и дописано је име краља Душана.[1]

[1] О белешкама на полеђини в. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 28.

Унутрашње одлике

Аренга – Уводни део повеље посвећен је Богородици, уобличен као традиционална молитва краљева који од Богоматере тражи помоћ и заступство. У аренги су коришћени уобичајени молитвени топоси, попут топоса Богородице – неосвојивог града и топоса грешног и недостојног молиоца. Пошто Богородица зна тајну свих краљевих сагрешења, он се моли, опхрван страхом, тражећи ослонац у бурама и метежима сујетног и пролазног живота, настојећи да избегне ђавоље мреже. Душанов ослонац је усрдна молитва, љубав према Богу ослоњена на светопавловско наслеђе и жеља да у свему последује својим прецима – светим родитељима његовог краљевства.

Интитулација – На месту где наводи име и титулу, краљ Душан себе назива само „грешни раб, Стефан краљ“. Недуго потом, у оквиру експозитива краљ се титулише као „Богом постављени краљ“, што је званична краљевска титула наведена овде у карактеристичном, скраћеном облику.

Експозиција – Из експозиције документа, у којој се образлаже како је повеља издата на основу увида у старије повеље сродног садржаја, може се реконструисати историјат дарованог поседа. Ктитор Манастира Св. Ђорђа био је Милша, властелин краља Милутина. После његове смрти, краљ Милутин, а после њега и Дечански, издају Милшиној удовици „записанија“. Они су дакле „уписали Милшиној жени Радослави Манастир великомученика Христовог Георгија и село Уложишта“. Потврдивши повеље претходника, које је сам видео, краљ Душан је ослободио речене поседе манастирске од свих работа које потом прецизно наводи у документу. Краљ је оставио Радослави, као ктиторки, „видевши њену молбу и усрдност“, приходе са наведеног имања. Како повеља представља посебан дар Радославиних поседа Манастиру Хиландару, потомци после ктиторкине смрти немају посебних права над наведеним даром („него само да долазе, како је и закон ктиторима, и да им је комад, као свим ктиторима, и да не поседују ништа. И да им је помен до века. А да влада игуман хиландарски“).

Душанова повеља којом се потврђује Радославин дар Хиландару припада особеном дипломатичком типу, који одређује формулација из експозиције документа. Карактеристична уводна формула „и виде милост краљевство ми“ читав документ одређује као повељу типа „милости“, које у основи одговарају византијским повељама типа „келевсис“. У томе смислу овај документ анализира и Милош Благојевић,[2] указују-

[2] М. Благојевић, *Државна управа*, 75.

ћи да се у документу реч „милост“ појављује три пута. На почетку, реч је о употреби речи „милост“ у значењу концесије коју су Радослави, жени властелина Милше, учинили краљеви Милутин и Стефан Дечански. Други пут повеља се означава као „милост“ у санкцији документа. Трећи пут, на крају документа, хиландарски игуман Арсеније вели да је он сам записао „милост“ владареву у Сврчину. У сва три случаја појам „милост“ означава одређено владарско допуштење (у овом случају допуштење да властелинка дарује Хиландар), док у дипломатичком смислу, документ несумњиво припада типу владарских наредби (милост, келевсис). Сергије Троицки[3] сматра ову повељу документом типа харистикија, на основу закључка да је Милшина жена била носилац ктиторског права. Овакво мишљење изведено је на основу текста завршног дела повеље („И да поштује ово Радослава, Милшина жена, до своје смрти, а по њеној смрти да немају то место ни син ни кћи, нити било ко други од рода, него само да долазе, како је и закон ктиторима, и да им је комад, као свим ктиторима, и да не поседују ништа. И да им је помен до века“). Сматрамо да је у праву М. Благојевић[4] када закључује да је Радослава, као ктиторка манастира, имала право доживотног уживања те имовине до своје смрти, а да то право није пренела на децу, која би имала над том имовином само она права која припадају киторима који су своју ктиторију потчинили цркви, дакле, „приходе“ и „комат“ (скромни оброк који је манастир доживотно обезбеђивао свом оснивачу и његовој породици, у овом случају Милшиној и Радославиној деци, уколико би осиромашили и запали у беду).

У другом делу ескпозитива краљ Душан образлаже посебне, личне мотиве због којих је издао повељу Хиландару. Дарове пописане у диспозитиву краљ Душан приноси, заједно са краљицом Јеленом, чудотворној икони Богородице Хиландарске. Они су израз посебне захвалности за божански дар који је краљевски пар добио као награду за усрдне молитве. Реч је несумњиво о рођењу принца Уроша, које је, после пет година брака, сматрано божанским даром и знаком посебне наклоности чудотворне иконе.

Диспозиција – Краљ Душан ослобађа Манастир Св. Ђорђа и село Уложишта од свих работа, малих и великих (наведених као ослобађање од града, од винограда, од жетве, од кошења сена, и од пса, позоба и

[3] С. Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији*, Глас САНУ 168 (1935) 101.

[4] М. Благојевић, *Државна управа*, 87, нап. 19; Уп. С. Новаковић, *Законски споменици*, 405, нап. 78.

провода). Након дела експозиције у којем се објашњавају посебни мотиви за краљеву „милост“, наводе се међе села Уложишта са виноградима и сенокосима. Анализа наведених међа села Уложишта, од којих су се називи неких места сачували до данас, омогућава прецизну убикацију поседа поклоњеног овом повељом.[5] Село Уложишта налазило се на простору данашњих села Орлате и Негровце, а црква и манастир били су подигнути у данашњем засеоку Ђурђица. Наведена села налазе се у подножју планине Дренице, а међе поседа обухватале су и два планинска врха – Полатник велики и Полатник мали (данас Сумулар и Паланик). Међа се спуштала подно Градишта (данас брдо Градина на североисточном крају планине Дренице). Граница међа завршава се северно од села Балинце које је сачувало своје средњовековно име, ка Смрдећој води, данашњем извору Смрдан у засеоку Ђурђица. Манастир који је, сва је прилика, подигао властелин Милша, претворен доцније у цркву, преживео је први талас турских разарања. Црква Св. Ђорђа је крајем XVII века опустела, а потом је разрушена крајем XIX века, да би била подигнута џамија у селу Орлате.

Санкција – Повеља има класичну духовну санкцију, у којој се прекршиоци „записанија и милости“ проклињу од господа Бога и од пречисте његове матере и од 12 апостола и од 16 пророка и од 318 отаца у Никеји.

Короборација – Краљеву милост записао је игуман хиландарски Арсеније на краљевом двору у Сврчину, потврђујући формулом короборације, као средством додатне потврде доказне снаге акта уобичајеном у западним канцеларијама,[6] да је сам „господин краљ“ повељу потписао.

Потпис – После знака крста следи званични потпис (име и пуна титула) коју Душан бележи у својим актима од крунисања до 1343. године: „Стефан, у Христа Бога благоверни краљ и самодржац свих српских и поморских земаља“.

Датум – На основу податка у самој повељи, где краљ Душан каже како је документ издао у тренутку посебне радости, захвалан, заједно са краљицом Јеленом, на божанском дару који приписује помоћи хиландарске иконе Богородице Тројеручице, логично је претпоставити

[5] Анализу је извршила др Година Томовић. Њени резултати биће објављени у Хиландарском зборнику 13, али ми је она љубазно омогућила да користим њен рад приликом критичког издања документа, на чему сам јој искрено захвална.

[6] И у византијским актима, у којима нема праве короборације, често се наводи потпис као средство додатне потврде повеље, што је случај и у овом акту.

да је догађај на који алудира рођење престолонаследника Уроша, које се десило у септембарској години 1336/37, вероватније 1337.[7] Широко датовање документа од 1332. до 1337, присутно код старијих издавача документа, којег се држи и Д. Синдик (*Српска средњовековна акта*, с. 28) и које рачуна са 1332. годином као terminus ante quem non (јер је то година Душановог преузимања самосталне власти), није одрживо из два разлога. Прво, експозиција документа очигледно алудира на Урошево рођење које се са доста сигурности датује у 1336/37. Други разлог је чињеница да на крају повеље стоји да „ову милост записа игуман хиландарски Арсеније у Сврчину“. Тиме добијамо поуздан хронолошки међаш за terminus ante quem non, годину Арсенијевог преузимања игуманског трона у Хиландару, тј. 1336.[8] Да је вероватније датовање повеље у 1337 (од 1. јануара до 31. августа 1337) упућује нас једно посредно закључивање. Током прве половине 1336. године краљ Душан је водио преговоре који су доводили у питање опстанак његовог брака са краљицом Јеленом. Наиме, 12. априла 1336. кроз Дубровник су пропутовали, на путу ка Србији, изасланици аустријског херцега Отона, које је пратио немачки витез Палман, у то доба вођ најманика у служби српског краља.[9] У једној белешци из хронике опата Јована Виктриншког у Корушкој, записано је да је овом приликом изасланство имало задатак да преговара о женидби краља Душана са Јелисаветом, Отоновом синовицом, кћерком Јелисавете Арагонске и покојног немачког краља Фридриха.[10] Претпоставља се да је Душан преговарао о женидби јер није имао порода у браку са бугарском принцезом Јеленом. Датовање поменутих преговора о склапању новог брака у април 1336. чини извеснијим опредељивање за датум рођења престолонаследника у 1337. годину (између 1. јануара и 31. августа), пре него у 1336. годину.

Печат – Типа *sigillum pendens*, печат на овој повељи је златан, димензија 40x40 милиметара. Обешен је о врпцу од црвене свиле и провучен кроз четири рупице на документу, без трагова премештања. С обзиром на аверсну легенду на којој је ћириличним писмом исписан натпис „**Ѹрошь краль**“ (последња два слова имена Урош окренута су за

[7] Према сведочењу летописаца, Урош је рођен 6845 (1336/37) године (уп. Љ. Стојановић, Споменик 3, 131, 149).

[8] О времену Арсенијевог преузимања положаја игумана Хиландара в. В. Мошин - М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, Београд 1999, 70.

[9] О посланству нас обавештавају протоколи дубровачких већа за 1336 (*Mon. Rag*. II, 365); наведено према К. Јиречек, *Историја Срба*, Београд 1978, 216.

[10] *Нав. дело*, 216, нап. 21.

180°), може се претпоставити да је реч о печату краља Милутина. Како је из самог документа јасно да је повеља потврда милости коју је прво-битно учинио краљ Милутин, а затим потврдио и Стефан Дечански, веома је вероватно да је, приликом израде преписа, премештан печат са најстарије исправе на нову повељу. Како сам краљ Душан каже у експозицији да „виде краљевство ми запис деда и родитеља краљевства ми“ којом се потврђује Радославин дар, логично је претпоставити да је сопствени документ запечатио печатом скинутим са Милутинове повеље, дакле прве исправе издате о реченом поклону Хиландару. Када је касније израђиван препис, на њега је поново окачен исти печат који је висио и на оригиналној Душановој повељи.

На аверсу печата представљена је фигура владара са брадом који клечи на јастуку, одевен у византијски царски орнат типичан за представе краља Милутина – сакос са манијаком и лоросом пребаченим преко леве руке, камелавкионом са препендулијама, како држи у десној руци двоструки крст, а у левој акакију. Са владареве десне стране исписана су слова његовог титуларног имена – Урош, а са леве краљевска титула.

На реверсу печата представљен је заштитник куће Немањића – Св. Стефан Првомученик. Око представе светитеља легенда (+ **с[ве]ти Степан[ь] Прьвомоученикь**) тече у круг. Поље печата је доста оштећено, али се јасно види представа светитеља без браде са ореолом око главе који клечи на јастуку. Могућа је претпоставка Д. Синдика (Хиландарски зборник 10, 28) да у десној руци Стефан држи кадионицу, која је доста лоше изведена. Између два дела тог предмета као да назиремо део ланца, али морамо нагласити да је карактеристична представа кадионице другачијег изгледа. Стога остаје могућност и да је реч о представи камења (један већи и један мањи) који се често слика уз Св. Стефана, као instrumentum martyrii. С обзиром на оштећења овог печата несигурно је тачно одредити знаке са којима је светитељ предствљен. Уколико идентитифкујемо представу са светитељеве десне стране као камење, које стоји поред мученика, онда би његова лева рука била положена на груди, и у њој он држи дарохранилницу, која се такође сасвим нејасно назире. У испруженој десној руци светитељ држи неидентификован предмет, који, на основу увида у карактеристичну иконографију може бити дарохранилница, јер не личи на кадионицу коју бисмо могли очекивати на том месту. Због тога најпре претпостављамо да је Св. Стефан доста невешто приказан са кадионицом у десној руци, а дарохранилницом у левој.

Душан Синдик доводи у сумњу аутентичност овог печата. Указујемо, међутим, на велику сличност са несумњиво аутентичним златним

Душановим печатом коришћеном на повељи од 20. септембра 1350.[11] На аверсној представи владар клечи на јастуку, одевен у сакос са лоросом пребаченим преко руке и камелавкионом са препедулијама на глави, изведеном на идентичан начин као на Милутиновог калупу. У десној руци држи двоструки крст, а легенда је постављена на исти начин, са именом владара са десне, а титулом са леве стране фигуре. Свети Стефан, представљен са ореолом, у десној руци држи кадионицу, а у левој дарохранилницу.[12] Могуће је, на основу остатака слова на пољу око владарске представе претпоставити[13] да је плочица печата коришћена два пута, али то, по нашем мишљењу, не мора изазвати сумњу у његову аутентичност.

Просопографски подаци и важнији појмови

Радослава, жена властелина Милше, *65* (страна), 19 (ред у издању), 25, 43 – ктитор поседа поклоњеног Манастиру Хиландару (Манастир Св. Ђорђа и село Уложишта)

Милша, властелин, *65*, 19, 25, 43 **–** феудалац краља Милутина; „Милшина селишта стара“ помињу се у Арханђеловској повељи и у Хиландарској повељи Гргура Вуковића који са браћом Ђурђем и Лазаром и мајком Маром дарује село Ораховац око 1405.

Арсеније, игуман хиландарски, *66*, 53 – Јеромонах хиландарски Арсеније је први пут поменут у списку хиландарског братског сабора из 1316. године где се уз његово име наводи да је „старац Арсеније, бaштa хиландарски“. За игумана манастира изабран је 1336. године и на тој дужности остао је до 1345. године. Последњи пут је у својству игумана поменут у Душановој повељи Хиландарском пиргу од 1. јануара 1345. Помиње се као проигуман до 1348. када је умро.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, Београд 1999, 68–75 (В. Мошин).

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **работе** (ССА 4, 5, 8), **виноград** (ССА 2, 5, 8) **позоб** (ССА 4, 5), **провод** (ССА 2), **сенокос** (ССА 2, 5, према регистру).

---

[11] Веома добра фотографија овог печата сачуваног у збирци Алексе Ивића објављена је недавно у издању Збирке Галерије Матице српске, *Копије печата са повеља српски владара и властеле XIII–XV века*, Нови Сад 2009, бр. 15, 59 (аверс), 60 (реверс).

[12] У опису печата стоји да светитељ држи путир у левој руци, што није могуће, већ је реч о дарохранилници (*Нав. дело*, 60).

[13] Видети: Д. Синдик, *Нав. дело*, 28.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 75–86

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1343"
УДК 091=163.41"1343"

Синиша Мишић[*]

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА ХИЛАНДАРУ КОЈОМ ПРИЛАЖЕ ВЛАСТЕЛИНА РУДЛА[**]

1343, март 28.

Исправа је препис, написан на пергаменту, уредним полууставним писмом. Била је снабдевена печатом, али је, судећи по врпци, он премештан. Због располагања само црнобелим снимком није могуће утврдити којим мастилом је писана слово–формула. У интитулацији се први пут овде наводи да је Душан *честник Грком*, у ствари удеоничар у управљању Византијским царством. Издавање хрисовуље је резултат владареве милости. Српски краљ је обећао властелину Рудлу да ће му испунити сваку жељу због његовог добровољног преласка на српску страну приликом заузимања града Струмице. Овим се он и његово имање потчињавају Хиландару, а иза његове смрти поседи остају манастиру. Хрисовуља је датирана годином од стварања света и индиктом који се не слажу. Утврђено је на основу догађаја везаних за кесара Хрељу и град Струмицу, да се мора веровати индикту коме одговара 1343. година. Рудл је по свој прилици умро после 1348, а пре 1355. године, па је у то време Хиландар ушао у посед његових имања.

Ce document est une copie sur parchemin, écrite en lettres semi-capitales. Il était muni d'un sceau mais, à en juger par le ruban, celui-ci a été déplacé. Compte tenu du fait que l'on ne dispose que d'un cliché en noir et blanc, on ignore la couleur de l'encre utilisée pour la formule du logos. Il s'agit du premier acte connu dont l'intitulé fait état que Dušan est un *čestnik Grkom*, c'est-à-dire a partie prenant dans la gestion de l'Empire byzantin. La délivrance de ce document est l'expression de la grâce du souverain. Le roi de Serbie a promis au seigneur Rudl qu'il répondrait à tous ses désirs car il s'est rallié volontaire au camp serbe lors de la prise de la ville de Strumica. Par cet acte ce dernier et son bien sont remis à Chilandar et, après sa

* Ел. пошта: simisic@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Градови и тргови у српским земљама средњег века и суседни утицаји на њихов развој* (ев. бр. 147014).

mort, ses possessions resteront au monastère. Le chrysobulle porte un indict et une année de datation, comptée depuis la création du monde, qui ne correspondent pas. Il a été établi au vu des événements liés au césar Hrelj et à la ville de Strumica qu'il convient d'accorder foi à l'indict qui correspond à l'année 1343. Rudl serait en effet décédé après 1348, et avant 1355, de sorte que c'est dans cet intervalle de temps que Chilandar serait entré en possession de ses biens.

Опис и ранија издања

Хрисовуља је чувана у Архиву Манастира Хиландара, али је данас тамо више нема. Постоје црнобеле фотографије у Архиву САНУ (8876. Е. 51), на основу којих је и приређено ово издање.

Исправа је препис, вероватно из друге половине XIV века, написан на пергаменту уредним полууставним писмом, вероватно црним мастилом, у 51 ред, рачунајући и потпис. На фотографији се види део врпце од висећег печата, која је непрописно причвршћена и пролази само кроз један од пет прореза.[1]

Повељу је први издао Тимофеј Флорински још давне 1880, и том приликом испустио неколико редова.[2] У целини повељу је издао Василије Корабљов, а Стојан Новаковић је донео законске одредбе из ове исправе.[3] Треба напоменути да је Флорински, расправљајући о законодавној делатности цара Душана, поново објавио део ове повеље са правним нормама.[4]

Текст повеље[*]

+ **Бл(а)гочьстивно ч'то и бл(а)гоприѥтно и похвално в'сѣмь хрістолюбивым' же ц(а)ремь и кр(а)л(е)мь, |2| еже любити и желаніе тепло имати кь с(ве)т(и)мь и б(о)ж(ь)ств'нымь цр(ь)квамь, вь н[и]х же ѡбраз(ь) б(ог)а |3| и чл(о)в(ѣ)ка и с(ве)тых(ь) его напис(а)ти се оукрашает' бо се ц(а)рь діадимою и каменіемь бесцѣнномь и би|4|серомь, нь иже кь б(ог)оу бл(а)гоч(ь)стиемь и вѣрою кь**

---

[1] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару,* ХЗ 10 (1998) 35. Тврди да је на врпци златан печат, на нашем снимку ми то нисмо могли видети.

[2] Т. Флоринский, *Афонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ в собраніяхъ П. И. Севастьянова*, С. Петербургъ 1880, 68.

[3] B. Korablev, *Actes de Chilandar II,* С. Петерсбургъ 1915, 481–482 ; Ст. Новаковић, *Законски споменици,* 410–411.

[4] Т. Флорински, *Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ,* Кіевъ 1888, 39–40.

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

с(ве)т(и)мь его цр(ь)квамь чьстию, им’же и кр(а)л(е)в(ь)с(т)во ми |5| помазание имыи ѡт г(оспод)а б(ог)а и а(н)гг(е)ловомь прѣданиемь бл(а)гоч(ь)стивна хрїстїан’ства стола с(ве)то|6|почившыих(ь) кр(а)леи и люб’вь теплоую[5] кь б(ог)оу и ч(ь)сть кь с(ве)т(ы)мь его цр(ь)квамь и б(о)ж(ь)ствномоу ѡбразоу его |7| нь и паче ѡбновлѥнїа рад и помена и зад(оу)шїа с(ве)топочившыих(ь) кр(а)леи србскыих прьвопрѣстолных |8| стола србскога. Того рад(и) азь рабь Хрїстоу Стефан(ь) четвртыи вь Х(рист)а б(ог)а вѣрныи крал(ь) и самодрж(ь)ць |9| всѣх србскыих и поморскыих земль и чьстникь грчкымь странамь и кр(а)л(ѥвь)с(т)во ми ѡномоу зако|10|ноу и прѣданїоу на выкь много дрьзновенїе и надеждоу имѣе кь с(ве)т(о)моу и б(о)ж(ь)ственомоу храмоу |11| пр(ѣ)ч(и)стыѥ вл(а)д(и)ч(и)це наше Б(огороди)це и чюд(о)творице иже вь С(ве)тои горѣ Аѳонстѣи Хїландари припад(а)ю и молю се |12| м(и)л(о)срьдныма ѡчима вьзри на смѣреноую мою д(оу)шоу. Ты же, г(оспо)жде моа по м(и)л(о)сти с(ы)на твоего чл(о)в(ѣ)ко|13|любива величаю и прославлѣю пр(ѣ)с(ве)тое[6] име твое, ѡдѡмоу славы твоеѥ попечение твѡроу |14| елико ми есть вьзможно, хѡтеи в’са испльнити пр(ѣ)ч(ь)ст(ь)номоу дѡмоу твоемоу, изволени|15|емь и помоцию пр(ѣ)ч(ь)стыѥ Б(огороди)це. И кр(а)л(ѥвь)с(т)в(оу) ми прѣем’шоу град[ь] Строумицоу, и ѡбрѣт’шоу кр(а)л(ѥвь)с(т)в(оу) ми |16| оу градоу томь властелина града того Роудла, и за егово полюблениe[7] и поработание[8] вь тако|17|вое врѣме, дадох моу ѡбѣцание и клетвоу кр(а)л(ѥвь)с(т)ва ми в’сакоую ѡлю емоу и хотѣние |18| сьвьршити, ꙗже иметь просити оу кр(а)л(ѥ)в(ь)ства ми. И полюбии[9] волею и хотѣниемь своимь, а сь |19| м(и)л(о)стию кр(а)л(ѥвь)с(т)ва ми да есть чл(о)в(ѣ)кь с(ве)тыѥ Б(огороди)це

[5] Корабљев: теплоу.

[6] Корабљев: прѣчистое.

[7] Новаковић: полюблѥниѥ.

[8] Новаковић: поработаниѥ.

[9] Корабљев: полюбно.

[10] Новаковић: ю же.

[11] Корабљев је ову реч испустио.

[12] Новаковић: оть.

Хiландарскые Роудль сь всѣмь своимь, сь цр(ь)квом(ь) си |20| Ѡдигитрїѡмь, иже[10] есть сьздаль троудомь своимь, и сь всѣми правинам(и) село Бороуево що |21| моу есть дало крал(ѥвь)ство ми, сь людми и сь всомь бащиномь своѡмь, и що си има оу градоу и |22| оу Банстѣ двѣ нивѣ и водѣница, сь людми и сь ливадами и сь селищемь еже моу есть даль |23| Хрел(га) Робово, сь всѣми правинами, и сь коупеничиемь, и сь всѣмь тѣмь що си има оу град(оу) и |24| оу поли, сь всѣмь тѣм га приложи и записа крал(ѥвь)ство ми Б(огороди)ци Хiландарскои, да есть до |25| вѣка цр(ь)квны, никымь неѡт(ь)ѥмлѥмо дома с(ве)тыѥ Б(огороди)це Хiландарскые, а Роудль свое в'се |26| да држи до смр'ти, а по сьмрти ѥг(о) да есть цр(ь)к(о)вно. И по семь сега да не има ѡбласти ник'то |27| оу земли кр(а)л(ѥвьс)тва ми надь Роудломь, ни властелинь кра(лѥвь)ства ми[11], ни кефалiа дики ѡт(ь) владоущих(ь) |28| кр(а)л(ѥвь)ства ми, ни надь людми еговѣми, да ни над нимь развѣ цр(ь)ква Хiландарь.

И ѡсвободи |29| кр(а)л(ѥвь)ство ми Роудла и люд(и) егове и вса иже соуть оупис(а)нна оу хрисовоуле семь, ѡт позоба и приселице |30| и поданкь и приплать градскых[ь] и жоупьскых[ь] и град[о]зиданиа, и поноса, и провода, и геракара, |31| и псара кр(а)л(ѥвь)ства ми; ни десетка житнога, ни ѡвчега, ни пчелнога, и ѡд ѡраниа кр(а)л(ѥвь)ства ми; ѡт |32| плетве, ѡт жетве, сенокош[е] и вршениа. И да моу нее намѣтка град[ь]нога, ни десетка свиног(а), |33| просто рекше ѡд[12] всех малых(ь) и велих работь кр(а)л(ѥвь)ства ми ѡсвободихь сие златопечатное слов(о) кр(а)л(ѥвь)ства ми.

|34| И сие записавь оутврди кр(а)л(ѥвь)ство ми вь свѣдѣние всѣмь и всако оутврьждение свободоу, |35| да прѣбываеть до вѣка никымь неразоримо, ѡбаче же и по сьмрти кр(а)л(ѥвь)ства ми |36| кога извѡли Б(ог)ь кр(а)л(ѥвь)ствовати землѥю и дрьжавою кр(а)л(ѥвь)ства ми, да се не потворить |37| в'се настоющее златопечатное сл(о)во кр(а)л(ѥвь)ства ми. Кто ли се покꙋсить ѡт таковыих[ь] |38| потворити и разорити златопечатное слово кр(а)л(ѥвь)става ми да есть проклеть и |39| трьклеть ѡт Г(оспод)а Б(ог)а и ѡт пр(ѣ)ч(и)стыѥ Б(огороди)це Хiландарскыѥ и причестие да има сь |40| Иоудою прѣдателем(ь) и да наслѣдить проказоу Ги-

ѡзиевоу |41| и да есть причтень кь ѡнѣмь иже рѣше крьвь его на нась и на чедиχ[ь] |42| нашиχ[ь] и вь мѣсто помоцји да имать соупьрницоу прѣч(и)стоу|43|ю Б(огороди)цоу вь сіи вѣкь и вь пріидоуцјіи, аминь.

И сие злато|44|печатное слово настоеціее благоизволіи даровати кр(а)л(ю)|45|вьство ми мѡнастироу кр(а)л(ю)в(ь)ства ми Хіландароу |46| на всако оутврьждение извѣстно. Писа и под|47|писа кр(а)л(ювь)ство ми ц(а)р(ь)скыимь ѡбычны|48|мь знамениемь, вь лѣто ¦·ѕѡнг· |49| м(ѣ)с(е)ца марѳа ·ки· д(ь)нь |50| индикто ·аі·

СТ(Є)Ф(Ꙙ)НЬ ВЬ Х(РИ)С(Т)Ꙙ Б(ОГ)Ꙙ В(Ѣ)РНИ И САМОДРЬЖАВНИ КРАЛЬ

Превод повеље

Благочастиво је, и добро и на похвалу свим христољубивим царевима и краљевима да воле и да имају топлу жељу према светим и божанственим црквама у којима се слика лик Бога и Човека и светих његових. Јер, цар се украшава дијадемом и драгоценим камењем и бисером, а такође и побожношћу ка Богу, вером у његове свете, поштовањем према црквама, чиме је и краљевство ми добило помазање од Бога, и анђеоским предањем благочастиве вере хришћанске, сто светопочивших краљева, и љубав топлу к Богу, и поштовање према светим Његовим црквама и према Његовом божанском лику, а још више обновом и поменом и подушјем за светопочивше краљеве српске, првопрестолнике стола српскога.

Тога ради и ја, раб Христу, Стефан четврти, у Христу Богу врени краљ и самодржац свих српских и поморских земаља и удеоник грчких земаља, и пошто је прихватило краљевство ми онај закон и предање, имајући многу смелост и наду према Хиландару, светом и божанственом храму пречисте владичице наше Богородице и чудотворице у Светој гори атонској, припадам и молим се: „Погледај својим милосрдним очима смирену моју душу.“ А ти си, госпођо, човекољубива по милости Сина твога, величам и прослављам пресвето име твоје, о дому славе твоје старам се колико могу, у жељи да све учиним пречасном дому твоме, по вољи и уз помоћ пречисте Богородице. И пошто је примило краљевство ми град Струмицу, нашло је краљевство ми у том граду властелина града тога Рудла, и за његову љубав и труд у такво време, дадох му обећање и заклетву краљевства ми, да ћу му испунити сваку

вољу и жељу коју ће затражити од краљевства ми. И усхте својом вољом и жељом Рудл, а са милошћу краљевства ми, да постане човек Свете Богородице Хиландарске, са свим што је његово, са црквом својом Одигитријом, коју је својим трудом сазидао, и село Боруjево са свим правинама, што му га је дало краљевство ми, са људима и са свом својом баштином, и са оним што има у граду и у Бансти – две њиве и воденицу, са људима и са ливадама и са селиштем Робово које му је дао Хрења, са свим правинама и са купљеницама, и са свим оним што има у граду и у пољу – са свиме тиме приложи га и записа краљевство ми Богородици Хиландарској, да је до века црквено, нико да га не одузме од дома Свете Богородице Хиландарске, а Рудл све своје да држи до смрти, а по смрти његовој – да је црквено. И према овоме, сада нико у земљи краљевства ми да нема власт над Рудлом, ни властелин краљевства ми, ни кефалија, нико од оних који имају власт у краљевству ми, ни над људима његовим, ни над чим, осим Хиландара.

И ослободи краљевство ми Рудла и његове људе и све што је уписано у овом хрисовуљу, од позоба и приселице и данка и приплатака градских и жупских, и градозидања и поноса и провода и ђерекара и псара краљевства ми; ни десетка житнога, ни овчијег ни пчелињег, и од орања краљевства ми, од плевљења, од жетве, сенокоса и вршидбе. И да му није намета градског, ни десетка свињског, просто речено – од свих малих и великих работа краљевства ми ослободи ово златопечатно слово краљевства ми.

И записавши ово, утврди краљевство ми на знање свима, и за сваку сигурност, слободу да буде до века ни од кога порекнута, па и по смрти краљевства ми, кога одреди Бог да краљује земљом и државом краљевства ми, да се не порекне ово златопечатно слово краљевства ми. Ко ли се усуди да порекне и разори ово златопечатно слово краљевства ми, да је проклет и триклет од Господа Бога и од пречисте Богородице Хиландарске и да је саучесник са Јудом издајником, и да наследи Гијезијеву губу, и да буде прибројан онима који су рекли: „Крв његова на нас и на деци нашој." И уместо да му помогне, пречиста Богородица да му буде противница у овом веку и у будућем, амин.

И ово златопечатно слово благоизволи даровати краљевство ми манастиру краљевства ми Хиландару, на сваку сигурну потврду. Писа и потписа краљевство ми обичним царским знамењем, у лето 6853, месеца марта 28. дан, једанаестог индикта.

СТЕФАН У ХРИСТА БОГА ВЕРНИ САМОДРЖАВНИ КРАЉ

Дипломатичке особености

Хрисовуља почиње симболичком инвокацијом уобичајеном у рашкој канцеларији од почетка XIV века.[13] Интитулација је опширна и занимљива због тога што Душан овде, поред тога што је самодржавни краљ српских и поморских земаља, истиче и да је ***честник*** Грком. Овим краљ Душан истиче да је *удеоничар* у владању Византијским царством. Од 1343. па до краја 1345. године уз Душанову уобичајену титулатуру обавезно се додаје и да је *честник Грком* или краљ *грчких страна*. Овим се истиче да је он учесник у царству Грка, што је и био по територијама које је држао, а и због чињенице да је уговорена свадба између његовог сина Уроша и сестре цара Јована V Палеолога.[14] Ситуација ће се изменити прихватањем Јована Кантакузина за цара у Цариграду.

У аренги се истиче да је благочастиво и похвално свим христољубивим царевима и краљевима да чине добра дела црквама и манастирима. Тако и Стефан Душан, као и светопочивши првопрестолни краљеви стола српског, има љубав према Богу и његовим светим црквама. Слична аренга се јавља у више српских и две бугарске повеље.[15] Од Душанових повеља сличну аренгу имају: Хрусијском пиргу,[16] о поклону протосеваста Хреље,[17] за старца Григорија о Светом Петру Коришком,[18] и о поклањању Цркве Светог Николе у Псачи.[19] Аренга у нашој повељи припада најразвијенијем облику овог типа аренге.

Издавање ове хрисовуље је резултат владареве милости, што се овде и саопштава. Краљ Душан је обећао, чак се и заклео, да ће властелину Рудлу испунити сваку жељу због његовог добровољног преласка на страну српског краља када је заузимао град Струмицу. Рудл је краља замолио да он и његово имање буду потчињени Хиландару, што је и учињено краљевом милошћу која се овде и јасно саопштава.[20] Хилан-

---

[13] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, 42.

[14] Љ. Максимовић, *Грци и Ромеји у српској владарској титулатури*, ЗРВИ 12 (1970) 63–65 ; М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности* 1, Нови Сад 2000, 213.

[15] Видети ССА 6 (2007) 90 (Д. Живојиновић).

[16] Издање у ССА 6 (2007) 90–91 (Д. Живојиновић).

[17] B. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 458–461.

[18] С. Мишић, *Повеље цара Стефана Душана манастиру светог Петра Коришког из 1355. године,* ИГ 1–2 (1993) 121–134.

[19] ССА 5 (2006) 136 (С. Мишић).

[20] Уп. М. Благојевић, *Државна управа*, 74.

дар би ушао у посед после Рудлове смрти, што се очигледно и десило, судећи по каснијим догађајима.

Повеља има развијену духовну санкцију. У њој се прво моле наследници да не разоре оно што је овде записано, али ако неко то ипак учини да је проклет од Господа Бога и Богородице. Анатема се завршава апрекацијом *Амин*.

Хрисовуља је датирана годином од стварања света 6853 (1345), месеца марта 28. дан, и индиктом 11. Иначе се у рашкој канцеларији индикт у датирању ретко јавља.[21] Година и индикт се не слажу. Записаном индикту одговара 6851. година (1343), а не 6853 (1345). Флорински се при издавању повеље определио за 1345. годину, али је 1888. променио став и сматрао да је индикт исправан, а не година. Исти став су заузели и познији приређивачи ове повеље.[22] Основни аргумент за датирање у 1343. годину су догађаји око преузимања града Струмице од стране краља Душана. Струмица је дошла под српску власт 1332. или 1334. године.[23] Том приликом је Рудл прешао на српску страну. Из садржаја повеље се види да је Рудл био у добрим односима са протосевастом и кесаром Хрељом, који му је дао неке поседе. Хреља је јуна 1342, после краткотрајног одметања, опет признао власт краља Душана, а вероватно до краја те, или у првој половини наредне године умро у Рили.[24] Ови догађаји нас упућују да као исправан у датирању прихватимо индикт, па тиме и годину 1343, а да годину из исправе (1345) сматрамо погрешном. Потпис је уобичајен и изведен црвеним мастилом. С обзиром на то да располажемо само црнобелим снимком, нисмо могли уочити боју мастила код речи слово–формуле, ако је изведена обичним, а не црвеним мастилом, онда има разлога да се претпостави да је у питању препис близак оригиналу садржински и временски.[25] Истраживачи који су имали оригинал у рукама тврде да слово–формула није правилно употребљена. То несумњиво показује да је у питању препис. Такође, начин на који је изведена цела повеља са сведеним

---

[21] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, 517, 518.

[22] Т. Флорински, *Памятники*, 39; В. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 481–482; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 411.

[23] М. Динић, *Реља Охмућевић – историја и предање*, ЗРВИ 9 (1966) 95–118; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.

[24] М. Динић, *Реља Охмућевић*, 95–118.

[25] О правилној употреби слова–формуле видети: С. Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Псачи манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 142.

завршним делом, упућује на чињеницу да је у питању препис.[26] Како повеље више нема у Архиву Хиландара, није нам познато где се налази оригинал.

Просопографски подаци

Рудл, *77* (страна), 28 (ред у издању); *78*, 34, 44, 46, 49 – властелин града Струмице, прешао је на Душанову страну приликом освајања града. Помиње се само у овој повељи. Вероватно је био у животу до 1348. године.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 74.

Хреља, *78*, 44 – протосеваст, велики доместик и кесар. Он је заповедао одредом српске војске, који је крајем 1327. Стефан Дечански послао цару Андронику II. После Душановог доласка на власт Хреља је подигао пирг Светом Јовану Рилском и нови манастирски храм. У Штипу је сазидао Цркву Светих архангела и обдарио је поседима у граду и околини. Протосеваст Хреља је господарио територијом са Штипом, Струмицом и Рилом. Штип са околином спада у његове најраније поседе, крај око Риле је вероватно добио после битке код Велбужда, а Струмицу је добио од Душана вероватно 1334. године. Хрељини поседи нису прелазили на десну обалу Вардара, на северу нису ишли даље од Риле (Велбужд није његов), а на југ су досезали до Мелника.

Пре јуна 1341. Хреља се одметнуо од српског краља, покушавајући да буде независан, ослањајући се на византијског цара. По избијању грађанског рата у Византији дошао је у везу са Јованом Кантакузином, од кога је 1342. добио Мелник. Од њега је добио и титулу кесара. У лето 1342. Хреља је опет признао Душанову власт и задржао своју област. Недуго затим, крајем 1342. или у првом делу 1343, умро је у својој задужбини у Рили као монах Харитон. У литератури је изнета сумња да је присиљен на монашење од стране Стефана Душана. Његове поседе је запосео српски краљ. Према народној традицији и неким индицијама у изворима био је члан породице Охмућевића из Хума.

Литература: М. Динић, *Реља Охмућевић – историја и предање*, ЗРВИ 9 (1966) 95–118; M. C. Bartusis, *Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia*, Byzantinoslavica 41 (1980) 201–221; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.

---

[26] Видети: Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988.

Важнији термини и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **баштина** (ССА 1, 3, 4), **владушти** (ССА 7), **властелин** (ССА 3, 4, 5), **град** (ССА 5, 6), **градозиданије** (ССА, 2, 4, 5), **десетак** (ССА, 2, 4), **златопечатно слово** (ССА 1, 2, 5), **кефалија** (ССА, 2, 4), **купеничије** (ССА 1), **мале и велике работе** (ССА 5), **милост** (ССА 1, 3, 4), **њива** (ССА 1), **позоб** (ССА 4, 5), **понос** (ССА 2, 5), **приселица** (ССА 2, 4, 5), **провод** (ССА 2), **псари** (ССА 2), **селиште** (ССА 1, 6), **село** (ССА 1, 2, 5), **сенокос** (ССА 1, 2, 5, 6), **стол светопочивших краљева** (ССА 8), **стол српски** (ССА 8), **хрисовуљ** (ССА 1, 2, 5, 6, према регистру).

Воденица, *78*, 43 – заснива се на принципу коришћења механичке снаге воде. Право држања воденице била је значајна привилегија коју су владари, властела и црква обезбеђивали за себе, али је било и редовничких, сеоских воденица. Манастири су у погледу поседовања воденица били посебно привилеговани. Млинова је било и по градовима, а 1332. у Брвенику је један млин вредео 50 перпера. У првим турским пописима срећемо се са великим бројем млинова (воденица), јер се на њих плаћао порез па су уредно пописани.

Литература: С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 113–128; *ЛССВ*, 93–94 (С. Мишић).

Герекари, *78*, 52 – исто што и соколари. Категорија зависних људи која се у средњем веку и турско доба бавила одгајањем и дресуром сивих соколова. У грађи се обично помињу напоредо са псарима. Чували су соколска гнезда по планинама и одгајали младе, обучавајући их за лов. Били су ослобођени дела обавеза због својих дужности соколара. Грчки термин је оставио трага и у нашој топонимији (на пример, село Ђерекари на Пештери).

Литература: *ЛССВ*, 682 (С. Мишић).

Жетва, плетва, вршеније, *78*, 54–55 – у питању су обавезе зависног земљорадничког становништва, пре свега меропаха и сокалника, при прибирању и вршидби житарица.

Литература: М. Благојевић, *Земљорадња*, према регистру.

Поданк градски и жупски, *78*, 51 – мисли се на све обавезе зависног становништва у градовима и у жупи.

Приплата, *78*, 51 – означавала је све ванредне дажбине, новчане и натуралне, чији износ није био тачно утврђен. Постојале су приплате градске и жупске. Представљале су тежак намет због своје неодређености.

Литература: *ЛССВ*, 585 (Ј. Мргић).

Честник грчким странама, *77*, 16 – део Душанове титуле, а означава удионичара у владању Византијом. Први пут се овде помиње у Душановој титулатури и остаће у њој, уз одређене модификације, све до краје 1345. године. Предходи узимању царске титуле.

Литература: Љ. Максимовић, *Грци и Ромеји у српској владарској титулатури*, ЗРВИ 12 (1970) 63–65; М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности* 1, 213.

Топографски подаци

Властелин Рудл је цело своје имање, укључујући и своју задужбину, Цркву Богородице Одигитрије завештао Хиландару, с тим да он ову имовину поседне после Рудлове смрти. Имовина је прешла у власништво Хиландара, што се види из чињенице да се 1375/76. води спор око међа села Боруjева са господарем села Нежичина.[27] Хиландарци су преузели овај посед између 1348. и 1355. године. У Душановој сводној повељи се ови поседи не помињу, што значи да је Рудл још увек био жив. После Рудлове смрти цар Душан је издао Хиландару нову повељу о овим поседима, јер се она изричито спомиње при утврђивању међа Боруjева. А при утврђивањи међа села Просеникова према хиландарском метоху помиње се да она пролази *по доњој бразди међника Рудлове купљенице*.[28] Иначе, ове позније вести иду у прилог аутентичности наше исправе.

Богородица Одигитрија, *78*, 35 – црква у Струмици, задужбина властелина Рудла.

Боруево, *78*, 36 – село, данас Бориево око 11 км ЈИ од града Струмице.

Робово, *78*, 39 – селиште. Данас је то истоимено село, 6 км источно од града Струмице.

Струмица, *77*, 27 – град на југоисточној ивици Струмичког поља. На том месту се у античко доба налазио Astraeum. У VII веку су га разорили Авари, али је по досељавању Словена обновљен. Ново разарање је претрпео средином IX века од Бугара. У време Самуила је обновљен, а 1019. помиње се у сигилиону цара Василија II, као седиште

[27] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 170–171; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ 45 (2008) 218. Овде су успешно убицирани топоними који се помињу у нашој повељи.

[28] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 171; М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, 218.

епископије, која је основана још у IV веку. Тада је први пут поменут под називом Струмица. У време Самуила њиме је управљао војвода Драгомуж. Почетком XIII века град је био у поседу бугарског великаша Стреза. У српске руке је доспео 1332. или 1334. године, а њиме је до 1342. управљао протосеваст и кесар Хреља. По распаду Српског царства доспео је у руке синова деспота Дејана. Након смрти Константина Дејановића 1395. на Ровинама, Струмица је пала под непосредну турску власт и постала седиште кадилука. У XI веку, у црквеним документима, град се назива Тивериуполис, на чему инсистира Теофилакт Охридски.

Литература: Х. Матанов, *Княжество на Драгаши*, према регистру; И. Стефоска, *Два имена једног града: Струмица – Tiberioypoliv*, ЗРВИ 45 (2008) 77–87, са списком извора и старијом литературом.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 87–92

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11) "1357"
УДК 091=163.41"1357"

Мария Александровна Чернова

Красноярский государственный
педагогический университет им. В.П. Астафьева
Красноярск
Россия

ПИСЬМО ЦАРЯ СТЕФАНА УРОША ДУБРОВЧАНАМ

1357 год, январь

Цар Стефан Урош пише Дубровчанима писмо, којим их подсећа да је зетске тргове још његов отац, цар Стефан Душан уступио својој супрузи, царици Јелени; даље их обавештава да је призренски трг дат Храму Св. арханђела код Призрена, и потврђује им слободу трговине по читавом Царству. Осим тога, цар Урош пише да није знао да је властелин Жарко опљачкао дубровачке трговце, за шта би требало да плати седмоструко, па шаље на трг Св. Срђа на Бојани властеличића Вукшу да их чува. Документ се налази у Државном архиву у Дубровнику.

L’empereur Stefan Uroš adresse aux Ragusains une lettre leur rappelant que, déjà son père, l’empereur Stefan Dušan, avait cédé les lieux de marché (*trg*) de Zéta à son épouse l’impératrice Jelena, puis les informant que le lieu de marché de Prizren est donné à l’église des Saints-Archanges près de Prizren, et leur confirmant qu’ils ont liberté de commercer dans tout l’empire. En plus de cela, l’empereur Uroš écrit qu’il ne savait pas que le seigneur Zarko avait dépouillé des commerçants ragusains, ce qu’il devrait dédommager au septuple, et qu’il envoie sur le lieu de marché de Saint-Serge (Srđ) à Bojana, le seigneur Vukša pour qu’il assure leur protection. Ce document est conservé dans les Archives nationales de Dubrovnik.

Описание и ранние издания

Данное письмо написано царем Стефаном Урошем и адресовано дубровчанам. Это, очевидно, второй его документ, отправленный Дубровнику, подтверждающий привилегии, данные в грамоте 1356 года, и решающий вопрос с властелином Жарко.

Документ хранится в государственном архиве Дубровника. Написан на бумаге прямоугольной формы. Правые и левые поля небольшого размера, тогда как нижнее занимает примерно четверть листа. В нижнем

правом углу красными чернилами написан месяц издания документа. Подпись, а так же печать на грамоте отсутствуют.

Левое поле сверху слегка загнуто, на месте сгиба располагается крест черными чернилами, которым начинается документ. Текст письма представляет собой 10 полных строк и написан обычным канцелярским минускулом. Одиннадцатый ряд – это выведенный крупными красными буквами месяц издания документа. Сам текст письма написан темными чернилами, без каких-либо каллиграфических украшений. Ряд букв (**ц**, **р**, **м**, **д**, ȣ, **г**, **з**, **щ**, **ѣ**, **а**, **ꙗ**) благодаря размашистым штрихам писца оказались в межстрочном интервале. Ту же картину мы можем наблюдать в грамоте царя Уроша дубровчанам 1356 года, возможно оба документа были созданы одним писцом.

Дата выведена крупными, высокими буквами, опять же без особых каллиграфических изысков.

Документ издавался несколько раз. Первым его издал, по переписи Джорджа Николаевича, Павел Карано-Твртковичь (в сборнике: *Србскıи споменицы*, 55–56 док. ном. 45). Другие издания: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 175, ном. 158; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 98, док. ном. 97; T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XII, 384, ном. 287.

Данное письмо неоднократно привлекало внимание исследователей. Предлагались самые различные датировки. Наиболее подробно её рассматривали К. Иречек и Р. Михальчич. (К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 350, 351; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 26).

*Текст письма**

+ Ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми сȣродникомь властелом(ь) дȣбровчкимь, кнезȣ и всои ѡпкинѣ. Знате ви како ѥс(ть) даль |2| родитель ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми г(о)с(поди)нь с(ве)топочивши ц(а)рь м(а)т(е)ри ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми г(ос)п(о)ги ц(а)р(и)ци трьгове зетьске и паки ѥс(ть) сьда |3| дало ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми трьгь призрѣн(ь)ски цр(ь)кви г(о)с(поди)на ц(а)ра Ꙗрх(а)нг(е)лȣ. Да тамѡ ви ѥс(ть) писало ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми книгȣ сво|4|боднȣ вамь и дрȣзѣмь градовомь да гред(е)те свободно безь всаке забаве ȣ землю ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми. Ꙗ никто ни|5|що да ви не забави или в(и) що ȣзме ȣ з(е)мли

* Редакция издания и переводы: Т. Суботин Голубович.

ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми, кто ли ви що ȣзме да ви плати ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми. Ꙗкѥ ли |6| що ȣсхокѥ ȣзети м(а)ти ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми г(о)сп(о)гꙗ ц(а)р(ь)ица ѡд вашега трьга а или ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми, нищо безь кȣпа |7| да ви не ȣзмемо тькмо да кȣпимо. Ꙗ за Жарка що ви ѥс(ть) ȣзель нѣ знало ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми ни ми сте ка|8|зали да пошлѣте ми добре люди да позовȣ Жарка прѣд[ь] ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми да ви га да ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми, да ви плати все |9| самоседмо. И тамо смь послаль властелич(и)кꙗ ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми Вькшȣ ȣ С(ве)ти Срьгь да стои и да ви |10| чȣва и блюде ѡд всаке забаве и ѡт Жарка ѡд всега и ш нимь да сте позвали Жарка прѣд[ь] ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми.

|11| М(Є)С(ЄЦ)Ь ГѤН(В)ꙖРЬ

На обороте: Сȣродником(ь) ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми кнезȣ и властелом(ь) дȣбров(ь)чкимь и всои ѡпкинѣ.

*Перевод**

+ Царство мое родне – властеле дубровницкой, князю и всей общине. Знаете вы, как дал родитель царства моего, господин святопочивший царь матери царства моего госпоже царице торги зетские, и снова сейчас дало царство мое торг призренский церкви господина царя Архангела. Там вам писало царство мое книгу свободную, вам и другим городам, чтобы приезжали свободно, без всякой помехи, в землю царства

* *Перевод на современный сербский язык Т. Суботин Голубович*: + Царство ми сродницима, властели дубровачкој, кнезу и свој Општини. Знате да је дао родитељ царства ми, господин светопочивши цар, матери царства ми, госпођи царици, тргове зетске, и опет је сада дало царство ми трг призренски цркви господина цара, Арханђелу. И тамо вам је писало књигу слободну царство ми, да је слободно вама и другим градовима, да идете слободно, без икакве сметње, у земљу царства ми. А нико ни у чему да вас не омета, или да вам што узме у земљи царства ми; ако ли вам што узме – да вам плати царство ми. Ако ли пожели мати царства ми, госпођа царица, да узме што од ваше робе, ништа да вам не узмемо без плаћања, него само да купимо. А за Жарка, да вам је узео, није знало царство ми, нити сте ми казали да ћете ми послати добре људе да позову Жарка пред царство ми да вам га да царство ми – да вам све плати седмоструко. И послао сам тамо, у Свети Срђ, Вукшу властеличића царства ми, да буде тамо, и да вас чува и пази од сваког ометања, и од Жарка, и од свега, и да бисте с њим позвали Жарка пред царство ми.

Месец јануар.

На полеђини: Сродницима Царства ми, кнезу и властели дубровачкој и свој Општини.

моего. Пусть никто ничем вас не обеспокоит и ничего у вас не возьмет, ежели у вас кто что возьмет, вам платит царство мое. Ежели что захочет взять мать царства моего госпожа царица от вашего торга или царство мое, ничего без покупки у вас не возьмем, а только купив. А за Жарка, что у вас взял, не знало царство мое, и мне не сказали; пусть пошлют мне добрых людей, и позову Жарко пред царство мое, пусть вам платит все в семеро. И туда я послал властеличича царства моего Вукшу в Светой Сергий, пусть стоит и вас охраняет и блюдет от всякой помехи, и от Жарка, и от всего, и с ним чтобы вы позвали Жарка пред царство мое.

МЕСЯЦ ЯНВАРЬ

На обороте: Родне царства моего, князю и властеле дубровницкой и всей общине.

Дипломатические особенности

Документ начинается символической инвокацией в виде небольшого креста. Интитуляция представляет собой форму «царство ми». Аренги в документе не содержится.

Документ не имеет даты, только месяц – январь. Однако же датировать его вполне возможно. В письме упоминается властелин Жарко, конфисковавший товар у дубровницких купцов около торга Св. Сергия на р. Бояне. Событие это произошло в 1356 году, о чем свидетельствует постановление Большого совета Дубровника от 22 ноября 1356 года. Дубровчане решили послать к Жарку посла Баю Болачича, с тем, чтобы тот вернул товар.[1] В рассматриваемом же нами январском документе царь Урош утверждает, что о данном инциденте не знал, и никто ему о нем не говорил, но обещает, что тот возместит ущерб, как и было принято, в семеро. Соответственно, скорее всего, письмо было написано в январе 1357 года.[2]

Очевидна связь этого документа с грамотой дубровницким и венецианским купцам, изданной в январе 1356 года в Призрене. Царь Урош упоминает о привилегиях и свободе торговли на его земле, данных им ранее купцам из Дубровника, Венеции и других городов, а так же еще раз обещает, что ни он сам, ни его мать царица не смеют взять товар у купцов, предварительно его не купив. Именно этим моментам была посвящена грамота царя Уроша января 1356 года (ССА 8, 81–86).

[1] *Monumenta Ragusina* II, 169.
[2] Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 26.

Просопографские данные

Жарко, *89* (страница), 13 (строка) – Властелин Жарко в середине XIV века держал в своих руках часть Зеты и, очевидно, торг Святого Сергия. В сербских грамотах он больше не встречается, однако, упоминания о нем можно найти в постановлении Большого совета Дубровника от 22 ноября 1356 г., где было решено отправить к Жарко посла Баю Болачича по поводу конфискованного оным Жарко товара дубровницких купцов. В рассматриваемом документе царь Урош подчеркивает, что зетские торги (а, очевидно, и торг Святого Сергия) были отданы его отцом царице Елене, однако в том же 1357 году Венеция приняла Жарко в ряды своих граждан как „барона господина рашкого короля, который правит в краях Зеты, Бояны и местного Приморья“. Как уже было отмечено, после 1357 года Жарко не фигурирует в грамотах, что может быть связано с приходом Балшичей.

Однако, еще одно свидетельство о Жарко приводит Мавро Орбини. Он описывает свидание князя Лазаря и Николы Алтомановича около 1372 года, на котором Никола попытался убить своего соперника. Среди свиты сопровождавшей князя Лазаря и погибшей от рук людей Николы Алтомановича был и рашкий властелин Жарко Мерешич. Тот же Мавро Орбини пишет, что Георгий Балшич, отослав свою первую супругу Милицу, дочь короля Вукашина, вторым браком был женат на красавице Теодоре Деянович, жене (точнее на тот момент уже вдове) Жарко Мерешича. По мнению К. Иречека и С. Чирковича, Мерешич весьма напоминает Мркшич и наводит на мысль, что это было имя отца Жарко. По крайней мере, сына властелина Жарко звали Мркша Жаркович, и он владел землями в средней Албании (1396–1414). Впрочем, остается не ясным, мог ли Жарко, упоминаемый в грамоте 1357 года входить в сопровождение князя Лазаря на том памятном свидании или же это были два разных человека.

Литература: *Monumenta Ragusina* II, 169; К. Јиречек, *Споменици српски*, 12; М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 60, 64, примечания С. Ћирковића 316, 317; К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, 350, 351; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 26, 30–31; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 95.

Вукша (Влькша), *89*, 17 – властеличич, посланный царем Урошем в торг Святого Сергия для охраны купцов, в частности и от властелина Жарка. В более поздних грамотах упоминай о нем не встречается.

Постановления и важнейшие понятия

Книга свободная, *88*, 7 – в данном случае, привилегии.

Литература: *ЛССВ*, 301–302 (Т. Суботин-Голубовић, Ђ. Бубало).

Помеха (забава), *88*, 8, 9; *89*, 18 – преступление на дорогах, ярмарках и тд. Одной из задач царской власти было обеспечение безопастности на дорогах для купцов. Власть устанавливала и санкции для нападавших. Зачинщик должен был платить в семеро ущемленной стороне. (ст. 30 Законника), то есть 500 перперов (ст. 118), а власть его считала неверным.

Литература: *ЛССВ*, 201 (С. Бојанин).

Топографические данные

Святой Сергий (Свєти Срьгь), *89*, 18 – один из четырех важнейших торгов, мест сбыта соли на побережье, распологался на р. Бояне. Добыча соли была монопольной и продавать её на побережье от Неретвы до Бояны можно было только в четырех местах – в Дриевима, Дубровнику, Котору и Святому Сергию на Бояне. Причем последний имел стратегическое значение для Сербского государства, так как именно оттуда, преимущественно, сербские земли снабжались солью. Именно поэтому Святой Сергий (по имени католического монастыря, там же находившегося) довольно часто упоминается в грамотах сербских правителей из династии Неманичей.

Литература: *ЛССВ*, 697 (М. Спремић).

Церковь Св. Архангелов, *88*, 5–6 – монастырь Св. Архангелов Михаила и Гавриила около Призрена был основан царем Стефаном Душаном в качестве задушбины. Заложен он был в 1343 году, а окончательно все постройки завершились в 1353 г. Главная церковь монастырского комплекса и была посвящена Св. Архангелам. В 1349/50 годах Стефан Душан издает знаменитый хрисовул – Светоархангеловский, один из крпупнейших сербских хрисовулов и важнейший источник по истории средневековой Сербии.

Литература: С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 93–98

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1368"
УДК 091=163.41"1368"

Срђан Рудић*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉА БАЛШИЋА ДУБРОВЧАНИМА**

На Мати, 1368, 17. јануар

Повељом издатом 17. јануара 1368. године на Мати, браћа Страцимир, Ђурађ и Балша укинули су Дубровчанима царину на Дању и гарантовали им слободу кретања на својој територији без плаћања царина и других сметњи. Повеља је издата у време када су Страцимир и Ђурађ били у походу против Карла Топије.

Par cette charte délivrée le 17 janvier 1368 à Mata, les frères Stracimir, Đurađ et Balša, ont supprimé la douane imposée aux Ragusains sur le Danj en leur garantissant une liberté de circulation sur leur territoire, exempte du paiement de toute douane et de toute autre entrave. Cette charte a été délivrée à l'époque ou Stracimir et Đurađ menaient une expédition contre Karl Topija.

Опис и ранија издања

Повеља браће Балшић Дубровчанима од 17. јануара 1368. године сачувана је у оригиналу и чува се у Државном архиву у Дубровнику. Текст је записан дипломатичким брзописом у 12 редова на хартији димензија око 17x23 цм.[1] Повеља је оверена воштаним печатом који је налепљен на њеном доњем делу.

На повељи се виде трагови пресавијања – била је пресавијена на два једнака дела по ширини, а потом још три пута несиметрично по висини. Са друге стране повеље налази се запис који гласи: *La fidança*

---

* Ел. пошта: istorinst@hi.sanu.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Привредни, друштвени и културни развој српских земаља средњег века* (ев. бр. 147030).

[1] Димензије повеље према подацима из Архива САНУ су: висина 16,8 цм лево и 17,6 цм десно и ширина 22,8 цм. Архива САНУ, Стара збирка, бр. 443, табла 82. Према Божидару Шекуларцу повеља је написана на „скоро квадратном листу" димензија 23x17,1 цм. Б. Шекуларац, *Дукљанско-Зетске повеље*, Титоград 1987, 159.

di queli di Balsa per la …acia[2], као и новији записи *N 10 del Pach VII.* и бечки *№. 115. an. 1368.* У Дубровачком архиву чува се и препис ове повеље који је сачинио логотет Марин.

Повеља је до сада доживела неколико издања. Углавном читко исписан текст није задавао веће тешкоће приређивачима, тако да се највећи број разлика своди углавном на начелни приступ појединих приређивача начину издавања средњовековних докумената.

Ранија издања: П. Карано-Твртковић, *Србскіи Споменицы*, 78; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 177; С. Новаковић, *Законски споменици*, 189–190 (делимично); T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XIV, 110; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 104–105; Б. Шекуларац, *Дукљанско-Зетске повеље,* Титоград 1987, 159–161.

Текст повеље[*]

+ Ѿд Срцимира[3] и ѡд Гюргꙗ и ѡд Балше[4] нашои и любовнои брати и приꙗтел(е)мь кнезꙋ и сꙋдиꙗмь и власте|2|ломь дꙋбровьчкимь. Како приде ѡд вас(ь) властелинь вашь и поклисарь[5] Ꙗке Менчетикь и гов(о)|3|ри ни ѡд вас[ь] ѡд наше братьѥ за царинꙋ кою смо поставил(и) на Дани и ми вашега ради мо|4|лениꙗ тꙋгѥ[6] и ради поклисиара вашега а нашега ради брат[а] и приꙗтелꙗ срьчанога Ꙗке|5|те простисмо ѡнꙋи царинꙋ на Дани како да сє не ꙋзима царина вамь и вашимь |6| граꙗномь и вашим(ь) трьговцемь тькмо да си ходе свободно скрозѣ нашꙋ землю |7| а да имь нѣе на бьх(ь) тези царине ни ине кое задѣве и потомь даемо[7] нашꙋ вѣрꙋ ꙗ Срацим(и)|8|рь и Гюргь и Балша[8] всакомꙋ ѡд вашега град[а] греди всаки сь трьгомь а на нашꙋ вѣрꙋ таи |9| ц⟨арин⟩а да е проста всакомꙋ вас(ь) да се не ꙋзима на бьх(ь) до наш⟨е⟩га живота. И ѡд рождь|10|ства Х[ри]с[то]ва до сиега запис[а]ниꙗ тисꙋща и ·т҃·ѯ҃·и҃·

---

[2] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 177.

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер.

[3] Код Миклошића и Смичикласа – **Ср(а)цимира**; код Стојановића – **Срацимира**.

[4] **и ѡд Балше** – додато изнад реда.

[5] Код Карано-Твртковића – **иклисарь**.

[6] Код Карано-Твртковића – **тꙋги**.

[7] Код Карано-Твртковића – **дасмо**.

[8] **Балша** – додато изнад реда.

лѣть. И сие запис[а]смо ниже Широкога |11| **Брода ȣ Лѣшȣ кьди се диже Срацимир(ь) и Гюргь и паде на Мати кьди идѣхȣ на Карла**[9] |12| **м(ѣ)с(е)ца гєнара ·зі· дnь и тои да е вѣровано постависмо нашȣ печать.**

Превод повеље

+ Од Страцимира и Ђурђа и Балше нашој и вољеној браћи и пријатељима кнезу и судијама и властели дубровачкој. Како дође властелин ваш и поклисар Јаке Менчетић и говори нам од вас, наше браће, о царини коју смо поставили на Дању, ми ради вашег мољенија и ради поклисара вашега, а брата и нашега срдачног пријатеља Јакете, укинусмо ону царину на Дању, да се не узима царина вама и вашим грађанима и вашим трговцима те да иду слободно кроз нашу земљу и да им не буде царине нити било које друге сметње. Потом, дајемо нашу веру – ја Страцимир и Ђурађ и Балша свакоме од вашега града да иде свако с робом, а на нашу веру да је та царина проста свакоме од вас и да се не узима за нашега живота. И од рођења Христова до овог записанија је 1368. година. И ово записасмо 17. јануара на Мати ниже Широкога Брода код Љеша када се дигоше Страцимир и Ђурађ и идоше на Карла. Да је то законито постависмо наш печат.

Дипломатичке особености

Повеља браће Балшић Дубровчанима од 17. јануара 1368. године је најстарија сачувана ћирилична повеља ове породице. Текст ове сразмерно кратке исправе почиње крстом, односно симболичком инвокацијом што је уобичајени начин када је реч о ћириличним документима изашлим из канцеларије Балшића.

Повеља је Дубровчанима издата **Ѿд[ь] Срцимира и ѡд[ь] Гюргꙗ и ѡд[ь] Балше**. Име најмлађег брата Балше уписано је накнадно изнад реда. Исто се понавља и у делу повеље у којем **Срацим[и]рь и Гюргь и Балша** дају веру Дубровчанима да ће поштовати дароване повластице. Питање које се намеће јесте зашто Балшино име није одмах унето у текст повеље него је накнадно додато. Одговор на ово је једноставан и у вези је са завршним делом повеље у којем се каже да је она настала „када се дигоше Страцимир и Ђурађ и идоше на Карла“. Очигледно је да најмлађи од тројице Балшића, из непознатих разлога, није учествовао у овом походу. Стога, када је дубровачки посланик Јаке

9 Код Стојановића – **кралл**.

Менчетић успео да се сретне са Балшићима и издејствује укидање царине у Дању у текст повеље су унета имена само присутне браће, односно Страцимира и Ђурђа. Претпостављамо да је Балшино име унето накнадно управо на инсистирање Дубровчана. Разлог томе је свакако лежао у чињеници, познатој и Дубровчанима, да су Балшићи у то време колективно господарили својом облашћу. Они су све важније одлуке и акте доносили заједнички, те се у документима углавном и спомињу као заједница.[10] Дубровчани су стога могли сматрати да без Балшиног потписа повеља није ваљана и да не гарантује поштовање дароване повластице.

Година настанка повеље написана је на начин који је био уобичајен за канцеларију Балшића; писар је само број хиљаду написао словима – **тисꙋща**, док је остале три цифре означио на уобичајен начин **·т҃·з҃·и҃·**.[11] Интересантно је и да су година и месец и дан настанка повеље раздвојени. Писар је прво записао да је од рођења Христовог до настанка повеље прошло 1368. година, потом навео место где је записана и тек онда дан и месец настанка.

Место настанка ове повеље није спорно – настала је **ниже Широкога Брода ꙋ Лѣшꙋ кьди се диже Срацимир[ь] и Гюргь и паде на Мати кьди идѣхꙋ на Карла.** Франц Миклошић је у свом издању ове исправе навео да је она настала „Niže Širokoga Broda u Lješu“, док је Љубомир Стојановић био нешто неодређенији – „у Лешу“, иако се у самој исправи каже да је записана када су се Страцимир и Ђурађ налазили на Мати.[12]

Повеља нема потпис, што је уобичајено за исправе настале у канцеларији Балшића. Испод текста на хартији се налази печат налепљен на начин који Грегор Чремошник назива „српским начином причвршћивања”.[13] Печат, сачуван у оштећеном стању, залепљен је на

[10] *Историја Црне Горе 2/2*, Титоград 1970, 20 (С. Ћирковић). Божидар Шекуларац је изнео претпоставку да се Балша у завршном делу повеље не помиње вероватно зато што је „тада још сувише млад, тек почињао да јавно дјелује“. Б. Шекуларац, *Дукљанско-Зетске повеље*, 160. Подсећамо да је Балша након Ђурђевог заробљавања од стране Карла Топије 1364. године избио у први план и да је управо он водио преговоре о ослобађању брата. – *Историја Црне Горе* 2/2, 20 (С. Ћирковић).

[11] Ово је била уобичајена пракса у канцеларији Балшића. Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 105, 107, 108, 110, 111.

[12] Повеља је највероватније записана у логору који су браћа Балшић поставила на Мати. К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1978, 244.

[13] G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena,* Sarajevo 1976, 87.

папир повеље на 8 мм високу и 28 мм широку траку. Израђен је од тамнозеленог воска који је на полеђини наливен само на траку, а на лицу и на папир. Типар утиснут на восак имао је у промеру 19 мм. Обод печата сачињава обичан испупчени круг испод којег се налази натпис.[14] Према белешкама Јосифа Шафарика и читању Константина Јиречека које је објавио Алекса Ивић, натпис на печату је гласио: + **с**[**и**] **бѣлѣ**[г] **Горга** … **киа**. Грегор Чремошник је забележио да су у време када је он гледао печат била сачувана само слова **СИ** … **БѢЛ** … **ШИКА**. Док је према Алекси Ивићу на печату представљена глава курјака са искеженим зубима, Грегор Чремошник је сматрао да је то, изгледа, била глава вепра са отвореним чељустима.[15]

Просопографски подаци

У претходној свесци *Старог српског архива* већ су објашњаване личности: **Ђурађ I** (ССА 8), **Балша II** (ССА 8, према регистру).

Страцимир, *94* (страна), 1 (ред у издању), 10 – најстарији син Балше I. Имао је сина Ђурђа из брака са Јерином, кћерком Прогона Дукађина. Умро је пре 30. новембра 1373. године. Пред крај живота се замонашио и умро као монах Сава чија је надгробна плоча са натписом нађена у Манастиру Св. арханђела код Призрена.

Литература: Р. Грујић, *Откопавање Светих Арханђела код Призрена*, ГСНД 3 (1928) 265–266; *Историја Црне Горе 2/2*, Титоград 1970, 3–33 (С. Ћирковић); Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 78.

Јаке (Jacobus) Менчетић, *94*, 4, 7 – дубровачки властелин (1330–1387). Отац му је био Mençe Lampredius de Mençe, а мајка Regina. Био је ожењен Аном са којом није имао деце. У другој половини XIV века играо је истакнуту улогу у дубровачкој политици.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 327–328, табла бр. XLVII/2.

Карло Топија, *95*, 16 – арбанашки великаш (1359–1387), син Танусија Топије (1329–1338) и ванбрачне кћерке напуљског краља Роберта. Умро је 1387. и сахрањен у Цркви Св. Јована Владимира код Елбасана коју је обновио 1381. Имао је сина Ђорђа и кћерке Јелену, удату

[14] *Исто*, 136.

[15] А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910, 27, сл. бр. 20; G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, 136.

прво за млетачког патриција Марка Барбадига, а потом за Константина Балшића, и Војсаву, удату прво за драчког патриција кир Исака, а потом за Прогона, сина Леке Дукађина.

Литература: T. Ippen, *Nadgrobni spomenik kneza Karla Topije od Albanije*, GZM 13 (1901) 439–442; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 83; *Историја Црне Горе* 2/2, Титоград 1970, 17–23, 27–29, 36, 45–47, 49 (С. Ћирковић, И. Божић); И. Божић, *Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку*, Глас САНУ 338 (1983) 50–57; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Сабрана дела I, Београд 2001, 83–85, 160–166, 258–261.

Установе и важнији термини

У претходним свескама *Старог српског архива* већ је објашњаван појам **брод** (ССА 1, 3, према регистру).

Топографски подаци

У ранијој свесци *Старог српског архива* већ је објашњаван топоним: **Дањ** (ССА 6, према регистру).

Широки Брод, *95*, 15 – неубицирани прелаз преко Дрима у близини Љеша. У српским средњовековним документима помиње се у вези са трговином сољу.

Литература: М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003, 68–69; ССА 4 (2005) 85 (С. Марјановић-Душанић).

Љеш, *95*, 15 – град и епископско седиште на левој обали Дрима, око 6 километара од мора.

Литература: T. Ippen, *Historički gradovi u Albaniji*, GZM (1902) 182–190; М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003.

Мата (Маћа), *95*, 16 – река јужно од Љеша.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 99–109

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1387"
УДК 091=163.41"1387"

Марко Шуица
Татјана Суботин Голубовић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ПОВЕЉА ВУКА БРАНКОВИЋА ДУБРОВНИКУ**

1387, јануар 20.

Повељом издатом 20. јануара 1387. у Приштини, Вук Бранковић је потврдио повластице и права која су Дубровчани уживали на српским територијама још од времена Немањића. Само једанаест дана после потврђивања повластица од стране његовог таста, кнеза Лазара и Вук Бранковић је по истом дипломатичком обрасцу регулисао питање трговинских односа са Дубровчанима на територији којом је господарио.

Par cette charte délivrée le 20 janvier 1387 à Priština, Vuk Branković confirme les privilèges et les droits dont jouissent les Ragusains sur les territoires serbes et ce depuis l'époque des Nemanjić. Onze jours seulement après la confirmation de tels privilèges par son beau-père, le prince Lazar, Vuk Branković a lui aussi, par ce même modèle diplomatique, réglé la question des rapports commerciaux avec les Ragusains sur le territoire placé sous son autorité.

Опис повеље и ранија издања

Повеља Вука Бранковића о трговачким повластицама издата је Дубровчанима 20. јануара 1387. године у Приштини. Сачувана је у оригиналу[1] и копији коју је у своју књигу унео дубровачки, словенски/српски канцелар Никша Звездић четрдесетих година XV века.[2] Ори-

* Ел. пошта: msuica@f.bg.ac.rs, tsubotin@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

[1] DAD, *Acta et Diplomata*, 14, 124.

[2] DAD, *Liber privilegiorum* (Codex Ragusinus), fol. 29'–30'.

гинал је исписан курзивом у 35 редова, укључујући датум и списак милосника, на хартији димензија 445 х 300 мм. На повељи се налази (на црвеној врпци) висећи воштани печат пречника 30 мм, који је по средини изломљен. Натпис у кругу, који се налази на печату је оштећен и слабо видљив. Део натписа садржи слова која вероватно упућују на име **В(и/л)к**.

Повеља Вука Бранковића Дубровчанима први пут је објављена у збирци Павла Каранотвртковића.[3] Франц Миклошић је за време свог боравка у Бечком архиву, ову повељу прикључио збирци и публиковао је у *Monumenta Serbica*.[4] У двадесетом веку исправа се прво нашла у издању збирке правних споменика Стојана Новаковића,[5] а потом и у издању дубровачких ћириличких исправа Љубомира Стојановића.[6] Приређујући своје издање, Љубомир Стојановић је у напоменама изнео и варијанте које су садржане у препису Никше Звездића из XV века. Међу одступањима која се налазе у копији исправе, истиче се оно у коме је у интитулацију испред Вуковог имена придодата и његова титула господина која се у оригиналу исправе налази само у закључној формули.[7] Према евиденцији у издању Љубомира Стојановића изброjане су 72 варијанте које се налазе у копији, а које, осим наведене, битније не утичу на дипломатичку композицију или суштински смисао правног чина.

Текст повеље[*]

По милости б[о]жиеи ꙗ, Влкь Бранковикь, пишȣ вь св[е]дение вьсемь како послаше власт(е)ле дȣбровьчци поклисаре свое |2| г(о)с(поди)нȣ ми кнезȣ, именомь Николȣ Гȣнделикꙗ и Ꙗкова Бавчеликꙗ и донесоше к немȣ записаниѥ великаго г(оспо)д(и)на ц(а)ра Сте|3|фана и г[оспо]д[и]нь имь кнезь не потвори, нȣ паче и потврьди. Такоге и кь мне догоше више реч[е]ни власт(е)ле дȣбровьчци и ꙗ Вькь, |4| видевь писание великаго г(о)с(поди)на ми ц(а)ра Стефана и г(о)с(поди)на ми кнеза, такоге не потворих[ь] нȣ

[3] П. Карано-Твртковић, *Србскıи спомeницы*, 73

[4] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 207–209, док. CXCVI.

[5] С. Новаковић, *Законски споменици*, 203–205.

[6] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 136–139.

[7] *Исто*, 139.

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

паче и потврдихь и овакои ȣчин[и]смо. |5| Ако се ȣч[и]ни кога пра мегю Дȣбровчани и Срьбли, да се поставе половина сȣди дȣбровьчких[ь], а половина Срьб(ь)ль и да се прѣд ними |6| пре, и да ѥ порота Дȣбровчанинȣ негова дрȣжина, Дȣбровчанє кои сȣ ѡньдези, или кои се Дȣбровчанє нагю ȣ наиближнєм[ь] |7| местȣ. Ако ли ȣсхоте ѡбои свѣдочбȣ кои се пре, да поставе пол(о)винȣ Дȣбровчань а пол(о)винȣ Срб(ь)ль, а ѡд онєхзи сведокь да нє вольн[ь] |8| ниєдньпобеки. Акє ли ȣзимаю кою прȣ Саси з Дȣбровчани, такогє да се сȣдє како и Срьблє, п[о]ловина Сась сȣди а половина Дȣбро|9|вчань, и да нє позива Србинь Дȣбровчанина на сȣдь никамо, тькмо прѣд онєи сȣдиє. Такогє и Саси да се пре прѣд онємизи сȣди|10|ꙉами, а да се нє мȣче прѣд мє прѣд Вȣка, ни прѣд кепалию. И ако кои Дȣбровчанинь кȣпи коньꙉ и ѡногаи коньꙉ ȣхвати Ср'бинь или |11| Сасинь и р(е)че: ȣкраден ми є или гȣшень, да се ѡткльнє Дȣбровчанинь како нє свеца ѡномȣзи коню, ни гȣсе ни татбе нȣ |12| га є кȣпиль. Ако бȣдє драго ȣзети Срьбинȣ ѡногаи коньꙉ, що бȣдє даль Дȣбровчанинь за ѡногаи коньꙉ, този да мȣ врате, а ко|13|ньꙉ личнога да нє волнь ȣдрьжати. И где станє Дȣбровчанинь на станȣ, ако бȣдє ѡнь прьво сталь на номзи станȣ, да нє волнь |14| Срьбинь стати беж негова хтениꙉ докле ѡнь стои ѡньдези и коигоде Дȣбровчанинь идє с трьгомь своимь или с тȣгим[ь] |15| по трьговех[ь] на земли моѡи, како имь є биль законь прѣгє за тои ȣ прьвє г(о)сподє и ȣ ц(а)ра Степана, такои да имь є и сьди за|16|конь. И що даа Дȣбровчанинь Срьбинȣ своє имание ȣ верȣ, ако мȣ зап'ши Срьбинь и р(е)че: неси ми даль, да р(е)че Дȣбровча|17|нинь своѡмь веромь и д(ȣ)шомь що мȣ є даль добитка да мȣ плати. И кȣдє идȣ Дȣбровчанє по земли по моѡи с трьгом[ь] |18| где га ȣбиє гȣса или га покрадȣ ȣ селє, да имь плати ѡколина що имь ȣзмє гȣса ил[и] им се ȣкрадє. Ако ли [и]мь нє плати |19| ѡколина, да имь плакю ꙉа Вȣкь. И да нє намета Дȣбровчаном[ь] ȣ трьговех[ь] ȣ моѡи земли и кои єсȣ Дȣбровчанє заба|20|щинили по моих[ь] градовех[ь], тизи да зигю градь и да чȣваю. Тко ли сȣ гостиє и нєсȣ се забащин[и]ли, да имь є на воли |21| како имь годє. И ако се разбиє дрѣво дȣбровьчко ȣ приморию що ȣт[е]че ȣ мою землю, кои є биль законь за тьзи ȣ прьвє |22| г(о)сподє

и ȣ ц(а)ра Степ[а]на, тьзи законь да е сьди. Н тко си лю⟨...⟩ ити из мое земле ȣ Дȣбровник(ь) или Срьбинь или влах[ь] |23| или чи годе ч[ло]в[ѣ]кь на кȣплю, всаки да иде свободно, да га не осталꙗмь ꙗ Влкь ни кепалиꙗ ни инь тко, аще имь е |24| биль законь при ц(а)рȣ Степанȣ, тьзи и сьди и за трьгове поморске и за сланице ако ми б(о)гь поможе тер[ь] бȣде тȣдези |25| мое вл[а]дание. Кȣде сȣ били трьгове и сланице ȣ прьве г(о)сподe и ȣ ц(а)ра Степана, тȣдези да бȣдȣ и сьди, а иньде да не бȣдȣ |26| нигде. И що се пре мегю собомь Дȣбровчане или се бȣде ȣчин[и]ло ȣ Срблихь или ȣ Дȣбровникȣ да се пре прѣд кȣнсȣломь |27| дȣбровьчкимь и прѣдь нихь сȣдиꙗми. И що сȣди кȣнсȣль и негове сȣдие, на томь да стое. Ꙗко ли би не хтель Дȣбровча|28|нинь стоꙗти на номзи(!) сȣдȣ, да е вольнь кȣнсȣль и негове сȣдие ѡногази свезати докле плати що е ѡсȣгень, |29| а тогази закона да не волнь потвор[и]ти кепалиꙗ ни влад[а]лць ни ꙗ Влкь. И ако се слȣчи Дȣбровчанинȣ сьмр[ь]ть ȣ земли мо|30|ѡи, що е негова иманиꙗ, да за тои немамь посла ꙗ Влкь, ни мои кепалиꙗ ни инь тко, тькмо да сие комȣ га даа |31| ѡньзи на сьмрьти, или Дȣбровчань и да не Дȣбровчаномь посилнога дара. И ако се слȣчи тер[ь] се свагю |32| з’ Дȣбровникомь, да имь приповемь на шесть м(е)с(е)ць прѣге тога, како да си изидȣ вси Дȣбровчане из [з]емле |33| мое свободно с иманиемь. Ꙗ писа се сиꙗ милость повеленѥмь г[оспо]д[и]на Влка ȣ градȣ ȣ Прищине м(е)с(е)ца генара .к҃. дьнь вь ⟨...⟩[8] ҂ѕѡҁ҃е.

+ Ꙗ томȣ милост(ь)ници властел(е) Влкови Тод[о]рь Хамировикь и Проиꙗкь воевода и Смиль челникь.

Превод повеље

По милости Божијој ја, Вук Бранковић, пишем на знање свима да послаше своје поклисаре властела дубровачка господину ми кнезу, а поименце Николу Гундулића и Јакова Бавчелића, и донесоше му запис великог господина цара Стефана и господин им кнез [то] није оспорио, него је још јаче потврдио. Такође и к мени дођоше више речена влас-

[8] Према копији документа сачуваној у *Cod. Rag.* fol. 30', на месту које није читљиво, у овом препису стоји **лието**. Уп. Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 139.

тела дубровачка и ја Вук, видевши писање великог господина ми цара Стефана и господина ми кнеза, такође не оспорих, него и јаче потврдих, па овако учинисмо. Ако се догоди какав спор између Дубровчана и Срба, да се постави половина судија дубровачких, а половина Срба, и да се пред њима води парница, и да је Дубровчанину порота његова дружина – Дубровчани који су онде или Дубровчани који се нађу у најближем месту. Ако обе стране које се споре затраже сведочење, пола [сведока?] да су Дубровчани, а пола – Срби, а од оних сведока нијеедан не сме да побегне. Ако Саси имају неки спор са Дубровчанима, да се суде као и Срби, половина судија – Саси, половина – Дубровчани. А Србин да не позива Дубровчанина нигде другде на суд, него само пред оне судије. И Саси такође да се споре пред оним судијама, а да се не муче [да дођу] пред мене, Вука, и пред кефалију. А ако који Дубровчанин купи коња а онога коња ухвати Србин или Сасин и каже: украден ми је или отет, Дубровчанин да се закуне на свеца да онај коњ није ни украден ни отет, него да га је купио. Ако Србин буде хтео да узме у замену за оног коња оно што Дубровчанин буде дао, то да му врате, а коња личнога није слободан да задржи. И где се заустави Дубровчанин на стану, ако он буде први стао на том месту, да није Србин слободан без његовог пристанка тамо да се заустави док он тамо стоји. И куд год да иде Дубровчанин са својом или туђом робом по трговима у мојој земљи, како им је раније био закон о томе код прве господе и цара Стефана, тако да им је и сада закон. И кад даје Дубровчанин Србину своју имовину на поверење, ако Србин порекне и каже му: „ниси ми дао“, а Дубровчанин да се закуне својом вером и душом, (Србин) да му исплати добитак на оно што му је дао. И куда иду Дубровчани по мојој земљи са трговином, па га убије разбојник, или га покраду у селу, околина да им плати оно што им је узео разбојник или им је укардено. Ако ли им околина не плати, платићу им ја, Вук. И да нема намета Дубровчанима у трговима у мојој земљи, и који су се Дубровчани забаштинили по мојим градовима, ти да зидају град и да чувају. Они који су гости и нису се забаштинили, да им је на вољу како хоће. И ако се разбије дубровачка лађа у приморју које је ушло у моју земљу – закон који је био о томе код прве господе и код цара Стефана, тај закон да је и сада. И ко год буде хтео да иде из моје земље у Дубровник у трговину, било да је Србин или Влах, или чији год да је човек, сваки да иде слободно, да га не заустављам ја Вук, ни кефалија, нити ко други, ако су под мојом влашћу. Где су били тргови и сланице код прве господе и цара Стефана, тамо да буду и сада, а да не буду ни на једном другом месту.

И ако се споре међу собом Дубровчани, било да се то догоди међу Србима или у Дубровнику, спор да воде пред конзулом дубровачким и пред њиховим судијама. И како пресуди конзул и његове судије – тако да буде. Ако Дубровчанин не буде хтео да стане пред онај суд, конзул је слободан, и његове судије, онога да вежу [затворе] док не плати оно на шта је осуђен, а тај закон не смеју да погазе ни кефалија ни владар ни ја, Вук. И ако се догоди да Дубровчанин умре у мојој земљи, његовом имовином да се не бавим ни ја Вук, нити мој кефалија нити ко други, него само Дубровчанин или онај коме ју је онај дао на самрти, и да нема намета Дубровчанима. И ако се догоди да се посвађам са Дубровником – да им саопштим на шест месеци пре тога, да би сви Дубровчани слободно с имовином изашли из моје земље. А писа се ова милост по заповести господина Вука у граду Приштини, месеца јануара, 20. дан, 6895. године.

А томе [су] сведоци властела Вукова Тодор Хамировић и Пројак војвода и Смил челник.

Дипломатичке особености

У оквиру дубровачке ћириличке дипломатичке заоставштине, исправа Вука Бранковића Дубровчанима од 20. јануара 1387. године, представља једну од исправа која се уклапа у типичан образац трговачких повластица српских владара, деценијама уназад утврђиваних са дубровачким властима. Главни узор свих доцнијих повеља српских владара Дубровчанима представљала је исправа цара Стефана Душана од 20. септембра 1349.[9] Поред дипломатичког и правног модела који је утемељен уговорима династије Немањића са Дубровчанима, исправа Вука Бранковића зависна је и у односу на исправу кнеза Лазара који је, само једанаест дана раније, истим поводом, издао повељу дубровачким поклисарима.[10] Исправу Дубровчанима издала је канцеларија обласног господара Вука Бранковића у Приштини, једном од његова два најзначајнија резиденцијална центра. Исправа Вука Бранковића писана је по другачијем дипломатичком обрасцу у односу на претходно издату повељу кнеза Лазара.[11] За разлику од кнеза чија исправа носи владар-

[9] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Диспозиција, 72.

[10] Издања: Ф. Миклошич, С. Новаковић, Љ. Стојановић, А. Младеновић

[11] Видети наш чланак *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године*, у овом броју ССА.

ска обележја, документ који је издао Вук има више карактер отвореног писма *„пишу в сведенијем свем“*.[12]

На почетку Вукове повеље налазе се и симболичка и вербална инвокација, **По милостии б[о]жиеи**. Још је раније запажено, а у новије време и поново истакнуто, да је изостала уобичајена господарска интитулација Вука Бранковића, те да се он представља без титуле.[13] Иако уговор о потврђивању трговачких повластица Дубровчанима не може да се мери са свечаним манастирским даровницама, мора се приметити да, за разлику од ове повеље којом је Вук утврдио Дубровчанима повластице, друга исправа издата почетком 1390. године, уз Вуково име садржи и његову титулу господин. Овако сведена интитулација забележена 1387. године, за живота његовог таста, кнеза Лазара, отвара одређена историографска питања о положају Вука Бранковића и његовим односима са кнезом Лазаром, која превазилазе уобичајене оквире дипломатичке анализе документа.

После уводне формуле, у експозицији се поред уобичајеног навођења дубровачких поклисара и позивања на ранију потврду о повластицама цара Стефана, наводи како је кнез Лазар (у тексту **г[оспо]д[и]нь**) претходну немањићку повељу, „још јаче потврдио“, па у истом духу то чини и сам Вук Бранковић. У исправи се, потом, одмах прелази на суштинска питања регулисања права и обавеза Дубровчана на територији под влашћу Вука Бранковића. Диспозиција Вукове исправе, заправо, не доноси ништа ново. Она одговара уобичајеном формулару и другим исправама издаваним истим поводом. Правне ситуације које се регулишу исправом су разноврсне. На првом месту предвиђено је решавање питања функционисања и конституисања мешовитог суда, одржавања међусобних спорова и састава пороте у случају спорова Срба и Дубровчана. Потом се прелази на евентуалне спорове Дубровчана и Саса, а у први план се ставља улога судија које је именовао сам Вук. У исправи се, затим, предвиђа правно регулисање ситуација у којима би се спорило око власништва над коњима и првенства приликом коришћења „стана“. Основне трговачке бенефиције потврђују

---

[12] С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1, Београд 1990, 14.

[13] М. Благојевић, *„Владаније“ кнеза Лазара у приморју*, Немањићи и Лазаревићи, Београд 2004, 315–335, и у истом зборнику, *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову*, 293–294. Милош Благојевић се на ово питање осврнуо и у свом новијем раду, *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице Српске за историју 79–80 (2009) 7–42.

се у уобичајеној форми, како су важиле за „прве господе и цара Стефана, тако да им је и сада закон“. Даље правне норме тичу се имовинске сигурности дубровачких грађана и трговаца на територији Вукове земље, али и конкретних права на одштету у случају било каквог отуђења робе и личног власништва, ослобађања од пореских и радних обавеза. Право слободе кретања предвиђено је и за Србе и за Влахе. У исправи је, позивањем на раније одредбе из времена Немањића преузета и норма везана за случај бродолома на оном делу приобалне територије који је улазио у састав како се каже „моје земље“, по угледу на повељу који је претходно потврдио и кнез Лазар.[14] Из немањићке епохе преузета је и клаузула о прописивању места на којима је могуће трговати сољу. Део исправе, такође на традиционалан начин, регулише судски поступак и организацију суђења која се тицала међусобних спорова Дубровчана. Завршна клаузула о имунитету дубровачких трговаца и њиховог безбедног напуштања Вукове земље, у случају започињања сукоба, односно, како се у повељи каже, свађе са Дубровником, директно је преузета из повеље кнеза Лазара, односно цара Стефана Душана.[15] Разлика у односу на повеље Немањића је присутна само утолико што је промењен распоред одређених чланова. На крају, у есхатоколарном делу, поред места издавања исправе и датума, налази се списак сведока који чини властела Вука Бранковића. Повеља је оверена печатом без потписа.

Прософрафски подаци

Вук Бранковић, *100* (страна), 1 (ред у издању), 7; *101*, 20, 37; *102*, 46, 56, 58, 64, 66 – обласни господар, унук војводе Младена, син севастократора Бранка Младеновића. Био је ожењен Маром, најстаријом ћерком кнеза Лазара. Политички успон био је синхронизован са ширењем области и јачањем његовог таста. Током осме и девете деценије XIV века независно је владао облашћу која је обухватала највеће делове Косова и крајеве у северној Македонији, са центрима у Приштини и Скопљу. Заједно са кнезом Лазаром је учествовао у Косовској бици, која се одиграла на његовој територији. После битке покушао је

[14] Сима Ћирковић је сматрао да овај део нема суштинску правну снагу, већ да је механички преузет из ранијих немањићких повеља издаваних Дубровчанима. Видети наш рад у одељку *Прилог српском дипломатару* у овом броју ССА.

[15] С. Новаковић, *Законски споменици*, 171; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 192–193.

да заузме политичку позицију погинулог таста и пружао је отпор Османлијама до 1392. године. Од 1394. поново је отказао вазалну послушност и наставио отпор султану Бајазиту I. Умро је у турском заробљеништву 6. октобра 1397.

Литература: Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић*, Годишњида НЧ 10 (1888) 199–214, и у *Бој на Косову, старија и новија сазнања*, Београд 1992, 297–357; М. Динић, *Област Бранковића*, Прилози за КЈИФ 26 (1960) 5–30, и у *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 148–176; И. Божић, *Неверство Вука Бранковића*, О Кнезу Лазару, Београд 1975, 223–240; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 16–47; А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије,* Нови Сад – Београд 2001, 84–85; *СБР* 2, Нови Сад 2007, *Вук Бранковић*, 391–393 (С. Ћирковић).

Никола, Никша Гундулић (1359–1411), *100,* 3 – Током девете и последње деценије XIV века био је један од најзначајнијих представника породице Гундулић. Још од седамдесетих година XIV века обављао је посланичке мисије и функцију судије. Био је члан Малог већа, најкасније од 1378. године. Током 1383. био је капетан једне дубровачке галије. Никола је од дубровачких власти био одређиван за члана церемонијалних делегација које су имале обичај да поздрављају уважене госте, приликом њиховог доласка у Дубровник. Заједно са другим дубровачким властелинима учествовао је у трговачким удружењима (societas) која су вршила закупе солана ради производње и трговине сољу.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 273–274; 448.

Јаков Бавжелић Проданчић (1366–1387), *100,* 3 – Био је ожењен дубровачком племкињом из породице Бенешић, са чијим члановима је био припадник трговачке дружине. Бавио се копненом трговином, експлоатацијом рудника, али и медитеранском поморском трговином. Био је цењен као искусан морепловац, познавалац бродоградње и војни стручњак за питања фортификација и стрељачког оружја. Попут Николе Гундулића, био је именован за капетана једне галије која је 1380. године имала задатак да пресретне улцињски брод који је превозио со за Котор. Обављао је функције судије, намесника у Стону и члана Малог већа. Године 1383. био је именован за кнеза.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 376–377.

Кнез Лазар, *100,* 3, 5 – У исправи се не јавља директно већ га Вук Бранковић наводи под титулом кнеза и епитетом господина. Видети у: ССА 2 (2003) 149.

Тодор Хамировић, *102*, 66 – властелин Вука Бранковића, у списку сведока наведен је без титуле. Његов једини помен у историјским изворима везан је, управо, за Вукову исправу Дубровчанима из 1387. године.

Извори и литература: М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 128.

Пројак, *102*, 67 – војвода, властелин Вука Бранковића који је носио војничку титулу. О њему нема других података ни помена осим у овој исправи. У ранијим издањима повеље (Ф. Миклошић, С. Новаковић, Љ. Стојановић), његово име је погрешно прочитано и публиковано као Прњак (**Прьнꙗкь**).[16] У препису повеље који се налази у Codex Ragusinus, име је записано као (**пронꙗкь**).[17]

Извори и литература: М. Шуица, *Немирно доба*, 125.

Смил, *102*, 67 – челник, властелин Вука Бранковића о коме је сачувано највише историјских података. Први помен овог значајног Вуковог челника управо је у исправи о регулисању трговачких повластица Дубровчанима из 1387. године. Његова служба на двору Вука Бранковића поново је евидентирана тек средином последње деценије XIV века. Може се претпоставити да је и у међувремену обављао исту функцију челника на двору Вука Бранковића. Био је на челу Вуковог посланства упућеног у Дубровник 1395. године, у време велике неизвесности за судбину породице Бранковић. О високом рангу који је овај властелин заузимао на двору Вука Бранковића сведочи и податак да је том приликом својим печатом оверавао признаницу о депоновању Вуковог сребра. Са истим задатком, челник Смил је маја исте године поново боравио у Дубровнику, када је пренесено знатно више сребра из Вукових земаља. Дубровачки извори такође сведоче о његовом посланству у Зету преко Дубровника. Помиње се у виду реминисценције и у првој деценији XV века више од десет година после смрти Вука Бранковића. Челник Смил је био један од Вукових властелина који је ковао свој новац. Његов новац пронађен је у остави из Малог Боњинца и сличан је новцу Вука Бранковића.

Извори и литература: М. Шуица, *Немирно доба*, 125–126, С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара у односу на новац других обласних господара*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 185, 187–194; В. Иванишевић, *Новчарство у средњовековној Србији*, Београд 2000, 169–170.

[16] У референтној литератури, име овог Вуковог властелина такође је погрешно цитирано према претходним издањима исправе, као Прњак. – М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 40; М. Шуица, *Немирно доба*, 125.

[17] Варијанта под бр. 71. Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 139.

Важнији термини и установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **војвода** (ССА 2, 7), **кефалија** (ССА, 2, 4, 5), **кнез** (ССА 1, 2, 5, 7), **милосник** (ССА 1, 2, 3, 4), **поротник** (ССА 6), **сведок** (ССА 1, 8), **трг** (ССА 2, 7), **челник** (ССА 2, 3, према регистру).

Древо, *101*, 41 – реч прасловенског порекла са значењем чамац, брод.

Литература: *ЛССВ*, 164–165 (С. Мишић).

Конзул, *102*, 52, 54 – изабрани представник Дубровачке републике, у прво време има функцију дипломатско-трговачког представника свог града у земљи у којој делују дубровачки трговци, а касније добија и судске надлежности.

Литература: *ЛССВ*, 313–314 (А. Веселиновић).

Коњ, *101*, 21, 23, 25 – у средњем веку су се разликовали коњи који су представљали радну снагу, и бојни коњи.

Литература: *ЛССВ*, 314–315 (Р. Михаљчић).

Мешовити суд, *101*, 9–20; *102*, 50–56 – суди у споровима Срба и странаца, најчешће Дубровчана, на српској територији.

Литература: *ЛССВ*, 719–723 (А. Веселиновић).

Разбојник, *101*, 22, 23, 36 – починилац кривичног дела.

Литература: *ЛССВ*, 611–612 (Б. Марковић).

Саси, *101*, 16, 17, 19 – немачки рудари који су у средњовековну Србију дошли средином XIII века.

Литература: *ЛССВ*, 649 (С. Ћирковић).

Сланица, *102*, 47, 49 – представља место за прикупљање и трговину сољу, према Ђури Даничићу emporium salis.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, 124; *ЛССВ*, 679 (М. Спремић).

Стан, *101*, 26, 27 – коначиште, дом за одмор и преноћиште путника и смештај њихове робе и коња.

Литература: *ЛССВ*, 696 (Д. Ковачевић-Којић).

Стари српски архив, књ. 9, стр. 111–133

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1388/1389"
УДК 091=163.41"1388/1389"

Жарко Вујошевић[*]

Балканолошки институт САНУ
Београд

ПОВЕЉА ГОСПОДИНА КОНСТАНТИНА ДРАГАША ХИЛАНДАРУ О ПОКЛОНИМА ВОЈВОДЕ ДМИТРА (Хил. 63) [**]

[1388–89?]

Господин Константин Драгаш потврђује Хиландару посед три села у области Штипа, која је манастиру оставио упокојени аукторов рођак и истакнути властелин војвода Дмитар. Документ је оригинал или аутентични препис коме недостаје завршетак, тако да се о датуму и месту издања могу донети само посредни и условни закључци.

Le seigneur Konstantin Dragaš confirme à Chilandar la possession de trois villages situés dans la région de Stip, qui ont été légués au monastère par un de ses parents et important seigneur, le voïvode Dmitar. Ce document est un original ou une copie authentique dont manque la partie finale, de sorte que la datation et le lieu de délivrance ne peuvent être avancés que sous réserve et sur la base de conclusions indirectes.

Повеља којом господин Константин Драгаш прилаже Хиландару три села у околини Штипа као поклон војводе Дмитра чува се у манастирском архиву под ознаком Хил. 63, топографска сигнатура А 5/19. Текст је исписан на хартији дужине 390 мм, ширине 298 мм, са воденим знаком *птице* (датован у 1388. или 1389. годину), канцеларијским брзописом, црним мастилом у 48 редова, укључујући потпис.[1] Иници-

[*] Ел. пошта: zarko.vujosevic@bi.sanu.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (ев. бр. 147012).

[1] Материјал и димензије према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 65, где изгледа није узета у обзир касније долепљена хартија, са којом би укупна дужина према *Попису средњовековних повеља и хрисовуља са топографским показивачем* Архива манастира Хиландара из 1983, стр. 11, требало да износи 465 мм (захваљујемо се Мирјани Живојиновић, дописном члану САНУ, која нам је указала на тај пода-

јал З иза симболичке инвокације није уписан. Осим мање лакуне у 37. реду, већи део је добро очуван и релативно лако читљив. Међутим, крај документа је откинут, што онемогућује потпун увид у завршне формуле са евентуалним средствима овере. Од краја 38. реда оштећење се шири према средини, обухватајући добар део имунитетних одредаба и санкције, а вероватно и датум. Делимично је очуван само почетак првобитног потписа (разрешено: **ВЬ ХРИСТА БОГА**), док о печату нема података.[2] С обзиром да по формулару и другим елементима садржаја углавном не одступа од других, иако малобројних познатих повеља Константина Драгаша, сматрамо да документ који је пред нама представља оригинал или савремену манастирску копију.

Текст оштећеног дела повеље реконструисао је крајем прве половине или средином XIX века хиландарски монах Никандар на хартији долепљеној на полеђину тако да физички „надокнађује" изгубљени део документа. На основу већ бројних познатих примера неодрживости Никандрових допуна недостајућег текста хиландарских исправа, у науци се по правилу не поклања поверење датумима и потписима које је дописивао, тако да се са опрезом треба односити и према његовим интервенцијама у другим деловима оштећених докумената.[3] Такав је

так). Такође се наводи да текст има 47 редова, при чему очигледно није рачунат потпис. Са реконструкцијама монаха Никандра добија се укупно 50 редова, као што смо и означили у нашем издању: уметнути, 48. ред, садржи податак о месту издања, док се реконструисани потпис завршава у 50. реду. За филигран в. V. Mošin – S. Traljić, *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka* I, Zagreb 1957, 162, N° 6659 (репродукција на табли 787 друге књиге).

[2] Печат није сачуван ни на једној од 10 познатих повеља Драгашâ (9 словенских и једна грчка) за светогорске манастире. Само у два случаја коментатори су уочили трагове печаћења: на повељи Јована и Константина Св. Пантелејмону из 1374–75 (оба примерка, уп. *Archives de l'Athos* XII, *Actes de Pantéléèmôn*, ed. P. Lemerle, G. Dagron et S. Ćirković, Paris 1982, 169–172; за датум М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, ЗРВИ 43, 2006, 43) и на Константиновој даровници Вазнесењској цркви у Штипу из 1388 (*Actes de Pantéléèmôn*, 180–181).

[3] О монаху Никандру и његовим произвољним допунама завршних формула у документима Хиландарског архива М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља – прилог српској дипломатици*, ИГ 1–2 (1983) 43–52. Благојевићевом прегледу Никандрових интервенција додајемо дан, месец, место издања и потпис у повељи цара Уроша из 1366 (уп. С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, ССА 1, 2002, 103–115). Треба додуше напоменути да се Никандар потписао само у неколицини повеља рестаурираних и преписаних у XIX веку. Стога је могуће да је на том послу радило више особа, што би се дало утврдити тек систематском палеографском анализом.

случај и са нашом повељом: Никандров датум (Приштина, 20. јун 1379) и потпис („... Костандин, господар српски и Подунавља, брат деспота Јована Драгаша“) не могу се прихватити, док су његове интервенције у оквиру имунитетних одредаба и санкције у најмању руку непоуздане.

Никандар је сачинио и препис повеље, који се такође чува у Хиландарском архиву као Хил. 63/II, топографска сигнатура А 5/20. Састављен је на два листа хартије димензија 360 x 240 мм.[4] Текст овог преписа је потпун, али ни он не може да послужи при покушају реконструкције изгубљеног дела изворника. То је јасно и због чињенице да су у неким случајевима решења која нуди тешко прихватљива (в. ниже нап. 11, 13, 19 и 20), а на неколико места се разликују и од одговарајућих интервенција у предлошку (в. ниже нап. 19, 21, 22, 23, 25 и 26). Карактеристична је у том смислу санкција, коју је Никандар у препису знатно проширио у односу на допуне које је сам извршио у изворнику (в. ниже нап. 24), док снимак јасно показује да се првобитне казнене одредбе завршавају у 47. реду речју **апостоль** и да одмах следи вероватно почетак формуле датације: **И сиѥ за⟨писа се⟩** (или **сиѥ за⟨писаниѥ⟩**). Ови примери учвршћују уверење о непрецизности и произвољности интервенција хиландарског монаха у његовом настојању да уреди манастирски архив, а по њима се може закључити и да је наша повеља у време када се њоме бавио Никандар била очувана углавном у мери у којој то показују снимци којима данас располажемо (уп. ниже и коментар самог Никандра о стању документа).

Ранија издања

Повеља је до сада имала два издања, оба непотпуна и непоуздана. Први ју је објавио Стојан Новаковић, *Законски споменици*, 456–457. према препису Љубомира Ковачевића. По свом обичају Новаковић је изоставио аренгу и делове експозиције, као и завршетак санкције. Без икакве напомене прескочио је и међе дарованих села. Није увек јасно на основу чега је реконструисао оштећене делове, што је чинио такође без напомена – можда једноставно преузимајући Ковачевићев материјал. Изгубљени текст допунио је изгледа према Никандровом препису (в. ниже нап. 19, 20, 21, 25 и 26), док је на два места дао решења којих нема ни у Никандровим интервенцијама на изворнику, ни у препису (в. ниже нап. 16 и 17). Иако је штампао датум који је дописао Никандар (20. јун 1379),

[4] Податак из *Пописа* поменутог горе у нап. 1.

Новаковић у наслову без образложења повељу датује у 20. јун 1389. Упозорење на касније додати и „стога непоуздани“ текст односи се само на место издања и потпис.

Још мање употребљиво је издање у B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 538, бр. 63. Уз доста грешака у читању, текст повеље „српског деспота Константина“ је дат у скраћеном облику, при чему изостављање није увек назначено. Никандрови датум и потпис објављени су као интегрални део изворника, без напомене да се ради о каснијем додатку.

Документ описује Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 65–66. Као и Новаковић, без посебног образложења помера Никандров датум 10 година унапред – 20. јун 1389 – стављајући га ипак опрезно у заграду.

Познате су нам три фотографије ове повеље: Архив САНУ, 8876–к96; Народна библиотека Србије, Ф 2791; Архив Србије, филм. Наше издање заснива се на снимку из Архива Србије, који дајемо у прилогу. У истој збирци налази се такође приложени снимак Никандровог преписа.

Текст повеље[*]

+ ⟨З⟩емльнаꙗ на земли ѡставльше и тлѣнних(ь) и прьстних(ь) ѡшьдше, придѣте вьзникнѣмь и на висотȣ ѡчи вьзне|2|мь и разȣм(ь) вьперимь,[5] гл(агол)ющe кь прѣвѣчномȣ и безначелномȣ Ѡ[ть]цȣ, бл(а)гомȣ вл(а)д(ы)цѣ н(е)б(е)с(ь)номȣ и творцȣ в(ь)сеѥ твари |3| в(и)димиѥ и нев(и)димиѥ, единороднoмȣ С(ы)нȣ ѥго, кь надежди и похвалѣ рода хр(и)стиꙗньскаго, Г(о)сп(о)дȣ Б(о)гȣ и сп(а)сȣ н(а)шемȣ І(сȣ)с(ȣ) Х(ри)с(т)ȣ и прѣ|4|с(ве)томȣ и бл(а)гомȣ и животворѣщомȣ Д(ȣ)хȣ ѥго, вьпиющe: сл(а)ва тебѣ трьсв(е)таꙗ Троице вь ѥдином(ь) Б(о)ж(ь)ствѣ вь в(ѣ)ки, амин(ь). Пон(е)же |5| бл(а)гоизволивь послави единороднаго С(ы)на твоѥго на землю сп(а)с(е)ниꙗ ради чл(овѣчь)скаго, недрь же т(е)бе бл(а)гаго Ѡ(ть)ца не ѿлȣчив(ь) се.[6] |6| Любьзни І(сȣ)с(е) Х(ри)с(т)е, прѣвѣчни и безконьчни ц(а)рȣ, Г(о)с(под)и мои и творче, сьздателю вьсеѥ твари и в(ь)сакого д(и)ханиꙗ. Иже прѣславною |7| и в(ь)седрьжавною рȣкою

---

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

[5] Парафраза икоса кондака самогласног, глас 6. службе Вазнесењу Господњем: *Триод цветнаꙗ*, Москва 1992, рч҃а (191).

[6] Мотив из славске стихире на великој вечерњи Вазнесења Господњег: *Зборник црквених богослужбених песама*, Београд 1971, 522.

в(ь)са сьдрьжеи и имѣѥи власть н(е)б(е)сним(ь) и земльним(ь), непрѣходими и неконьчаваѥми Г(о)с(под)ь сь С(ы)номь и сь |8| Д(ȣ)хомь, вьсею дрьжавою покланꙗѥми и слав(и)ми вь в(ѣ)ки, амин(ь).

В(ь)седрьжителю вишни, вл(а)д(ы)ко Г(о)с(под)и, вь люб(ь)в(и) си сьхранꙗи мою д(ȣ)шȣ, иже боꙗ|9|ти се прѣс(ве)таго имени твоѥго, вьсегда ȣгодно твор(и)ти волю твою на в(ь)сако врѣме и живота моѥго данаго ми тобою, сладки Х(ри)с(т)е мои, |10| мнѣ же рабȣ твоѥмȣ, по велицѣи м(и)л(о)сти твоѥи. Нь ѡ, вл(а)д(ы)ко и твор(ь)че мои, азь рабь твои бл(а)говолѥниѥмь и щедримь |11| чл(овѣ)колюбиѥм(ь) ти, азь рабь Х(ри)с(т)ȣ моѥмȣ Костадинь, г(о)сп(од)ствȣющȣ ми вь земли данною ми т(о)бою сладки Х(ри)с(т)е мои, вѣмь те скора |12| вь м(и)л(о)сти и щедра на грѣшниѥ вь бл(а)го, прошȣ и прип(а)даю кь ск(о)рои ти м(и)л(о)сти и кь пȣчинѣ бл(аго)сти твоѥе, ꙗко чл(овѣ)колюбие |13| б(ы)ти ми вь пом(о)щь твоѥ дльготрьпѣниѥ: вь д(ь)нь испитаниꙗ ѡного страшнаго ч(а)са м(и)л(о)ср(ь)днима ѡчима вьзри на смѣреннȣю |14| мою д(ȣ)шȣ, ти же в(ь)седрьжителю сп(а)се мои. По м(и)л(о)сти твоѥго чл(овѣ)колюбиꙗ сиѥго д(а)ра и ждрѣбиꙗ прѣдрьжати, дарованнаго ми |15| т(о)бою сладки І(сȣ)се. Величаю и прославлꙗю име твоѥ прѣс(ве)тоѥ и ѿ домȣ слави твоѥе поп(е)чениѥ прошȣ, елико силѣ вьзмож(ь)но |16| дарованоѥ ми т(о)бою, неѥли бих(ь) бл(а)госр(ь)диѥмь ти спод[о]блѥнь биль и сь ȣгождьшим(ь) ти и в(е)селѥщих(ь) се вь св(ѣ)тѣ истиннѣ и прѣс(ве)ти |17| гл(а)сь твои ȣслишаль: „Прид(ѣ)те бл(аго)с(ло)вени Ѡ[ть]ца моѥго, наслѣдȣите ȣготованноѥ Ц(а)р(ь)ство н(е)б(е)сноѥ“[7]. И сиꙗ сьмисливь г(о)сп(од)ство ми |18| изь глȣбини ср[ь]д[ь]чниѥ и проразȣмѣх(ь) гор(ь)ки и притрани час(ь) сьмр(ь)тни, како прѣдстати т(е)бе вл(а)д(ы)цѣ моѥмȣ Х(ри)с(т)ȣ, ꙗкоже бив(ь)ши прѣжде |19| древни ц(а)риѥ и г(о)сп(о)да и с(ве)ти прѣродителиѥ и родителиѥ г(о)сп(од)ства ми, иже сьдрьжеи скивьтра ц(а)р(ь)скаго и ѡбладающа землꙗми |20| и властели и воѥводами и саномь

[7] *Mt* 25, 34.

цр(ь)к(ь)вним(ь), патриꙉарси и в(ь)си св(е)щеници, сьмр(ь)тию скон(ь)чаш(е) се и ничтоже полȣчише мира |21| сего.[8] Ꙗко истини и в(ь)сеср[ь]д[ь]чни сȣродникь и брат г(о)сп(од)ства ми воѥвода Дмитрь кь вѣчномȣ Твор(ь)цȣ и некон(ь)чаваѥмȣ |22| и немимоходимȣ и в(ь)са мира сего ни вь что же вьмѣни и вл(а)д(ы)цѣ своѥмȣ Х(ри)с(т)ȣ привеза се. И села иже ѥс(ть) изнаш(ь)ль брат г(о)сп(од)ства ми воѥ|23|вода Дмитрь, иже мȣ ѥс(ть) даровало г(о)сп(од)ство ми за ѥг(о)во правовѣрно поработаниѥ, тѣмже приѥ прошениѥ и м(о)лѥниѥ в(ь)сер(ь)д(ь)чною исти|24|ною и сь ȣспѣхом(ь) ср(ь)д(ь)чнимь и сь любовию раждеженою, ȣпоменȣ г(о)сп(од)ствȣ ми си мали дарь прилож(и)ти Б(огороди)ци Хиландарьскои:

|25| Село Козиꙉакь[9] с мет(о)хомь и сь в(ь)сѣми мегꙉами и правинами и сь виноград(о)мь и сь млини и с вокиѥмь. А се мегꙉа села тога |26| Козиꙉака: з горнѥга чела поемь ѡд Кривога Дола на Борови Дол, тако и прѣз доль и прѣма града Козиꙉака распадь до стѣне ниже |27| главе под Кȣчюлатом(ь), т(е)ре на скокь, и ѡд тȣда прѣшьд доль мегю великом(ь) главом и мегю малом(ь), т(е)ре на Денковȣ нивȣ, т(е)ре више пе|28|риволꙉа на Лалȣловь стȣденьць, тако и низ рекȣ Єльшницȣ и до град(и)шта над Црьвȣлѥмь и ѡд градишта на дѣль излѣтши, тако и |29| низ Габровь Доль и ѡд Габрова Дола долȣ на распȣтиѥ и ѡд распȣтиꙉа кои грѣде пȣть ѡд Црьвȣлѥ, т(е)ре на град[и]ште все по дѣлȣ мегю |30| Ꙗрьгюрицом(ь) и мегю Кар(ь)бин(ь)ци до прѣседлинѥ не дошьд еднога брьд(ь)чца, до трѣхь камень станов(и)тихь, до краине прѣседлине и ѡд тȣда |31| сьврьнȣвь ȣпрѣкь на слатинȣ и ѡд тȣда прѣшьд Козиꙉащицȣ на камень кои постависмо конь грьма на пȣти и ѡд тогаи камена до|32|шьд на главич[и]цȣ повѥликȣ з долнѥга краꙉа грѣдеки не дошьд Рад[а]ньщице и ѡд теи главице ȣзьбрьдо прѣко на срѣдню главȣ, тако и |33| ⟨по⟩ хридȣ[10] мегю Козиꙉаком(ь) и мегю Р(а)данѡм(ь) на

[8] Уп. *Пс* 49, 17 и *Проп* 5, 15.

[9] Корабљов: **Козіань**.

[10] Никандар, препис: **по охридȣ**.

ꙋши ꙋ Криви Доль. И село Рꙋракь и тогаи села ѡтесь поемши ѡд Лалꙋлова стꙋ|34|деньца, тако и више полѣне на Горницꙋ и ѡд Горнице више пошед над гдꙋномь и ѡд гдꙋнѥ ꙋз доль до Припечаньске водѣнице и ѡд |35| водѣнице низь Ненꙋловь Доль до град[и]ща и ѡд градища поемши низ дѣль на Вильски Дꙋбь и ѡд тꙋда дошьд глога на великꙋ главꙋ више |36| Предимир[ь]ць и ѡд теи главе пошьд низбрьдо по билꙋ где слази срѣдни дѣль до горнѥга прѣхода ꙋ Сꙋхи Доль, тако и прѣко на Раганово |37| селище где сѣде ꙋлигарци сь Раганом(ь) и сь млини села тога и с ⟨...⟩[11] и с мегями и сь всѣми правинами села тогаи. |38| И село Криви Доль за Сꙋшевомь ѡнꙋге ꙋ шию с мегями и сь ѡтесомь и сь всѣми правинами села тогаи.

И таи села ⟨да сꙋ⟩ Б(огороди)це Хила|39|ндарьске до д(ь)ни и до века ꙋ помень г(о)сп(од)ства ми и бр(а)та ми воѥводе Дмитра и ꙋ вѣчнꙋю памет. С волѡм(ь) и сь хотѣни⟨⟨ѥмь⟩⟩[12] ⟨господства ми да ѥсть⟩[13] |40| неѡтемлѥмо ѡт домꙋ пр(ѣ)ч(и)стиѥ Б(огороди)це Хиланда[рь]ске доклѣ с(ве)ти и б(о)ж(ь)ствьни манастир(ь) Хиландарь, ꙗкоже с(ве)ти ц(а)риѥ и прѣр⟨⟨randродитель(!) мои⟩⟩[14] |41| елико ѥс(ть) комꙋ прилож(и)ти било ꙋзможно. И таи села ѡсв(о)боди г(о)сп(од)ство ми ѡд всѣхь ⟨работь и⟩[15] поданьѥь велиҳ(ь) ⟨⟨и малиҳь⟩⟩[16] |42| и ѡд псара и ѡд десетка всакога и ѡд сѣнокоса и ѡд травнине и ѡд жировнинѥ и ⟨ѡд …⟩[17] и ѡд намет⟨ка⟩ ⟨⟨и ѡт града и провода⟩⟩[18] |43| и ѡд приселице и ѡд котла. И що се ꙋч(и)ни глоба на тѣҳ(ь)зи селѣҳ(ь) да си ѥ цр⟨кь⟩вь волна. ⟨⟨И да не облада ними ни

[11] Реконструкција с приҳодомь у Никандровом препису није прихватљива.

[12] Никандрове реконструкције у изворнику смештене су у двоструке стреласте заграде.

[13] Могућа реконструкција (тако и Хил. 18 са истим формуларом – в. ниже дипломатичку анализу – уз кралѥвства ми уместо господства ми). У Никандровом препису мање вероватно и всѣми правинами.

[14] Никандар, препис: прародители мои. Одговарајуће место у Константиновој повељи Хил. 64: прѣродителиѥ господства ми (ред 25–26 издања у овој свесци).

[15] Тако и Никандар у препису (исто у Хил. 18 и повељи за Вазнесењску цркву са истим формуларом).

[16] Новаковић додаје: и одь позоба (тако и Хил. 18 и повеља за Вазнесењску цркву).

[17] Новаковић: поноса (тако и повеља за Вазнесењску цркву). Никандрова интервенција је нечитка.

[18] Тако и Новаковић.

кефалїа, ни кнезь, ни севасть〉〉 〈…〉|44|**ихь**[19] **г(о)сп(од)ство ми. И тѣмзи люд(е)мь, кои сѣде по селѣх(ь) више писаних(ь), за** 〈〈**ними никто да облада ѡт владꙋщихь господства моего**〉〉 〈…〉|45|**конита.**[20]

Кто ли хощет или наваждениѥмь, или коимь ꙋх〈〈**ищренїемь дїаволскимь, или по наговорꙋ злихь человѣкь ѡтети що**〉〉 〈…〉[21]|46| 〈**Г**〉**(о)сп(о)дь Б(о)гь и пр(ѣ)ч(и)стаꙗ ѥго М(а)ти бл(а)годѣтелница и застꙋпн**〈**и**〉〈〈**ца**[22] **и да има клѧтвꙋ с(вѧ)тыхь о(ть)ць**[23] **иже вʼ Никеи и всѣхь с(вѧ)тыхь**〉〉 |47| 〈**и**〉 **ѡд д҃ ѥванг(е)листь и ѡд ві҃ врьховних(ь) ап(о)ст(о)ль.**[24]

И сиѥ за〈〈**писа се вʼ лѣто ѿ созданїѧ мира ҂ѕ ѡ҃ п҃ з҃, индїѧ к҃ ден(ь)** |48| **ѹ градѣ Прищинѣ.**[25]

|49| + 〉〉 **ВЬ ХР(И)С(Т)А Б(ОГ)А** 〈〈**БЛ(А)ГОВѢРНЫИ**[26] **КѠСТАНДИНЬ ГОСПОДАРЬ СЕРБСКЇИ И ПОДꙊНАЮ**, |50| **БРАТЪ ДЕСПОТА ІѠАННА ДРАГАША**[27]〉〉

Белешке са полеђине долепљене хартије даје Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 65–66. Осим инвентарских бројева и године од

---

[19] Никандар у препису после **севасть**: **ни ѡт прочїихь господства моего**. Новаковић: **ни оть прочихь господство ми**. Судећи по падежу последње речи, реченица је била срочена другачије.

[20] Никандар, препис: **никогда**; тако и Новаковић. Мало вероватно, с обзиром да се реченица изгледа завршава речју (ꙋ)**законита**.

[21] Никандар, препис: **ѡт више писаннихь нами, таковаго да поразить**; тако и Новаковић (са **оть** уместо **ѡт**). Хил. 18: „ ... **ѹхыщреныѥмь диꙗволʼскымь, разорити сиѥ записаниѥ, таковыѥ да разорить Господь Богь**...“; Хил. 64 (ред 27): „ ... **ꙋхищрениѥмь диꙗволимь, разорити сиѥ записаниѥ**...“.

[22] Никандар у препису додаје: **хиландарска**.

[23] Никандар у препису додаје: **ти҃i**.

[24] Никандар у препису додаје: **и да есть причтень Іꙋдѣ предателю и Ꙗрїю и кʼ тѣмь, иже рекоша „кровь его на нась и на чадѣхь нашихь“** (*Мт* 27,25) **и да има клѧтвꙋ с(вѧ)таго Сѷмеона и с(вѧ)тытелѧ Саввы, аминь.**

[25] Никандар, препис: **ѹ Прищинѣ**; тако и Новаковић и Корабљов. Формула датума у повељи за Вазнесењску цркву: „ ... **И сиѥ записа и ѹтврьди господство ми**... (месец, дан, место, година).

[26] Никандар у препису додаје: **И ХРИСТОЛЮБИВЫИ**; тако и Новаковић и Корабљов.

[27] Од првобитног потписа видљиви су само делови слова **В**, **Ь**, **Х** са надредним **С**, затим **Б** и **А** са титлама, као и још једна титла у продужетку. Никандар је слова допунио, уписавши **О** уместо **Ь**, и додао остатак почев од речи **БЛ(А)ГОВѢРНЫИ**. Крст пред потписом извео је такође Никандар.

стварања света коју је уписао Успенски, ту је регест монаха Никандра, који преносимо према фотографији Народне библиотеке Србије:

Сеи хрисовѹль есть господара Костандина, брата Іѡанна деспота, |2| **едва не во всѧ истлѣвшіи ветхостїю. И дань есть монастирю нашемѹ** |3| **и пишеть како дарѹеть три села в҆ државѣ своеи Хиландарѹ по про**|4|**шенїю воеводи егѡ Димитрїѧ и ѡписѹе тамо села по синорамъ всѧ.** |5| **И копїе его, в҆ немь тоже ꙗсно пишеть.**

Превод повеље

Оставивши на земљи [оно што је] земаљско и удаљивши се од пропадљивог и трошног, приђите да се усправимо и у висине подигнемо очи и упперимо разум,[28] обраћајући се превечном и беспочетном Оцу, благом владики небеском и творцу свега видљивог и невидљивог, јединородном Сину његовом, нади и похвали хришћанског рода, Господу Богу и спасу нашем Исусу Христу и пресветом и благом и животворном Духу његовом, узвикујући: слава теби трисвета Тројице у једном Божанству у векове, амин. Јер када си благоизволео да пошаљеш твог јединородног Сина на земљу ради људског спасења, он се не одвоји од недара твојих, благи Оче.[29] Драги Исусе Христе, превечни и бесконачни царе, Господе мој и творче, саздатељу све твари и свих бића. [А] онај који преславном и сведржитељном руком свиме управља и има власт над небеским и земаљским [стварима], непролазни и бесмртни Господ са Сином и са Духом – њему се свом снагом клањамо и славимо га у векове, амин.

Сведржитељу вишњи, владико Господе, у љубави својој чувај моју душу, јер бојећи се твог пресветог имена увек ми је мило да извршавам твоју вољу у све дане мог живота који си ми дао, слатки Христе мој, мени слузи твом, по твојој великој милости. Али, о владико и творче мој, ја слуга твој по твојој доброј вољи и милосрдном човекољубљу, ја слуга Христа мог Костадин, који владам у земљи коју си ми дао слатки Христе мој, знам да си брз у милости и дарежљив у добру према грешницима, [те] молим и падам на колена пред твојом хитром милошћу и пучином твоје доброте, да би ми твоје човекољубље и дуготрпљење били на помоћ: у дан суда оног страшног часа погледај милосрдним очима на моју смерну душу, ти сведржитељу [и] спасе мој. [И] да по

[28] В. горе нап. 5.
[29] В. горе нап. 6.

милости твога човекољубља држим овај дар и удео који си ми даровао ти, слатки Исусе. Величам и прослављам твоје пресвето име и старам се о дому твоје славе колико је могуће према снази коју си ми даровао, да бих твојом добротом био удостојен и са твојим угодницима који се веселе у светлости истине [и ја] зачуо твој пресвети глас: „Ходите благословени Оца мојега, примите припремљено Царство небеско“ (*Мт* 25, 34). И промисливши ово господство ми у дубини срца, погледах на горки и страшни смртни час када ћу стати пред тебе, владику мог Христа, као што и некадашњи древни цареви и господа и свети прародитељи и родитељи господства ми, који су држали царски скиптар и владали земљама и властелом и војводама и црквеним достојанством – патријарси и сви свештеници – смрћу скончаше и ништа не понеше са овога света.[30] Тако је и истински и веома вољени сродник и брат господства ми војвода Дмитар [отишао] вечном Творцу, бесмртном и неизбежном, не марећи за сва земаљска [добра], и придружио се владики своме Христу. А села која је стекао брат господства ми војвода Дмитар, која му је даровало господство ми за његову правоверну службу, за њих примих молбу и мољење истински усрдно и од срца и љубављу подстакнуто, [јер] спомену господству ми да тај мали дар приложим Богородици Хиландарској:

Село Козјак са метохом и са свим међама и правима и са виноградом, млиновима и воћњацима. А ово је међа тог села Козјака: пошавши од горњег чела, од Кривог Дола на Боров Дол, тако и кроз долину према раселини града Козјака до стене ниже главе под Кучулатом, затим на вис и одатле прешавши долину између велике и мале главе, затим на Денкову њиву, затим више баште на Лалулов извор, тако и низ реку Јелашницу и до градишта над Црвуљем; и од градишта узашавши на брег, тако и низ Габров Дол; и од Габровог Дола доле на раскршће; и од раскршћа путем који води од Црвуље, затим на градиште све по брегу између Аргјурице и Карбинаца до превоја док се дође до једног брдашца, до три постављена камена, до краја превоја и одатле вративши се попреко на слатину и одатле прешавши Козјаштицу на камен који постависмо код грма на путу; и од тог камена дошавши на повећу главичицу идући с доњег краја док се не дође до Раданштице; и од те главице узбрдо преко на средњу главу, тако и по гребену између Козјака и Радана на Уши у Криви Дол. И село Рурак и отес тог села пошавши од Лалуловог извора, тако и више пољане на Горницу; и од Горни-

[30] В. горе нап. 8.

це пошавши навише изнад смокве; и од смокве уз долину до Припечанске воденице; и од воденице низ Ненулов Дол до градишта; и од градишта пошавши низ брег на Вилски Дуб; и одатле дошавши до глога на велику главу више Предимираца; и од те главе пошавши низбрдо по коси где силази средњи брежуљак до горњег прелаза у Сухи Дол, тако и преко на Рајаново селиште где седе пчелари са Рајаном и са млиновима тог села и са [...] и са међама и свим правима тог села. И село Криви Дол иза Сушева путем кроз усек са међама и отесом и са свим правима тог села.

И та села да су [у поседу] Богородице Хиландарске заувек и довека за спомен господства ми и брата ми војводе Дмитра и у вечни помен. Вољом и жељом [господства ми да је][31] неотуђиво од дома пречисте Богородице Хиландарске докле год постоји свети и божанствени Манастир Хиландар, као што су и свети цареви и ⟨прародитељи моји⟩[32] прилагали, колико је ко могао. И та села је ослободило господство ми свих работа и дажбина великих ⟨и малих⟩[33] и од псара и од сваког десетка и од сенокоса и од травнине и од жировнине и од [...][34] и од намета ⟨и од града и провода⟩ и од приселице и од котла. И ако се та села оглобе, да тим [приходом] располаже црква. ⟨И да над њима нема власт ни кефалија, ни кнез, ни севаст⟩ [...] господство ми.[35] И над људима који настањују горе поменута села ⟨нико да нема власт од моћника у мом господству⟩ [...].[36]

А ко усхте, било да је подстакнут неком ђаволском преваром, ⟨или по наговору злих људи, да отме нешто⟩[37] [...] Господ Бог и пречиста његова Мати доброчинитељка и заступница ⟨и да има клетву светих отаца никејских и свих светих⟩ и четворице јеванђелиста и дванаесторице врховних апостола.

А ово је ⟨записано године од стварања света 6887, 20. дана јуна у граду Приштини⟩.[38]

У ХРИСТА БОГА ⟨БЛАГОВЕРНИ КОСТАНДИН, ГОСПОДАР СРПСКИ И ПОДУНАВЉА, БРАТ ДЕСПОТА ЈОВАНА ДРАГАША⟩

---

[31] В. горе нап. 13.
[32] Никандрове реконструкције овде су смештене у стреласте заграде.
[33] В. горе нап. 16.
[34] В. горе нап. 17.
[35] В. горе нап. 19.
[36] В. горе нап. 20.
[37] В. горе нап. 21.
[38] В. горе нап. 25.

Превод Никандровог регеста на полеђини:

Ово је хрисовуљ господара Костандина, брата Јована деспота, безмало сав пропао од старости. И дат је нашем манастиру и пише како дарује Хиландару три села у својој држави на молбу свог војводе Димитрија и описује тамо сва села по границама. И копија његова у којој то јасно пише.

Дипломатичка анализа

Документ, чији назив у тексту није сачуван,[39] почиње симболичком инвокацијом. **Аренга Землънаꙗ (на) земли ѡставлъше** једна је од најчешће коришћених, у три основне варијанте, у српском дипломатичком материјалу. Њену најстарију верзију срећемо у повељи краља Милутина за Хрусијски пирг Вазнесења Христовог из 1313–16.[40] Од неколико цитата и мотива из службе празнику коме је посвећен пирг, у верзији употребљеној у нашем документу сачувала су се два (в. горе нап. 5 и 6). Међутим, исправа из које се верзија ове аренге готово дословце понавља у Константиновој није поменута Милутинова, већ повеља краља Душана Хиландару из фебруара 1340 (Хил. 18).[41] То је опширан текст који започиње у квазилитургијском тону са елементима службе Вазнесењу, а наставља се нарацијом у облику молитве Христу са мотивима страшног суда и сучељавања са „смртним часом“. Константин Драгаш ју је употребио у још две повеље које је издао самостално: Вазнесењској цркви у Штипу од 26. марта 1388. и Хиландару за села у околини Врања (Хил. 64), чији датум није сачуван.[42]

---

[39] То је можда записаник, в. горе стр. 113 и нап. 21 и 25. Уп. и одговарајуће место у санкцији повеље за Вазнесењску цркву у Штипу: Ј. Шафарик, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелеимона у Светој Гори*, Гласник СУД 7/24 (1868) 271.

[40] Издање и коментар: *Споменици на Македонија* I, 324–332.

[41] Издање и коментар: С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару цркве Св. Ђорђа и села Полошко*, ССА 6 (2007) 55–67. У међувремену, „Милутинову“ верзију уз извесне варијације краљ Душан понавља у својој повељи за Хрусију из око 1336–37 (сачувани оригинал /?/ и два преписа: изд. *Споменици на Македонија* I, 351–358; уп. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 269–273). Друга верзија аренге јавља се у две исправе Стефана Дечанског за Хиландар из 1327: С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Хиландару*, ССА 5 (2006) 65–81 (два примерка, датум 08.02); С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 29–40 (датум 09. јул).

[42] Издања: Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 266–271. и *Акты русского на Святомъ Аѳоне монастыря Св. великомученика и целителя Пантелеймона*, Киевъ 1873, 388–393; уп. *Actes de Pantéléèmôn*, 180–181 (повеља Ваз-

Душановом повељом из 1340. Хиландар је добио Цркву Св. Ђорђа у Полошком у помен покојног Јована Драгушина, сина деспота Елтимира и високог феудалца на српском двору, можда у сродству са династијом Немањићâ, чија је црква била задужбина и гробно место.[43] У бугарској науци изнета је претпоставка о родбинској вези Драгушиновој са Драгашима, који су своје породично име можда добили по његовом сину.[44] Чињеница је да облашћу источно од Прилепа која је припадала Драгушину касније управља Константин Драгаш, што се види и из повеље коју је 1374–75. издао Св. Пантелејмону са братом Јованом, самостално дарујући руском манастиру тамошње поседе – управо оне које је Душан 1340. потврдио Хиландару.[45] Могуће је да о блиском односу и некој врсти сукцесије између две великашке породице у Македонији сведочи и употреба аренге из 1340. у четири повеље Драгашâ, од којих је три издао сам Константин. Она, међутим, у документ којим се бавимо није ушла, чини нам се, само простим преузимањем формулара, већ и због тога што својом садржином одговара околностима које су претходиле његовом издавању. Као текст пригодан чину задушног даривања, она је у Константиновој повељи, посвећена једном такође преминулом дародавцу – штипском војводи Дмитру.[46]

Аренга/нарација завршава се у 21. реду, а на њу се надовезује **експозиција** (ред 21–24) у којој ауктор говори о свом „веома вољеном сроднику и брату“ војводи Дмитру, чија села прилаже Хиландару. После приче о страшном суду и смртном часу, коме није избегао ниједан монарх, војвода или јерарх, каже се да се и он „привезао Христу“. С

несењској цркви); следећи наш прилог у овој свесци (Хил. 64). Ову верзију аренге **Земльнаꙗ (на) земли ѡставльше** у нешто краћем облику (без мотива „смртног часа“) налазимо и у једном старијем документу канцеларије Драгашâ, који су браћа Јован и Константин заједно издала Хиландару 1. јуна 1377 (Хил. 62; С. Новаковић, *Законски споменици*, 452–453 – извод; текст у целини био нам је доступан преко фотографије АСАНУ 8876–к94).

[43] С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 55; 64–66 (о Јовану Драгушину).

[44] Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши. Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха*, София 1997, 33–37.

[45] Издања: J. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 253–256. и *Акты Пантелеймона*, 374–377; уп. Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 33–34; 101–102; С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 67; *Actes de Pantéléèmôn*, 169–172.

[46] О карактеру аренге и нарације која јој следи уп. С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 61–62.

обзиром на напред речено, намеће се закључак да повеља која је пред нама представља правну реализацију *donatio post mortem*, иако су у науци изнета и мишљења да су у диспозицији набројана села Хиландару додељена после Дмитровог замонашења.[47] Посматрана изоловано, експозиција заиста оставља дилему, јер одаје утисак да дародавац сам интервенише код аукторa, не помињући га експлицитно ни као покојника, ни као монаха (ред 22–24). Исти је случај са поменутом повељом Константина Драгаша од 26. марта 1388, којом се, уз готово идентичан текст аренге, нарације и експозиције, Цркви Вазнесења Христовог у Штипу потврђују прилози њеног оснивача – опет војводе Дмитра. Мање варијације у излагању не дају велики допринос решењу недоумице, поготову што верзија у повељи за штипску цркву можда пре сугерише смрт дародавца (**и вса мира ѡставль**; тако и у Хил. 18 о Драгушину),[48] а она у нашем документу његово замонашење (**и вьса мира сего ни вь что же вьмѣни**, ред 22). И док је у Хил. 18 јасно да код аукторa интервенише трећа особа, покојникова мајка, петиција обе Константинове исправе говори о Дмитру као наизглед активном учеснику правне радње.[49] Али та молба је, усуђујемо се на претпоставку, могла бити упућена и раније, у овом случају пре смрти петента.[50] А она је, чини нам се, ипак потврђена у даљем тексту наше повеље и то на крају диспозиције, пред набрајање имунитетних одредаба, где се каже да су села приложена ȣ **помень господства ми и брата ми воѥводе Дмитра и ȣ вѣчнȣю паметь** (ред 39) – под условом да се израз **вѣчнаꙗ паметь** односи на Дмитра, као што се у идентичној формулацији Хил. 18 односи на Драгушина.[51]

---

[47] Мишљења изнета у литератури наводимо у одељку *Просопографски подаци*, где ће о том питању бити још речи.

[48] Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 267; С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 57, ред 32–33.

[49] С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 57–58, ред 35–37; Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 268; в. горе, ред 24.

[50] Можда још у тренутку када је Константин села даровао Дмитру, како се у повељи каже, **за ѥгово правовѣрно поработаниѥ** (ред 23). Поред Хил. 18 познат нам је још један случај у коме се умрли дародавац не помиње и експлицитно као покојник: повеља краља Душана из 1340(?) Манастиру Св. Николе на Врањини, издата у F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 113–114; уп. Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, ССА 5 (2006) 263–265.

[51] С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана*, 58, ред 42. Сматрамо да би тумачењу дела текста о Дмитровој судбини важан допринос могло дати разумевање значења синтагме „привезати се Христу“, коју би вредело потражити и у вандипломатичким изворима. Пример из Хиландарске повеље Стефана Немање, наведен у Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, Хи-

У **диспозитиву** су три села у околини Штипа, која добија Хиландар, записана уз подробно навођење међа (ред 25–38). Њих је, по казивању исправе, Константин Драгаш некада даровао војводи Дмитру за кгово правовѣрно поработаник (ред 23). Следе имунитетне одредбе, чији текст није сачуван у целини, а делом се можда може реконструисати уз помоћ већ помињаних докумената са истим формуларом: Хил. 18 и повеље за Вазнесењску цркву из 1388 (в. горе нап. 13, 15, 16 и 17). Сличан је случај са изгубљеним деловима духовне **санкције**, која је вероватно почињала као она у Хил. 18 и Хил. 64 (в. горе, нап. 21). Као што смо у уводу већ напоменули, **потпис** који је на долепљеној хартији додао монах Никандар у XIX веку у науци је с правом одбачен.[52] Судећи по сачуваним Константиновим потписима у исправама које је издавао са мајком Евдокијом или сам, иза делимично очуваног **ВЬ ХРИСТА БОГА** требало би да следи **БЛАГОВѢРНЫ ГОСПОДИНЬ КОСТАДИНЬ**.[53]

Питање места и датума издавања. – У литератури је више пута указано на чињеницу да повеља није могла бити издата у Приштини, како је забележио Никандар, пошто тај град Драгашима никада није припадао.[54] Реконструисани датум (20. јун 1379) такође се не може прихватити, иако има и научника који га не сматрају спорним.[55] Упркос неколико покушаја да се исправа прецизно или приближно датује, ово питање остаје отворено. Горе поменуто померање за 10 година

ландарски зборник 12 (2008) 74. у прилог мишљењу да се Дмитар замонашио, у овом случају, мислимо, није одговарајући. Јесте међутим други, на истом месту, који се односи на формулу и вьса мира сего ни вь что же вьмѣни, карактеристичну као мотив за ступање у манастир.

[52] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 46–47.

[53] Тако у повељама Хиландару за Архиљевицу (1378/79. или 1380/81, Хил. 65; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 190–193), Хиландару за Лесново (15. август 1381, Хил. 68; B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 542–543) и Вазнесењској цркви у Штипу (26. март 1388). У повељи за Ивирон из око 1380. у потпису стоји само Господинь Кωстадинь: М. Живојиновић – Т. Суботин-Голубовић, *Акт господина Константина Драгаша и царице Евдокије манастиру Ивирону (13. јануар, око 1380)*, Хиландарски зборник 11 (2004) 287–294. Интитулација у нашој повељи гласи једноставно азь рабь Христ8 мокм8 Костадинь (ред 11), док је титула „господин“ у тексту присутна у облику господство ми.

[54] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 46; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 127; Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, 73.

[55] Е. П. Наумов, *Дарбените грамоти на Дејановики*, Историја 20–2 (1984) 222; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 125; 244; 257–259; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 61; *СБР* 3, 300 (М. Шуица).

унапред код Новаковића и Синдика није образложено, мада се овај други изгледа прећутно ослања на водени знак, потврђен 1388, али и 1389. године (в. горе нап. 1). На другом месту узима се „по свој прилици крај девете деценије XIV века (1388?)“, такође без аргументације.[56] Проблемом се најподробније бавио Ђорђе Бубало, посветивши му један одељак у већ цитираном раду из 2008. године.[57] Одбацивши Никандрову реконструкцију и претходне покушаје датовања, не нашавши поуздани ослонац ни у поређењу рукописа са другим повељама Драгашâ (у шта смо се анализом и сами уверили), закључке је донео онако како је за сада једино могуће – на основу садржаја самог документа и његовог односа са осталима који потичу из исте канцеларије. У том смислу јак аргумент представља запажање да Константин повељу издаје сам, без помена брата и мајке, што би према расположивом материјалу значило да она потиче из времена после 1381.[58] Томе бисмо додали и чињеницу да избор аренги у повељама Драгашâ показује одређену правилност: оне у којима се појављује Евдокија почињу преамбулом **Понеже ѹбо многихь и великихь даровь насладихомь се ѿ владики нашего Христа**... (наведено према издању исправе за Ивирон), док у онима чији је ауктор сам Константин налазимо аренгу **Земльнаꙗ (на) земли ѡставльше**.[59] С обзи-

[56] М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, 51. У свом ранијем раду иста, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, Манастир Хиландар, прир. Г. Суботић, Београд 1998, 81. наводи годину 1389.

[57] Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици. 2. Датум издавања хрисовуље Константина Драгаша о поклону војводе Дмитра манастиру Хиландару*, 72–74.

[58] *Исто*, 73. Последњи документи у којима се јавља Константинов брат деспот Јован носе датуме 1376/77 (Св. Пантелејмону, изд. Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 249–252; *Акты Пантелеймона*, 370–373; коментар: *Actes de Pantéléèmôn*, 172–174) и 01. јуна 1377 (Хиландару, изд. горе у нап. 42). Са мајком Евдокијом Константин је издао повеље Ивирону 13. јанура око 1380. и Хиландару 1378/79. или 1380/81; Евдокија се помиње и у повељи Хиландару од 15. августа 1381 (за издања в. горе нап. 53).

[59] У овај „систем“ не уклапа се повеља Хиландару за Лесново од 15. августа 1381 (непотпуно издање горе у нап. 53; снимак: АСАНУ 8876–к101). Осим аренге **По неизрѣченномоу милосердию и чловѣколюбию владики моѥго Іисоуса Христа**, која није присутна у другим исправама канцеларије Драгашâ, овај документ поседује још неке елементе на основу којих се, чини нам се, може изразити сумња у његову традицију. Имајући у виду да се у осталим повељама где се помиње Евдокија она редовно јавља у интитулацији и то на првом месту, делује необично што се овде као ауктор наводи само Константин, при чему се тек у експозицији каже да се он са мајком „договорио“ о правној радњи. Осим наведеног, још неке одлике (водени знак из 1388, по Д. Синдику, *Српска средњовековна акта*, 70; одсуство печата, без трагова; формалне греш-

ром на то да од ових једино повеља за Вазнесењску цркву у Штипу има поуздани датум – 26. март 1388. – а такође говори о прилозима војводе Дмитра, Ђ. Бубало је с правом узима за главни хронолошки ослонац и предлаже годину 1388. као „највероватнију“ у којој је издата наша исправа.[60] На истом месту изражава и претпоставку да су две повеље могле настати истовремено у Штипу.

Ако се усудимо на корак даље и покушамо да предложимо *terminus post quem*, могли бисмо да се још једном осврнемо на формулар и по њему закључимо да је од две повеље старија она за штипску цркву. Аренгу са мотивима празника Вазнесења Христовог и нарацијом прилагођеном чину задушног даривања Константин је можда први пут употребио у њој и то из два разлога: посвета храма и смрт дародавца. Она је затим могла бити искоришћена у две истом приликом или нешто касније издатим повељама за Хиландар, нашој и оној о поклонима се̄ла око Врања (Хил. 64).[61] На крају нам низ наведених аргумената ex silentio, уз године које сугерише водени знак, ипак не дозвољава више од опрезног датовања исправе којом се бавимо у време 1388–89(?).

Просопографски подаци

Господин Константин, *114* (страна), 25 (ред у издању); *118*, 112 – Костадин, Костандин по Никандру Син севастократора и затим деспота Дејана и Евдокије, брат деспота Јована, Константин Драгаш био је

ке у тексту) и чињеница да се подаци изложени у необично сроченој експозицији, као и резултат правне радње – потчињавање, тј. „враћање“ Манастира Леснова Хиландару – не могу контролисати у другим изворима (уп. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 162–165; С. Ћирковић, *Штип у XIV веку*, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 31; С. Габелић, *Манастир Лесново*, Београд 1998, 36–39), наводе нас да се према овом документу за сада односимо са опрезом.

[60] Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, 74.

[61] Исцрпљивање и последње претпоставке враћају нас Никандровој реконструкцији. Познат нам је наиме један случај у коме је хиландарски монах дописао исправну годину (не зна се да ли и месец и дан), ону која је сачувана и у изворном тексту. То је повеља цара Уроша из 1366, поменута горе у нап. 3. Али ако је и имао увид у данас изгубљени део Константиновог документа, што нам уосталом делује мало вероватно (уп. горе стр. 113–114), Никандрова година 1379. из разлога изнетих у претходној дискусији не може бити тачна. Тада остаје могућност да је у формули године погрешно интерпретирао једно слово, уписавши **П** уместо **Ч**, те да би, с обзиром на месец и дан, тачна била година 1389 (**ЅѠПЗ** = 1379, **ЅѠЧЗ** = 1389; тако можда и у Хил. 64: **ЅѠПИ** = 1380, **ЅѠЧИ** = 1390).

један од најзначајнијих обласних господара на територији некадашњег Српског царства.[62] Упркос томе, о пореклу и судбини чланова његове уже породице, у науци постоје отворена питања.[63] Као што су нејасни време и околности осамостаљивања деспота Дејана у североисточној Македонији, тако извори не расветљавају у довољној мери ни однос између браће у управљању очевим наследством. У годинама непосредно после Маричке битке (1371–73) на том подручју се помиње само Јован, док се из њиховог првог заједничког документа може наслутити да је Константин у крајевима јужно од Дејанове баштине (област Брегалнице, Струмице и Црне реке) имао самосталну власт.[64] Тек од 1377. године, када се деспот Јован последњи пут помиње у изворима, Константин је без сумње једини владар подручја које се протезало отприлике између Струме и Вардара и од Врања до Дојранског језера.[65] Његова титула, посведочена у нашој и другим повељама за светогорске манастире, била је и остала „господин".[66] О Константиновом значајном положају у хијерархији хришћанских владара југоисточне Европе сведоче блиске везе са византијским светом: вероватно после октобра 1386. или 1387. оженио се по други пут и то трапезунтском принцезом Евдокијом Комнином, а у фебруару 1392. удао је своју кћер из првог

[62] Колико нам је познато, име Дејановићи које се за браћу Јована и Константина понекад користи у литератури, у изворима није посведочено. Уп. Г. Острогорски, *Господин Константин Драгаш*, Зборник ФФ у Београду 7–1 (1963) 289.

[63] О тим питањима, којима се овде не можемо бавити, в. доле наведену литературу. Поменућемо само да у српској науци углавном усвојено мишљење да је Евдокија замонашена сестра цара Душана Теодора не прихвата Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 16 и даље.

[64] Реч је о повељи за Св. Пантелејмон из 1374–75, в. горе нап. 45. О таквом односу би сведочило и тзв. судско решење из Струмице, издато 1375/76 (А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 169–171). Уп. Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 118–119.

[65] Браћа су заједно издала повеље Хиландару 1. јуна 1377. и Св. Пантелејмону (са мајком) 1376/77 (издања горе у нап. 42 и 58). Већ у октобру 1377. у једном грчком документу о Мелнику помиње се само Константин. О томе Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 120–121, који додуше на истом месту узима Никандров датум из наше повеље као још један доказ Константинове самосталне власти крајем 70–тих година XIV века. О могућности да се Јован замонашио: *исто*, 122 (прихвата М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, 54). Карта области Драгашâ: Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 169. и детаљније М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, 52.

[66] Уп. И. Ђурић, *„Ектесис неа" – византијски приручник за „питакиа" о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века*, Зборник ФФ 12–1 (1974) 430–431.

брака Јелену за византијског цара Манојла II Палеолога.[67] Иако се не доводи у питање његов вазални однос према Османском царству, није јасно када и под каквим околностима је „држава" којом је управљао Константин дошла под врховну власт султана. Геополитичка ситуација и османски наративни извори, иако углавном хронолошки несигурни, не остављају дилему да се то догодило убрзо после Маричке битке 1371, дакле у време док се као носилац власти помиње његов брат Јован.[68] У сачуваним документарним изворима о том вазалном односу јасно говори тек последња Константинова повеља – она коју је на грчком издао Манастиру Ватопеду у октобру 1393.[69] Не може се са сигурношћу тврдити да ли је и колико пута учествовао у османским војним акцијама, на шта су султанови вазали по правилу били обавезни. Свакако последњи пут Константин Драгаш се у турском табору нашао при походу на Влашку, када је и погинуо у бици на Ровинама 17. маја 1395.

Литература: Г. Острогорски, *Господин Константин Драгаш*, 287–294; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989, 201–215; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, passim.

Војвода Дмитар, *116*, 50, 54; *117*, 89 – Повеља којом се бавимо и она за Вазнесењску цркву у Штипу основни су извори о војводи Дмитру као истакнутом великашу у области Драгашâ. По сведочењу наше исправе, он Хиландару оставља три села у региону Штипа, која му је ауктор уступио за **правовѣрно поработаниѥ**, док други документ показује да је у том граду и у његовој непосредној околини стекао сразмерно велику имовину и подигао цркву. У оба документа Константин Драгаш га назива својим „братом". И поред опреза који налажу специфичности средњовековне сродствене терминологије, формула „сродник и брат", која се у нашој повељи јавља код првог помена војводе Дмитра (ред 21), могла би се разумети као доказ крвног сродства.[70] Овим питањем се најподробније бавио Христо Матанов, који износи мишљење да је Дмитар био Константинов полубрат. По њему, он је Дејанов син из

[67] О томе подробно Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 144–149; 260–285 (*terminus post quem* венчања са Евдокијом аутор на два места наводи различито). Константинова прва супруга није идентификована. Јелена му је по свему судећи била једино дете из оба брака.

[68] Преглед османских извора за историју Драгашâ: Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 130–143.

[69] Издање и коментар: V. Laurent, *Un acte grec inédit du Despote serbe Constantin Dragas*, Revue des études Byzantines 5 (1947) 171–184 (податак на стр. 184, ред 33–35).

[70] Уп. Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, 73, нап. 16.

првог брака са властелинком Владиславом, ктиторком Богородичине цркве у Кучевишту код Скопља, чије фреске и натписи представљају полазну основу за ту теорију.[71] Други доказ био би податак дописан на дну повеље цара Душана за Дејанову задужбину, Богородичину цркву у Архиљевици (Хил. 36).[72] У њему се каже да је Дмитров син Дабижив после очеве смрти овој цркви даровао два села, што би требало да сведочи о „врло блиским родбинским односима" између Дмитрове породице и Драгашâ.[73] На овом запису ћемо се задржати, јер га сматрамо још једном потврдом мишљења које смо изнели у дипломатичкој анализи – да су наша и повеља за Вазнесењску цркву издате после Дмитрове смрти, а не замонашења. Текст који почиње речима **Повелѣниѥмь Божиѥмь прѣстави се Дмитрь воѥвода сь подрѹжиѥмь и сь дѣцами** (наше читање према снимку АСАНУ 8876–з63) требало би да искључи могућност повлачења штипског војводе у манастир. Поред тога што ниједан извор, па ни овај, не дају његово монашко име, помен Дмитрове супруге и деце уверава нас да се он упокојио као световно лице.[74] У недостатку сигурнијих доказа о времену настанка записа, остаје нам да као *terminus ante quem* Дмитрове смрти сматрамо 26. март 1388, када је издата повеља Вазнесењској цркви у Штипу.[75] Војвода Дмитар се по-

[71] Х. Матанов, *Произходът на рода Драгаши (Деяновичи)*, Векове 6 (1984) 34–37; исти, *Княжеството на Драгаши*, 23; 27; 256–257.

[72] Ова повеља сачувана је у два примерка спорне традиције: Хил. 150 са датумом 1349 (B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 538, бр. 43) и Хил. 36 са датумом 10.08.1354 (С. Новаковић, *Законски споменици*, 738–740). Коментар: Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 155–159.

[73] Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 32; 257. Запис објављује А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 159.

[74] С. Ћирковић, *Штип у XIV веку*, 31. и М. Живојиновић, *Драгаши и Света Гора*, 51. изјашњавају се за Дмитрово замонашење, а Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, 73–74. покушава да ово мишљење поткрепи анализом текста обеју повеља у којима се он помиње (уп. горе нап. 51). С друге стране, Б. Ферјанчић, *Манастирски људи у византијском и српском граду*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Београд – Смедерево 1992, 62. и Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 258–259. сматрају да повеље говоре о Дмитровој смрти. Притом овај други, не сумњајући у Никандров датум на крају нашег документа, као *terminus ante quem* погрешно узима 20. јун 1379. Из даљег текста поменутог записа Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 158. закључују да су војвода и његов син Дабижив сахрањени у Богородичиној цркви у Архиљевици.

[75] На закључак у Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 257–259. и пос. нап. 6 не можемо се никако ослонити, јер доњом границом настанка записа сматра Никандров датум из нашег документа, а за горњу границу уз неубедљиве доказе претпо-

миње у још једном документу који би требало да је издао Константин Драгаш, наиме у повељи Хиландару за Лесново, која носи датум 15. август 1381. – и то као милосник.[76] Иако смо у традицију те исправе изразили сумњу (горе, нап. 59), не сматрамо да је податак о војводи Дмитру као милоснику историјски неутемељен.[77] Без обзира да ли је текст аутентичан, или је производ фалсификатора, он у овом случају поткрепљује из других извора наслућивану чињеницу да је војвода Дмитар био један од најмоћнијих великаша у области Драгашâ.

Литература: Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 256–260; М. Благојевић, *Државна управа*, 162–165; М. Шуица, *Дмитар, војвода*, 300.

Установе, важнији термини

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **војвода** (ССА 7), **отес** (ССА 3, 7), **работе** (ССА 4, 5, 8), **псари** (ССА 2, 5), **десетак** (ССА, 2, 4), **сенокос** (ССА 2, 5), **травнина** (ССА 4), **приселица** (ССА 2, 4, 5), **глоба** (ССА, 2, 4, 5), **град/ градозиданије** (ССА 2, 5, 6), **провод** (ССА 2), **кефалија** (ССА, 2, 4, 5), **кнез** (ССА 1, 5, 7), **севаст** (ССА 1, 2, 5, према регистру).

Жировнина, *117*, 97 – надокнада за коришћење шума ради прехране свиња жиром.

Литература: *ЛССВ*, 192 (М. Благојевић).

Котао, *117*, 98 – један од видова тзв. Божијег суда, којим се кривица осумњиченог „утврђује“ поступком вађења предмета голим рукама из котла са кључалом водом. Одредбом из повеље становништво поменутих села је ослобођено таквог суђења.

Литература: *ЛССВ*, 316–317 (С. Ћирковић).

стављa повељу Константина Драгаша са мајком архиљевичкој цркви, уз коју наводи годину 1381 (уп. горе нап. 53). При том је поменута напомена 6 додатно збуњујућа, пошто је у њој архиљевичку повељу очигледно заменио Константиновом повељом Хиландару за Лесново са датумом 15. август 1381. У Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 158. запис се, као уосталом и документ Хил. 36, датује у време Драгашâ, док тврдња о идентичности рукописа записа са оним у Константиновој архиљевичкој повељи по нама није одржива.

[76] Прихватање Никандровог датума из наше повеље за *terminus ante quem* Дмитрове смрти Х. Матанова, *Княжеството на Драгаши*, 259. наводи на погрешан закључак да су штипски војвода и милосник из повеље за Лесново различите личности.

[77] О разлозима због којих је ова улога била додељена штипском војводи, али и о неким нејасним питањима која намеће садржај документа уп. М. Благојевић, *Државна управа*, 162–165.

Топографски подаци

Хиландару се додељују три села у широј околини града Штипа:

Козјак, *116*, 59, 62, 76 – село које и данас постоји под истим именом и лежи на око 12 км североисточно од Штипа, у општини Карбинци. Око 2 км јужније од њега постоји локалитет Горен Козјак / Горњи Козјак са остацима бедема (у повељи „град Козјак", ред 26).[78]

Рурак, *117*, 77 – данашње село Руљак на око 15 км североисточно од Штипа, такође општина Карбинци.

Криви Дол, *117*, 77, 86 – село на локацији данас званој Стари Криви До, око 10 км северозападно од Штипа. Расељено је почетком XX века, када је нешто северније основано данашње потпланинско село Криви Дол.[79]

Од топонима наведених у попису међа неке смо могли да идентификујемо према приложеној карти.[80]

Међа Козјака: **град Козјак**, *116*, 61 (= Горен Козјак / Горњи Козјак, локалитет са остацима бедема); **Кучулат**, *116*, 63 (врх); **Црвуље / Црвуља**, *116*, 66, 69 (= Црвулево, село); **Аргјурица**, *116*, 69 (= Аргулица, село); **Карбинци**, *116*, 70 (село, данас седиште општине);[81] **Козјаштица**, *116*, 72 (= Козјачки поток); **Раданштица**, *116*, 75 (= Радањ-

[78] О Горњем Козјаку и околини: Т. Томоски, *Морозвиждска епископија*, Македонија низ вековите – градови, тврдини, комуникации, Скопје 1999, 173–175. и Г. Томовић, *Ко је био деспот Торник из записа граматика Нестора*, ЗРВИ 41 (2004) 258–262; 265–266. Резултати археолошких истраживања у том крају: Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, Прилеп 1989, 30–34.

[79] О. Иванова, *Месните имиња на областа по сливот на Брегалница*, Скопје 1982, 84; иста, *Исчезнатите месни имиња во областа по сливот на Брегалница*, Споменици на Македонија V, Прилеп 1988, 302. Подаци о сва три села према турском попису из 1573: *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак*, том V, книга II, прир. М. Соколоски, Скопје 1980, 225–227 (Козјак); 143–144 (Рурак); 194–195 (Криви Дол).

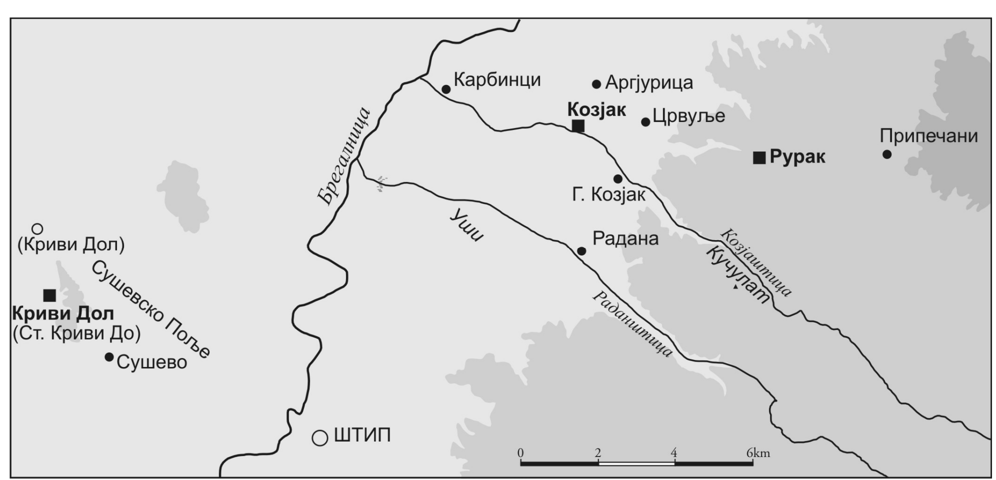
[80] Карта је израђена на основу спојених делова листова 175, секција Штип 2 и 176, секција Плачковица 1 топографске карте Војногеографског института (1:50.000; премер из 1925, допуне из 1957–58).

[81] Село Карбинци се у неколико ранијих докумената, делом спорне традиције, наводи као хиландарски посед, који је манастир можда добио од протосеваста Хреље: С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–116, пос. 105 и нап. 5. Забележено је у тзв. Општој хиландарској повељи цара Душана из 1348: *Споменици на Македонија* III, 441 (уп. М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године,* Осам векова Хиландара, Београд 2000, 44). Требало би дакле да је стицањем Козјака и Рурка Хиландар проширио свој посед у овом делу слива Брегалнице.

ска река / Кара дере / Суви поток); **Радана**, *116*, 76 (= Радање, село); **Уши**, *117*, 77 (вис).

Међа Рурка: **Припечанска воденица**, *117*, 84 (топоним препознат у називу села Припечани).

Међа Кривог дола: **Сушево**, *117*, 86 (село пред којим се протеже Сушевско поље).

Положај села у околини Штипа дарованих Хиландару повељом господина Константина Драгаша

Стари српски архив, књ. 9, стр. 135–145

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1388"
УДК 091=163.41"1388"

Жарко Вујошевић[*]

Балканолошки институт САНУ
Београд

ПОВЕЉА ГОСПОДИНА КОНСТАНТИНА ДРАГАША ХИЛАНДАРУ О ДАРОВАЊУ ЧЕТИРИ СЕЛА У ОКОЛИНИ ВРАЊА (Хил. 64)[**]

[после 1388?]

Господин Константин Драгаш уступа Манастиру Хиландару четири села југозападно од Врања на интервенцију „српског старца“ Томе Гавале. Документ је оригинал или аутентични препис, коме недостаје крај. Завршне формуле остају непознате, тако да се датум издавања повеље може одредити само приближно.

Le seigneur Konstantin Dragaš cède au monastère de Chilandar quatre villages situés au sud-ouest de Vranje sur la demande de l’ «ancien serbe» Toma Gavala. Ce document est un original ou une copie authentique dont il manque la fin. Les formules finales restent inconnues, de sorte que la datation ne peut être avancée que sous réserve et sur la base de conclusions indirectes.

Повеља којом Константин Драгаш Хиландару прилаже села Раковац, Јелшанце, Краљеве Куће и Лапардинце југозападно од Врања чува се у манастирском архиву под бројем 64, топографска сигнатура А 6/1. Исписана је на хартији дужине 222 мм, ширине 294 мм, канцеларијским брзописом, црним мастилом. Водени знак није регистрован. Укупно 31 ред текста са потписом укључује и реконструкцију изведену у XIX веку на долепљеној хартији, те дужина тако састављеног документа износи 289 мм.[1] Реконструисан је изгубљени завршетак исправе

---

[*] Ел. пошта: zarko.vujosevic@bi.sanu.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (ев. бр. 147012).

[1] Опис повеље: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 66, где се каже да су крст символичке инвокације и иницијал **З** изведени посебно, што се на основу фотографија нажалост не може проверити.

тако што су дописани недостајући делови санкције, датум и потпис, док о печату нема података. Оштећене делове допунио је по свом обичају вероватно монах Никандар, чија је непоузданост у науци већ позната.[2] Када се његови датум (21. мај 1380) и потпис одбаце као неосновани, не остаје много формалних обележја по којима би се могао утврдити дипломатички статус овог документа. Поређење са друге две познате исправе које Константин Драгаш издаје самостално, а чија традиција не би требало да буде спорна, показује да је у све три употребљен у основи исти формулар.[3] Пошто ни други елементи садржаја према нашем знању не изазивају сумњу, сматрамо да је сачувани документ о поклону сёла у области Врања Хиландару оригинал или савремени аутентични препис.[4]

У свом регесту на полеђини документа Никандар помиње копију, коју је вероватно сам саставио. О овом данас непознатом препису немамо других података.

Ранија издања

Оба досадашња издања текст повеље дају у изводу, уз крупне недостатке. Стојан Новаковић, *Законски споменици*, 457. документ објављује према препису Љубомира Ковачевића, изостављајући аренгу и (реконструисани) завршетак санкције. У диспозитиву наводи само прво и последње од четири села дарована Хиландару, што се све до новијег времена преноси у литературу код аутора који се служе овим издањем.[5]

---

[2] Уп. увод претходног нашег рада у овом броју и нап. 3 тамо.

[3] Реч је о повељама за Вазнесењску цркву у Штипу од 26. марта 1388 (издања: Ј. Шафарик, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелеимона у Светој Гори*, Гласник СУД 7/24, 1868, 266–271. и *Акты русского на Святомъ Аθоне монастыря Св. великомученика и целителя Пантелеймона*, Киевъ 1873, 388–393; коментар: *Archives de l'Athos* XII, *Actes de Pantéléèmôn*, ed. P. Lemerle, G. Dagron et S. Ćirković, Paris 1982, 180–181) и за Хиландар из 1388–89? (Хил. 63; в. претходни наш прилог). Аренга је у све три исправе готово идентична, док су Хил. 63 и Хил. 64 вероватно имале и исту санкцију (уп. ниже нап. 12).

[4] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 66. се без посебне аргументације изјашњава за „аутентичан препис (?)“.

[5] Уп. Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989, 203–204; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши. Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха*, София 1997, 171–172; Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, Хиландарски зборник 12 (2008) 74; М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, Манастир Хиландар, прир. Г. Суботић, Београд 1998, 86. Иста, *Драгаши и Света Гора*, ЗРВИ 43 (2006) 50, наводи сва четири села, читајући „Крњеве“ уместо Краљеве куће.

Новаковић штампа датум (код њега 28. мај 1380) и потпис као део изворника, не упозоравајући да се ради о каснијем додатку.

B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 538–539, бр. 64. нуди још слабије издање. Из текста повеље „српског деспота Константина“ изостављени су аренга (осим почетних речи), већи део санкције, као и дан и месец у дописаном датуму. Од четири села овде се наводи само последње. Реконструисани потпис Корабљов из непознатих разлога интерпретира битно другачије, при чему је посебно уношењем елемента „Подунавље“ својевремено у науци изазвао забуну (в. ниже нап. 18 и нап. 29).

Повељу описује Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 66–67, са погрешном интерпретацијом назива једног од дарованих села – „Крневе“ уместо Краљеве Куће. У заглављу преузима Никандров датум (као 28. мај 1380, упозоравајући ниже да се може прочитати и као 21. мај), уз примедбу да се, као и у случају потписа, ради о каснијој реконструкцији.

Фотографије документа: Архив САНУ, 8876–к97; Народна библиотека Србије, Ф 2792; Архив Србије, филм. Наше издање заснива се на приложеном снимку из Архива Србије.

Текст повеље[*]

+ Землꙗна земли ѡставльше и тлѣнних҄ь и прьстних҄ь ѡшьдше, придѣте възникнѣмь и на висотꙋ ѡчи вьзнес(е)мь и разꙋмь вьперимь,[6] гл(агол)юще |2| кь прѣвѣчномꙋ и безначелномꙋ Ѡ(ть)цꙋ, бл(а)гомꙋ вл(а)д(ы)цѣ н(е)б(е)с(ь)номꙋ и твор҄цꙋ вьсеѥ твари видимиѥ и невидимиѥ, единочедомꙋ С(ы)нꙋ |3| ѥго, кь надежди и пох҄валѣ рода хр(и)стиꙗньского, Г(о)сподꙋ Б(о)гꙋ и сп(а)сꙋ н(а)шемꙋ І(сꙋ)с(ꙋ) Х(ри)с(т)ꙋ и прѣс(ве)томꙋ и бл(а)гомꙋ и животворѣщомꙋ Д(ꙋ)хꙋ ѥго, вь|4|пиюще: сл(а)ва тебѣ трис[ве]таꙗ Троице вь ѥдиномь Б(о)ж(ь)ствѣ вь веки, амин(ь). Понеже бл(а)гоизволивь послави единочеди С(ы)нь твои |5| на землю сп(а)с(е)ниꙗ ради чл(о)в(ѣ)ч(ь)скаго, недьрь же тебе бл(а)гаго Ѡ(ть)ца не ѡтлꙋчив(ь) се.[7] Любьзни І(сꙋ)с(е) Х(ри)с(т)е, прѣвѣчни и безьконьчни ц(а)рꙋ, Г(о)с(под)и мои творче, сь|6|здателю вьсеѥ твари и всакого д(и)х҄аниꙗ. Иже прѣславною и

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

[6] Парафраза икоса кондака самогласног, глас 6. службе Вазнесењу Господњем: *Триод цветнаꙗ*, Москва 1992, рч҃а (191).

[7] Мотив из славске стихире на великој вечерњи Вазнесења Господњег: *Зборник црквених богослужбених песама*, Београд 1971, 522.

вьседрьжавною р8кою вса сьдрьжеи и имѣѥи власть н(е)б(е)сним(ь) и земьлним(ь), |7| непрѣходими и некончаваѥми Г(оспод)ь сь С(ы)номь и сь Д(8)хомь, вьсею дрьжавою покланꙗѥми и слав(и)ми вь веки, амин(ь).

Вьседрьжителю ви|8|шни, вл(а)д(ы)ко Г(оспо)ди, вь любьв(и) си сьхранꙗи мою д(8)ш8, иже богати се прѣс(ве)таго имени твоѥго и вьсегда 8годно твор(и)ти волю твою на в(ь)са|9|ко врѣме и живота моѥго даньнаго ми тобою, сладки Х(ри)с(т)е мои, мнѣ же раб8 твоѥм8, по велицѣи м(и)л(о)сти твоѥи. Нь ѡ, вл(а)д(ы)ко |10| и твор(ь)че мои, азь рабь твои бл(а)говолѥниѥмь и щедримь чл(овѣ)колюбиѥмь ти, азь рабь Х(ри)с(т)8 Костадинь, г(о)сп(о)д(ь)ств8ющ8 ми вь земли |11| данною ми тобою сладки Х(ри)с(т)е мои, вѣмь те скора вь м(и)л(о)сти и щедра на грѣшниѥ вь бл(а)го, прош8 и прип(а)даю кь скорои ти м(и)л(о)сти и |12| кь п8чинѣ бл(а)гости твоѥ, ꙗко чл(овѣ)колюбиѥ б(ы)ти ми вь помощь твоѥ дльготрьпиѥ: вь д(ь)нь испитаниꙗ ѡного страшнаго ч(а)са |13| м(и)л(о)с(рь)днима ѡчима вьзри на смѣренн8ю мою д(8)ш8, ти же вьседрьжителю сп(а)се мои. По м(и)л(о)сти твоѥго чл(овѣ)колюбиꙗ сиѥго дара и жрѣ|14|биꙗ прѣдрьжати, дарованнаго ми тобою сладки І(с8)се. Величаю и прославлꙗю име твоѥ прѣс(ве)тоѥ и ѡ дом8 слави твоѥѥ поп(е)че|15|ниꙗ прош8, елико силѣ вьзможьно дарованнои ми тобою Прѣчистаꙗ,[8] неѥли бих(ь) бл(а)госрдиѥмь ти сп(о)доблѥнь биль и сь 8гождь|16|шим ти и веселещих(ь) се вь св(ѣ)тѣ истиннѣ и прѣс(ве)ти гл(а)сь твои 8слишаль: „Придѣте бл(аго)с(ло)вени Ѿ[ть]ца моѥго, наслѣд8ите 8готованноѥ |17| Ц(а)рство н(е)б(е)сноѥ“.[9] И сиꙗ сьмисливь г(о)сп(од)ство ми изь гл8бини ср[ь]д[ь]чние и прораз8мѣх(ь) горьки и притрани час(ь) сьм(ь)ртни, како прѣдста|18|ти Вл(а)д(ы)цѣ моѥм8, ꙗкоже бивши древни ц(а)рие и г(о)сп(о)да и с(ве)ти прѣродителиѥ и родителиѥ г(о)сп(о)дства ми, иже и сьдрьжеи ски|19|фтра ц(а)рскаго, ѡбл(а)дающа землꙗми и властели и воѥводами и саномь цр(ь)кв(ь)нимь, патриꙗр(ь)си и в(ь)си св(е)щ(е)ници, сьмр(ь)ти|20|ю коначаш(е) се и ничтоже пол8чише мира сего.[10]

---

[8] Уметнуто у реченицу која је заправо упућена Христу.
[9] *Мт* 25, 34.
[10] Уп. *Пс* 49,17 и *Проп* 5,15.

Тѣмже и азь, вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а бл(а)говѣрни г(оспо)д(и)нь Костадинь, исповедѹю како при|21|де кь мнѣ в(ь)сеч(ь)стни старьць срьбски кѵр(ь) Ѳома Гавала и ѹспо[ме]нѹ ми за села иже сѹ Бранию, како да их(ь) приложѹ Прѣс(ве)тои |22| М(а)т(е)ри Б(о)жиωи Хиландарьскои. И ꙗ Костадинь негово ѹспоменѹтиѥ приехь сь ѹсрьдиѥмь и приложихь М(а)т(е)ри Б(о)жиωи |23| Хил[ан]дар[ь]скои:

Село Раковьць[11] **и село Ѥльшаньци и село Кр(а)леве Кѹке и село Лапардиньци сь засельkомь, сь ωтеси и с[ь] мегꙗми |24| и сь всакими правинами сель тѣхь. И таи села да сѹ Б(огороди)це Хил(ан)дарьске до дни и до века никимь неωтѥмлѥмо. И да сѹ неωт|25|емлема ωд домѹ Прѣс(ве)тиѥ Б(огороди)це Хил(ан)дарьске доклѣ с(ве)ти и б(о)ж(ь)ствни монастирь Хиландарь, ꙗкоже с(ве)ти ц(а)риѥ и с(ве)ти прѣродите|26|лиѥ г(о)сп(од)ства ми елико ѥс(ть) комѹ приложити било ѹзможно.**

Кто ли хощет, или наваждениѥмь ⟨⟨человѣческимь |27| и оѵхи⟩⟩щрениѥмь[12] **диꙗволимь разор(и)ти сиѥ записани⟨⟨їа,**[13] **таковаго да разорить Г(оспо)дь Б(о)гь и прѣч(и)стаа М(а)ти Б(о)жїа⟩⟩ |28| бл(а)годѣт⟨елница⟩**[14] **⟨⟨хиландар[ь]ска и да имѣеть на себе кл⟨ѧ⟩твѹ с(вѧ)тихь и б(о)гоносних(ь) о(ть)ць ѵ҃же вь Никеи |29| и да есть причтень Їѹдѣ предателю Хр(и)стовѹ и Арїю и кь темь рекшимь: „Кровь его на нась и на чадѣхь наших(ь)“**[15] **|30| и да има клѧтвѹ с(вѧ)таго Сѷмеона и с(вѧ)тытелѧ Саввы, аминь.**

Писа са(!) сїе вь лѣто ҂ѕ ѾПИ,[16] **маїѧ КА.**[17]

|31| + **КѠСТАНДИНЬ ВО ХР(И)СТА Б(О)ГА БЛ(А)ГОВѢРНЫИ ГОСПОДАРЬ СЕРБСКЇИ, БРАТЪ ДЕСПОТА ЇѠАННА⟩⟩**[18]

---

[11] Новаковић: **Раковьь** (штампарска грешка?). У његовом издању поменуто је још само село Лапардинци – једино које се наводи код Корабљова.

[12] Требало би **наваждениѥмь или коимь ѹхищрениѥмь**: Уп. издање Хил. 63 у овом броју, ред 45. У двоструке стреласте заграде смештене су Никандрове реконструкције у изворнику.

[13] Требало би **записаниѥ**.

[14] Тако и Никандар.

[15] *Мт* 27, 25.

[16] Уместо **Ѡ** (= 800) уписано је слово **Ѿ**, које нема бројну вредност.

[17] Број дана у месецу неспретно је уписан, па је понегде интерпретиран као **КИ** (в. горе *Ранија издања*).

[18] Корабљов грешком даје потпис **Вь христа бога благовѣрныи и христолюбивыи костадинь срьбскїи и по доунаю.**

На полеђини се према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 66. налазе два инвентарска броја, белешка Успенског о години од стварања света и регест монаха Никандра. Текст регеста према фотографији Народне библиотеке Србије:

Сеи хрисовꙋль естъ господара Костандина, брата Іѡанна деспота, |2| **едва не во вса истлѣвшїи ветхостїю. И данъ монастирю нашемꙋ и пишеть** |3| **како дарꙋеть Хиландарю четири села ꙋ Врана со всѣми ихь синорами** |4| **и прочаа. Єсть же и копїе его, в҄ немь пишꙋщи вса.**

Превод повеље

Оставивши земљи (оно што је) земаљско и удаљивши се од пропадљивог и трошног, приђите да се усправимо и у висине подигнемо очи и упперимо разум,[19] обраћајући се превечном и беспочетном Оцу, благом владики небеском и творцу свега видљивог и невидљивог, јединородном Сину његовом, нади и похвали хришћанског рода, Господу Богу и спасу нашем Исусу Христу и пресветом и благом и животворном Духу његовом, узвикујући: слава теби трисвета Тројице у једном Божанству у векове, амин. Јер када си благоизволео да пошаљеш твог јединородног Сина на земљу ради људског спасења, он се не одвоји од недара твојих, благи Оче.[20] Драги Исусе Христе, превечни и бесконачни царе, Господе мој творче, саздатељу све твари и свих бића. [А] онај који преславном и сведржитељном руком свиме управља и има власт над небеским и земаљским [стварима], непролазни и бесмртни Господ са Сином и са Духом – њему се свом снагом клањамо и славимо га у векове, амин.

Сведржитељу вишњи, владико Господе, у љубави својој чувај моју душу, јер бојећи се твог пресветог имена увек ми је мило да извршавам твоју вољу у све дане мог живота који си ми дао, слатки Христе мој, мени слузи твом, по твојој великој милости. Али, о владико и творче мој, ја слуга твој по твојој доброј вољи и милосрдном човекољубљу, ја слуга Христов Костадин, који владам у земљи коју си ми дао слатки Христе мој, знам да си брз у милости и дарежљив у добру према грешницима, [те] молим и падам на колена пред твојом хитром милошћу и пучином твоје доброте, да би ми твоје човекољубље и дуготрпљење били на помоћ: у дан суда оног страшног часа погледај милосрдним очима на моју смерну душу, ти сведржитељу [и] спасе мој. [И] да по милости твога човекољубља држим овај дар и удео који си ми даровао ти, слатки Исусе. Величам и прослављам твоје пресвето име и старам

[19] В. горе нап. 6.
[20] В. горе нап. 7.

се о дому твоје славе колико је могуће према снази коју си ми даровала, Пречиста,[21] да бих твојом добротом био удостојен и са твојим угодницима који се веселе у светлости истине [и ја] зачуо твој пресвети глас: „Ходите благословени Оца мојега, примите припремљено Царство небеско“ (*Мт* 25, 34). И промисливши ово господство ми у дубини срца, погледах на горки и страшни смртни час када ћу стати пред мог Владику, као што и некадашњи древни цареви и господа и свети прародитељи и родитељи господства ми, који су држали царски скиптар и владали земљама и властелом и војводама и црквеним достојанством – патријарси и сви свештеници – смрћу скончаше и ништа не понеше са овога света.[22]

Због тога и ја, у Христа Бога благоверни господин Костадин, дајем на знање како ми је дошао свечасни старац српски кир Тома Гавала и поменуо ми да села која су [у] Врању приложим Пресветој Матери Божијој Хиландарској. И ја Костадин са радошћу примих његове речи и приложих Матери Божијој Хиландарској:

Село Раковац и село Јелшанци и село Краљеве Куће и село Лапардинци са засеоком, отесима, међама и свим правима тих села.

И та села да су [у поседу] Богородице Хиландарске заувек и довека неотуђиво. И да су неотуђива од дома пресвете Богородице Хиландарске докле год постоји свети и божанствени Манастир Хиландар, као што су и свети цареви и свети прародитељи господства ми прилагали, колико је ко могао.

А ко усхте, било наговором ⟨људским⟩[23] или ђаволском преваром,[24] да разори ово *записаније*, ⟨таквог да разори Господ Бог и пречиста Мати Божија⟩ доброчинитељка ⟨хиландарска и да има на себи клетву светих и богоносних отаца никејских и да је прибројан Јуди издајнику Христовом и Арију и онима који су рекли: „Крв његова на нас и на децу нашу“ (*Мт* 27, 25) и да има клетву светог Симеона и светитеља Саве, амин.

Ово је записано године 6888, маја 21.

КОСТАНДИН, У ХРИСТА БОГА БЛАГОВЕРНИ ГОСПОДАР СРПСКИ, БРАТ ДЕСПОТА ЈОВАНА⟩

Превод Никандровог регеста на полеђини:

Ово је хрисовуљ господара Костандина, брата Јована деспота, безмало сав пропао од старости. И дат је нашем манастиру и пише како дарује Хиландару четири села у Врању са њиховим границама и свим осталим. Ту је и копија његова у којој све пише.

[21] В. горе нап. 8.
[22] В. горе нап. 10.
[23] Никандрове реконструкције овде су смештене у стреласте заграде.
[24] В. горе нап. 12.

Дипломатичке особености

Документ се у санкцији назива *записаније*, што је изгледа уобичајени термин у канцеларији Константина Драгаша.[25] Аренга са почетним речима Земльна земли wставльше налази се и у друге две исправе које Константин издаје самостално: Вазнесењској цркви у Штипу и Хиландару за села у околини тог града (Хил. 63).[26] И док се њихов формулар међусобно готово подудара и у експозицији, која се надовезује на пригодну преамбулу и говори о прилозима упокојеног војводе Дмитра, Хил. 64 се разликује утолико што описује другачије околности издавања правног акта (ред 20–23). После очекиване интитулације (азь, вь Христа Бога благовѣрни господинь Костадинь), ауктор каже да је на интервенцију „свечасног старца српског" Томе Гавале поклонио Хиландару четири села „у Врању", набројана у краткој диспозитивној одредби (ред 23–26).[27] Следи духовна санкција, чији је првобитни текст већим делом изгубљен. Реконструкција њеног почетка могућа је на основу сачуваних редова Хил. 63, као и санкције у повељи краља Душана из 1340 (Хил. 18) са истим формуларом, док Никандрову интервенцију треба одбацити као произвољну.[28] Потпис на долепљеној хартији у целини је дело хиландарског монаха и такође је неаутентичан, као што је у науци већ доказано.[29]

---

[25] Уп. санкције повеља за Вазнесењску цркву у Штипу (Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 271) и Хил. 63 (претходни наш рад у овој свесци, нап. 39). Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија у српској дипломатици после пропасти царства (1371)*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 148. не наводи ове податке и закључује да „већина повеља Константина Драгаша нема никакав назив".

[26] О овој аренги и њеној употреби у српској дипломатици в. претходни наш прилог, стр. 122–123. У односу на Хил. 63, повеља Хил. 64 показује мале текстолошке разлике, од којих су најупадљивије помен „јединородног Сина Божијег" са придевом єдиночеди и то у номинативу уместо у акузативу (ред 4) и нелогично обраћање Богородици у оквиру реченице која је упућена Христу (ред 15).

[27] Истоветна интитулација налази се у повељи Хиландару за Лесново са датумом 15. август 1381 (B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 542, бр. 67; уп. о овој повељи претходни рад, нап. 59); слично у повељи за Вазнесењску цркву (Ј. Шафарик, *Стара српска писма из Св. Пантелеимона*, 267). За Константинове интитулације уп. Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија*, 147–148.

[28] Уп. наше издање Хил. 63 у овој свесци, ред 45–46 и нап. 21 тамо и одговарајуће место у Хил. 18: С. Марјановић-Душанић – Т. Суботин-Голубовић, *Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару цркве Св. Ђорђа и села Полошко*, ССА 6 (2007) 58, ред 48–50. Никандров завршетак санкције исти је као у његовом препису Хил. 63 (в. наше издање, нап. 24).

[29] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља – прилог српској дипломатици*, ИГ 1–2 (1983) 47. Потпис који у свом издању наводи Корабљов (горе, нап. 18) пре

Питање датума издавања. – У изворном тексту повеље податак о датуму није сачуван, док се Никандровој реконструкцији (21.05.1380) ни у овом случају не може поклонити поверење.[30] Сумњу у исправност овог податка први је изразио Милош Благојевић, да би га аргументовано одбацио Ђорђе Бубало.[31] Његов закључак везан за датовање документа Хил. 63 важи и за ову исправу: с обзиром на то да је Константин издаје сам, без брата и мајке, она би требало да је настала најраније 1381. године.[32] Осим те чињенице, једини сигурнији хронолошки ослонац могао би да пружи помен „српског старца“ Томе Гавале, личности која нам нажалост није позната из других извора. Пошто на документу није уочен водени знак, а ни поређење рукописа са осталим исправама истог аукtора није дало резултате, остаје нам да време издавања покушамо макар приближно да одредимо на основу друге две повеље Константина Драгаша које имају готово исти формулар. Склони смо да верујемо да су сва три документа издата у невеликом временском размаку, крајем девете деценије XIV века: најпре можда она за Вазнесењску цркву у Штипу (26. март 1388), а недуго затим и две повеље за Хиландар.[33]

Просопографски подаци и важнији термини

У претходном нашем прилогу у овој свесци видети: **господин Константин** и **отес**.

Тома Гавала, *139* (страна), 47 (ред у издању) – Хиландарац, у повељи именован као **вьсечьстни старьць срьбьски кvрь Ѳома Гавала**, непознат из других извора.[34]

више деценија је унео забуну у тумачење „државноправних претензија“ Константина Драгаша – уп. Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија*, 147. О могућој формули Константиновог потписа на овом документу в. претходни прилог, стр. 125 и нап. 53.

[30] Користећи Новаковићево издање, неки аутори су усвојили Никандров датум, тамо интерпретиран као 28.05.1380: Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија*, 147; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 203–204, 207; Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 171 и нап. 33 на стр. 202 (са резервом); М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, 86 („мај 1380“); иста, *Драгаши и Света Гора*, 50 („пролеће 1380“). Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 66. такође узима тај датум, уз примедбу да се може читати и као 21. мај.

[31] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 47; Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, 72–74.

[32] *Исто*, 74. В. и наш претходни рад у овом броју, стр. 125–127.

[33] В. претходни наш рад, стр. 127. и нап. 61.

[34] Х. Матанов, *Княжеството на Драгаши*, 202, нап. 33. ову личност чини нам се неосновано назива хиландарским игуманом, иако сам каже да му настојатељ српског манастира са тим именом иначе није познат.

Топографски подаци

Врање, *139*, 47 – Област у околини средњовековног и данашњег града Врања, чији се опсег, према сведочанствима изворне грађе, током времена мењао.[35]

Четири села која се додељују Хиландару лоцирана су у Врањско-бујановачкој котлини ближе Бујановцу, на 13–15 км ЈЗ од Врања:[36]

Раковац, *139*, 51 – село које и данас постоји под истим именом, општина Бујановац. У турским пописима XVI века помињу се Горњи и Доњи Раковац (друго име Ораховица).

Јелшанци, *139*, 51 – некадашње село у близини Раковца, са којим је према неким подацима спојено 1912. године.[37] Турски пописи и новији извори помињу га под именом Јешанце, које се сачувало у микротопонимима Јешанска Маала (махала у Раковцу), Јешански/Јешнички дол и Јешанска/Долешанска њива.[38]

Краљеве Куће, *139*, 51 – данашње село у општини Бујановац, коме је после II светског рата име промењено у Српска Кућа. У турским документима XVI века помиње се као Кралева или Крлева Кућа, због чега је локално предање његов назив касније везало за легендарног оснивача („Крле"").[39] Наша повеља је, колико знамо, најранији познати помен овог места под именом које указује на могуће постојање средњовековног двора или града. На тој локацији су још почетком XX столећа регистровани остаци тврде градње са слојевима можда и старијим од средњег века.[40]

Лапардинци, *139*, 52 – данашње село Лопардинци / Лопардинце, општина Бујановац.[41]

---

[35] Г. Томовић, *Врање и околина у средњем веку*, Врањски гласник 26–27 (1993–94) 45–58, са литературом. Ауторка на стр. 57 и нап. 26 указује на чињеницу да се Врање у познатим изворима нигде не помиње као жупа, иако се ова област у литератури најчешће тако назива. Такав закључак би се можда посредно могао донети на основу помена жупана Маљушата у том крају, уп. С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, ССА 4 (2005) 69–85.

[36] Карта је израђена на основу спојених делова листова 632, секција Лесковац и 682, секција Куманово, топографске карте Војногеографског института (1:50.000, издање 1985).

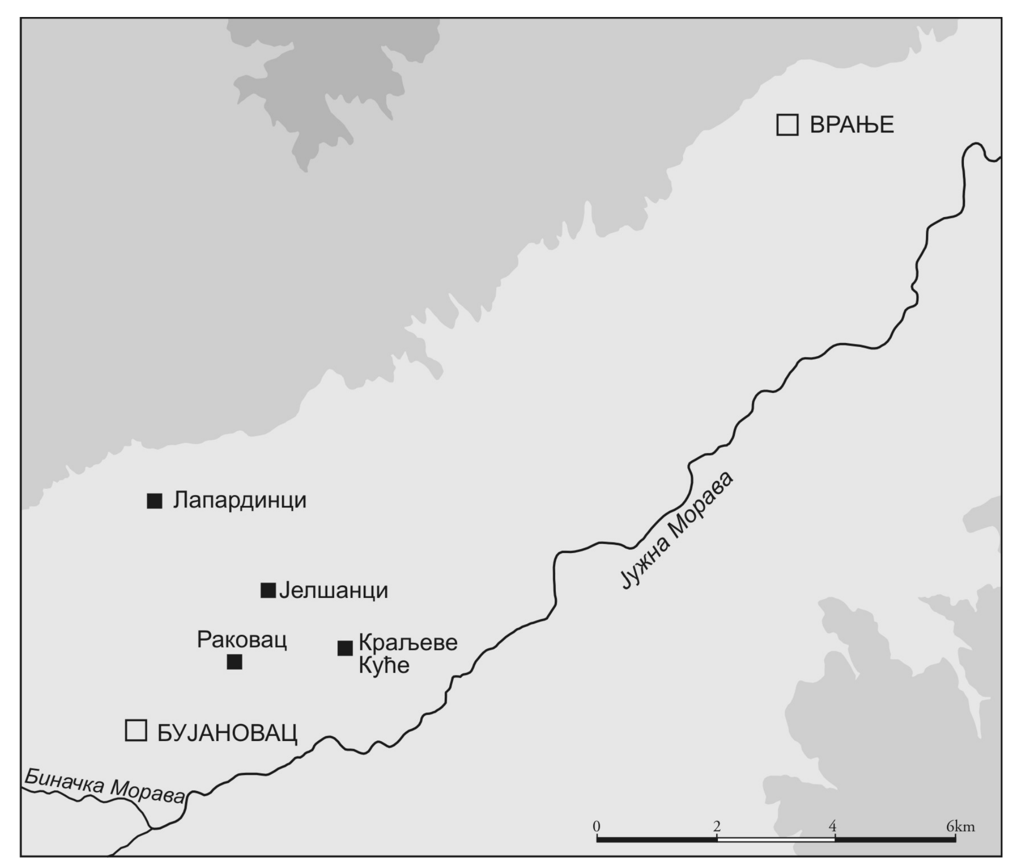
[37] А. Стојановски, *Врањски кадилук у XVI веку*, Врање 1985, 148.

[38] Ј. Маринковић, *Микротопонимија Врања и околине*, Ономатолошки прилози 10 (1989) 109; 129.

[39] *Исто*, 72; 128–131.

[40] Ј. Хаџи-Васиљевић, *Јужна Стара Србија* II, Београд 1913, 205–206, нап. 21; 355.

[41] Подаци о сва четири села према турским пописима из XVI века: *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак*, том V, книга IV, ур. А. Стојановски, Скопје 1985,

Положај села југозападно од Врања дарованих Хиландару повељом господина Константина Драгаша

217–218 (Раковац Доњи); 462–463 (Раковац Горњи); 312 (Јешанце); 189–190 (Краљева Кућа); 373–374 (Лапардинце); А. Стојановски, *Врањски кадилук*, 164 (Раковац); 148 (Јешанце); 151 (Краљева Кућа); 153 (Лапардинце). На крају обе публикације приложена је карта врањске казе са идентификованим насељима. Опис сēла даје Ј. Хаџи-Васиљевић, *Јужна Стара Србија* II, 188–190 (Раковац); 205–206 (Јешанце); 205–206, 355 (Краљева Кућа); 190–193 (Лапардинци).

Стари српски архив, књ. 9, стр. 147–158

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1392"
УДК 091=163.41"1392"

Станоје Бојанин*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉА ВУКА БРАНКОВИЋА КОЈОМ ОСЛОБАЂА МАНАСТИР ХИЛАНДАР ПЛАЋАЊА „ТУРСКОГ ДАНКА“ **

1392, новембар 21.

Господин Вук Бранковић повељом од 21. новембра 1392. године ослобађа манастир Хиландар плаћања „турског данка“ од 200 унчи колико је било разрезано на манастирске поседе у његовој области и ту обавезу преузима на себе и „своју кућу“. Тим поводом је на двор господина Вука у Приштини дошао хиландарски старац, кир Гервасије. Као гаранти извршења правне радње („милосници“) наводе се синови господина Вука – Гргур, Ђурађ и Лазар. Документ је посебно значајан због казивања господина Вука да је склопио мир са Турцима, да се потчинио „цару“ Бајазиту I и да је пописао своју област ради исплате поменутог данка.

Par cette charte délivrée le 21 novembre 1392 le seigneur Vuk Branković libère le monastère de Chilandar du paiement du « tribu turc » au titre des possessions du monastères situées sur son territoire, dont le montant s’élève à 200 onces comme cela avait été établi, et prend cette obligation sur lui et à la charge de « sa maison ». A cette occasion a été dépêché à la cour du seigneur Vuk Branković à Pristina l’ancien de Chilandar, kir Gervasije. En tant que garants de l’exécution de l’acte administratif (« milosnici ») sont mentionnés les fils du seigneur Vuk, Grgur, Djuradj et Lazar. Ce document est tout particulièrement important en raison du fait que le seigneur Vuk y indique qu’il a conclu une paix avec les Turcs, qu’il s’est soumis à l’« empereur » Bayazit Ier, et qu’il a procédé à un inventaire de son territoire en vu du paiement dudit tribut.

Опис повеље и ранија издања

Повеља се чува у Манастиру Хиландару под бројем 72, топографска сигнатура А 6/8; под истим бројем чува се и њен препис из XIX века. Писана је канцеларијским брзописом, избеледелим плавим

* Ел. пошта: sbojanin@gmail.com.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Привредни, друштвени и културни развој српских земаља средњег века* (ев. бр. 147030).

мастилом у 22 реда на папиру ширине 297 мм и дужине 366 мм.[1] Документ пред нама највероватније је аутентични препис (в. ниже) настао, судећи према палеографским одликама, не много времена после записивања правног чина и настанка данас изгубљеног оригинала. Како је хартија при дну покидана и знатно оштећена, она је ради конзервације залепљена на „црвено платно“, што онемогућава да се уоче потенцијално постојећи водени знаци (Синдик) и документ прецизније датира.[2] О лошем стању хартије својевремено је посведочио и Д. Аврамовић (пета деценија XIX века), без примедби о покушајима конзервације.[3] На платнену полеђину пришивен је комад папира са белешком о садржају документа и настанку „копије“, која се обично исписивала на полеђини документа: **Хрисовȣль естъ сеи г(о)с(по)дина кнѧза влълка браикова** (!) **сина. И копїе его вь немъ. И ѡписȣеть здѣ како плаща онь за всѧ мѣста монастирска, оѵ Сербїю сȣща. Дань Тȣрком, а монастирь нищо да не дава догде са под Тȣркомь.**[4] Ова белешка о препису и сам препис средњовековног документа приписују се монаху Никандру[5] и учињени су пре боравка Аврамовића на Светој гори који их је имао пред собом (в. ниже), док се покушај конзервације доводи или у везу са Никандровом преписивачком интервенцијом или је учињен раније. На истом, пришивеном парчету хартије, препознају се и друге ситне примедбе: једна је исписана „црвеном оловком“: „бр. 85“; друга „обичном оловком, руком Успенског“: „6901 год“; и трећа „мастилом“: „27“.[6]

Документат је више пута сниман и његови снимци у Србији чувају се под следећим сигнатурама: АСАНУ 8876.Л.104;[7] НБС Ф 2800 и микрофилм НБС А 4500/391–394; Архив Србије (слајд).

[1] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 73. На плаво мастило указао је и Димитрије Аврамовић (в. ниже у главном тексту) и оно се сасвим добро види на приложеном снимку Архива Србије.

[2] Овом приликом предложили бисмо да се изврши конзервација документа у складу са савременом праксом, која би осим његове дуготрајне заштите, можда пружила и увид у време настанка хартије на којој је документ написан.

[3] И Успенски, који је такође видео документ, не говори ништа о његовом физичком стању, П. Успенскій, *Указатель актовъ, хранящихся въ обителяхъ Св. Горы аѳонской*, Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, Санктпетербургъ 1847, 174.

[4] Читање према микрофилму НБС; исти текст, незнатно другачије, код Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 73.

[5] *Исто*.

[6] *Исто*; уп. микрофилм НБС.

[7] У *Каталог фотограф. снимака докумената из Акад. архива*, Годишњак СКА 49 (1939) Београд 1940, 500 штампана је другачија сигнатура (8876.Л.97), а повеља је погрешно датирана у 1391. годину.

Ранија издања: Д. Авраамовићъ, *Описаніе древностій србски у Светой (Атонской) Гори, съ XIII. литографираны таблица*, Београд 1847, № 15, 57–58 (погрешно датирање у 1393. годину); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, № CCVII, 222–223 (према издању Аврамовића, са исправљеним датумом); С. Новаковић, *Законски споменици*, 459–460 (према издању *Monumenta Serbica*); *Actes de Chilandar II*, № 72, 550–551; *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века*, приредила Р. Маринковић, Нолит, Београд 1996, 173 (не у целини; транскрипција на основу Новаковићевог издања). Постоји превод на савремени језик који је објављен у серији „Стара српска књижевност у 24 књиге“: *Списи о Косову*, приредила Милица Грковић, књ. 13, Просвета–СКЗ, Београд 1993, 115. За ово издање одлучили смо се да објавимо наш превод документа.

У српској и османској историографији повеља представља значајан извор за истраживање политичке историје југоисточне Европе непосредно после Косовске битке (1389. године), која је покривена оскудно сачуваном документарном и другом изворном грађом. Она садржи податак terminus ante quem престанка сукоба између господина Вука Бранковића и Османлија и његово потчињавање Бајазиту I. Податак добија посебно на значају уколико се има у виду да је произашао из казивања једног од учесника споразума. Повеља представља битно сведочанство о основним облицима (или једном од модела) успостављања вазалних односа између хришћанских владара и Османлија крајем XIV века. Правни чин документа односи се на ослобађање Хиландара од плаћања „турског данка“ и пружа важан увид за разумевање природе односа између Вука Бранковића и угледног светогорског манастира, некадашње задужбине „првих светих ктитора“ из династије Немањића.[8]

[8] Одабрана библиографија: П. Успенскій, *Указатель актовъ*, 174 (посебно издваја податак да је Вук склопио мир са Турцима); Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, Подунављу и зетском Приморју I*, Београд 1880, 17; Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић (1372–1398)*, Годишњица НЧ 10 (1888) 238; F. Rački, *Boj na Kosovu, uzroci i posljedice*, RAD JAZU 97 (1889) 61; С. Новаковић, *Стара српска војска*, Београд 1893, 94; Исти, *Срби и Турци XIV и XV века. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после Боја на Косову*, Београд 1960[2] (прво издање 1893), 258–259, 266; К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952[2], 330; N. Radojčić, *Kosovski boj, utorak 15. junija 1389*, Njiva I/13–14 (Ljubljana 1921) 338–339; В. Ћоровић, *Историја Срба*, Бигз, Београд 1995[3], 264 (постхумно објављена); Исти, *Света Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985, 163 (постхумно објављена); *EJ 2*, Zagreb 1956, 184 (M. Dinić); М. Динић, *Област Бранковића*, Прилози КЈИФ 26, св. 1–2 (1960) 26; I. Bo-

Текст повеље[*]

+ По изволѥнїю и м(и)л(о)сти вл(а)д(ы)ки моѥг(о), сладкагѡ ми Сп(а)са Х(ри)с(т)а, и по прѣнеизреч(е)нꙿномȣ ѥгѡ чл(овѣ)ко|2|любию, ꙗа рабь вл(а)д(ы)цѣ моѥмȣ Х(ри)с(т)ȣ, Вл(ь)кь, синь севастократора Бранꙿка, ȣнȣкь |3| Младена воѥводе, пишȣ да ѥс(ть) вѣдомо всакомȣ чл(овѣ)кȣ како сложихь мирь с Тȣ|4|рьци. И приложих[9] великомȣ г(о)с(по)д(и)нȣ ц(а)рȣ Баꙗзитȣ и сложихь ш нимь мирь. И кьда |5| сложих(ь) ш нимь мирь, расписах(ь) землю всȣ колико ѥс(ть) вь ѡбласти моѥи како кѥ|6|мо плакꙗати дан(ь)кь Тȣрꙿкомь. И тьдаи прїиде кь г(о)сп(о)дствȣ ми всеч(ь)стни старꙿць хи|7|ландарьски кѵр(ь) Гѥр(ь)васиѥ посланїѥмь с(ве)т(а)го мѡнастира Хиландара. И положих |8| на хиландарьскȣ метохию колико ѥс(ть) вь ѡбласти моѥи ȣ метохие хиландарьске. |9| .с҃. ȣнꙿги, и този ȣзехь на себе, да ꙗа тои ѡт себе плꙗакꙗамь Тȣрком(ь) ѡд моѥ кю|10|кѥ, докле с(ь)мь ꙗа живь, а метохиꙗ хиландар(ь)ска да ѥс(ть) свободна ѡт тогаи

žić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd 1972, 94; И. Божић, *Неверство Вука Бранковића*, у: О кнезу Лазару, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 233; Исти, *О улози Вука Бранковића*, Летопис МС књ. 415, св. 5 (мај 1975) 476, 477, 478; E. A. Zachariadou, *Manuel II Palaeologos on the Strife between Bāyezīd I and Kādī Burhān al–Dīn Ahmd*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 43, No. 3 (1980) 480; *ИСН* II, Београд 1982, 51 (С. Ћирковић); M. Živojinović, *Hilandar in the Middle Ages (Origin and an Outline of its History*), Хиландарски зборник 7 (1989) 20; Н. Љубинковић, *Од Косовске битке до косовске легенде*, Научни састанак слависта у Вукове дане 19/1 (1989) 151–162; C. Imber, *The Ottoman Empire 1300–1481*, The Isis Press, Istanbul 1990, 42; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, СКЗ, Београд 1994, 39–40; Исти, *Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку*, у својој књизи: *Прекинути успон: Српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 261–274 (= ЈИЧ 1–2 (1966) 37–48); Исти, *Бранковићи у историји и предању*, у: Прекинути успон, 329–334 (= *Бој на Косову. Старија и новија сазнања*, Београд 1992, 509–524); Исти, *Вук Бранковић и Косовска битка*, у: *Прекинути успон*, 235–260 (= Глас САНУ 378 (1996) 85–106); Исти, *Бранковићи и Хиландар (1365–1427)*, у: Прекинути успон, 421–438 (= Међународни научни скуп: Осам векова Хиландара: Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, октобар 1998, Београд 2000, 71–83); J. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001[2] (1995) 69; С. Ћирковић, *Хиландар и Србија*, у: Манастир Хиландар, Београд 1998, 42; М. Шуица, *Вук Бранковић и састанак у Серу*, ЗРВИ 45 (2008) 257–258; М. Благојевић, *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник МСИ 79/80 (2009) 32; *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ed. G. Ágoston, B. Masters, Facts On File, New York 2009, s. v. Branković family, 93 (A. Fotić).

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер.

[9] У издању *Actes de Chilandar II*, 550 стоји **приложихь се**.

данька да не |11| дава ниша. И сию зи м(и)л(о)сть ꙋчиних ꙗа Влькь Пр(ѣ)ч(и)стои м(а)тери б(о)жиѡи хиландарьскои, |12| как[о] да ѥс(ть) сиѥ моѥ записанїе тврьдо и непотворено метохи хиландарьскои до |13| мога живота и докле давамо дан(ь)кь Тꙋрком(ь)[10]. И по мнѣ егож(е) изволи Б(о)гь и пр(ѣ)ч(и)стаа ма|14|ти б(о)жиꙗ хиландарьска гѡспод[о]вати землѥю сиѥю, или кога ѡт с(и)новь моихь |15| или ѡт сьродникь моихь или кога любо, молю и запрѣшамь семꙋ не потворенꙋ бити, |16| нь паче, потврьжденꙋ метохи хиландар⟨ьскои ...⟩а не приложити данька на |17| хиландарьскꙋ метохию, т(ь)кьмо .с҃. ꙋньги. Кто ли дрьзнет(ь) сиѥ потворити и ра|18|зорити вражимь наважденїемь, да таковагѡ разорить Г(оспод)ь Б(о)гь и пр(ѣ)ч(и)стаа м(а)ти бо|19|жиꙗ хиландар[ь]ска, и вь мѣсто помоши да мꙋ ѥ мьстникь вь семь вѣцѣ и вь бꙋдꙋ|20|шемь. Ꙗ томꙋ м(и)л(о)стникь синове Вълькови Грьгꙋрь и Гюр҆гь и Лазарь. |21| Повелѣнїѥмь г(о)с(поди)на Влька, Лꙋкачь писа ꙋ Пришинѣ м(ѣ)сеца ноѥм(ь)врїа .к҃а. д(ь)нь, |22| вь лѣто .ѕ҃. и .ц҃. и .а҃.

Превод повеље

+ По вољи и милости Владике мога, слатког ми Спаса Христа, и по неизреченом његовом човекољубљу, ја раб мога Владике Христа, Вук, син севастократора Бранка, унук Младена војводе, пишем да је знано сваком човеку како склопих мир са Турцима. И потчиних се великом господину цару Бајазиту и склопих с њим мир. И када склопих с њим мир, пописах сву земљу, колико је у области мојој, како ћемо плаћати данак Турцима. И тада дође господству ми свечасни старац хиландарски кир Гервасије, послан од светог Манастира Хиландара. И оптеретих хиландарску метохију колико је у области мојој метохије хиландарске 200 унчи, и то узех на себе, да ја то плаћам Турцима од моје куће, докле сам жив, а метохија хиландарска да је слободна од тога данка, да не даје ништа. И ову милост учиних ја Вук пречистој Матери Божјој Хиландарској, тако да је ово моје записаније метохији хиландарској тврдо и ненарушено до (краја) мога живота и докле дајемо данак Турцима. И после мене кога изволи Бог и пречиста Мати Божја

[10] данї Тꙋркомь – код свих ранијих издавача, Д. Авраамовићъ, *Описанїе*, 58; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 223; С. Новаковић, *Законски споменици*, 460; *Actes de Chilandar II*, 550.

Хиландарска да влада земљом овом, неког од синова мојих или од сродника мојих или било ког другог, молим и заповедам да ово не буде нарушено, већ пак, потврђено метохији хиландарској [и да] се не повећава данак хиландарској метохији, осим 200 унчи. Ко се дрзне да ово наруши и разори наговором вражјим, да таквог разори Господ Бог и пречиста Мати Божја Хиландарска, и уместо помоћи да му је осветник у овом веку и у будућем. А овоме су милосници синови Вукови Гргур, Ђурађ и Лазар. Наређењем господина Вука, Лукач написа у Приштини месеца новембра 21. дана, у лето 6901.

Дипломатичке особености

Повеља отпочиње символичком инвокацијом иза које следи аренга посвећена „моме Владици, слатком спасу Христу", његовом „милосрђу"/„милости" и „неизрецивом човекољубљу" (ред 1–2). Овај тип аренге релативно је чест у рашкој канцеларији од око средине XIV па све до краја XV века (у другим канцеларијама, као у босанској, знатно је ређи).[11] Аренга је углавном (не увек) присутна у повељама у којима су као дестинатари означени Манастир Хиландар и Општина Дубровник, почев од Душанових царских повеља Хиландару и повеље цара Уроша Дубровнику (1357). Заступљена у канцеларији цара Уроша, аренгу преузимају канцеларије краља Вукашина и деспота Угљеше, а после пропасти Царства и канцеларије локалних династа са краја XIV и током XV века.[12] У знатно краћем облику, без помињања „првих православних царева" (односно „деспота", „краљева" или „господе", како се њен текст прилагођавао политичким приликама и титулама ауктора), „благодати Светога Духа" и парафразе стиха из Јеванђеља,[13] она је ушла у употребу и у канцеларији Вука Бранковића.[14]

---

[11] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: V Аренга, VI Промулгација*, Глас СКА 94 (1914) 210–211; В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, ЈИЧ 5 (1939) 105, 107, 110–111; уп. ССА 1 (2002) 108–109 (С. Бојанин); ССА 1 (2002) 138 (А. Веселиновић); ССА 4 (2005) 167 (С. Ћирковић); ССА 5 (2006) 105 (Д. Живојиновић) са прегледом повеља објављених у ССА које садрже ову аренгу; ССА 5 (2006) 140–142 (Р. Михаљчић).

[12] В. Мошин, *Повеље*, 105, 107 је пописао двадесет докумената са поменутом аренгом – од тога је шеснаест посвећено Хиландару и Дубровнику (осам по сваком дестинатару). Ипак, Мошинов списак није потпун – недостају документа из канцеларије Вука Бранковића.

[13] Реч је о Христовој поруци апостолима да иду у свет и проповедају Јеванђеље (*Мк* 16, 15). С. Станојевић, Д. Глумац, *Св. Писмо у нашим старим спомени-*

На аренгу се надовезује подужа интитулација која се састоји од уобичајене кратке формуле „ја раб Христу, Вук“ и нешто дужег наставка у којем се истиче угледно порекло ауктора[15] – син севастократора Бранка и унук војводе Младена (ред 2–3). Затим, следи формула промулгације (нотификације) **пиш8 да кс(ть) вѣдомо всакомᲂу чл(овѣ)к8** (ред 3), која представља уобичајени прелаз ка нарацији или експозицији.[16]

Нарација (ред 3–8) садржи низ важних података који превазилазе значај самог правног чина. Из прве руке, од самог ауктора, господина Вука, сазнајемо да је склопио („сложих“) мир са Турцима и да се потчинио цару Бајазиту (ред 3–5). Свој новоуспостављени однос према Бајазиту описао је бираним речима, употребивши глагол „приложити“.[17] На практичном плану, то је за последицу имало прихватање плаћања „турског данка“ (ред 6), што је Бранковића обавезало да попише („расписах“) своју област (ред 5) и да разреже порез ради његове исплате. У нарацији се помиње долазак хиландарског старца кир Гервасија (ред 6–7), што је у непосредној вези са правним чином и настанком повеље.

Правни чин је аукторова *милост* Хиландару исказана у ослобађању манастира од плаћања поменутог данка у вредности од 200 унчи, колико је било разрезано на хиландарску метохију у Вуковој области (ред 8–9).[18] Обавезу исплате преузео је ауктор лично – **ѡт себе**.

цима, СКА, Београд 1932, 518 пермутују наведене бројеве; тачан навод код Драгића Живојиновића, ССА 5 (2006) 101.

[14] Поменута аренга у прилично скраћеном виду присутна је и у документу којим Вук потврђује раније дароване привилегије Дубровачкој општини.

[15] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: II Интитулација*, Глас СКА 92 (1913) 153–154; Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија у српској дипломатици после пропасти Царства (1371)*, у: О кнезу Лазару, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 148–149; *Споменици на Македонија* I, 239–240, нап. 1; уп. С. Бојанин, *Повеља Вука Бранковића о даровању скопског манастира Светог Георгија манастиру Хиландару (1. септембар 1376. – 31. август 1377. године)*, ССА 8 (2009) 119–128.

Није необично за канцеларију Бранковића из друге половине XIV века да у интитулацији наводи имена угледних предака ауктора; в. Р. Михаљчић, И. Шпадијер, *Слово браће Бранковића манастиру Хиландару*, ССА 6 (2007) 151–166.

[16] Промулгација је релативно честа у канцеларији Бранковића и наведена формула налази се у више сачуваних докумената – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: VI Промулгација*, Глас СКА 94 (1914) 255, 259–261.

[17] Реч је вишезначна и у наведеном контексту значи „подврћи“, „подложити“, „придружити“ или „пристати уз неког“, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, XII, JAZU (= Rječnik JAZU), Zagreb 1936, s.v. Priložiti, 43. Ђ. Даничић, *Рјечник* II, 427 наводи њено основно значење (addere) које је употребљено у санкцији повеље.

[18] У науци се релативно често провлачи омашка о данку од 100 унчи.

плꙗкꙗмь Т8рком(ь) ѡд моѥ кюкѥ – све до краја живота (ред 10, 13) или све до престанка давања данка (ред 13). Вишезначност податка унесених у диспозицију документа препознаје се не само у величини разрезаног пореза на хиландарске поседе у области господина Вука, већ и у јасном и недвосмисленом континуитету материјалне и сваке друге подршке породице Бранковић Хиландару у улози нових или других ктитора. Дугогодишње финансијско старање и брига господина Вука за манастир, уз свесрдно посредовање његовог брата Герасима, хиландарског монаха (који овог пута није лично дошао у Србију), требало је да буде нераскидиво везано за његову породицу, што се препознаје и у избору *милосника*, његових синова (ред 20).[19]

У документу је употребљена формула духовне санкције, уобичајене за канцеларију Бранковића и рашке канцеларије са краја XIV века[20] (ред 13–20). У њој ауктор обично „моли“ и „заповеда“ сваком оном ко после њега буде владао, било да је један од његових синова, сродника или „било ко други“, да не сме изменити правни чин записан у повељи („моје записаније“). У супротном, суочиће се са Божјим проклетством и Богородицу Хиландарску ће уместо помоћнице имати за осветницу. У формули санкције сажето је поновљен правни чин из диспозиције, уз један нови детаљ: под претњом небеских сила прописана свота разрезана на светогорски манастир није смела бити повећавана – **т(ь)кьмо .с҃. 8ньги** (ред 17).

У короборацији (ред 21) је указано да је „наредбом“ господина Вука повељу писао Лукач у Приштини, док је записивање правног чина датирано даном, месецом и годином од стварања света (ред 21–22). Није случајно то, што је повеља настала на дан самог Богородичиног празника, јер је велики хришћански благдан Ваведење Богородице (21. новембар) уједно и манастирска слава Хиландара.

Формула датума јесте једини постојећи елеменат есхатокола у документу који је знатно оштећен на месту где обично стоји потпис ауктора. Иако наведено стање подстиче на већу опрезност, можемо се сложити са Душаном Синдиком да на документу не постоје трагови

[19] Видети М. Спремић, *Бранковићи и Хиландар*, 71–83; М. Благојевић, *Кнез Лазар – ктитор Хиландара*, у својој књизи: Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004 (= у *Свети кнез Лазар*, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја, Београд 1989, 47–61) 345, 349; С. Ћирковић, *Хиландар и Србија*, 42; уп. ССА 5 (2006) 139–148 (Р. Михаљчић); ССА 6 (2007) 151–166 (Р. Михаљчић, И. Шпадијер); ССА 8 (2009) 119–128 (С. Бојанин).

[20] V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali HID 3 (1954) 42.

овере (потпис и печат)[21], што нас подстиче на закључак да се пред нама налази не оригинал, већ највероватније његов аутентични препис.[22]

Ипак, повеља у горе наведеним издањима није без „потписа ауктора“: **Во Хрс҃та Бг҃а бл҃говҳрныи**, **Волко Бранковикь господарь Серблемь и Подȣнаю**,[23] што је за последицу имало да се наведена формула у науци широко прихвати као оригинална титула Вука Бранковића.[24] Заправо, наводни потпис Вука Бранковића налази се само на препису из XIX века – у средњовековни документ није унесен вероватно због стања у којем се налазио. Ово *дописивање* треба довести у везу са преписивачем копије, највероватније монахом Никандром,[25] и оно не предста-

[21] „На данас сачуваном документу нема трагова потписа. Печата ни трагова печаћења нема“ – Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 73.

[22] Код Д. Синдика стоји – „концепт или препис (?)“, *Исто*. У горе поменутој књизи *Списи о Косову* из едиције „Стара српска књижевност у 24 књиге“ документ се сматра за „оригинал“ (!), а рукопис за аутограф писара Лукача (!), *Списи о Косову*, 184.

[23] Прочитано према микрофилму НБС. Д. Аврамовић је објавио повељу са потписом **Во Хрс҃та Бг҃а бл҃говѣрныи**, **Вьлкь Бранковикь господарь Серблемь и Подȣнаю** (нешто измењен у односу на тзв. Никандров препис) у потпуном уверењу да он припада Вуковом документу: „Ова е диплома на артіи писана, (садъ подерана) плаветнымъ мастиломъ, а подписъ іой е црвенъ“ – Д. Авраамовићъ, *Описаніе*, 58. Касније су издавачи, слично као и Аврамовић, покушавали да „Вуков потпис“ саобразе према средњовековном правопису српских канцеларија: „**Вь Христа Бога благовѣрныи Вькь Бранковикь господарь Серблемь и Подȣнаю**“ (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 223); „+ **Вь Христа Бога благовѣрныи Вькь Бранковикь господарь Срьблемь и Подоунаю**“ (С. Новаковић, *Законски споменици*, 460); „**Вь Христа Бога благовѣрныи Вькь Бранковикь господарь Серблемь и Подоунаю**“ (*Actes de Chilandar II*, 551).

[24] Извесне резерве према наведеном потпису својевремено је исказао К. Јиречек, *Историја Срба II*, 347 када је писао о титулама Вука Бранковића. Позивајући се на Јиречека, отклон прави и С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: XIII Потпис*, 45, нап. 5 сматрајући да је потпис „доцније додан“, што значи да је интервенција учињена неко време после настанка самог документа. Лаконско изражавање и опрезан језик двојице аутора остављају нејасним да ли је интервенција учињена директно на средњовековном документу или на његовом препису из XIX века. Слично њима, неодређен је и М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001[2] (1997) 135: „неко је накнадно, тек у XIX веку, ставио потпис на исправу која је била издата 1392. године“. Међутим, М. Благојевић је знатно прецизнији у једном од својих ранијих радова (в. нап. ниже), указавши да се потпис не налази на средњовековном документу, већ на његовом око 450 година млађем препису. И Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 73 упозорава да у документу нема формуле потписа и да „потписи који се налазе у свим наведеним издањима потичу од потписа на препису монаха Никандра“. О титули господина Вука, в. М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 36, 40–41.

[25] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, у својој књизи: Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 303–314 (= *Господари Подунавља – Прилог српској дипломатици*, ИГ 1–2 (1983) 43–52) указао је на проб-

вља покушај реконструкције делова који недостају, већ неосновано домишљање особе која није примењивала или није овладала научним стандардима свога времена. Чак јој је и правна терминологија средњовековних докумената често била нејасна и непозната. Осим уобичајене замене речи „господин" са „господар" или „вь" са „во", „Вьлк" постаје „Волко", а „милосници" се називају „молитвеници" и сл.[26]

Језик повеље је под необично снажним утицајем говорног језика, и то у свим њеним сегментима, посебно у интитулацији, нарацији и диспозцији. У интитулацији је уместо „аз" употребљено „ја",[27] при том је поновљен глас „а" (ꙗа),[28] док се у нарацији препознаје дијалекатска форма савременог језика у појави асимилације сугласника „с" пред предњонепчаним „њ" – уместо „с њим" стоји „ш њим" на два места у тексту[29] (ред 4 и 5) – што показује да се тзв. „епентетско" *–н–* између предлога и падежног облика анафорске заменице (нимь) изговарало као „њ".[30]

Просопографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњаване личности: **Бранко** (ССА 5), **Младен** (ССА 6), **Гргур** (ССА 6), **Ђурађ** (ССА 6), **Лазар** (ССА 6, према регистру).

лем дописаних потписа из XIX века, пре свега у случајевима где се јавља титула „господара Срба и Подунавља". Ову врсту интервенције М. Благојевић доводи у везу са монахом Никандром, који се у појединим приликама потписивао уз записе које је остављао на полеђини средњовековних докумената. Као пример ове интервенције, видети документ деспота Јована Угљеше: С. Бојанин, *Повеља деспота Јована Угљеше о даровању села Акротир и катуна Зарвинце манастиру Хиландару*, ССА 7 (2008) 102, 106–108.

[26] М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, 310.

[27] Појава присутна у канцеларији Вука Бранковића било да се ради о световним или црквеним документима – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: II Интитулација*, 154.

[28] О појави удвајања слова (лигатуре и слова), односно гласова, вероватно у жељи да се означи дужина вокала, в. П. Ивић, В. Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад 1981, 32, 187–188.

[29] *Rječnik JAZU* XVII (1959) 440; Г. Елезовић, *Речник косовско–метохијског дијалекта II*, Београд 1935, 468. У Никандровом препису стоји граматички правилно написано сь techними, док је на другом месту оно у целини испуштено. Овакве измене учињене су у маниру кописте који на многим местима прилагођава текст предлошка правописним нормама и језику свог времена и средини у којој се образовао, што доводи до низа погрешака.

[30] О немогућности да се фонолошка дистинкција „н" и „њ" графички обележи у положају испред „и", в. П. Ивић, В. Јерковић, *Правопис*, 43, 49, 223–224.

Гервасије, кир, *150* (страна), 10 (ред у издању) – у документу Ђервасије (**Гкрвасиє**), старац хиландарски кога господин Вук са пуно поштовања ословљава **всєч(ь)стни**, дошао је у име хиландарског братства на двор господина Вука поводом записивања његове *милости* манастиру. Можда је то иста особа која је крајем осме деценије XIV века заједно са монахом Герасимом, Вуковим братом, и другим представницима Хиландара, заступала интересе манастира у судском спору против породице Вукославић. У сваком случају, Гервасије је била особа у коју су Хиландарци, изгледа и сам Герасим, имали знатно поверење. С друге стране, може се приметити да се не издваја поименце од других стараца на сабору хиландарског братства од 13. новембра 1382. године, где је уз више угледних калуђера поменут и „старац Герасим“.

Извори и литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, Београд, 1864, 541 (прави разлику између хиландарског игумана Гервасија и старца из наше повеље); *ЛССВ* s. v. Старац, 701 (Р. Михаљчић); В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумана средњег века*, приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999[2], 91 (прво издање 1940); Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатару: Даровнице властеоске породице Вукославић*, ИГ 1–2 (1976) 99–106 (= *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001); А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003); М. Спремић, *Бранковићи и Хиландар*, 427, 433; В. Мошин, *Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак СФФ IV, 4 (1939–1940) Скопље 1940, 196.

Лукач, *151*, 29 – особа која је писала документ, наведена без титуле, мада су писари Бранковића обично носили титулу дијака. Отворено је питање његове идентификације са војводом Лукачем који се помиње као милосник у једном од докумената Вукових наследника.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* II, Београд, 1863, 24 (наведен овде објављен документ); С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: XIV Дијак, Граматик, Нотар, Канцелар, Номик, Логотет*, Глас СКА 106 (1923) 89; П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Београд 1990[3], 118; М. Благојевић, *Државна управа*, 172, нап. 18.

Установе, важнији термини

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **севастократор** (ССА 6), **војвода** (ССА 7), **метохија** (ССА 8), **унча** (ССА 2), **кућа** (ССА 6), **милост** (ССА 1, 3, 4), **милосник** (ССА 2, 4, 8, према регистру).

Цар, *150*, 6 – титула којом Вук Бранковићословљава свога сизерена, османског владара Бајазита I. Истом титулом Бајазита I ословљавају и Дубровчани у својој преписци како са српским династима, тако и са представницима османске власти. У науци је познато да је Бајазит први османски владар кога савремени западни извори називају императором.

Извори и литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, Београд, 1863, 31. М. Пуцић, *Споменици сръбски од 1395. до 1423*, књ. I, Београд 1858, 5, 12, 9–10, 25, 39; N. Lonza, Z. Šundrica, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, Zagreb - Dubrovnik 2005, 211; К. Јиречек, *Историја Срба* I, 312; И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 15, 16, 19, 20; Х. Иналџик, *Османско царство*, 80; о царској титули у средњовековним српским земљама в. *ЛССВ*, 791 (С. Ћирковић).

Турски данак, *150*, 8; *151*, 15, 18, 23 – „данак Турцима" (**даньkь Т8рьkомь**), у другим документима „турска плата", „телос царев" или „харач царев", материјална обавеза коју су владари хришћанских земаља, поставши вазали Османлија, били у обавези да плаћају. Из повеље се не сазнаје о величини данка наметнутог области господина Вука, већ само о једном његовом делу, од 200 унчи колико је било разрезано на хиландарску метохију.

Литература: С. Новаковић, *Стара српска војска*, 94–95; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 410, 432; И. Божић, *Доходак царски (поводом 198 члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Београд 1956, 56–57; М. Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, ИГ 1–2 (1970) 9–58 (= *Прекинути успон*, 275–327); *ИСН* II, 122 (М. Благојевић); *ЛССВ*, 773 (М. Спремић); А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006[2], 221, 223.

Топографски подаци

У ранијој свесци *Старог српског архива* већ је објашњаван топоним **Приштина** (ССА 7, према регистру).

Стари српски архив, књ. 9, стр. 159–166

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.5)"1400"
УДК 091=163.41"1400"

Раде Михаљчић[*]

Академија наука и умјетности
Републике Српске
Бања Лука

ДВА ДУБРОВАЧКА ПИСМА О ТРГОВИНИ ЉУДИМА И КРИЈУМЧАРЕЊУ СОЛИ[**]

Дубровник, 1400, септембар 2.

(I) Документ садржи податке о трговини људима и недозвољеној трговини сољу. Општина обавештава краља Остоју да је под претњом казне забранила недозвољену трговину. Два трговца већ држе у тамници. Општина моли краља да и он заповеди да се на граници Босне, *по крајини*, поставе страже, које ће спречити контрабанду соли и трговину људима.

(II) Општина је истовремено писала краљу Стефану Остоји и војводи Хрвоју. Природно, има разлика у овим текстовима, али садржина је истоветна када је реч о трговини људима и кријумчарењу соли.

(I) Ce document contient des données sur la traite des hommes et le commerce illicite du sel. La Commune informe le roi Ostoja que, sous menace de sanction, elle a interdit le commerce illicite. Elle a déjà incarcéré deux commerçants. La Commune sollicite du roi que, lui aussi, ordonne la mise en place de gardes à la frontière de la Bosnie, le long de la marche (*po krajini*), qui empêcheront le commerce illicite du sel et la traite des hommes.

(II) La Commune a simultanément écrit au roi Stefan Ostoja et au Voïvode Hrvoje. Ces deux textes sont, naturellement, différents mais le contenu est identique lorsqu'il s'agit de la traite des hommes et de la contrebande du sel.

Како у Дубровачком архиву недостаје серија Reformationes за 1400. годину, није могуће детаљније пратити околности настанка ових докумената. Ипак, три ћириличке исправе објашњавају уводни део пи-

[*] Ел. пошта: enciklopedija@anurs.org.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

сма краљу Остоји о опакој болести која је, неколико месеци раније, претила становништву Дубровника. Истог дана, 9. априла 1400, у дубровачкој кацеларији написана су писма госпођи Евгенији, кнезу Стефану и протовестијару Ивану у којима се, поред осталог, говори о опакој болести – куги, због које се разбежала властела.[1]

Из писама Дубровачке општине краљу Стефану Остоји и војводи Хрвоју Вукчићу сазнајемо да су краљ и војвода претходно писали Општини. На основу одговора није тешко закључити да је садржина Остојиног и Хрвојевог писма била у основи готово истоветна. Остоја и Хрвоје указивали су Општини на трговину људима и кријумчарење соли. То је суштина ове преписке. Постојала су, дакле, четири оригинална писма али, на жалост, ниједно није сачувано.

Познато је да су изгубљена готово сва оригинлна документа која је Општина слала владарима и великашима у унутрашњост Балканског полуострва. Међутим, изгубљена су и писма краља Остоје и војводе Хрвоја која су стигла у Дубровник. Ова чињеница указује да дубровачка канцеларија није показивала подједнаку пажњу за сва документа. Брижно је чувала исправе о повластицама, уговоре, исправе о покладу, значајна финансијска акта као што су разрешнице рачуна које су дубровачки пословни људи добијали од владара и обласних господара средњовековне Србије и Босне. Два писма краља и војводе, која говоре о трговини робљем а неке дубровачке трговце приказују у негативним светлу, Општина није имала разлога да чува.

Копије писама које је Општина истог дана послала краљу Остоји и војводи Хрвоју налазе се у познатој књизи канцелара Руска Христифоровића.[2] О аутентичности ових копија није потребно расправљати. Штавише, уверљиве копије могле би да послуже за реконструкцију садржаја краљевог и војводиног писма.

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици сръбски* I, 30–31; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 430–431, 449.

[1] М. Пуцић, *Споменици сръбски* I, 28–30, бр. 53, 54, 55.

[2] DAD, *Lettere e commissioni di Levante,* fol. 25'–26.

I
Писмо Дубровчана краљу Стефану Остоји
1400, септембар 2.

Текст писма[*]

+ Присвѣтломꙋ и прѣвисокомꙋ г[оспо]д[и]нꙋ кѵр(ь) Стефанꙋ Ѡстои, по м(и)л(о)сти |2| Б(о)жиѥи г[оспо]д[и]нь краль Срьблѥм(ь), Боснѣ и к томꙋ ѡд(ь) владꙋщагѡ гр(а)да Дꙋбровника, |3| кнеза, властель и ѡдь вьсе Ѡпкине многѡ смер(е)но поклонѥниѥ.

Пис(а)ниѥ |4| кралѥвьства ти примисмо и многѡ бл(а)гѡдарисмо г[оспо]да Б[о]га ꙋвидевь ѡ вашемь добром(ь), |5| здравю. А ѥрь пише твоꙗ м(и)л(о)сть да сте чꙋли како г[оспо]дь Б[о]гь смилова се на нась и ѡд|6|врати немощь ѡд нась терь сте томꙋи в(е)сели. И ѥс(ть) ви многѡ драгѡ захвалꙗмо |7| г[оспо]д[и]нꙋ Б(о)гꙋ и величьствꙋ ти кои се си нами своими слꙋгами попечалиль |8| и нашемꙋ добрꙋ ѡб(е)селиль се. А такои ти ѥ и право г[оспо]д[и]не за своѥ приꙗтелѥ, ѥрь |9| Б(о)гь зна и твоꙗ м(и)л(о)сть да смо ми в(е)сели вьсакомꙋ вашемꙋ добрꙋ и величьствꙋ |10| и що би се могло за ваше почтениѥ вьсемꙋ смо в(е)сели.

А ѥрь за Радишꙋ Добрьковикꙗ |11| и за Богикꙗ[3] **Сладѣновикꙗ дрьжали смо таки начинь ѥрь их(ь) имамо ѡба ꙋ нашиx(ь) |12| тьмницахь и хокѥмо их(ь) такои пед(е)псать да се мнози ними кажꙋ. И що кра|13|лѥвьство ти пише за челꙗдь и за соль да ти ꙋзна величьство ми смо |14| послали заповѣдаѥ на трьгꙋ и да се личи по всемь трьгꙋ да никторь несмѣ |15| кꙋповать ни продавать челꙗдь ѥрь нѣсмо хѡтни да никтор(ь) трьжи |16| людьсцѣми меси. Тко гѡдѣ ли се наиде да сꙋпротѣвь ꙋчини такози га кѥмо |17| педепсать да нѥга гледаѥ ⟨ни⟩тко не смѣ векѥ тога ꙋчинит. И толикогѥ |18| за контрабанде ѡд соли по⟨слал⟩и смо заповѣдаѥ да нитко не смѣ чинит, ѥрь |19| тако ни Б(о)га и твоѥ м(и)л(о)сти и намь ти великꙋ щетꙋ чине ꙋ нашиx(ь) сланицах(ь). |20| Паче много молимо кралѥвьство ти бꙋдит м(и)л(о)сть заповидѣть и ѡд ваше |21| стра-**

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

[3] **Борикꙗ**, М. Пуцић, *Споменици сръбски* I, 31, бр. 56.

не поставит страж8 да се челꙉадию не трьжи и да се контрабанди |22| **не чине ѡд соли а навлащь по Краини а и ми кѥмо колико б8демо моки**.

\+ ad ii septembre 1400 +

Превод

Пресветлом и превисоком господину кир Стефану Остоји, по милости Божијој господину краљу Срба, Босне и осталих [земаља] – од владајућих града Дубровника, кнеза, властеле и од све Општине много смерни наклон (**поклонѥниѥ**).

Примисмо писмо краљевства ти и много благодарисмо господа Бога сазнавши о вашем добром здрављу. Како пише твоја милост да сте чули како се господ Бог смилова на нас и одврати од нас болест (**немощь**) и да вас то весели. Зато усрдно захваљујемо господину Богу и твом величанству што си се о нама, твојим слугама, бринуо (**попечалиль**) и нашем добру веселио. То заслужују (**такои ти ѥ и право**) господине твоји пријатељи, јер Бог зна и твоја милост да се ми радујемо сваком вашем добру и величанству и свему што се тиче ваше части (**почтениѥ**).

А за Радишу Добрковића и за Богића Сладеновића предузели смо следећу меру – оба су у нашим тамницама и хоћемо да их тако казнимо да многима за наук буду (**да се мнози techними каж8**). А што краљевство ти пише за чељад и за со, да зна величанство – ми смо послали заповеднике на трг да се огласи (**личи**) по целом тргу да нико не сме куповати ни продавати чељад јер не дозвољавамо никоме да тргује људским месом. Ко год супротно учини тако ћемо га примерно казнити да нико више неће смети то учинити. Такође, послали смо заповеднике да спрече контрабанду соли, јер тако нам Бога и твоје милости и нама велику штету чине у нашим сланицама. Штавише, много молимо краљевство ти да буде милостиво заповедити да и с ваше стране поставе страже да се људима не тргује и да се онемогући контрабанда соли, особито по крајини, а и ми ћемо колико будемо могли.

II

Писмо Дубровчана војводи Хрвоју

1400, септембар 2.

Текст писма[*]

+ **Вь всем(ь) многѡпочтеномȣ а намь любимомȣ приꙉтелю воѥводи Хрьвою** |2| **ѡд владȣщагѡ гр(а)да Дȣбровника, кнеза, властель и ѡд(ь) вьсе Ѡпкинѥ много** |3| **любимо поздравлѥниѥ.**

Ѡвамо приходи ѡд стране г(о)сп(ос)тва ти вь всем(ь) |4| **почтени властелинь а вашь слȣга Ратко и намь повидѣ вельмѣ мȣдро** |5| **и почтено рѣчи г(о)сп(ос)тва ти и нѥмȣ ѡдгѡворисмо хокѥ г(о)сп(ос)твȣ ти казать.** |6| **И що пише ваша м(и)л(о)сть за челꙉдь и за соль ми смо послали заповѣдь** |7| **да се заповѣ на трьгȣ и да се личи по всем(ь) трьгȣ да ниткор(ь) не смѣ кȣповать** |8| **ни продавать челꙉди ѥрь нѣсмо хѡтьни да никтор(ь) трьжи меси** |9| **людьсцѣми. И да ниткор(ь) не смѣ чинит(ь) контрабандȣ за соль. Тко гѡдѣ ли** |10| **се нагѥ волꙉ ȣхити ȣ томь такѡози га кѥмо пед-[е]псать да се мнози нѣмь кажȣ.** |11| **Паче молимо г(о)сп(ос)тво ти и ви даите начинь да се тои врьши.**

|12| **А ѥрь за Марȣшȣ и за Николȣ прот[о]вистиꙉра намь сȣ вьзда добрѣ прѣпорȣчени** |13| **ѥрь их(ь) смо имали вьзда за многосрьд[ь]чне, а сьде за вашȣ любавь и ѡщь векѥ.**

+ ad ii septembre 1400 +

Превод

У свему многопоштованом, а нама драгом пријатељу војводи Хрвоју од владајућих града Дубровника, кнеза, властеле и од све Општине много срдачни поздрав.

Овамо дође од стране господства ти у свему часни властелин, а ваш слуга Ратко и нама исприча веома мудро и поштено речи господства ти и њему одговорисмо шта ће господству ти казати. И што пише ваша милост за чељад и за со, ми смо послали наређење да се заповеди на тргу и да се огласи по целом тргу да нико не сме куповати и продавати чељад јер не дозвољавамо никоме да тргује људским месом. И нико не сме да кријумчари со. Ко се нађе или ухвати у томе тако ћемо га казни-

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин Голубовић.

ти да многима за наук буде (**да се мнози нѣмь кажꙋ**). Штавише, молимо господство ти да и ви нађете начин да се тако ради.

А што се тиче Маруше и Николе протовестијара, они су нама вазда добро препоручени, јер смо их вазда држали за многосрдачне а сада, вама за љубав, још и више.

Просопографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ је био речи о **Хрвоју Вукчићу Хрватинићу** (ССА 1, 8, према регистру).

Радиша Добрковић (**Радиша Добрьковикь**), *161* (страна), 15 (ред у издању) – дубровачки трговац оптужен због трговине робљем. Дужност судија трга у Дријевима обављали су 1396. Богић Сладеновић и Ратко Добројевић. Радиша Добрковић и Ратко Добројевић су савременици, али и поред сазнања да су дубровачки канцелари понекад погрешно записивали словенска имена и презимена, тешко је поверовати да је реч о истој личности. Разлике су готово непремостиве.

Литература: A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem do 1661*, GZM 1 (1946) 144–145; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II (1953) 126.

Богић Сладеновић (**Богикь Сладѣновикь**, **Bogich Sladinovich**), *161*, 15 – дубровачки трговац оптужен због трговине робљем. Bogich Sladinovich и Ratcko Dobroeuich, као судије у Дријевима, спречили су два фирентинска трговца да у Италију превезу десет робиња. Фирентински трговци тужили су Сладеновића и Добројевића. Опширни парнички акт из 1396. сведочи да је краљ Дабиша забранио одвођење робља. Четири године касније судија Богић Сладиновић и сам је заточен због трговине људима.

Извори: М. Динић, *Из дубровачког архива* III, пос. изд САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, III одељење, књ. XXII, Београд 1967, 67–69.

Литература: A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem*, 144–145; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, 126.

Ратко, *163*, 5 – слуга и посланик војводе Хрвоја (**почтени властелинь а вашь слꙋга Ратко**). Спомиње се само у овом документу.

Маруша (**Марꙋша**), *163*, 15 – ћерка Обрада писара (scribanus) из Котора и жена протовестијара Жоре Бокшића. Испољила је дар пословне жене. Са успехом је помагала мужу, а после његове смрти управљала је породичном имовином. Као извршилац тестамента одлучивала је о расподели заоставштине Жоре Бокшића.

Литература: Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, *Босански протовестијар Жоре*, Историски записи VIII, књ. 11, 1–2 (Цетиње 1955) 354; D. Kovačević, *Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva*, Godišnjak DI BiH XIII (1962) 291, 307–308.

Никола, *163*, 15 – протовестијар у Босни, син протовестијара Жоре Бокшића и његове жене Маруше. Никола је у истом звању наставио привредну и политичку делатност оца. Служио је краља Остоју и војводу Хрвоја Вукчића. Имао је поседе око ушћа Неретве и у унутрашњости Босне. Краљ Остоја поверио је протовестијару Николи неке послове у Олову. Међутим, за разлику од оца Никола није успешно пословао. Зна се да је доспео у дугове. Почетком XIV века, под непознатим околностима, нестао је са политичке позорнице. Не спомиње се у тестаментима мајке Маруше и сестре Катарине.

Литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ IX–X (1959, штампано 1960) 145–146 (=М. Динић, *Из српске историје средњега века*, Београд 2003, 427–428); D. Kovačević, *Žore Bokšić*, 291, 307–308.

Установе, важнији термини

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **кнез** (ССА 1, 2, 7), **милост** (ССА 1, 3, 4), **господин** (ССА 1, 2, 3, 4, 5, 6), **трг** (ССА 2, 7), **протовестијар** (ССА 1, 2, 3, према регистру).

Кир (кирь, кγрь, ћирь kÒriov, dominos), *161*, 1 – грчка реч коју налазимо у изворима писаним ћирилицом. Придодавала се црквеним лицима, властели и владарима. Стефан Остоја је истовремено *господин* и *кир*.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; Видети објашњење речи **кира** (ћира, ћерь) у ГПБ 3 (2010) 135 (Р. Михаљчић).

Слуга (слȣга), *161*, 10; *163*, 5 – дворска титула коју је, не ретко, носила угледна властела. У овој исправи Дубровчани себе називају слугама краља Остоје, што није знак подређености већ уобичајене дипломатске етикеције.

Литература: *ЛССВ*, 674–675 (Р. Михаљчић, са пописом извора и старијом литературом); ГПБ 3 (2010) 134 (Р. Михаљчић).

Чељад (челıадь, familia, servi), *161*, 18, 20; *162*, 28; *163*, 7, 10 – Термин има двојако значење, али овде је реч о трговини људима.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*, *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi*; *Słownik starożytności słowiańskich*; A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem do 1661*, GZM 1 (1946) 144–145; V. Vinaver, *Trgovina bo-*

sanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II (1953) 126; М. Петровић, *„Чељадин" у Крмчији светога Саве*, Прилози КЈИФ 47–48, 1–4 (1981–1982) 74–82; *ЛССВ*, 814–815 (Ђ. Бубало).

Контрабанда (**контрабанда за соль**), *161*, 24; *162*, 28; *163*, 11 – Овде је реч о недозвољеној трговини сољу. По старим законима со се у приморским крајевима продавала у Дријевима, Дубровнику, Котору и Светом Срђу на Бојани. Под притиском Угарске и Венеције краљ Твртко I се одрекао нових тргова соли у Брштанику и Суторини.

Литература: *ЛССВ*, 737–739 (Д. Ковачевић-Којић, са литературом).

Со (**соль**), *161*, 24; *162*, 28; *163*, 8, 11 – производ неопходан за исхрану људи и стоке. Благосиља се со и хлеб. Приликом продаје со се царинила. Део прихода од царине припадао је владару.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, 549, 550; *Rječnik JAZU*; V. Mažuranić, *Prinosi*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 214–215; М. Гецић, *Дубровачка трговина сољу у XIV веку*, Зборник ФФ у Београду VII–1 (1963) 302–303; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987, 63–82; *ЛССВ*, 344–346 (М. Маловић-Ђукић); *ЛССВ*, 679 (М. Спремић).

Топографски подаци

Крајина, *162*, 29 – Територија између Неретве и Цетине.

Литература: M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 63.

Трг (**трьгь**), *163*, 8, 9 – Овде је реч о тргу у Дријевима.

Литература: К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник КЈ I, Београд 1959, 293; М. Динић, *Трг Дријева и околина у средњем веку*, Годишњица НЧ (1938); P. Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni, prilog tipologiji naselja*, GZM XVIII (1963) 179–194; Д. Ковачевић-Којић, *О насељу Дријева и његовом положају*, Годишњак ДИ БиХ 21–27 (1976) 29–36 Ст. Новаковић, *Град, трг, варош, к историји речи и предмета који се њима казују*, Из српске историје, Београд 1966, 144–161; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978; *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 167–186

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"1402"
УДК 091=124'04"1402"

Невен Исаиловић*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ОСТОЈЕ СПЛИЋАНИМА**

Сутјеска, 1402, децембар 15.

Након предаје Сплита босанско-напуљској коалицији, краљ Стефан Остоја издаје повељу којом гарантује Сплићанима повластице и решавање одређених спорних питања и то по следећим тачкама – сва крвополића, пљачке и штете које су Сплићани починили током рата проглашавају се ништавним; омогућава се слобода трговине са Сплитом и Трогиром; Хрвоју Вукчићу даје се задатак да измири Сплићане са цетинским кнезом Иванишем; потврђују се сви закони, обичаји и привилегије које је Сплит стекао од краљева Угарске и Босне; гарантује се право Сплићана да сами бирају архиепископа и градског опата; поништавају се све обавезе Сплићана према свргнутом архиепископу Андрији; потражиће се начин да се Сплит измири са Јурјем Радивојевићем; сва даровања и продаје извршене од стране градских власти, почев од побуне до издавања ове повеље, поништавају се, а посебно све даровнице бану Николи II Горјанском; Сплићани могу сами да бирају свог потестата или кнеза, ако није непријатељ Босне. Остоја се обавезује и да ће се, у случају да Босанци препусте Сплит некој другој власти, постарати да и она поштује све горе наведене повластице.

Après la reddition de Split à la coalition bosno-napolitaine, le roi Stefan Ostoja délivre une charte par laquelle il garantit aux habitants de Split leurs privilèges et la résolution de certaines questions litigieuses portant sur les points suivants – tous les massacres, les pillages et les dommages commis par les gens de Split au cours de la guerre sont proclamés non avenus ; on permet le libre commerce avec Split et Trogir ; Hrvoje Vukčić se voit confier pour mission de réconcilier les gens de Split avec le knez de Cetinje Ivaniš ; sont confirmées de toutes les lois, toutes les coutumes et tous les privilèges octroyés à Split par le roi de Hongrie et de Bosnie; les gens de Split se voient garantir le droit de choisir leur archevêque et l’abbé de la

* Ел. пошта: neven.isailovic@gmail.com.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (ев. бр. 147026).

ville ; sont annulés toutes les obligations des gens de Split envers l'archevêque déchu Andrija ; on recherchera une façon pour réconcilier Split avec Jurij Radivojević ; toutes les donations et les ventes faites par les autorités de la ville, à compter de la révolte jusqu'à la délivrance de cette charte sont annulées, et en particulier toutes les donations en faveur du ban Nikola II Gorjanski ; les gens de Split peuvent seuls élire leur potestas ou leur knez, s'il n'est pas hostile à la Bosnie. Ostoja prend l'engagement, au cas où les Bosniaques abandonneraient Split à une autre autorité, de veiller à ce que celle-ci respecte tous les privilèges énoncés ci-dessus.

Опис повеље и ранија издања

Повеља није сачувана у оригиналу, већ у овереном препису Сплитског каптола, насталом 10. априла 1403. на молбу сплитског посланика Станике Иванова. Чува се у Мађарском државном архиву (Magyar Országos Levéltár), у серији Diplomatikai levéltár, Intézmények irataiból – Sebenico város, под сигнатуром DL 50059 (стара сигнатура гласила је Q 261/43). Иако се налази у скупини повеља које су биле саставни део тзв. Шибенског дипломатара, анализирана исправа не припада тој скупини, нити се њен препис налази у рукопису Дипломатара из Сабирног центра у Шибенику. Текст Остојине повеље дат је као трансумпт у оквиру каптолске потврде. У дигитализованом инвентару MOL-а, грешком је наведено да је првобитна исправа била издата 15. новембра 1402.

Опис дајемо на основу фотографије начињене у Мађарском државном архиву. Документ је сачуван на пергаменту, дужине око 43 цм (од чега на плику отпада око 5–5,5 цм) и ширине око 29 цм, што му даје облик усправног правоугаоника. Печат је откинут, али се поуздано зна да се радило о печату Сплитског каптола који је висио о зелено-белој врпци провученој кроз два прореза. Оригинална исправа била је оверена великим двостраним печатом краља Стефана Остоје, што се види из формуле короборације. Повеља је два пута савијена по дужини (искључујући плику) и два пута по ширини. Чини се да је и сама плика била једном пресавијена. На пергаменту постоји неколико мањих оштећења (лакуна и мрља), али она углавном не онемогућавају читање текста. Текст је исписан на глаткој страни читком позном готицом са елементима хуманистике, у 56 редова, дебелим потезима пера, са великим бројем скраћеница. Постоје трагови леве, десне и горње маргине, али је писар доследно поштовао само леву, док је први ред текста исписао изнад горње маргине. Мастило, првобитно црно, местимично је избледело, посебно на прегибима и око њих. Савременије оштећење

свакако представљају потези плавом дрвеном оловком којом су подвучени име Стефана Остоје у формули интитулације, као и део формуле датума. Осим иницијалног слова N, не постоје друга украшена слова. Велика слова се, углавном доследно, користе за почетак личних имена, топонима, нове реченице или пасуса, као и појединих титула и термина.

На полеђини, при дну централног дела документа, налазе се две белешке, једна вероватно савремена, а друга каснија, у којима је дат кратак регест исправе и датум њеног преписа. Осим поменутих бележака, на полеђини се налази и стара сигнатура са датумом, као и пет модерних печата (штамбиља) – један Мађарског народног музеја, један збирке Јанковића и три Мађарског државног архива (печат средњовековне збирке, нова сигнатура и печат фонда града Шибеника). На основу ових штамбиља може се претпоставити да је исправа преко збирке Јанковића доспела из библиотеке Народног музеја у Државни архив где је прикључена фонду Sebenico város. У Мађарском државном архиву сачуван је и препис повеље на пет страна папира, вероватно из XIX века, са мађарским регестом. И на том препису, који носи ознаку DL 50059/2, налазе се штамбиљи Мађарског народног музеја и Мађарског државног архива.

Ранија издања: D. Farlati, *Illyricum Sacrum* III, Venetiis 1765, 356 (фрагмент); E. Mályusz (ed.), *Zsigmondkori oklevéltár* II/1, Budapest 1956, 254–255, n. 2122 (опширан регест на мађарском са фрагментима оригиналног латинског текста); G. Novak, *Povijest Splita* I, Split 1957, 220–221 (превод фрагмента који је донео Фарлати на хрватски) = G. Novak, *Povijest Splita* I, Split 1978[2], 316–317; M. Brković, *Bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Splitu*, Croatica Christiana Periodica (=CCP) 14/25 (1990) 1991, 121–122 (опширан регест на основу Маљусових извода); D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387–1463*, Zagreb – Sarajevo 2006, 102 (опширан регест диспозитивног дела повеље на основу Маљусових извода); M. Brković, *Isprave bosanskih vladara izdane na Bobovcu i u Kraljevoj Sutjesci*, Zbornik radova Stoljeća Kraljeve Sutjeske, Kraljeva Sutjeska – Sarajevo 2010, 31 (снимак повеље без легенде).

Анализирана повеља до сада никада није била издата у целости. Данијеле Фарлати је, по свему судећи, располагао оригиналом или неким верним преписом исправе јер, када се изузму варијанте, готово да нема грешака у фрагменту који је навео (само је *astringere* у 36. реду замењено са *astringeri*, а *quod* у 38. реду са *quia*). Редослед делова по-

веље који се налазе у *Illyricum Sacrum* је погрешан, односно обрнут, али то је последица Фарлатијевог избора извода, а не изворника. Неке од скраћеница, такође, нису разрешене. Грга Новак је знао само за ово фрагментарно издање и превео га је у својој монографији о Сплиту. Елемер Мaљус је располагао оригиналом који се до XX века нашао у Мађарском државном архиву. Међутим, ни он није донео читав документ, већ га је опширно регестирао на мађарском, доносећи само поједине истргнуте делове латинског текста. Поменути латински изводи пренесени су без грешака, али су скраћивани и измешани. Милко Брковић и Дубравко Ловреновић нису дошли до оригинала, па су Маљусов регест превели на хрватски, уз неке непрецизности.

Приликом транскрипције руководили смо се правилима затеченим у самој повељи. Дифтонг *ae* свуда је замењен са *e*, а гемината *tt* понегде са *ct*. На основу појединих примера из текста, утврђено је да је *i* испред вокала замењивано са *j* (осим у речи *iuxta*). Слова *v* и *u* се не разликују, те су стога транскрибована у складу са стандардно утврђеним облицима латинских речи. Интерпункција која постоји у повељи није у потпуности у складу са данашњим правилима, па је местимично прилагођавана.

Литература: E. Mályusz (ed.), *Zsigmondkori oklevéltár* II/1, 254–255, n. 2122; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 36–38, T. IX.X; M. Brković, *Bosanske isprave*, 109–116, 121–122; Isti, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar – Mostar 1998, 162, 189, 201, 235, 314; A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb 1998; *Collectio diplomatica Hungarica* (DVD–ROM), Budapest 2008.

Текст повеље[*]

Nos .. capitulum metropolitane ecclesie Spalatensis memorie commendantes, tenore presentium, significamus quibus expedit universis quod, ad nostri (!)[1] presentiam |2| accedens, nobilis vir ser Stanicha Johannis, dum ad divina officia essemus in eadem ecclesia ad invicem congregati, pro parte nobilium |3| virorum dominorum .. rectoris et .. judicum civitatis Spaleti exhibuit nobis unum privilegium cum duplici sigillo pendenti munitum |4| tenoris infrascripti, petens nos diligentius precum cum instantia ut illud de verbo ad verbum transcribi et in for-

[*] Редакција превода: Драгана Кунчер

[1] Правилно би било *nostram*.

mam nostri privilegii |5| redigi faceremus. Cuius tenor per omnia erat talis videlicet: Nos Stephanus Ostoya, dei gratia rex Rascie, Bozne, Ussore ac Partium |6| Inferiorum Maritimeque etc. universis et singulis, tam presentibus quam futuris, harum serie evidenter facimus manifestum quod, ad nostre |7| maiestatis presentiam accedentes, nobiles viri Stanicha Johannis, Nicolaus Martini et Crisanus Marci de Spaleto ambassiatores |8| et nunctii speciales nobilium virorum dominorum .. rectoris .. judicum, consilii et communis civitatis Spaleti nostre maiestatis culmini humiliter |9| supplicarunt quatenus eisdem nomine dictorum .. rectoris .. judicum, consilii et communis infrascriptas gratias, ab eisdem humiliter postulatas de |10| nostre maiestatis gratia, concedere et confirmare dignaremur. Nos, itaque, auditis et intellectis petitionibus infrascriptis, eisque tamquam justis et licitis |11| annuentes concessimus et nostro sacramento fideque nostra mediante concedimus huiusque nostri privilegii serie has gratias dictis Spalatensibus eorumque heredibus |12| et successoribus confirmamus. In eisdemque gratiis eosdem conservabimus pacificeque conservari faciemus. Primo quod omnes et singule sanguinum |13| effusiones, invasiones, iniurie et omnia et singula dampna et spolia usque in presentem diem per ipsos Spalatenses, eorum homines et sequaces |14| in communitate vel in specialitate facta, illata, commissa et perpetrata palam vel occulte alicui civitati, castro, insule vel ville seu alicui persone |15| cuiusvis status, conditionis et prehemineentie existat sopiantur et remictantur et ex nunc pro sopitis et remissis habeantur ita et taliter quod nullo |16| umquam tempore ipsi seu aliqui ipsorum Spalatensium ad aliquam satisfactionem de predictis seu aliquo predictorum faciendam a nostra maiestate astringantur, |17| nec ab aliquo rectore, comite, castellano, regimine vel officiali aliquo in aliquo loco, nec in aliqua curia temporali vel spirituali aliquorum |18| locorum nostrorum regno subditorum vel subiciendorum. Item quod omnes et singuli homines et mercatores nostri regni et alii omnes per nostrum regnum |19| et tenere[2] transitum facientes, cum mercimoniis et sine, sint liberi et voluntarii ad civitatem Spaleti venire vel Tragurium iuxta eorum |20| voluntatem, nec astringantur palam vel occulte ire nisi illuc quo sponte voluerint. Item quod dicti Spalatenses pacificentur et paci|21|ficari fiant a nostra maiestate cum domino Johanne comite Cetine et cum omnibus et singulis suis hominibus et subiectis pro sanguinum effusionibus, |22| dampnis, spoliis et iniuriis hinc inde factis

[2] Није јасно значење фразе *et tenere* у датој реченици.

quoquomodo ita et taliter quod de ipsis nec aliquo ipsorum ullo umquam tempore fiat mentio. |23| Quam pacem et concordiam volumus magnificum dominum Heruoye, summum woyvodam regni nostri Bozne, facere et fieri fa|24|cere iuxta sue beneplacitum voluntatis. Item omnia ipsorum Spalatensium statuta, reformationes, gratias, consuetudines, libertates et |25| privilegia omnia que et quas dicti Spalatenses habuerunt et habent a divis regibus Hungarie et Bozne, signanter a domino Thuerthco|26|ne rege Bozne, predecessore nostro, et que et quas habet ecclesia et clerus Spalatensis approbamus, ratificamus et confirmamus et vo|27|lumus ipsa omnia obtinere robur perpetue firmitatis in ipsisque omnibus promictimus ipsos Spalatenses pacifice conservare et facere |28| inviolabiliter conservari. Et si nostris litteris mediantibus alicui domino vel alteri persone cuiusvis status, conditionis et preheminen|29|tie existat aliquid dedissemus vel promisissemus de contentis in privilegiis, gratiis et libertatibus suprascriptis, illud quod datum |30| aut promissum esse, volumus non valere nec robur firmitatis aliquid optinere. Item volumus et promictimus dictos Spalatenses |31| nullo umquam tempore astringere nec astringi facere timore, violentia vel amore ad recipiendum vel eligendum in archiepiscopum Spa|32|latensem vel in abbatem civitatis aliquem prelatum forensem, nisi illum quem clerus et nobiles civitatis duxerint sponte eligen|33|dum et illum quem eligerent promictimus confirmare. Item volumus quod omnia et singula pacta, obligationes et conventiones que et quas |34| dicti Spalatenses se obligando domino Andree archiepiscopo Spalatensi fecerunt cum eo cassentur, annulentur et irritentur et ex nunc pro cassis, |35| annulatis et irritis habeantur ita et taliter quod nullo umquam tempore aliquis archiepiscopo Spalatensi possit eos molestare occasione dictorum pa|36|ctorum. Quos Spalatenses promictimus non astringere ad ipsa pacta observandum nec astringi facere ullo modo et quod dicti Spalatenses non |37| astringantur solvere decimas instantis anni alicui ipsas petenti et exigere volenti quoniam omnes introytus civitatis anni instantis |38| destructi et recepti fuere per hostes ac etiam quod occasione combustionis et ruinationis turris domini Andree archiepiscopi, posite in Lucaç, |39| ruinate de mandato Marci Duymi Slovi dicti Spalatenses numquam molestentur, astringantur ad reficiendum eam vel ad ali|40|quid solvendum pro ea. Insuper promictimus pro omni sanguinum effusione, dampnis, spoliis et iniuriis factis et commissis inter |41| ipsos Spalatenses et Georgium Radivoevich dictos Spalatenses cum dicto Georgio pacificare et facere pacificari. Volumus etiam |42| quod

omnes et singule promixionales, obligationes, dationes et concessiones titulo donationis vel venditionis seu alio quovis titulo |43| quoquomodo facte de aliquibus boni stabilibus vel mobilibus communis Spaleti seu specialium personarum dicte civitatis per dictum commune seu per |44| quoscumque nobiles et quascumque personas civitatis predicte, a die disturbii citra facti in civitate Spaleti alicui domino, signanter domino |45| Nicolao Bano seu alicui nobili et persone cuiusvis status, conditionis et preheminentie existat, cassentur, anullentur et irritentur |46| et ex nunc pro cassis, anullatis et irritis habeantur. Quos promictimus nullo umquam tempore astringere seu astringi facere, nec permic|47|temus eos astringi ab aliquo nostro regno subiecto ad observandum aliquid de predictis. Concedimus etiam dictis Spalatensibus (!)[3] posse |48| eligere unum potestatem seu comitem forensem perpetuis temporibus de quocumque loco voluerint, dummodo non sit nostro regno |49| contrarius. Promictimus etiam dictis Spalatensibus quod si quo tempore, aliquo casu emergente, cum aliquo principe seu domino concordium |50| aliquid fecissemus seu faceremus, propter quod opporteret dictos Spalatenses alii dominio subiacere, quod tale concordium faciemus quod ipsi in eorum |51| libertatibus remanebunt. Eaque omnia et singula suprascripta nostro juramento fideque nostra mediante promictimus observare et facere inviolabi|52|liter observari. Ad sempiternamque memoriam predictorum hoc nostrum privilegium nostri maioris duplicis consueti sigilli fecimus |53| appensione muniri. Datum in aula nostra regali Sutische, anno domini millesimo quatricentessimo secundo, die quindecimo mensis |54| decembris. Nos igitur justis et congruis petitionibus dicti ser Staniche, ymmo verius justiticie annuentes, predictum privilegium de |55| verbo ad verbum trancribi nostrique sigilli appensione fecimus consignari, uberiorem rei ad cautelam. Datum Spa|56|leti in dicta ecclesia Spalatensi, die decimo mensis aprilis, millesimo CCCC^{mo} tertio, indictione undecima.

На полеђини: Copia privilegii domini Ostoye regis super confirmatione privilegiorum et super gratiis scriptis communi.
1403. 10 april.
Contra pacta Andreas archiepiscopi Spalatensi
1403.

[3] Правилно би било да овде стоји *dictos Spalatenses*, будући да се ради о конструкцији акузатива са инфинитивом.

Превод повеље[4]

Ми .. каптол митрополијске сплитске цркве садржајем ове исправе, дајемо на знање свима којих се тиче да нам је, дошавши пред нас док смо били окупљени на божјем задатку у реченој цркви, племић сер Станика Иванов у име племените господе .. ректора и .. судија града Сплита изложио једну повељу, оверену двостраним висећим печатом, доленаведеног садржаја, молећи нас усрдно и истрајно да дамо да се она од речи до речи препише и у форми наше повеље изда. Њен садржај је, наиме, у целости био следећи: Ми Стефан Остоја, милошћу Божјом краљ Рашке, Босне, Усоре и Доњих Краја и Приморја итд. свима и појединима, садашњим и будућим, овим [документом] озбиљно и јасно дајемо на знање да су, дошавши пред наше величанство, племићи Станика Иванов, Никола Мартинов и Крижан Марков из Сплита, посебни поклисари и гласници племените господе .. ректора .. судија, већа и општине града Сплита наше величанство покорно замолили да им, у име речених .. ректора .. судија, већа и општине, доленаведене уступке, које су они покорно тражили од милости нашег величанства, изволимо доделити и потврдити. Ми смо им стога, чувши и разумевши доленаведене молбе и оценивши их као праведне и допуштене, те молбе одобрили и кроз нашу заклетву и нашу веру истински одобравамо, овом нашом привилегијом, те милости реченим Сплићанима и њиховим наследницима и потомцима их потврђујемо. У реченим милостима ћемо их задржати и старати се да их мирно задрже. Прво да се сва и појединa проливања крви, упади, неправде и све и појединачне штете и пљачке до данашњег дана почињене, извршене, урађене и спроведене од стране речених Сплићана, њихових људи и следбеника, уопштено или посебно, јавно или скривено, било ком граду, утврђењу, острву или селу или пак било којој особи било ког сталежа, звања и почасти пониште и обуставе и од сада да се сматрају за ништавне и обустављене на такав начин и тако да дотични Сплићани никада од стране нашег величанства не буду присиљавани на било какво задовољење претходно наведеног или било чега од претходно наведеног, нити од стране било ког ректора, кнеза, кастелана, власти или чиновника у било ком

[4] Превод је, због архаичности формулара, сложених реченица и честог ређања више речи и израза истог или веома сличног значења, на неколико места морао бити стилизован. Трудили смо се, ипак, да што верније пренесемо дух изворног текста. Ради појашњења, листа појединих тачака диспозитивног дела исправе дата је у поглављу о дипломатичким особеностима.

месту или од стране било ког суда световног или духовног у било ком месту које је нашем краљевству потчињено или ће бити потчињено. Такође, да сви и појединi људи и трговци нашег краљевства и сви други који се упуте кроз наше краљевство, пролазећи са робом или без ње, буду слободни и неспречени доћи у град Сплит или Трогир према својој вољи и да не буду присиљавани, јавно или скривено, да иду игде осим тамо где својевољно желе. Такође да се, посредством нашег величанства, речени Сплићани умире и буду у миру са господином Иваном, кнезом Цетине, и са свим и појединим његовим људима и поданицима за проливања крви, штете, пљачке и неправде до сада на било који начин учињене, тако да се наведене ствари или било која од њих никада не помињу. Овај мир и слогу желимо да учини и изврши величанствени господин Хрвоје, велики војвода нашег краљевства Босне, према својој одлуци. Такође, све статуте, реформације, милости, обичаје, слободе и повластице речених Сплићана, које су дотични Сплићани имали или имају додељене од узвишених краљева Угарске и Босне, нарочито од господина Твртка, краља Босне, нашег претходника, и које уживају црква и клер сплитски одобравамо, оснажујемо и потврђујемо и желимо за све наведено обезбедити снагу вечите чврстине, те обећавамо реченим Сплићанима да ћемо их у миру чувати у свим тим [привилегијама] и старати се да се оне неповредиво чувају. И ако смо, путем наше исправе, неком господину или другој особи којег год сталежа, звања и почасти ишта дали или обећали од онога што је садржано у привилегијама, милостима и слободама доленаведеним – то што је дато или обећано, желимо да више не важи и да не стекне никакву снагу ваљаности. Такође желимо и обећавамо реченим Сплићанима да никад неће бити присиљавани страхом, насиљем или љубављу да приме или изаберу за сплитског архиепископа или за градског опата било ког страног прелата, осим онога кога клер и градско племство сами доведу избором, а оног кога изаберу обећавамо да ћемо потврдити. Такође желимо да се сви и појединачни уговори, обавезе и споразуми, којима су се речени Сплићани обавезали господину Андрији, архиепископу сплитском, пониште, повуку и укину и од сада сматрају за ништавне, повучене и укинуте на тај начин и тако да их [Сплићане] никада неки сплитски архиепископ не може узнемиравати поводом тих уговора. Обећавамо да исте Сплићане нећемо присиљавати на поштовање тих уговора ни на који начин и да речени Сплићани неће бити присиљавани да плаћају десетину за ову годину никоме ко је тражи и захтева, будући да је сав градски приход од ове године уништен и

отет од непријатеља, као и да, поводом спаљивања и рушења куле господина архиепископа Андрије, која се налазила у Лучцу и која је уништена по наредби Марка Дујмова Словића, речени Сплићани никада неће бити узнемиравани, присиљавани да ту кулу поново направе или да за њу било шта плате. Такође обећавамо да ћемо за свако проливање крви, штете, пљачке и неправде почињене или извршене између поменутих Сплићана и Јурја Радивојевића, речене Сплићане са реченим Јурјем измирити и постарати се да се измире. Желимо и да се пониште, повуку и укину и од сада да се сматрају ништавним, повученим и укинутим сва и поједина обећања, обавезе, давања и доделе, на име даровања или продаје или по било ком другом основу, на било који начин учињене од стране Општине или од стране било ког племића или било које личности реченог града, од дана побуне па надаље, у виду извесних покретних или непокретних добара сплитске Општине или појединаца из поменутог града додељених у граду Сплиту било којем господину, нарочито господину бану Николи[5] или неком племићу и особи ма ког сталежа, звања и почасти. Обећавамо да дотичне [Сплићане] никада нећемо присиљавати, нити дозволити да буду присиљавани од било ког поданика нашег краљевства, на поштовање било чега од раније поменутих ствари. Одобравамо, такође, реченим Сплићанима да могу изабрати једног страног потестата или кнеза на неограничено време из којег год места желе, докле год не буде противник нашег краљевства. Такође обећавамо реченим Сплићанима, ако бисмо некад, уколико искрсне неки разлог, са одређеним владаром или господаром споразум неки склопили или ако га склопимо, а по коме би требало да се речени Сплићани покоре другој власти, да ћемо такав споразум склопити тако да они задрже своје слободе. И стога обећавамо да ћемо све и поједино горенаведено кроз нашу заклетву и нашу веру поштовати и старати се да се неповредиво поштује. У знак вечног спомена наведених [повластица] ову нашу повељу дајемо потврдити нашим уобичајеним великим двостраним висећим печатом. Дато у нашем краљевском двору у Сутјесци, лета Господњег 1402, дана 15. месеца децембра. Ми, дакле, праведним и примереним молбама реченог сер Станике, а самим тим и правди излазећи у сусрет, речену повељу од речи до речи дадосмо преписати и нашим висећим печатом оверити ради веће сигурности наведене ствари. Дато у Сплиту, у реченој сплитској цркви, дана 10. месеца априла, 1403, 11. индикта.

[5] Ради се о бану Николи II Горјанском, а не о Николи Сечу како је сматрао М. Брковић (погледати: M. Brković, *Bosanske isprave*, 122).

На полеђини: Препис привилегије господина краља Остоје о потврди повластица и о милостима додељеним Општини.
1403, 10. априла.
Против уговора Андрије, сплитског архиепископа
1403.

Дипломатичке особености и околности настанка

Будући да се ради о каптолском препису оригиналне повеље, почетак и крај документа чине типични уводни и завршни делови у којима Сплитски каптол наводи разлог издавања повеље, односно уводи оверу сопственим печатом којим се гарантује верност копије. Две тачке које су исписиване на неколико места у оригиналном тексту стоје уместо имена особа које нису понаособ наведене (каптолских каноника, односно ректора и судија града Сплита).

Повеља краља Остоје започиње развијеном интитулацијом, за којом следи општа инскрипција. Читава формула експозиције заправо је петиција и веома је скраћена. Њоме се наводи да су пред Стефана Остоју дошла тројица посланика града Сплита са молбама да им се потврде и доделе неке *милости*, односно привилегије. На понизне молбе, Остоја одговара позитивно, уводећи тиме диспозитивни део исправе. У диспозитивном уводу садржане су промулгација и две заклетве – да ће повластице заиста бити одобрене и записане и да ће исте бити трајно гарантоване Сплићанима, њиховим наследницима и потомцима.

Диспозиција је сачињена од десет ставки којима се утврђују поједине повластице или краљеве одлуке.[6] Оне се уводе, односно раздвајају новим реченицама и пасусима, те типичним изразима. Редослед ставки доста је необичан – не чини се да су поређане по важности или по групама тема, већ делују набацано и без поретка. Није јасно да ли је овакав редослед био случајан или намеран. Све тачке односе се на званичне представнике сплитске Општине, дакле на „унутрашње Сплићане“.[7]

---

[6] Дубравко Ловреновић идентификује девет тачака на основу Маљусовог регеста, спајајући ставку о слободи избора архиепископа и градског опата и ставку о поништавању свих дуговања Андрији од Гвалда.

[7] „Унутрашњи“ Сплићани (*intrinseci*) су били представници проугарске странке која је, након побуне 1398. године, дошла на власт и остала у граду, протеравши претходно тзв. „спољашње“ Сплићане (*extrinseci*), који су постали присталице босанско-напуљске коалиције. Ова подела је укинута мировним споразумима из 1402. и 1403.

Краљ Остоја изашао је у сусрет Сплићанима по следећим тачкама:

1. Сплићани се амнестирају од одговорности за сва крвопролића, пљачке, штете, неправде итд. почињене било коме у току сукоба од 1398. до краја 1402.

2. Обезбеђује се слобода трговине за све трговце. Они су слободни да одлазе у Сплит или Трогир, без приморавања да иду тамо куда не желе.

3. Проглашава се амнестија за све кривице и прекршаје које су Сплићани починили Иванишу II Нелипчићу, кнезу Цетине, односно његовим људима. Имплементацију измирења Иваниша и „унутрашњих" Сплићана, краљ Остоја препушта Хрвоју Вукчићу, Нелипчићевом шураку. Бројни људи цетинског кнеза настрадали су у једном окршају код Сплита децембра 1400. Тај спор није решен овом повељом, већ споразумом о исплати вражде крајем фебруара 1404. године.

4. Даје се општа потврда свих ранијих статута, слобода, обичаја и повластица које су Сплиту доделили ранији краљеви Угарске и Босне, а посебно Твртко I, кога Остоја назива својим претходником. Потврда се односи и на привилегије дате цркви и свештенству. Поништене су све евентуалне даровнице другим особама, којима се задире у слободе и повластице Сплићана.

5. Сплићанима се гарантује да нико никада више неће смети да им намеће страног архиепископа или опата градског Манастира Св. Стефана (Стјепана), уколико га они сами не изаберу. Остоја обећава и да ће им потврдити оног архиепископа кога изаберу. Ову и следећу ставку једине је објавио Фарлати.

6. Поводом њихових спорова са свргнутим архиепископом Андријом од Гвалда, Сплићани се ослобађају свих уговорних обавеза које су према њему имали и амнестирају од одговорности за спаљивање Гвалдове куле, као и за неплаћање црквене десетине за текућу годину. Кривицу за уништење куле у Лучцу Сплићани су пребацили на свог дојучерашњег вођу Маркулина Словића који је, нешто раније, напустио град.

7. Предвиђа се амнестија за Сплићане који су нанели штете и неправде кнезу Јурју Радивојевићу, односно који су са њим ратовали. Вероватно се радило о ратовању око Омиша, омишког дистрикта и Радобиље где су забележени сукоби.

8. Проглашава се поништење свих уговора о поклону или продаји покретних или непокретних добара сплитске Општине хрватско-далматинско-славонском бану Николи II Горјанском, као и његовим савезницима и присталицама.

9. Сплићанима се потврђује право на избор страног потестата или кнеза, под условом да дотични не буде непријатељ Босне.

10. Босански краљ гарантује да ће се постарати да, ако он, силом прилика, буде морао да закључи споразум са неким владаром који подразумева подвргавање Сплићана другој власти, град Сплит задржи своје слободе и повластице.

Појединачне диспозитивне ставке закључују се поновљеном општом заклетвом аукторa да ће све наведено поштовати и да ће се старати да се то поштује. Упадљив је недостатак листе сведока и ручника. Могуће је да су сплитски посланици изоставили ову, типично босанску, формулу у поднесеном концепту. Уместо ње, након диспозиције и заклетве следи формула короборације, која најављује оверу исправе печатом. Краљ Остоја је ову свечану привилегијалну повељу оверио својим „*великим двостраним уобичајеним висећим печатом*". Тај печат није сачуван будући да је оригинал исправе изгубљен, али је познато да су њиме биле оверене још неке исправе краља Остоје (оне од 15. јуна 1402. и 8. децембра 1400, а вероватно и она од 22. априла 1404) и његовог сина Стефана Остојића (5. децембра 1419). На основу оригиналног примерка овог печата, са повеље Стефана Остојића, знамо да је типар био урађен по узору на велики печатњак Твртка I, уз извесне разлике – промењено је име владара, а хералдички елементи орла и љиљана са траком замењени су тзв. љиљановом круном.

Повеља краља Остоје завршава се формулом датума у којој није садржана белешка о конскрипцији, односно помен писара и наредба о записивању. Ради се о уобичајеној формули која садржи место, годину, дан и месец.

Након преписа Остојине повеље долази завршни део исправе којим Сплитски каптол наводи да је од речи до речи преписао горе наведени документ и оверио га својим печатом. Иза тога следи датум, који садржи место, дан, месец, годину и индикт (који служи као додатна потврда исправног датовања преписа).

Литература: E. Mályusz (ed.), *Zsigmondkori oklevéltár* II/1, 254–255, n. 2122; G. Novak, *Povijest Splita* I, 203–230; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, 36–38, T. IX–X; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* II, Split 1979; M. Brković, *Bosanske isprave*, 109–116, 121–122; Isti, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, 162, 189, 201, 235, 314; Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391–1409)*, Београд 2008, passim (магистарски рад у рукопису).

Просопографски подаци

Stanicha Johannis (Станика/Станиша Иванов), сплитски племић, *170* (страна), 3 (ред у издању); *171*, 14; *173*, 110 – један од највиђенијих представника „унутрашњих" Сплићана, групе која је дошла на власт у граду превратом дела властеле и пучана крајем јуна 1398. године. Вршио је највише градске службе судије и ректора. Учествовао је у склапању мира између Сплићана и Трогирана 13. фебруара 1401. Као један од иницијатора измирења са босанско-напуљском коалицијом, био је, са братом Марком, у најужој групи „унутрашњих" која је 21. децембра 1402. одлучила да пусти у град групу „спољашњих", а затим 24. децембра склопи мир између завађених сплитских фракција на принципима опште амнестије представника обеју страна.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 214, 221, 222, 225, 312, 317.

Nicolaus Martini (Никола Мартинов), сплитски племић, *171*, 14 – истакнути представник групације „унутрашњих" Сплићана из периода 1398–1402. Приликом закључења мира између „унутрашњих" и „спољашњих" децембра 1402. био је одсутан из Сплита. У његово име заклетву је дао брат Петар, а затим ју је и сам Никола лично потврдио пред потестатом 2. фебруара 1403.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 222, 226.

Crisanus Marci (Крижан Марков), сплитски племић, *171*, 14 – син Марка Крижанова. Био је пореклом из пучке породице, али се, заједно са оцем, уздигао у устанку 1398. године, након чега је изабран у Велико веће града Сплита. Учествовао је у управи градом и више пута је биран на високе положаје, укључујући и положај судије. Био је један од представника „унутрашњих" Сплићана који су закључивали мир са Трогиром (1401). Након доласка Хрвоја Вукчића на власт у Сплиту (1403), Крижан се приближио новим господарима града и задржао високе положаје. Учествовао је у преговорима око вражде са Цетињанима. Био је и заступник пословних интереса херцега Хрвоја и његове супруге Јелене, делујући као њихов „жупан". Због блискости са Босанцима, Крижану Маркову је Велико веће 28. августа 1413, након пада Вукчићевог режима, одузело племство и све повластице које оно носи. Није познато да ли је Крижан тада напустио град па се касније вратио или је све време остао у Сплиту. Зна се само да је, неколико година касније, оптужен да намерава да преда сплитску општину Млечанима, а затим 13. маја 1418, заједно са браћом Иваном и Антуном, осуђен на смрт и погубљен.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 211, 214, 229, 242, 243; Н. Исаиловић, *О фамилијарима Хрвоја Вукчића Хрватинића у Сплиту*, ИЧ 58 (2009) 143–144.

Johannes, comes Cetine (Иваниш II Нелипчић, кнез Цетине), *171*, 43 – син цетинског кнеза Ивана I и његове супруге Маргарете. Био је савезник Хрвоја Вукчића, који се оженио његовом сестром Јеленом. Децембра 1401. заузео је Клис и прогласио се клишким кнезом. Измирио се, крајем 1408, са угарским краљем Жигмундом за кога је, касније, ратовао против Млечана. Стекао је Омиш 1416. Умро је 1434, оставивши ћерке Катарину, удату за Ивана VI Франкопана и Маргарету, удату за Карла Курјаковића.

Литература: V. Klaić, *Rodoslovje knezova Nelipića od plemena Svačić. Genealogijska studija*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva N.S. 3 (1898) 1–18; Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391–1409)*, passim.

Andreas, archiepiscopus Spalatensis (Андрија од Гвалда, архиепископ Сплита), *173*, 118 – рођен је као Андрија Бензи (Andreas de Benziis) у месту Гвалдо (Gualdo Tadino) крај Перуђе, због чега је најчешће називан Андрија Гвалдо или од Гвалда. Био је сплитски архиепископ од 1389. до напуштања положаја 1402, иако га је угарски краљ признавао све до 1413. Босанске власти су му уделиле низ привилегија у периоду 1390–1392, укључујући и право да подигне утврђење у Лучцу. Након повратка Далмације под власт Угарске (1394), Гвалдо је постао верни присталица краља Жигмунда. Верује се да је управо он иницирао побуну у Сплиту 1398. Када су угарске присталице у граду увиделе да босанско-напуљска странка односи победу, окренуле су се против архиепископа. Гвалдо је одлучио да оде из града – марта 1402. упутио се у канонску посету Сењу из које се није могао вратити. Сплитске власти су запалиле његову кулу у Лучцу и предале се Босанцима. Када је краљ Жигмунд увидео да, без папске подршке, Андрију не може вратити у Сплит, именовао га је за викара у Егеру (1405), а затим и за калочког архиепископа (1413). Гвалдо је 1418. премештен у швајцарски Сион, прво као викар, а затим као епископ (1431). Тамо је и умро 1437. године.

Литература: R. Guerrieri, *Storia civile ed ecclesiastica del comune di Gualdo Tadino*, Gubbio 1933, 728–738; G. Novak, *Povijest Splita* I, према регистру; M. Brković, *Povelja bosanskog kralja Tvrtka I izdana splitskom nadbiskupu Andriji Gvaldo godine 1390. (30. VIII)*, CCP 12/22 (1988) 1989, 141–150.

Marcus Duymi Slovi (Марко/Маркулин Дујмов Словић/Словетић), сплитски племић, *172*, 79 – вођа преврата у Сплиту јуна 1398. године. Након успешне буне, изабран је за генералног капетана и ректора Сплита, а његови противници су побегли или били прогнани из града. Словић је дуго остао у колегијуму градских ректора и судија. Успешно је ратовао против „спољашњих" Сплићана, Трогирана и Цетињана, а у лето 1401. преотео је Омиш Хрвоју Вукчићу. Када је босанско-напуљска коалиција почела да побеђује, сукобио се са архиепископом против кога је окренуо и грађане. Међутим, као угарски присталица није се могао споразумети са новим властима, па је 21. октобра 1402. напустио Сплит.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 449–450, док. бр. 461; V. Rismondo, *Markulin Slovetić u svijetlu nekoliko notarskih spisa*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 2 (1960) 69–79.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 211, 212, 215, 220, 226, 257; M. N. Kuzmanić, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split 1998, 124–127; Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391–1409)*, 70, 87, 96.

Georgius Radivoevich (Јурај Радивојевић), хумски великаш, *172*, 83, 84 – син Радивоја Богавчића и Владе. Помиње се од 1371. до 1409, прво са титулом кнеза, а затим и војводе. Крајем XIV века био је присталица краља Стефана Дабише и краљице Јелене Грубе, као муж њихове унуке Владике. Касније се измирио са краљем Остојом и учествовао у ратовима у Далмацији. После привременог Остојиног пада, род Радивојевића почео је да потпада под утицај Хрвоја Вукчића. Због тога се Јурај око 1408. поново приклонио збаченом краљу који му је доделио Омиш, обалу од Пољичког приморја до ушћа Неретве и жупе у залеђу. Такав однос са Остојом довео је до напада херцега Хрвоја на области Радивојевића почетком 1409. Јурај се од тада више не помиње, а свакако је умро пре 1415.

Извори: E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagrabiae 1892, 88; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle* II, Paris 1899, према регистру; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 178, 411–414, 418, 475.

Литература: *СБР* 3, 621–622 (А. Фостиков); ССА 3, 4; ГПБ 1, према регистру.

Nicolaus Banus (Никола II Горјански, мађ. Miklos Garai), хрватско-далматинско-славонски бан, *173*, 91 – угарски великаш и водећи присталица краља Жигмунда Луксембуршког, син палатина Ни-

коле I Горјанског (+1386). Био је мачвански бан (1387–1390, 1394), хрватско-далматински бан (1394–1397), хрватско-далматинско-славонски бан (1397–1402), палатин (1402–1433). Биран је и за кнеза Сплита, Осора (Цреса и Лошиња) и Раба. Био је ожењен ћерком кнеза Лазара Хребељановића – Теодором, а затим и ћерком Хермана II Цељског – Аном. Умро је 1433/1434. Николин брат Иван (Јанош) је са братом делио сплитско и осорско кнештво на прелазу из XIV у XV век.

Литература: *Hrvatski biografski leksikon* 5 *(Gn–H)*, Zagreb 2002, 60–63 (M. Švab); Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391–1409)*, passim.

Важније установе

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани појмови и установе: **господин** (ССА 1, 2, 3, 4, 5, 6), **град** (ССА 6), **привилегија** (ССА 8), **властела** (ССА 3, 4, 5), **поклисар** (ССА 6, 8), **милост** (ССА 6), **заклетва и вера** (ССА 1, 2, 3, 4, 6, 7), **кнез** (ССА 6), **човек** (ССА 5), **краљевски двор** (ССА 6, према регистру).

Capitulum (каптол), *170*, 1 – назив за збор каноника при стоној цркви епископије или архиепископије. Каптол има улогу већа које стоји уз (архи)епископа и делује као испомоћ у управи дијецезом, као суд или истражни суд и као веровно место (*locum credibilium*). Краљ је неким каптолима додељивао печате и право да издају потврде докумената. Сплитски каптол био је међу овлашћеним каптолима.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 486–487; I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975; A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, kvarnerskih otoka i Istre*, Zagreb 2008.

Ecclesia (црква), *170*, 1, 4; *172*, 44; *173*, 113 – термин се овде односи на одређену црквену област – Сплитску архиепископију са митрополијским насловом – и на њену стону цркву.

Литература: видети ниже под **Archiepiscopus (архиепископ)**.

Ser (сер), *170*, 3, *173*, 110 – скраћеница од *senior*. Епитет припадника властеоског сталежа у приморским градовима источног Јадрана.

Rector (ректор), *170*, 5; *171*, 15, 18, 35 – У Сплиту су звање ректора носили домаћи људи који су, у одсуству или због спречености кнеза или потестата вршили све њихове дужности (представљање града, председавање суду и спровођење судских одлука). Они за своју службу нису примали плату, а бирани су на месец дана од стране Ве-

ликог већа које је чинило стотину племића. Често се дешавало да се кнезови не изаберу годинама и да тада ректори практично стоје на челу аутономне комуне. Понекад је спајана судијска и ректорска функција и у том случају су на три месеца бирана тројица ректора-судија.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 1241; G. Novak, *Povijest Splita* I, 316–318.

Judex (судија), *170*, 6; *171*, 16, 18 – У Сплиту је Велико веће од стотину чланова бирало курију, правни колегијум општине, на свака три месеца. Курију су чинила тројица судија (*iudices*) и шест већника (*consiliarii*). Они су водили цивилне парнице, али су претресали и сва важна питања пре њиховог прослеђивања Великом већу.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 287, 326–331; *ЛССВ*, 719–723 (А. Веселиновић).

Sanguinum effusio (проливање крви), *171*, 26, 44; *172*, 81 – назив за разне догађаје који су доводили до крвопролића и повлачили за собом спорове око умира крви (вражде). Вражда је била плаћање накнаде, најчешће новчане, за убиство, сакаћење или озбиљније рањавање.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 546–554, 1602–1604; *ЛССВ*, 106–107 (Р. Михаљчић), 325–326 (Б. Марковић).

Villa (село), *171*, 30 – насеље сеоског типа, обично потчињено власти неког владара, властелина или града. Каткад је термин могао означавати и имање, посед.

Литература: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965[3]; *ЛССВ*, 665–666 (Р. Михаљчић)

Castellanus (кастелан), *171*, 35 – управник утврђења или старешина тврђавске посаде именован од стране господара утврђења.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 490.

Regimen (власт), *171*, 35 – општи термин коришћен за органе управе на различитим нивоима власти. Овде се вероватно мисли на власти града Сплита или на органе босанске власти у Далмацији.

Officialis (службеник, чиновник, официјал), *171*, 35 – општи назив за човека који обавља одређену службу у градској управи, било да су га на положај именовале градске власти или владар чију врховну власт градска општина признаје.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 811.

Magnificus dominus (величанствени господин), *172*, 48 – епитет крупних великаша (магната). Постоји само у латинским документима и сматра се да је у јужнословенске исправе пренет из Италије или преко угарских Анжујаца.

Литература: ed. N. Coulet – J-M. Matz, *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du moyen âge*, Roma, 2000.

Summus woyvoda (велики војвода), *172*, 48 – титула коју су носили најмоћнији великаши у Босни у XIV и XV веку, све док се није појавила и титула херцега. Латински превод титуле Хрвоја Вукчића осмишљен је тако да се може превести и као *највиши*, односно *врховни војвода краљевине Босне*.

Литература: *ЛССВ*, 95–97 (Р. Михаљчић – А. Веселиновић – А. Фотић); Ј. Мргић, *Доњи Краји*, 80, 100–108; ГПБ 1 (2008) 93–95 (Н. Исаиловић).

Clerus (клер), *172*, 54, 66 – свештенство, свештенички сталеж.

Archiepiscopus (архиепископ), *172*, 69, 72, 78; *173*, 118 – црквени великодостојник највишег степена и старешина црквене области у рангу архиепископије. Сплитска архиепископија била је канонски надређена већем броју епископија – суфрагана на простору средње и, делимично, северне Далмације.

Литература: D. Farlati, *Illyricum Sacrum* III–IV, Venetiis 1765–1769; *ЛССВ*, 17–21, 181–182 (М. Јанковић).

Abbas (опат, игуман), *172*, 65 – старешина манастирског братства. У овој повељи мисли се на опата бенедиктинског Манастира Св. Стефана (Стјепана) у Сплиту.

Литература: *ЛССВ*, 470–471 (М. Маловић-Ђукић)

Prelatus (прелат), *172*, 65 – према угарском моделу, прелати су високи црвени достојанственици у које спадају архиепископи, епископи, опати главних манастира и препозити.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 1094.

Decima (десетак, десетина), *172*, 75 – обавеза свих хришћана да дају десетину производа своме епископу, односно архиепископу. Обавеза је првобитно била натуралне природе, а затим се претворила у новчани износ. За прикупљање десетине био је надлежан посебан службеник – десечар (*decimator*). Обично је око 1/16 десетине била додељивана месном свештенику (пароху).

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 218–221.

Banus (бан), *173*, 91 – у овој повељи ради се о титули коју су носили највиши представници централне угарске власти на простору Хрватске и Далмације.

Литература: V. Mažuranić, *Prinosi*, 20–31; *ЛССВ*, 28–29 (С. Ћирковић).

Potestas (потестат), *173*, 97 – сплитски општински чиновник кога бира Велико веће, обично на годину дана. Као и градски кнез, и потестат је био начелник општинске управе са одређеним извршно-судским овлашћењима. Између ове две функције не постоји никаква разлика у надлежностима. Потестати, међутим, обично нису били виђеније личности из града, других приморских општина и угарских земаља, већ странци, најчешће Италијани. Они су бирани у време када се сматрало да би „домаћи" кнезови изазивали политичке трзавице и када би након избора одбијали да дођу у Сплит и преузму своју службу. Странац је, с друге стране, ако би прихватио избор за потестата, био обавезан да дође у град и да одређено време стоји на челу општинске управе.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 286, 296–316, 321–326.

Concordium (споразум, уговор), *172*, 47; *173*, 100, 102 – договор или, чешће, формални споразум (уговор) двеју или више страна о миру, савезу, уступању територија итд.

Литература: *ЛССВ*, 756–758 (С. Ћирковић).

Топографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ су објашњавани топографски подаци: **Сплит** (ССА 8), **Трогир** (ССА 8), **Сутјеска** (ССА 7, према регистру).

Lucaç (Лучац), *172*, 79 – приморско место у сплитском делу Каштеланског поља (Дилату), западно од Сплита, на месту данашњег Каштела Сућурца. У средњем веку припадало је градском дистрикту Сплита и у њему се у периоду од 1392. до 1402. налазила кула (утврђење) у којој је боравио архиепископ Андрија од Гвалда. Кула је запаљена након што се група „унутрашњих" Сплићана на челу са Маркулином Словићем завадила са дотадашњим савезником Гвалдом. Дилат је, као погранично подручје, био често поприште сукоба Сплићана и Трогирана.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* I, 207, 220, 370; V. Omašić, *Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split 1986.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 187–190

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.5)"1404"
УДК 091=163.41"1404"

Раде Поповић

Београд

ПИСМО ДУБРОВЧАНА КНЕЗУ ПАВЛУ РАДЕНОВИЋУ У ВЕЗИ СА ДОСТАВОМ ОЛОВА У ДУБРОВНИК

1404, јул 18.

Дубровчани одговарају кнезу Павлу да не шаље олово што је узео за дуг од протовестијара Николе, с обзиром на то да је дужан у Дубровнику. Ако би повереници затражили да се наплате, они не могу дати гаранције, јер би по закону морали то учинити.

Les Ragusains répondent au knez Pavle en le priant de ne pas leur envoyer le plomb qu'il a saisi à titre de dette au protovestiaire Nikola. Car, celui-ci ayant plusieurs créanciers chez eux, ils se verraient tenus par la loi, si ce plomb leur parvenait, de leur donner des garanties fondées sur ce bien.

Опис и ранија издања

Писмо није сачувано у оригиналу већ у препису дубровачког канцелара унето у књигу Русков кодекс, лист 47', канцеларијском минускулом у 14 редова са датумом у последњем реду. Слова су неједнака, међу којима се висином истиче иницијал „В“ и стилизовани крст на почетку текста. Од надредних слова уочљиво је увећано слово „Д“ (ред 1, 2, 3, 8, 12). Редови благо кривудају и на крају (према десној маргини) падају надоле.

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици србски* I, 55–56, бр. 101; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 247–248, бр. 261

Ово издање приређено је на основу фотографије писма које се чува у Државном архиву у Дубровнику.

Текст писма[*]

+ **Вь всемь многопочтеномȣ а[1] намь срьдчномȣ приꙗтелю кнезȣ Павлȣ ѡд вла|2|дȣщаго града Дȣбровника кнеза, властель и ѡд всє**

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер.

[1] **и**, М. Пуцић, *Споменици србски* I, 101.

ѡпкине много любимо |3| поздравлѥниѥ. Почтене ваше любве листь примисмо и разꙋмѣсмо що |4| намь пишешь, ѥрь си ꙋзель ѡлово прот(о)вистиꙉара Николе за твои дльгь |5| и хѡтѣль би га ꙋ Дꙋбровникь послать и зато да вѣрꙋ дамо и ꙋпишемо да мꙋ |6| не бꙋде забава. Нашь почтени приꙉателю що годе ѥс(ть) иманиꙉ б(о)жиѥга |7| и твоѥга волꙉань ꙋ Дꙋбровник(ь) послать да ти стои колико ти любко |8| и пакѣ слободно ꙋзети на твою волю бе[зь] забаве, а ѥрь за ѡлово Николино |9| твоꙉ любавь могла ѥ чꙋти, да ѥ Никола дльжнь ꙋ Дꙋбровник(ь) нашѣмь |10| властелемь много тисꙋкꙉ дꙋкать, зато не моремо никако томꙋ и |11| ѡловꙋ вѣре дати, ѥрь ако доиде, а ѡни коимь ѥ дльжно бꙋдꙋ прѣдь |12| нась свога дльга искать ми се некѥмо моки дѣлити ѡд правьде |13| потрѣбовати кѥ наамь нимь задовол̓но ꙋчинити по правьдѣ.

ad XVIII iulio m. cccc. iiii.

Превод

У свему многопоштованом а нама драгом пријатељу кнезу Павлу од владајућих града Дубровника, кнеза, властеле и од целе Општине многосрдачан поздрав. Примисмо писмо поштене ваше љубави и разумесмо што нам пишеш, да си узео *олово* Николе протовистијара за свој дуг и хтео би га у Дубровник послати и да вјеру дамо и упишемо, да зато не буде сметња. Наш поштени пријатељу што год је имања Божијега и твојега, вољан у Дубровник послати да ти стоји, колико ти желиш и, опет, слободно узети на своју руку без сметње. А за олово Николино твоја љубав могла је знати да је Никола дужан у Дубровнику нашој властели много хиљада дуката, зато не можемо никако томе олову вјеру дати. Јер ако дође, а они [повериоци] којима је дужан буду затражили од нас да се наплате, у том случају, ми бисмо им по правди то морали учинити.

Од 18. јула 1404.

Дипломатичке особености

Ово писмо – одговор – Дубровчана кнезу Павлу регистровано је 18. јула 1404. године у канцеларијским књигама. У Пуцићевом издању разрешене су скраћенице, изостављајући знак крста на почетку текста, за разлику од издања Стојановића, што посебно не утиче на разумева-

ње садржаја писма. Од дипломатичких, у овом случају епистолографских особености, има само обраћање са адресом и поздрав, у том погледу се не издваја од других пословних писама која је издавала дубровачка канцеларија.

Диспозиција – односи се на правни садржај текста, који обухвата пословне односе између кнеза Павла Раденовића и Дубровчана – у питању је трговина оловом. Из садржаја писма јасно се види, да је Никола, протовестијар босанског краља, имао огроман дуг, не само код кнеза Павла, него и код властеле–повереника у Дубровнику.[6] Иако је он био презадужен, кнезу Павлу је пошло за руком да наплати свој дуг у олову, које је намеравао послати у Дубровник, па због тога моли дубровачку владу да му да гаранцију, како би отклонио сумњу у вези са забраном за олово. У одговору се наводи, уколико кнез пошаље то олово, за разлику од других његових ствари, они нису у стању да дају никакву гаранцију за њега, пошто је оно било протовестијарево, који је био дужан до гуше у Дубровнику, па повериоци једва чекају да се наплате, што им закон омогућава.

Просопографски подаци

У претходним свескама *Старог српског архива* већ је објашњавана личност **Павле Раденовић** (ССА 1, 5, 7, према регистру).

Никола Бокшић, дубровачки трговац, *188* (страна), 5 (ред у издању), 10, 11 – протовестијар босанског краља Стефана Остоје, који је од оца Жоре Бокшића, протовестијара, наследио положај и поседе у унутрашњости Босне. Како показују дубровачки подаци, Никола је већ од 1403. године имао неку власт над Оловом (град у североисточној Босни), вероватно само као краљев протовестијар. Олово се налазило на територији породице Павловића. За овај град Дубровачки посланици кажу „alto castello dei Plombi" (према Д. Ковачевић-Којић: Lett. di Lev. 5, fol. 95, 6. XII 1403). Град је имао своју управу градско веће, кнеза и цариника. Већ од друге половине XIV века у Олову се налази фрањевачки самостан и Црква Св. Матије. Тешко је помишљати да је

---

[6] На овом месту захваљујем професору Ђури Тошићу, који ми је уступио на увид свој рад под насловом: *Никола Бокшић (у заблуди странпутици пословне каријере),* у рукопису, где доноси исцрпне податке из Дубровачког архива о дугу и пословању Николе Бокшића у Босни. Припремљено за штампу у наредном броју Историјског часописа.

краљ протовестијару Николи потпуно уступио једно тако значајно рударско место, као што је Олово. У трговачким пословима, нарочито извоз олова, није био тако успешан као његов отац. Настојећи да буде успешнији у том послу, Никола се задужује неконтролисано и пада у велике дугове, као што се види из овога писма.

Извори и литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, Историјски часопис 9–10 (1960) 139–149 (= М. Динић, *Из српске историје средњега века*, Приредили С. Ћирковић и В. Ђокић, Београд 2003, 427–428; D. Kovačević, *Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva*, Godišnjak DI BiH XIII (1962) 289–310; M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 84; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, према регистру; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987, према регистру; Ђ. Тошић, *Никола Бокшић (у заблуди странпутици пословне каријере*), са најновијим подацима из Дубровачког архива (в. нап. 6).

Установе и важнији појмови

У претходним свескама *Старог српског архива* већ је објашњаван појам **протовестијар** (ССА 1, 3, према регистру).

Олово (plumbum), *188*, 5, 10, 12 – Овде појам олово означава метал (руду олово), које је било после сребра најзначајнији предмет извозне трговине у другој половини XIV и у XV веку, у којој је својевремено учествовао и поменути Никола Бокшић, протовестијар босанских краљева.

Литература: D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, према регистру.

ПРИЛОЗИ СРПСКОМ ДИПЛОМАТАРУ

Стари српски архив, књ. 9, стр. 193–216

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13/14"
УДК 091=163.41"13/14"

Анатолий Аркадьевич Турилов

Институт славяноведения
Российской академии наук
Москва

ЗАМЕТКИ О СЕРБСКИХ ГРАМОТАХ XIV–XV ВВ., НАПИСАННЫХ КНИЖНЫМ ПИСЬМОМ: ПРОБЛЕМЫ ПИСЦОВ, ПОДЛИННОСТИ И ДАТИРОВКИ АКТОВ

(из предварительных наблюдений)[1]

Абстракт

Статья посвящена сербским грамотам 14–15 вв., написанным не канцелярским, а книжным письмом (уставом или полууставом). С учетом больших достижений сербской науки в атрибуции книжных почерков ряд грамот удается связать с деятельностью конкретных писцов, известных по имени (как монахов, так и мирян), либо анонимных. Подобные атрибуции (до сих пор недостаточно используемые) позволяют в целом ряде случаев пересмотреть существующие в науке точки зрения на характер документа (оригинал или копия), либо существенным образом уточнить датировку рассматриваемых списков грамот, либо времени составления интерполированных копий. Написаны в большинстве случаев на пергамене, эти документы могут быть надежно датированы лишь при сочетании содержательных (историко-дипломатических) и формальных (палеографических) методов исследования.

Ключевые слова: сербские грамоты, книжные почерки, оригиналы и копии, XV–XVI атрибуция, датировка.

Тема, вынесенная в заголовок сообщения, в исследовательском отношении попала в «зазор» между двумя весьма развитыми направлениями сербской историко-филологической науки – дипломатикой и палеографией.

---

[1] В основу статьи положены материалы доклада на международной конференции, проходившей в Институте всеобщей истории в Москве в мае 2008 г. – см.: А. А. Турилов, *Книжное письмо в сербских грамотах XIII–XV вв.: проблемы писцов, подлинности и датировки актов (из предварительных наблюдений)*, Палеография и кодикология: 300 лет после Монфокона. Москва 2008, 195–202 (далее – А. А. Турилов. *Книжное письмо в сербских грамотах..*).

Общеизвестно, что Сербия в XIII–XV вв. обладала наиболее развитой канцелярской культурой среди православных славянских стран. Древнейшие из созданных здесь актов, сохранившихся в подлиннике (жалованные грамоты великого жупана Стефана Немани (св. Симеона Сербского) и его сына Стефана Первовенчанного), относятся к рубежу XII–XIII вв., со второй половины XIII столетия грамоты, дошедшие в оригинале, следуют практически непрерывно. Несомненное воздействие сербской традиции испытали на себе документы славянских канцелярий Венгрии и Османской империи, под ее влиянием в значительной степени сформировалась канцелярская культура Валахии и (в меньшей степени) Молдавии конца XIV–XVII вв. В Сербии рано (еще в XIII в.) вырабатывается деловое письмо, которым до середины XIV в. пишутся (за редчайшим исключением) только акты. При этом, однако, довольно часты случаи, когда сербские грамоты[2] пишутся книжным письмом (уставом, а с XIV в. полууставом). Этот аспект канцелярской культуры не привлек должного внимания и не получил объяснения в сербском актовом источниковедении (на современном этапе развития вопросы палеографии вообще занимают в нем достаточно скромное положение)[3]. С другой стороны нет заметного интереса к проблеме и у исследователей, занимающихся сербскими книжными почерками[4], хотя именно в области их атрибуции за последние

[2] Здесь и далее речь идет только об актах, созданных на территории собственно Сербского государства, либо в монастыре Хиландарь на Афоне. В грамотах, вышедших из славянских канцелярий далматинских городов–комунн (прежде всего Дубровника), используется исключительно деловое письмо (ранняя скоропись). Напротив, боснийские акты XIV – середины XV вв. написаны, как правило, книжными почерками (уставом), столь же своеобразными, как и письмо боснийских рукописей этого времени.

[3] См. напр., материалы роскошного специализированного продолжающегося издания «Стари српски архив» (Београд 2002–2008, Књ. 1–7; далее – ССА), без которых, к слову сказать, данная статья была бы невозможна. В качестве отрадного исключения из этого правила можно отметить публикации В. Триича (см. ниже, примеч. 15), в которых палеографическому аспекту уделено значительное место.

[4] Мне известны лишь три случая отождествления сербских книгописцев с писцами грамот (см.: Л. Цернић, *О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности. Београд, 1977 (далее – Л. Цернић, *О атрибуцији…*), 356–358; Кат. № 72–74, 75–77; 80–82), причем во втором из них речь идет о безымянном писце конца XIV – начала XV в., использовавшем канцелярское письмо в книгах. Особо следует отметить недавнее отождествление А. Младеновичем (на мой взгляд, абсолютно бесспорное) книжного почерка (каллиграфического полуустава) в трех сербских грамотах начала XV в., выданных монастырю Великая Лавра на Афоне (А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*. Текст. Коментари. Превод. Београд 2007 (далее – А. Младеновић, *Повеље и писма*...), 238, 249, 275–277, 279–281, 283.

десятилетия достигнуты (прежде всего, усилиями учеников и последователей В.А. Мошина – Л. Цернич, Л. Василев, К. Мано-Зиси, и др.),[5] вне сомнения, наибольшие успехи в сравнении с другими национально-региональными вариантами славянской кириллической палеографии.[6] Может показаться неожиданным, но письмо грамот (т.е. материала по определению более точно датированного) лишь в очень малой степени привлекается палеографами для обоснования датировки рукописных книг. Это, вероятно, объясняется тем, что в отношении значительного числа грамот в литературе существуют сомнения по поводу либо их подлинности[7], либо датировки копий (примеры см. ниже).

---

[5] См., например: *Списак објављених радова Луције Цернић*, Археографски прилози 16 (1994) 445–446, № 4, 5, 8, 9, 16, 18; (далее – АП) ; Љ. Васиљев: 1) *Три рукописна фрагмента из Лењинове библиотеке у Москви*, АП 9 (1987) 31–59; 2) *Непознати рукописи Инока из Далше*, Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције, одржане од 28. до 30. марта 1989, САНУ, Београд 1995, 463–468; 3) *Ко је Инок из Далше, хиландарски писар из прве половине XV в.*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, САНУ, Научни скупови, књ. XCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 399–402; К. Мано-Зиси: 1) *Преписивачка делатност у Полимљу прве половине XVI в.*, АП 16 (1994) 307–351; 2) *Анагност Јован, хиландарски писар друге половине XIV в.*, Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа..., 231–243; 3) *Писар поп Оливер*, АП 18 (1996) 81–111; 4) *Још један рукопис јеромонаха Саве из 1537 г.*, АП 19 (1997) 135–149; 5) *Четверојеванђеље попа Никодима из рукописне збирке манастира Хиландара*, АП 20 (1998) 75–91; 6) *Хиландарски писари књига из времена Српског Царства*, Осам векова Хиландара... (далее – К. Мано Зиси. *Хиландарски писари књига...*), 387–397; 7) *Писар монах Јаков и његови сарадници у хиландарском скрипторијуму (трећа четвртина XIV в.)*, Хиландарски зборник (далее – ХЗ) 11, Београд 2004, 227–246; Б. Јовановић-Стипчевић, *Писар Карејског типика*, Свети Сава у српској историји и традицији. Међународни научни скуп, Београд 1998, 127–133; И. Шпадијер: 1) *Још једно дело хиландарског писара Јова*, АП 20 (1998) 56–66; 2) *Софијски рукопис хиландарског писара таха Марка*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 67/1–4 (2002) 113–129.

[6] Кроме того, немало в этом направлении было сделано российскими исследователями в процессе работы над Сводных каталогов славянских рукописей в хранилищах бывшего СССР XI–XIII вв. и XIV в. (см.: А.А. Турилов 1) *К отождествлению частей некоторых фрагментированных сербских рукописей XIV в.*, АП 26–27 (2004–2005) (далее – А.А. Турилов. *К отождествлению частей…*), 124–125, 135–137; 2) *Сербские отрывки XIII – XVI вв. в собрании Русского Пантелеймонова монастыря на Афоне (Ч. 1: Рукописи XIII–XIV вв.)*, АП 28 (2006) 53–77).

[7] Порою случаи использования письма грамот в качестве палеографических образцов оказываются действительно весьма неудачными. Например, в альбоме, сопровождающем курс палеографии П. Джорджича (П. Ђорђић. *Историја српске*

Причины, по которым грамоты писались книжным письмом, в разных случаях могли быть разными, но основными представляются три:

1. Отсутствие в данном месте (например, в монастыре или при дворе церковного иерарха) и / или в данное время нотария–профессионала, владеющего навыками канцелярского письма;

2. Стремление (свойственное прежде всего грамотам светских правителей) придать акту более торжественный облик (в известной мере сакрализовать его), уподобив библейским и / или литургическим книгам;[8]

3. Третий случай представляет своеобразную комбинацию из двух первых, его специфика заключается в том, что он относится к ранним (средневековым) фальсификатам или интерполированным грамотам, достаточно широко представленным в сербской традиции.

Опыт, накопленный исследователями сербской рукописной книги прежде всего в сфере атрибуции почерков, оказывается весьма плодотворным в отношении актов, написанных книжным письмом. Диапазон его применения оказывается достаточно широк – от простого установления личности писца той или иной грамоты до нового взгляда на проблему ее подлинности или неподлинности и уточнения (порой весьма значительного) времени изготовления фальсификата или интерполяции текста. Последнее имеет особое значение в том случае, если для написания интерполированного документа использовался пергамен и к нему нельзя применить филигранологический анализ. Однако и установление личности писца, при всей кажущейся скромности значения этого

ћирилице. 2-е изд. Београд 1987 (далее – П. Ђорђић. *Историја*...), 287, сл. 74) под датой 1347 г. помещен снимок грамоты Стефана Душана Хиландарскому монастырю, представляющей собой копию, написанную по всей вероятности тем же писцом, что и фальсификат о Стонском трибуте (см. ниже, примеч. 16).

[8] Сходными причинами, вероятно, объясняется обычай вписывать грамоты на чистых листах напрестольных Евангелий (практика, хорошо известная для XIV – XVI вв. по западнорусским памятникам, начиная с Лаврашевского Евангелия нач. XIV в.) но в более раннее время имевшая, возможно, и более широкое распространение), либо помещать их текст на стене храма (глаголическая "Бащанская плита» (ок. 1100 г.) с записью пожалований монастырю св. Луции на о. Крк, известная грамота XII в. о покупке «Бояновой земли» в южной внешней галерее Софийского собора в Киеве (см.: С.А. Высоцкий, *Древнерусские надписи Софии Киевской. XI – XIV вв.*, 1, Киев 1966, 60–61), грамоты короля Стефана Первовенчанного на стенах собора в Жиче, дошедшая в копии (также настенной) Милутинова времени и др.). См. также: П. Ивић, В. Ђурић, С. Ћирковић, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, Београд–Смедерево 1989, 20–55.

момента, не следует преуменьшать, поскольку продукция сербских канцелярий (в отличие от далматинских) в рассматриваемый период по преимуществу безымянна. Исследователям известен ряд имен правителей властительских канцелярий (логофетов), но не исполнителей[9]. Атрибуция почерков (хотя бы и только книжных) в какой-то мере позволяет заполнить эту лакуну.

Разумеется, определение писца далеко не всегда вносит ясность в ситуацию, нередко напротив – существенно усложняет ее (особенно когда речь идет о фальсифицированных (либо интерполированных) актах или даже просто о копиях). Если акт при этом получает новую обоснованную хронологическую привязку, его приходится вводить в новый исторический контекст.

Датирующий потенциал атрибуций не очень высок, что объясняется общим состоянием славянской средневековой кириллической (как, впрочем, и глаголической)[10] письменности. От подавляющего большинства писцов сохранилось (во всяком случае, до XV в.) не более одной-двух датированных и подписанных рукописей, обычно недалеко отстоящих друг от друга во времени. Это обстоятельство по сути исключает возможность изучения динамики развития и изменения почерка (если таковые имеются) на протяжении жизни писца и ограничивает сферу разысканий стабильными вариантами письма.

Исследования последних десятилетий, предпринятые на материале новгородских берестяных грамот[11], либо посвященные деятельности продуктивных книгописцев молдавского (Гавриил Урик)[12] и восточно-

[9] Ср.: С. Ћирковић, *Повеље кнеза Лазара и његова канцеларија (поводом књиге:* А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци. (Београд 2003)*, ССА 2 (2003) 214.

[10] См.: А.А. Турилов, *Перспективы «большого пасьянса» для хорватской глаголической палеографии*, Славянский альманах 2001 Москва 2002, 538–551; Он же, *Проблемы и перспективы отождествления хорватских глаголических книжных почерков*, Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske Akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog Instituta, Zagreb–Krk 2004, 285–294.

[11] В. Л. Янин, А.А. Зализняк, *Новгородские грамоты на бересте*, 10 (из раскопок 1990–1996 гг.), Москва 2000, 423–424.

[12] А. Д. Паскаль, *Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV в.*, Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. Москва 1989, 4–32; Он же, *Новые данные о книжной деятельности Гавриила Урика Нямецкого*, Търновска книжовна школа 5, Велико Търново 1994, 409–414; К. Иванова, *Два новооткрита*

славянского (кирилло-белозерский инок Ефросин, новгородцы Яковишко и игумен Закхей и др.[13]) происхождения XV – XVI вв. Свидетельствуют с одной стороны о поразительной устойчивости их почерков на протяжении всей жизни пишущих, с другой же о том, что они могли заниматься книгописанием свыше 30 и даже 40 лет[14]. Такое сочетание создает известные трудности для датировки атрибутируемых рукописей, поскольку в большинстве случаев исследователь имеет дело лишь с одной датированной рукописью конкретного книгописца и не знает конечной даты его жизни. Приходится поэтому жертвовать точностью датировки ради ее надежности, датируя атрибутируемый памятник (если не имеется дополнительных оснований внепалеографического, по преимуществу, характера) в пределах 20–25 лет раньше или позднее рукописи того же писца, время создания которой надежно засвидетельствовано.

Попутно стоит отметить одну частную деталь, в литературе (насколько знаю) не отмечавшуюся. Книжное письмо бесспорно подлинных сербских грамот XIII – XIV вв. практически всегда более архаично по облику в сравнении с письмом современных им рукописных книг довольно часто может быть датировано на четверть века старше[15].

автографа на Гавриил Урик (Предварително съобщение), Българистични студии, София 2004, 104–113; А.А. Турилов, *Гавриил*, Православная энциклопедия (далее – ПЭ), т.10, Москва 2005, 207–209.

[13] См.: М. А. Шибаев, *Евфросин*, ПЭ, т.17, Москва 2008, 489–490; Он же, *Новые данные о книгописной деятельности Ефросина Белозерского*, Книжные центры Древней Руси. Кирилло-Белозерский монастырь, СПб. 2008, 173–182; Н.А. Охотина-Линд, *Рукописное наследие Валаамского монастыря XV – нач. XVII вв.*, Труды Отдела древнерусской литературы 49 (1996) 444–457, 464–468; Она же, *Сказание о Валаамском монастыре*, СПб. 1996, 120–130, 141–146; А.А. Турилов, *Мастер Яковишко – малоизвестный новгородский книгописец середины XV в.*, Хризограф: Сборник статей к юбилею Г.З. Быковой, Москва 2003, 166–167, 179–180; Он же, *Закхей*, ПЭ, т. 19, Москва 2009, 576–578.

[14] Так, старший из подписных кодексов, созданных Гавриилом (Москва, РГАДА, ф. 196, оп. 1, № 1694), датируется 1412–1413 г., младший (РГБ, собр. Е.Е. Егорова, № 462) – 1451 г. Закхей занимался книгописанием не менее 45 лет. На сербско–болгарской почве показателен пример Владислава Грамматика, работавшего как минимум 25 лет (см.: Б. Христова. *Опис на ръкописите на Владислав Грамматик*, Велико Търново 1996).

[15] Так, например, грамоту Милутина монастырю Петра и Павла на Лиме, датируемую 1317–1321 гг. (см.: В. Трјић, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму*, ССА 4 (2005), вклейка между с. 6 и 7) и грамоту Стефана Дечанского той же обители 1321 г. (Он же, *Повеља краља*

Из этого проистекают два вероятных заключения: 1) в качестве писцов хрисовулов выступали обычно люди как минимум зрелого возраста, обладающие большим писцовым опытом; 2) относительная «молодость» облика письма грамоты по сравнению с современными ему книжными почерками служит сигналом для постановки вопроса, является ли данный акт действительно подлинником, а не копией (хотя бы и аутентичной и достаточно ранней).

Ниже рассматривается несколько примеров, отнюдь не исчерпывающих материал, заслуживающий исследования[16], но, как кажется, наглядно демонстрирующий перспективы разысканий в этой области.

1. Атрибуция почерков грамот писцам, известным по имени.

а) дьяк Георгий–Радослав (жалованная грамота королей Драгутина и Милутина ок. 1318 гг. монастырю св. Стефана в Баньской).

Грамота, написанная уставом на пергамене в форме книги, давно и хорошо известна в научной литературе[17]. Ее оригинал хранится в Библиотеке Сераля в Стамбуле, а полная фотокопия имеется в Археографическом отделении Народной б-ки Сербии в Белграде (№ А 1781). Она написана одним почерком, хотя в конце, быть может, и несколько менее каллиграфическим[18]. Сопоставление письма грамоты с почерками сербских рукописных книг конца XIII – первой трети XIV в. не оставляет сомнений в том, что ее писцом был дьяк Георгий Радослав,

---

Стефана Дечанског манастиру светих апостола Петра и Павла на Лиму, ССА 5 (2006), вклейка между с. 54 и 55) исходя из чисто палеографических признаков можно было бы отнести ко второй половине XIII в. или (самое позднее) к рубежу XIII–XIV вв.

[16] Так, к примеру, я не рассматриваю здесь вопрос о датировке фальсифицированной грамоты царя Уроша о Стонском трибуте. На мой взгляд она вполне может быть датирована по палеографическим признакам первой половиной – серединой XV в. (см.: А.А. Турилов, *Книжное письмо…*, 200–201), однако для окончательного решения проблемы необходим палеографический анализ акта в сопоставлении с грамотой царя Стефана Душана Хиландарю с датой 1347 г. (см. примеч. 7), а также с подложной грамотой Мары Бранкович о том же трибуте. Полноценными сопоставительными материалами для этого я в данный момент не располагаю.

[17] Библиографию публикаций грамоты и посвященных ей исследований см., напр.: Ј. Недељковић, *Наставак генитива множине именица у Светостефанској хрисовуљи: Друга деценија XIV в.*, АП 26–27 (2004–2005) 157–158.

[18] Образцы почерка даны в приложении к изд.: Љ. Ковачевић. *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890) 1–22; См. также: П. Ђорђић, *Историја…*, 283, сл. 69; Ј. Недељковић. *Наставак…*, 159–160.

переписавший в 1316 г. по заказу короля Милутина Евангелие тетр (Афон, Хиландарь, № 1; 1 л. – Москва, РГБ, собр. В.И. Григоровича, № 11.IV[19]), вложенное этим правителем в Карейскую келию св. Саввы Сербского. В почерках грамоты и Евангелия[20] вполне совпадают начертания букв и надстрочных знаков. Радослав был весьма продуктивным книгописцем – ему до последнего времени помимо Евангелия 1316 г. было надежно атрибутировано не менее трех пергаменных евангельских кодексов и отрывков из них[21], сейчас же к этому добавились еще две рукописи, причем весьма значимые в историко-культурном отношении[22]. Факт написания им Святостефанской грамо-

[19] Атрибуция Н.Б. Тихомирова (*Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV в.*, 1. Москва 2002 (далее – СК XIV), № 236.

[20] Лучший образец почерка Евангелия 1316 г. см.: *Манастир Хиландар*. Приредио Г. Суботић, Београд 1998 (далее – *Манастир Хиландар…*), 117; см. также: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Палеографски албум*, Београд 1978 (далее – Д. Богдановић. *Палеографски албум*). Репр. 25.

[21] Соответственно, это: 1) Евангелие тетр первой четверти (нач?) XIV в. (Афон, Пантелеймонов монастырь, Слав. 2; 2 л. – РГБ, собр. Григоровича, № 12.II – атрибуция Н.Б. Тихомирова); 2) отрывок (52 л.) Евангелия тетр (Афон, Зограф, № 51 (старый I.д.4) – атрибуция моя); 3) отрывок (1 л.) Евангелия тетр (Пловдив, НБ «Иван Вазов», № 140 (602) – атрибуция моя). Образцы почерка этих рукописей: A.-E.N. Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos*, Thessaloniki–Los Angeles 1981, pl. [1] (в цвете); Х. Кодов, Б. Райков, С. Кожухаров, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*, 1, София 1985, табл. 56 (№ 27); Б. Райков, С. Кожухаров, Х. Миклас, Х. Кодов. *Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*, София 1994 (далее – Б. Райков и др. *Каталог…*), 186 (табл. 50); К. Станчев, *Опис на славянскитие ръкописи в Пловдивската НБ «Иван Вазов», постъпили след 1920 г.*, София 1982, табл. 3. О атрибуции см.: *Славянские рукописи афонских обителей.*/ Сост. А.А. Турилов, Л.В. Мошкова. Под ред. А.-Э.Н. Тахиаоса, Фессалоники 1998, 63–64, 67 (№ 116, 126); СК XIV, 371, 375 (№ 232, 236); Следует заметить, что из числа рукописей, атрибутируемых Радославу в последнем справочнике, безусловно следует исключить Евангелие тетр с «Проглласом» Константина Философа – РНБ, Гильф. 2 (СК XIV, № 258). Рукопись почти несомненно принадлежит представителю хиландарской писцовой школы, однако безусловно не Радославу, и датируется по палеографии второй четвертью – серединой XIV в.

[22] Так, совсем недавно мне удалось атрибутировать Георгию Радославу основную часть так называемого «Евангелия дьяка Бунила» (Хиландарь, № 23), известное в первую очередь тем, что в нем в качестве предисловия помещен (л. 2–4) стихотворный «Проглас» Константина Философа (см.: *Хиландарски рукописи о постанку словенске писмености*, Нови Сад 1963, 1–5). До последнего времени считалось, что рукопись написана (по крайней мере частично) дьяком Бунилом, оставившим на

ты свидетельствует, что он был связан с королевским двором еще более тесно, чем можно было полагать исходя из заказа ему Милутином кодекса Карейского Евангелия.

б) Данилец «Левоокий» и приписка конца XIV в. к 3-му Дечанскому хрисовулу.

Данилец, уничижительно именующий себя (очевидно, из–за физического дефекта) «левооким», известен в истории сербского книгописания, пожалуй, не менее Радослава. Еще 30 лет назад Л. Цернич убедительно атрибутировала ему – помимо единственной подписной рукописи (Устава церковного Иерусалимского 1416 г. – НБС, № 649) – еще 12 кодексов последней четверти XIV – первой четверти XV в., переписанных им полностью или частично[23]. Половина из них связана происхождением с Дечанским монастырем, ктиторами которого были в то время вдова погибшего в Косовской битве князя Лазаря Милица с сыновьями Стефаном и Вуком. Поэтому совсем не удивительно, что одним из вариантов некрасивого и весьма вариативного (судя по атрибуциям Л. Цернич), но при этом очень характерного почерка Данильца[24] написана (между 1389 и 1402 гг.) и подтвердительная грамота с дополнительными пожалованиями от имени княгини и ее сыновей на л. 76 об. – 77 об. третьего (самого позднего по времени) экземпляра хрисовула короля Стефана Уроша III Дечанского, данного

л. 209 приписку о том, что он «написах синаксарь» (Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 60). Датировалось это хиландарское Евангелие третьей четвертью XIII в. (Там же). Изучение почерков рукописи показывает, что рукой Бунила выполнена (вероятно, около середины XIV в.) литургическая разметка кодекса («синаксарь», «типик»), а основная его часть написана Радославом (см. об этом подробнее: А.А. Турилов, *К изучению южнославянской рукописной традиции "Прогласа Константина Философа"*, «Мало пение Георгию» (Сборник в чест на проф. Георги Попов, за неговата 65-годишнина), София 2010 – в печ.). Пользуюсь случаем сердечно поблагодарить коллег Снежану Елесиевич и Владана Триича за оказанную помощь. Еще ранее я атрибутировал писцу «Бунилова Евангелия» (по снимкам, присланным коллегой Кл. Ивановой) минейный Торжественник архаического состава (библиотека Цетинского монастыря, № 50), так называемый Милешевский Панегирик (именно эта последняя атрибуция и заставила меня обратиться к вопросу о писцах хиландарской рукописи).

[23] Л. Цернић, *О атрибуцији…*, 354–356, № 59–71; образцы почерка – сл. 54–66.

[24] Снимок грамоты см.: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976 (далее – П. Ивић, М. Грковић. *Дечанске хрисовуље*…), 280–282; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*. Текст. Коментари. Превод. Београд 2007 (далее – А. Младеновић. *Повеље и писма...*), 399–401.

основанному им монастырю (т.н. «второй хрисовул в форме кодекса» – Белград, Архив САНУ, собр. рукописей и старопечатных книг, № 360).

2. Отождествление анонимных писцов грамот между собой.

Эти примеры по случайности все связаны с грамотами деспота Стефана Лазаревича (1389–1427), но они представляются весьма показательными для оценки общей ситуации с сербскими актами, написанными книжным письмом.

Как уже сказано выше, в своем недавнем издании грамот и писем деспота академик А. Младенович надежно установил принадлежность перу одного писца трех грамот Великой Лавре[25]. Еще одну микрогруппу актов, переписанных также одним писцом (но, безусловно, не тем, который писал грамоты для Великой Лавры) составляют 2-й (или Б) экземпляр жалованной грамоты княгини Милицы (монахини Евгении) и ее сыновей Пантелеймонову (Русскому) монастырю на Афоне и договор с ними игумена Никодима о учреждении 20 адельфатов.

Первый (А) и второй (Б) экземпляры жалованной и подтвердительной грамоты (с датами, соответственно, 8 июня 1395/6903[26] г. и 8 июня 1400/6908 г.[27]; оба с подтверждением патриарха Даниила) монахини Евгении (княгини Милицы) и ее сыновей Стефана и Вука афонскому монастырю св. Пантелеймона написаны безусловно разными писцами[28]. В то же время не вызывает сомнений, что писец экземпляра Б переписал также договор (датирован 1395–1396 / 6904 г.) игумена этой обители Никодима с названными сербскими правителями о учреждении 20 адельфатов – почерк этих двух актов (литургический полуустав) совпадает до мельчайших деталей[29]. Косвенно это служит дополнительным свидетельством, что экземпляр Б является копией, изготовленной в самом монастыре. Можно отметить также, что между

[25] См. выше, примеч. 4.

[26] В настоящее время последняя цифра на снимке практически не видна (см.: *Actes de Saint-Panteleemon*. Edition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Texte. Album, Paris 1982, Tabl. 56; А. Младеновић, *Повеље и писма...*, 301, 336–338), обоснование датировки – *Actes de Saint-Panteleemon*, 185; А. Младеновић, *Повеље и писма...*, 301.

[27] Буква обозначающая цифру единиц в дате, может быть прочитана и как В (2), и как И (8). Предпочтение отдается второму варианту – А. Младеновић, *Повеље и писма...*, 301.

[28] Ср. почерки на снимках: Там же, 335–338 (экземпляр А) и 339 (экземпляр Б).

[29] Ср.: Там же, 339 (экземпляр Б жалованной грамоты) и 340–342 (договор).

июнем 1400 и 1422 гг. в Пантелеймоновом монастыре сменился, по всей видимости, нотарий–книгописец: договор игумена Илариона с деспотом Стефаном, датируемый 1402–1422 гг., написан хотя и довольно близким, но явно другим почерком[30].

Рассмотренные отождествления внутри групп актов, выданных одному и тому же монастырю, оказываются единственными в сравнительно небольшом (19 документов, один из которых представлен двумя экземплярами) корпусе грамот деспота Стефана (а также его родственников), написанных книжными почерками[31]. Общие писцы для грамот, данных разным монастырям и общинам, не обнаруживаются.[32] Косвенно (но довольно надежно) это свидетельствует, что дошедшие экземпляры деспотских грамот, написанные книжным письмом, созданы, скорее всего, не в его канцелярии, а в самих монастырях.

---

[30] Ср.: Там же, 339 (экземпляр Б), 340–342 (договор 1396 г.), и 343 (договор 1402–1422 гг.).

[31] Таковы опубликованные и репродуцированные в последнем издании (А. Младеновић, *Повеље и писма...*, 223–228 (III.1); 163–173, 202–204 (II.2); 293–298, 335–338 (IV.1); 391–402 (X); 299–313, 339 – IV.2) грамоты княгини Милицы (монахини Евгении) с сыновьями: 1) Великой Лавре (1394/95 г.); 2) хиландарскому пиргу св. Василия (1394–1402 гг.); 4–5) Пантелеймонову монастырю (2 экз. – 8 июня 1395 г. и 8 июня 1400 г.); 6) монастырю Высокие Дечаны (1397–1402 гг.), и собственно деспота Стефана (Там же, 175–182, 207–208 (II.3); 43–51, 114–115 (I. 28); 351–357 (VI); 183–190, 210–211 (II.4); 237–252, 275–277, 279–281 (III.3); 191–199, 214–217 (II.5); 361–368 (VII); 253–257, 283 (III.5), 371–382 (VIII); 259–266, 285–288 – III.6): 1) Хиландарю о даровании деспотицей монахиней Евфросинией села (1404/5 г.); 2) Дубровнику (2 декабря 1405 г.); 3) монастырям Тисмане и Водице в Валахии (1406 г.); 4) Хиландарю о ежегодной выдаче серебра из Нового Брда (1406/7 г.); 5–6) Великой Лавре о вкладе 4-х сел (5 января 1407 г., 2 экз.); 7) Хиландарю о обмене ряда сел на 6 адельфатов (8 июня 1411 г.); 8) монастырю Милешева (1413 или позднее); 9) Великой Лавре о «замене» 4-х сел (1414/15 г.); 10) Ватопеду (2 июля 1417 г.); 11) Великой Лавре о вкладе 3-х сел (20 января 1427 г.;, а также: личная грамота монахини Евгении (Там же, 229–235, 271–273 – III.2) Великой Лавре (1 августа 1398 г.), и договоры об адельфатах (Там же, 315–328, 340–342 (IV.3); 329–334, 343 – IV.4); 1) между Милицей–Евгенией с детьми и Пантелеймоновым монастырем (1396 г.) и 2) между деспотом и Пантелеймоновым монастырем (1402–1422 гг.).

[32] Можно отметить черты значительной близости между почерками грамот деспота Дубровнику 1405 г. (Там же, 114–115, I.28), монастырям Тисмане и Водице 1406 г. (Там же, 357, 431, VI), и Хиландарю 1411 г. (Там же, 214–217, II.5) с одной стороны, и Пантелеймонову монастырю 1400 г. (Там же, 339, IV.2) и Хиландарю 1406/1407 г. (Там же, 210–211, II.4) – с другой, однако ни в одном из случаев это сходство отнюдь не достигает уровня тождества.

3. Датировка.

а) ***Сводная (сборная) грамота Милутина Хиландарю и пиргу Хрусия 1303*** (?) г. (Хиландарь, № 144/146) и писец 3-го Дечанского хрисовула.

Экземпляр грамоты, хранящийся в хиландарском архиве под № 144/146, обоснованно считается в литературе фальсификатом[33]. В статье 1971 г. В.А. Мошин относил создание этой компилятивной грамоты ко времени после 1380 г.[34] В середине 1970-х гг. исследователь полагал, что «хотя писец этого экземпляра тщательно подражал письму подлинной грамоты первой трети XIV в., однако он не избежал проявлений более поздних правописных признаков, а акцентуация в отдельных местах (следуют примеры) более соответствуют уже середине столетия»[35]. Первая из этих датировок засвидетельствована и в каталоге Д. Синдика[36], второй датировке там почему-то не придано значения (она просто не упоминается). В новейшей работе М. Марковича, посвященной истории Никитского монастыря близ Скопле[37], вопрос о датировке списка не рассматривается, автор удовлетворяется констатацией факта, что грамота не аутентична.

Палеографические особенности грамоты не позволяют согласиться с ее поздней (после 1380 г.) датировкой, но вполне соответствуют характеристике, данной В.А. Мошиным в публикации 1975 г. Более того, атрибуция почерка[38] – хотя и безымянному писцу – делает излишним крайне маловероятное предположение о том, что переписчик грамоты подражал письму первой трети XIV в. Подражать ему не было надобности, поскольку речь идет явно о писце 3-го Дечанского хрисовула[39] (САНУ,

[33] Характеристику содержания и археографическое описание см.: В. Мошин, *Повеља краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ XVIII (1971) (далее – В. Мошин, *Повеља*…), 62–63; *Споменици за средновековната и поновата историја на Македнија*, 1, Скопје 1975 (далее – *Споменици*), 297–300; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, ХЗ 10, Београд 1998 (далее – Д. Синдик. *Српска средњовековна акта...*), 123.

[34] В. Мошин, *Повеља*, 83.

[35] *Споменици*, 300.

[36] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 123.

[37] М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никите код Скопља*, ХЗ 11, Београд 2004, 63–129.

[38] Уменьшенные снимки почерка начала и конца сводной грамоты см.: *Споменици*, вклейка между с. 296 и 297, табл. 30.

[39] Образцы почерка см.: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 143–277; Ђ. Бубало, *Почетак треће Дечанске хрисовуље*, ССА 6 (2007) (далее – Ђ. Бубало, *Почетак*), вклейки между с. 72 и 73, 74 и 75, 76 и 77.

собр. рукописных и старопечатных книг, № 360), датируемого в литературе между маем 1343 и концом декабря 1345 гг.[40] Графические навыки этого писца восходят несомненно к эпохе Милутина, его почерк весьма напоминает почерк неоднократно упоминавшегося уже Георгия Радослава[41]. Можно думать, что подобно последнему наш писец был сложившимся мастером уже к 1310-м гг.

На раннюю датировку списка бесспорно указывают и элементы его декоративного оформления. Начальный инициал грамоты (В)[42] имеет очень близкую аналогию в инициале П, открывающим Евангелие от Луки в уже упоминавшемся Карейском (Милутиновом) Четвероевангелии 1316 г. (Хиландарь, № 1), переписанном дьяком Георгием Радославом[43], и в инициале М, которым начинается грамота «господина Стефана» (будущего Дечанского короля) Дубровнику[44]. Письмо «королевской подписи» достаточно близко к соответствующим подписям на дечанских хрисовулах, хотя и проще их по рисунку. С учетом всех этих обстоятельств верхнюю границу создания фальсификата не следует выводить, по всей видимости за 1340-е гг.

Если придерживаться вполне вероятного тезиса о том, что фальсификаты создавались в монастырях в первую очередь при смене верховной власти с целью расширить льготы или получить новые пожалования, то данную сводную грамоту следует датировать около 1321, 1331, или 1346 г.

б) Грамота царя Стефана Душана старцу Иоанну 1342 г.

В последней публикации этот акт из комплекса документов, относящихся к Никольскому Мрачскому монастырю (Архив Хиландаря, № 130; А 11/4) определяется как аутентичная копия XIV в. без

---

[40] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?*, ИЧ XVI–XVII (1970) 79–86; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 30–31; Ђ. Бубало, *Почетак.*, 69–82.

[41] Основные устойчивые отличия между этими почерками заключаются в следующем. Писец 3-го Дечанского хрисовула пишет З с более округлой нижней частью, устойчиво употребляет узкое начертание У, правая и левая сторона которого соединяются без горизонтальной перемычки (встык или полностью слитно).

[42] *Споменици*, вклейка между с. 296 и 297, табл. 30 (верхний снимок).

[43] См.: *Манастир Хиландар*, 117.

[44] См., к примеру: П.А. Лавров, *Альбом снимков с юго-славянских рукописей болгарского и сербского письмаб,* Прага 1916 (Энциклопедия славянской филологии. 4.1. Приложение), сн. 93 (ошибочно датирована здесь 1195–1228 гг.); П. Ђорђић, *Историја,* 284, сл. 71

уточнения времени списка[45]. Собственно, с точки зрения палеографии нет серьезных препятствий считать документ оригиналом. Широкая палеографическая датировка грамоты ограничивается второй третью – третьей четвертью XIV в. Ближайший аналог ее письму[46] представляет почерк сербского Устава церковного Иерусалимского из Хлудовского собрания ГИМ в Москве, № 122[47] (вопрос о возможности отождествления писцов требует дополнительного исследования). Кодекс написан на бумаге с водяными знаками середины 1350-х – середины 1360-х гг.[48] Уточнить датировку рукописи ГИМ, Хлуд. 122 позволяет помещенное на обороте л. 2 моление за «царя нашего Стефана Уроша» (1356–1371)[49]. Это не означает, однако, что и список грамоты Душана старцу Иоанну непременно следует относить к первой половине царствования Уроша – вполне возможна и более ранняя датировка. Типологически письмо грамоты и хлудовского Устава весьма близки почерку известного хиландарского книгописца второй четверти – второй трети XIV в. Романа (Романа I по классификации Л. Цернич)[50], хотя и не тождественны ему[51].

[45] С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана старцу Јовану*, ССА 3 (2004) 35–36, 43–44 (здесь же обзор предшествующих мнений).

[46] Хорошее воспроизведение документа см. там же, на вклейке между с. 36 и 37. В то же время невозможно согласиться с характеристикой письма грамоты как полуустава (Там же, 35). Это еще в полной мере устав.

[47] Снимки почерка см.: С. Николова, М. Йовчева, Т. Попова, Л. Тасева, *Българско средновековно културно наследство в сбирката на А. Хлудов в Държавния исторически музей в Москва*, София 1994 (далее – С. Николова и др., *Българско средновековно културно наследство…*), обр. 90–92.

[48] Т.В. Дианова, *Особенности бумаги рукописей XIV в.*, Историческому музею – 125 лет, Москва 1998 (Труды ГИМ, 100), 131 (предложенные здесь крайние филигранодаты 1340–1355 представляются излишне ранними; датировка на основании моления за царя (см. ниже) осталась автору работы неизвестной); М.М. Панкова, *Письмо сербских рукописей XIV в.*, Русская книжность: Вопросы источниковедения и палеографии, Москва 1998 (Труды ГИМ 95), 149. В болгарском каталоге собрания (С. Николова и др., *Българско средновековно културно наследство*, 65; № 60) по неизвестным причинам рукопись датирована последней четвертью XIV в. (ср. ниже).

[49] Авторы болгарского каталога (там же) считают почему-то, что речь идет о короле Стефане Уроше III (Дечанском), что никак не согласуется с их собственной датировкой кодекса.

[50] Образцы почерка Романа см.: Д. Богдановић, *Палеографски албум*, репр. 29, 68; Л. Цернић, *О атрибуцији*, сл. 31–32; В. Ђоровић, *Света Гора и Хиландар до шеснаестог века*, Београд 1985 (вклейка между с. 128 и 129); *Древности Афона XI – XVII вв. в России: Из музеев, библиотек, архивов Москвы и Подмосковья* / Каталог выставки, Москва 2004, 176; М. Петровић, *Молитвени записи на хиландарским литургијским*

в) «Большая» Прилепская грамота царя Стефана Душана Карейской келии 1348 г.

В последней публикации этот акт (архив Хиландаря, 149/151; Свт. 11) рассматривается как сравнительно поздний (вероятно, последней четверти XIV в.) список [52]. С подобной датировкой невозможно согласиться. Палеографически грамота как нельзя лучше соответствует именно второй трети XIV столетия[53], эпохе Душана и – самое позднее – его преемника на престоле царя Уроша. Ближайшую аналогию (не доходящую до уровня отождествления) письму акта представляет почерк безымянного, но весьма продуктивного книжного писца второй – третьей четверти XIV вв., по стечению обстоятельств работавшего для Карейской келии[54]. Напротив, в почерках конца столетия ей практически невозможно подобрать аналогии.

свицима, ХЗ 11, Београд 2004, сл. 9–13 (вклейка между с. 172 и 173); А.А. Турилов, *Сербские отрывки*, 88–90, сн. 10–12. Помимо сербских по правописанию рукописей Роману с уверенностью можно атрибутировать западноболгарское по орфографии пергаменное Евангелие тетр (София, НБКМ, № 1356). См.: Б. Христова, Д. Караджова, Н. Вутова, *Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека*, т. 5, София 1996, табл. 8–9, прил. 3–4.

[51] Основные отличия почерков состоят в следующем. Писец грамоты пишет буквы У и Х значительно более узкими, чем Роман (писец хлудовского устава занимает в отношении последней из букв как бы промежуточное положение) и «ять» с очень высокой мачтой. Впрочем, последняя особенность (равно как и более длинные «хвосты» букв) может объясняться бо́льшим междустрочным пространством в грамоте.

[52] Д. Живојиновић, *Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)*, ССА 7 (2008) 72–73 (здесь же обзор предшествующих мнений). В новейшем каталоге хиландарских актов (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 127) список не датирован, констатируется лишь, что текст грамоты интерполирован.

[53] А отчасти даже и более раннего времени. К примеру, письмо грамоты мало отличается по своему характеру (за исключением, пожалуй, начертания буквы З) от почерка хиландарского книгописца иеромонаха (позднее игумена) Гервасия, умершего в 1335 г. (см. ниже, раздел 4.а); речь не идет, разумеется, о тождестве почерков.

[54] Им написаны пергаменное Евангелие апракос второй четверти XIV в. Хиландарь, № 31 (снимки почерка см.: Д. Богдановић, *Каталог… Албум*, репр. 32; Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, ил. 71–74), частично сохранившийся комплект Миней служебных 1330–1340–х гг. (Афон, Пантелеймонов монастырь, Слав. 11 (декабрь–февраль); начальная тетрадь – Сербия, Ягодина, Завичайни Музей, собр. Б. Тирича, № 1; Хиландарь, № 145 (март–май), 147 (июнь–июль) – снимки почерка см.: A.-E.N. Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts*, pl. [20]; Д. Богдановић, *Каталог… Албум*, репр. 48), и начальная часть (л. 1–105) Торжественника минейного Хиландарь, № 473 (образец почерка см.: Там же, репр. 33; о датировке

г) Интерполированная грамота князя Лазаря афонскому Русскому Пантелеймонову монастырю с датой 1381 г.

За последнее время грамота из архива Русского монастыря дважды публиковалась факсимильно[55]. В обоих случаях экземпляр датирован концом XV – началом XVI вв. Однако есть достаточно оснований полагать, что интерполированный список изготовлен весьма задолго до этого времени. Думается, что писец грамоты может быть отождествлен (по крайней мере предположительно) с безымянным книгописцем, переписавшим во второй четверти XV в. бумажный кодекс, содержащий Апостол (Афон, монастырь св. Пантелеймона, Слав. 23)[56]. Кроме того, очень большую степень близости к почерку этой грамоты обнаруживает письмо пергаменной грамоты Гргура Бранковича с матерью и братьями монастырю Св. Павла, датируемой 1403 (?) г. (Афон, монастырский архив, № 16/2).[57] Соответственно, интерполированную грамоту князя Лазаря Пантелеймонову монастырю можно датировать в пределах первой половины – середины того же XV столетия.

д) Экземпляр Б Договора между монастырями Ксиропотам и Св. Павла.

Пример занимает в данной статье исключительное положение по двум причинам. Во-первых, документ из архива афонского монастыря Св. Павла[58] написан не на пергамене, а на бумаге и не датирован по филиграням лишь из-за своей труднодоступности. Во-вторых, он – в отличие от других рассмотренных здесь грамот – написан не уставом или литургическим полууставом, а беглым книжным письмом (полууставом) с элементами скорописи, употребляемым обычно в четьих книгах.

Ксиропотамско-Святопавловский договор, датируемый ноябрем 1409 г., возможно, не сохранился в греческом оригинале[59], и представлен двумя отличающимися по орфографии славянскими (сербскими)

рукописи – Р. Станковић, *Водени знаци хиландарских српских рукописних књига XIV в.*, АП 22–23 (2000–2001) 73–74.

[55] См.: *Actes de Saint-Panteleemon*. Edition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković. Text. Album, Paris 1982, tabl. LI, B; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*. Текст. Коментари. Снимци, Београд 2003, 287–290.

[56] Образцы почерка см.: A.-E.N. Tachiaos, *The Slavonic Manuscripts*, pl. [3] (снимок в цвете), [36] (черно-белый); описание рукописи – ibid, 66–68.

[57] Д.Синдик, *Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла*, Мешовита грађа VI (1978), 191–192, № 3 (снимок [17] на вклейке между с. 192 и 193).

[58] См.: Там же, 187–188, № 2; вклейка между с. 191–192, снимок [16].

[59] Там же, 188.

списками, из которых экземпляр А считается по всей видимости современным подлиннику[60], а экземпляр Б «значительно более поздним» (датируется предположительно XVII в.)[61]. Палеографические особенности не позволяют согласиться с последним мнением. Хронологическая дистанция между славянскими списками договора отнюдь не так велика, более того, нельзя исключить возможности их современности друг другу. Все приметы почерка экземпляра Б вполне укладываются в первую половину – середину XV в. Такая поздняя на первый взгляд особенность как «лежачее» начертание буквы Б (характерное для позднейшей «босанчицы») засвидетельствована уже совместной грамотой Стефана Лазаревича с матерью княгиней Милицей и братом Вуком Хиландарю (1389–1402 гг.; ок. 1392 г.?)[62]; даже в существенно более консервативной эпиграфике можно указать пример до 1475 г. (надпись Радоя, сына воеводы Степана)[63].

В качестве весьма близкой аналогии письму грамоты можно указать (без отождествления) почерк сборника библиотеки Зографского монастыря, содержащему особую переделку Хроники Зонары и фрагмент древнейшего списка Жития деспота Стефана Лазаревича (Зограф, № 105 (старый – II.д.4); 4 л. – Москва, РГБ, ф. 178 (Музейное собр.), № 3070)[64], датируемого по записи писца на московском отрывке 1433 г.[65] Разумеется, окончательно вопрос о датировке экземпляра Б договора между Ксиропотамом и монастырем Св. Павла будет решен на основании анализа филиграней и это даст прекрасную возможность проверить предложенные здесь палеографические наблюдения.

---

[60] Снимок см.: Там же, вклейка, № [2].

[61] Там же, 188.

[62] См.: П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, 351, сл. 149; А. Младеновић, *Повеље и писма*, ; о датировке грамоты – Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 74.

[63] См.: Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 118, № 120; табл. 22.

[64] Образцы почерка см.: К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки: Изследване и текст*, София 1986 (далее – К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*), 553 (датировка XVII в. (с. 326) ошибочна); Б. Райков и др, *Каталог*, 253, табл. 107; Музейное собрание: Описание. 2. Москва 1997, 471 (илл. 8).

[65] Показательно, что вплоть до середины 1980–х гг. зографский сборник также датировался XVII в. (см.: Г.А. Ильинский, *Рукописи Зографского монастыря на Афоне*, Известия РАИК 13 (1908), № 105; К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, 326).

4. *Оригинал или копия?*

а) Грамота короля Милутина 1317–1318 г. Карейской келии св. Саввы – интерполированная копия или оригинал?

Грамота, написанная на пергамене, также находится в хиландарском архиве (140/142; Свт. 2) и неоднократно публиковалась[66]. Вопрос о ее подлинности или интерполированности является предметом многолетней полемики[67]. По мнению последнего исследователя и издателя грамоты, Д. Живоиновича, она представляет дважды (после 1332 г. и во второй половине 1340-х гг.) интерполированный список. О чем в данном случае свидетельствует палеография? Грамота написана изящным, округлым литургическим полууставом, более известным исследователям по болгарским рукописям (ранний вариант «тырновского» литургического полуустава)[68], чем по сербским (хотя не представляющий редкости и в последних)[69]. Писца можно бесспорно отождествить с хиландарским иеромонахом Гервасием, переписавшим между 1312 и 1316 гг. Апостол (Хиландарь, 47)[70]. Таким образом, экземпляр грамоты почти несомненно написан в Хиландаре, но вопрос об интерполяциях оказывается весьма спорным, во всяком случае вторая полностью исключена. Дело в том, что Гервасий уже в 1316 г. стал монастырским экономом, а год спустя игуменом, и умер в 1335 г.[71]

---

[66] Последнее издание см.: Д. Живојиновић, *Интерполисана хрисовуља краља Милутина за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског*, ССА 5 (2006) 11–42 (на вклейке между с. 16 и 17 фотовоспроизведение). Хороший снимок в цвете нижней части грамоты (с королевской подписью и печатью) см. также: *Манастир Хиландар*, 38.

[67] Обзор мнений см. там же, 14–16.

[68] Не могу не вспомнить, что когда я впервые увидел образец почерка грамоты в публикации В.А. Мошина (см.: В. Мошин, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318 г.*, Гласник СНД 19 (1938) 69), то невольно подумал прежде всего о писце болгарского Евангелия царя Георгия Тертера 1322 г.

[69] Помимо Апостола 1312–1316 гг. (Хиландарь, № 47), о котором идет речь ниже, см., например, Паренесис Ефрема Сирина начала XIV в. (Там же, № 384), Евангелие апракос второй четверти XIV в. (Там же, № 31), комплект Миней служебных из Карейской келии св. Саввы 1330 – 1340-х гг. (Там же, № 145, 147; Русский Пантелеймонов монастырь, Слав. 11 – см.: А. А. Турилов, *К отождествлению частей*, 128–129, 140–141; № 2).

[70] Образец почерка см.: Д. Богдановић, *Палеографски албум*, репр. 24.

[71] См.: М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, 1, Београд 1998, 167–197. Разумеется, можно допустить, что Гервасий–книгописец и Гервасий–игумен являются просто современниками и тезками, жившими в одном монастыре. За примером подобного совпадения (при этом хиландарским) не нужно далеко ходить, достаточно

Применительно же к 1332 г. уместно, думаю, задаться вопросом, была ли нужда игумену такого монастыря как Хиландарь (пусть даже и признанному каллиграфу) собственноручно заниматься подлогом? Видимые следы правки текста (не говоря уже о вставках пергамена) в акте отсутствуют, неизбежно возникающие при этом потертости писчего материала на снимках не заметны. То есть, речь в этом случае может идти только о изготовлении полностью нового экземпляра грамоты, интерполированного необходимыми для создателя (или создателей – автора и реализатора замысла) данными. Если бы средневековые изготовители интерполированных актов и несомненных фальсификатов хоть в малой степени заботились о подражании письму подлинных грамот, содержание которых они «улучшали», то переписку пожалования Милутина в 1332 г. игуменом Гервасием можно было бы объяснить тем, что оригинал 1317–1318 г. был написан его же рукою. Однако многочисленные факты наглядно свидетельствуют, что «факсимильности» облика новоделов интерполяторы и фальсификаторы XIV – XVI вв. (да и более позднего времени, вполоть до XIX столетия), пользовавшиеся кириллицей, не придавали никакого значения. Едва ли убедительно будет и предположение, что настоятель лично занялся интерполяцией акта с целью максимально ограничить круг посвященных, поскольку вряд ли это могло делаться без ведома (и одобрения) соборных старцев. Но независимо от окончательного решения вопроса о подлинности или подолжности (интерполированности) грамоты, 1335 г. составляет для нее “terminus post quem non”.

б) Грамота короля Стефана Уроша III Дечанского Хиландарю 9 июля 1327 г. – оригинал или копия конца XIV – первой половины XV в.?

Прямо противоположную картину представляет, на мой взгляд, грамота Стефана Дечанского Хиландарскому монастырю с датой 9 июля 1327 г. (архив Хиландаря, № 9; А 3/4), опубликованная недавно С. Мишичем[72]. В литературе грамота рассматривается как подлинная, однако более вероятно, что речь идет о копии (возможно, вполне аутентичной) конца XIV (?) – первой половины XV в.

вспомнить двух книгописцев по имени Роман, работавших во второй четверти – середине XIV в. (см.: Л. Цернић. *О атрибуцији…*, 348–350, табл. 34–39). Однако, насколько мне известно, отождествление Гервасиев является в литературе общепринятым.

[72] С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 29–40 (фотовоспроизведение на вклейке между с. 32 и 33).

Документ написан одним почерком – монументальным округлым литургическим полууставом с подчеркнутым (почти утрированным) различением толстых и тонких линий. Особенно показательны два начертания – вполне одностороннее (практически современной формы) Ч с глубокой чашечкой, и «омега» с высокой прямой серединой, достигающей уровня боковых полуокружий. Хотя тип почерка безусловно представлен в южнославянских (и в том числе сербских) рукописей первой трети – второй четверти XIV в., данная его разновидность датируется достаточно поздно – не ранее рубежа XIV–XV вв. Так, хотя Ч на протяжении второй – третьей четверти XIV столетия и представлено в значительной мере односторонними начертаниями, все они являют еще не вполне асимметричный вариант со смещенной влево чашечкой и / или скошенной ножкой (порой в виде плоской дуги, обращенной влево). «Омега» с высокой серединой представлена в это время почти исключительно полукурсивным начертанием.

Ближайшую аналогию общему облику письма грамоты (при том, что писцы несомненно разные) представляет почерк бумажного сербского Евангелия тетр (София, Б-ка Болгарской АН, Слав. 12)[73], датируемого по филиграням второй четвертью – серединой XV в.[74] Единственное существенное отличие между ними (не имеющее в данном случае значения для датировки) состоит в том, что писец Евангелия употребляет распластанный вариант «омеги» с совершенно плоской серединой.

На достаточно позднюю дату написания грамоты указывает и растительный отросток, которым украшена буква З в слове ЗЕМЛЬ в «королевской подписи». Подобные орнаментальные мотивы не встречаются в под-линных документах «королевского» и даже «царского» времени, но известны в актах последнего периода существования сербского государства[75].

в) Пространная и краткая версии грамоты Стефана Уроша Дечанского Хиландарю с датой 8 февраля 1327 г.

Сходным образом обстоит дело со списком пространной версии другой, формально более ранней, грамоты короля Стефана Дечанского тому же афонскому монастырю (архив Хиландаря, № 8; А 3/3). В литера-

---

[73] Х. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската Академия на науките*, София 1969, табл. IX.

[74] Там же, 28.

[75] См., к примеру, грамоту 1445 г. деспота Гюрга Бранковича Дубровнику (*Поглед у нашу прошлост. Документи из приморских архива од X – XIX века: Дубровник, Задар, Котор*, Београд 1957, табл. 24).

туре по этому поводу существуют два противоположных мнения. В каталоге хиландарских актов экземпляр фигурирует как предположи-тельный оригинал, правда, со знаком вопроса[76]. Последний публикатор документа придерживается справедливой точки зрения, что это поздний фальсификат (правда, без уточнения времени написания)[77]. По палеографическим признакам[78] грамоту следует датировать не ранее конца XIV в., еще более вероятна первая половина следующего столетия. Писец в настоящее время не отождествляется по другим памятникам, ближайшие аналоги его почерку (без отождествления) представляет письмо уже упоминавшегося выше (раздел 2.г) Апостола из собрания афонского Русского Пантелеймонова монастыря, Слав. 23, и интерполированной грамоты князя Лазаря этой же обители (там же).

Иначе обстоит дело с краткой версией той же грамоты (архив Хиландаря, № 7; А 4/2). В каталоге хиландарских актов она значится как предположительный оригинал[79], последний издатель считает ее (как и пространный вариант), по всей вероятности, интерполированной, хотя и стоящей ближе к оригиналу[80] (время интерполяции, как и для пространной версии, в публикации не определяется).

Почерк грамоты (свободное письмо с сокращенными начертаниями «хвостов» и верхних частей мачт) в настоящее время не отождествляется с почерками конкретных (известных по имени либо анонимных) книгописцев. По палеографии он хорошо вписывается в картину сербских книжных почерков времени даже не Стефана Дечанского, а скорее (хотя четкая граница в данном случае отсутствует) его предшественника Милутина (1282–1321). В качестве аналогий ему можно привести почерки рукописей, которые принято датировать концом XIII – началом XIV вв.:

---

[76] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 23. Непонятно, на каком основании грамота датирована здесь 6 сентября 1321 г. (данное обстоятельство справедливо отмечено уже С. Мишичем – см. примеч. 53).

[77] С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Хиландару 8. фебруара 1327*, ССА 5 (2006) 65; черно-белый снимок грамоты там же, на вклейке между с. 72 и 73. См. также хороший цветной снимок: *Манастир Хиландар*, 41 (здесь она, судя по контексту (с.40), трактуется как подлинник).

[78] В каталоге хиландарских актов (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 23) письмо грамоты охарактеризовано как «уставное, хотя и не столь красивое, как в № 7» (краткой версии документа). Вероятно, точнее будет определить его как не слишком каллиграфическую версию литургического полуустава.

[79] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 22–23.

[80] С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III*, 65. 66.

хиландарского (№ 175) списка Пандектов Никона Черногорца[81], Троице–Плевальского[82] (Черногория, № 87) кодекса того же содержания (2-й писец)[83], Лобановского сборника с Пандектами Никона (С.-Петербург, РНБ, Q.п.I.27) конца XIII – XIV в.[84], отрывка поучения того же времени из собрания Народного музея в Праге, 1 Dc 2/10[85] (известную параллель представляет также почерк дьяка Георгия Радослава – см. выше, раздел 1.а). Меньше в этом смысле сходства с почерками второй четверти – середины XIV в., такими как одного из писцов Минеи служебной на январь (София, БАН Болгарии, Слав. 19 – до 1346 г.[86]), Ковинского списка Иерусалимского устава второй четверти XIV в. (Белград, Архив САНУ, № 294)[87], Торжественника триодного (Москва, ГИМ, Хлуд. 55)[88], и, до некоторой степени, третьего списка (ок. 1343–1345 гг.) Дечанской грамоты[89].

Таким, образом, с одной стороны ситуация соответствует высказанному выше наблюдению о достаточной архаичности облика книжного письма грамот в сравнении с современными им кодексами. С другой

---

[81] Образец почерка см.: Д. Богдановић, *Палеографски албум,* Репр. 15 (с датировкой конец XIII в.).

[82] 13 листов из этой рукописи, датируемой рубежом XIII–XIV вв., находятся в Российской Национальной библиотеке (С.-Петербург), в собрании А.Ф. Гильфердинга, № 78 – см.: Л. Цернић. *Нека запажања о српскима рукописима у збиркама Лењинграда*, АП 2 (1980) 364, № 14; Она же, *О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, Београд 1981, 337, 344–345 (Каталог, № 4–5).

[83] Образец почерка см. там же, сл. 26.

[84] См.: СК XIV, Приложение 2, 639, 641, № Д47.

[85] Образец почерка см.: J. Vašica – J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisu Národního musea v Praze*, Praha 1957, obr. 17 (описание – s. 446–447, № 209).

[86] Конкретно, того из них, которым написан отрывок (С.–Петербург, РНБ, F.п.I. 62), содержащий службу св. Савве Сербскому – см.: П. А. Лавров. *Альбом снимков…*, табл. 56; В. Мошин, *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо,* Скопје 1966, 98 (табл. 96). Содержание определено здесь ошибочно как Октоих. По поводу уточнения содержания и атрибуции частей рукописи см.: Д. Богдановић, *Лењинградски одломак Службе светом Сави*, Библиотекар XX/ 1–2 (1968) 84–87; Л. Цернић, *Нека запажања*, АП 2, 362, № 10.

[87] Образцы почерка см.: *Месецослов Јерусалимског типика: Рукопис Архива САНУ*. Приредио В. Савић, Ниш – Манастир Сопоћани 2003 (Прилози).

[88] Образец почерка (хотя и не слишком хорошего качества) см.: С. Николова и др., *Българско средновековно културно наследство,* обр. 66. Датировка кодекса, обычно относимого в литературе ко второй половине – концу XIV в. (см., к примеру, там же, 85, № 78), уточнена автором этих строк в процессе подготовки Сводного каталога славяно-русских рукописных книг XIV в. в хранилищах России, стран СНГ и Балтии.

[89] См.: П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље,* 143–277; Ђ. Бубало, *Почетак*, вклейки между с. 72 и 73, 74 и 75, 76 и 77.

стороны, если непременно оставаться на позиции не-аутентичности данного экземпляра грамоты Стефана Уроша III, то интерполяцию текста, носителем которого он является, следует датировать (с учетом особенностей почерка) максимально ранним временем, вероятнее всего, началом правления его преемника Стефана Душана (1331 г.?).

НАПОМЕНЕ О СРПСКИМ ПОВЕЉАМА XIV–XV ВЕКА ПИСАНИМ КЊИЖНИМ ПИСМОМ. ПРОБЛЕМИ ПИСАРА, АУТЕНТИЧНОСТ И ДАТИРАЊА АКАТА

(из претходних запажања)

(Резиме)

Чланак се бави српским повељама XIV–XV века, које су писане књишким писмом (уставом или полууставом), а не канцеларијским писмом. Већина повеља које су предмет овог истраживања писане су на пергаменту. Стога је приликом њиховог датирања неопходно применити комбиновану методу – упоредо са њиховим дипломатичким одликама, неопходно је посматрати и њихове чисто палеографске одлике. Примена палеографске методе омогућује препознавање писаревих руку, те се тако повеље могу приписати познатим писарима, било да су то монаси или лаици. Исто тако, у случају анонимних писара, могу се у једну групу објединити рукописи и повеље које показују идентичне особине. У раду се нуди више могућих комбинација:

1. Атрибуција докумената по имену познатим писарима (Светостефанска хрисовуља, око 1318, дијак Григорије – Радослав); Трећа дечанска хрисовуља, крај XIV века, Данилац Левооки).
2. Атрибуирање документа и идентификација руку анонимних писара, на примеру повеља деспота Стефана Лазаревића.
3. Датирање недатираних докумената (Хил. 144/146; Хил. 130, А 11/4; Хил. 149/151; интерполирана повеља кнеза Лазара светогорском Манастиру Пантелејмон, 1381, ман. архив 16/2; договор између Св. Павла и Ксиропотама, 1409.
4. Оригинал или препис (Хил. 140/142; Хил. 9, А 3 /4; Хил. 8, А 3/3; Хил. 7, А 4/2).

NOTES CONCERNANT LES CHARTES SERBES DU XIVe–XVe SIÈCLE RÉDIGÉES DANS UNE ÉCRITURE DE LIVRES. PROBLÈMES CONCERNANT LES SCRIBES, L'AUTHENTICITÉ ET LA DATATION DES ACTES

(au vu des remarques antérieures)

(Résumé)

Ce travail s'intéresse aux chartes du XIVe–XVe siècle, écrites en lettres de livres (capitales ou semi-capitales) et non une écriture de chancellerie. Celles entrées dans ce travail ont été, pour leur majorité, écrites sur parchemin de sorte que leur datation appelle le recours à une méthode combinée s'appuyant parallèlement sur l'observation de leurs caractéristiques diplomatiques mais aussi de leurs caractéristiques purement paléographiques. L'application de ce second segment permet

de reconnaître sur certaines d'elles la main de scribes connus permettant d'attribuer leur écriture à des noms, déjà connus, de scribes moines ou de laïcs. De même, pour celles ayant des scribes anonymes, il est possible de distinguer un groupe dont les textes et l'écriture affichent des caractéristiques identiques. En ce sens, ce travail offre plusieurs combinaisons possibles :

1. Attribution des documents à des scribes connus par leur nom (le chrysobulle de saint Stefan, vers 1318, diacre Grigorije – Radoslav); Troisième chrysobulle de Dečanski, fin du XIVe siècle, Danilac Levooki).

2. Attribution de documents et identification de la main de scribes anonymes, par exemple la charte du despote Stefan Lazarević.

3. Datation de documents non datés (Hil. 144/146 ; Hil. 130, A11/4 ; Hil 149/151 ; Charte interpolée du prince Lazar adressée au monastère athonite de Saint-Pantéléèmon, en 1381, archives du monastère 16/2 ; Accord entre Saint-Paul et Xèropotamou, 1409).

4. Original ou copie (Hil. 140/142 ; Hil. 9, A 3 / 4 ; Hil. 8, 3/3 ; Hil. 4/2).

Стари српски архив, књ. 9, стр. 217–232

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1387"
УДК 091=163.41"1387"

Марко Шуица[*]

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ОДНОС КНЕЗА ЛАЗАРА И ВУКА БРАНКОВИЋА У СВЕТЛУ ДУБРОВАЧКИХ ИСПРАВА ИЗ 1387. ГОДИНЕ[**]

Човек (историчар) *се непрестано пита да ли ће погодити ствари које су најважније, да ли довољно познаје читаву област да може поуздано говорити о њеном стању и свим њеним проблемима. Пре ће бити у праву кад сумња у себе, него кад се осећа сасвим сигуран.*

Сима Ћирковић[1]

Везе између кнеза Лазара и других обласних господара, стваране током осме и девете деценије XIV века, биле су у више наврата предмет проучавања српске историографије.[2] И поред дуге традиције њи-

---

[*] Ел. пошта: msuica@f.bg.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

[1] С. Ћирковић, *Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје*, ИГ 1–2 (1978) 63, прештампано у зборнику, О историји и методологији, Београд 2007, 207.

[2] До сада је у више наврата подробно анализирана веза између кнеза Лазара и других обласних господара, првенствено из угла владарске идеологије и политичког положаја кнеза Моравске Србије. У оквиру тих релација, често су предмет пажње историчара биле и две дубровчаке исправе кнеза Лазара и Вука Бранковића. Питања њихове садржине и значења историографија је разматрала још од времена Илариона Руварца и Константина Јиречека – И. Руварац, *О кнезу Лазару*, Нови Сад 1887, 212–218; К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1952, 322; *Историја Срба* II, 348. Научни скуп посвећен кнезу Лазару донео је низ научних доприноса који су узимали у обзир нашу тему, а објављени су у зборнику О кнезу Лазару, Београд 1975: В. Мошин, *Самодржавни Стефан кнез Лазар и традиција немањићког суверенитета од Марице до Косова*, 13–43; Ф. Баришић, *Владарски чин кнеза Лазара*, 45–62; Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија у српској дипломатици после пропасти царства (1371)*, 139–

ховог испитивања и научног промишљања међусобних односа, одређене историјске недоумице и даље остају актуелне. Неке од дилема произилазе непосредно из природе односа кнеза Лазара са другим обласним господарима. Родбинско повезивање са знаменитим и моћним српским, или племством у суседству, представљало је један од стратешких стубова политике кнеза Лазара.[3] У низу бракова Лазаревих кћери издваја се онај, склопљен између прворођене ћерке Маре и Вука Бранковића, припадника „старог“ српског племства.[4] Заснован још на самом почетку седамдесетих година XIV века, у време када је кнез Лазар тек започео ширење своје државе, овај брак је био залог кнежевој успешној државничкој политици и недвосмисленој подршци коју је имао у своме зету. Вук Бранковић, потомак војводе Младена и син севастократора Бранка, некадашњих велможа у служби Немањића, имао је статус независног, самосталног, обласног господара са титулом господина.[5]

Однос између таста и зета, временом је постао изузетно присан, а обликовао се у оквиру датих политичких околности и идеолошких претпоставки с краја XIV века. Њихови савременици оставили су сведочанство да су владали складно и у заједништву. У једном запису из 1387. изричито се каже да је књига завршена *„у дане благовернога и христољубивога и Богом преосвећенога* ***господина кнеза Лазара и възљубљенога њему сина господина Вука,*** *који су тада држали све српске земље, као и поморске. И тако су у јединству и љубави побеђивали непријатеље своје.*“[6] Колико је овај утисак савременика био

---

150. Тим проблемима се у скорије време нарочито бавио Милош Благојевић, *„Владаније“ кнеза Лазара у Приморју*, ЗФФБ XV–1, Београд 1985, 97–114, новије издање у Немањићи и Лазаревићи, Београд 2004, 315–333, *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову*, ЗФФБ XVIII–1 71–92, у Немањићи и Лазаревићи, 277–301, и последњем раду *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник МСИ 79–80 (2009) 7–42. Иако није посветио посебну расправу или студију овом питању, значајан допринос проучавању ове теме дао је и С. Ћирковић, *Србија уочи Косовске битке*, Зборник Косова и Метохије 1, Београд 1990, 13–15. И поред тога, сматрали смо да је, као прилог издању исправе у овом броју Старог српског архива, имало смисла још једном истаћи домете историографије по овом питању и указати на одређене, још увек актуелне недоумице.

[3] М. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара*, Мелбурн 1956; Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање*, Београд 1989[2], 98–99.

[4] А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, Бранковићи, Нови Сад – Београд, 84; Исти, *Родослови српских династија*, Бранковићи, Нови Сад 2002, 29.

[5] *Исто*; С. Ћирковић, *Вук Бранковић*, СБР 2, Нови Сад 2007.

[6] Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1902, 50 бр. 57.

субјективан, а колико одраз политичке реалности? Дипломатичка грађа из истог времена пружа нешто другачију слику, али не и у потпуности контрадикторну. Уколико се у разматрање узму и други елементи на којима је почивао однос кнеза Лазара и Вука Бранковића, онда слика постаје јаснија.

***

Овом приликом, а у складу са врстом публикације, жеља нам је да се осврнемо на однос кнеза Лазара и Вука Бранковића из угла дипломатике. Сва сложеност њиховог родбинског заједништва уочљива је на основу сачуване дипломатичке грађе, пре свега, повељâ које су ова два обласна господара издала истим поводом дубровачким поклисарима, почетком 1387. године, у размаку од само неколико дана. Анализа садржаја исправа Дубровчанима, осликава онај аспект њихових односа, уочљив у званичној, државној, комуникацији. Ипак, треба нагласити да се, уз већ споменута сведочанстава савременика, однос Лазар–Вук, присутан у дипломатичкој грађи, не може посматрати одвојено од осталих манифестација индивидуалне, или заједничке политике и заступане владарске идеологије кнеза Лазара.[7] У историјском „рашчитавању“ прошлости, реконструисање властеоских односа захтева посебну пажњу. Историографска тумачења Лазаревог политичког завештања, обухватају велики распон различитих историјских закључака. Кнез Лазар је с временом био препознат као нови владар српске државе без врховне владарске титуле, затим као вођа породичног савеза обласних господара, или обласни господар са преузетим немањићким идеолошким наслеђем, али ограниченом политичком влашћу. Опредељивање за било коју од историографски профилисаних Лазаревих „историјских улога“, неминовно отвара и тумачење нарочитог односа са његовим првим зетом, господином Вуком Бранковићем.[8] Због тога дубровачке повеље представљају један од сегмената на основу којих се може боље сагледати њихов комплексан, с једне стране „међудржавни“, а с друге, родбински однос уочи Косовске битке. Све тадашње политичке везе у региону, укључујући и споменуту, обликовале су се под теретом реалности. То се пре свега односи на притисак који су на

[7] Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 98. То подразумева и приступ из угла дипломатичке грађе, наративних извора, нумизматике, коначно и политичке и историје државности.

[8] За увид у историографске радове везане за ово питање видети напомену 1.

српске земље вршиле Османлије. У таквом, ширем политичком амбијенту треба посматрати и садржину исправа Дубровчанима, у њима прокламоване, или присутне, али неизречене идеолошке или државне статусне постулате. Вукова повеља Дубровчанима садржи промовисан хијерархијски родбински поредак, наравно, из угла самог ауктора.

У светлу последица скорих турских продора и нестабилности које су потресале области кнеза Лазара (продор Османлија у област Топлице и њихово заузимање Ниша), и Вука Бранковића (паљење Грачанице, исте 1386. године),[9] Дубровчани су имали намеру да регулишу своја права у српским областима и традиционално обнове старе привилегије. Повеље о трговачким повластицама и правима дубровачких пословних људи у Србији део су великог континуираног корпуса исправа које су српски владари издавали још од времена првих Немањића. Њима су дефинисана права, у неким случајевима обавезе, као и различите правно спорне ситуације које су се тицале дубровачких грађана у српским земљама. Дубровачко посланство је крајем 1386, у складу са утврђеном дипломатском праксом, отишло на двор кнеза Лазара, а потом и Вука Бранковића, како би обезбедило повољне услове пословања у српским земљама. Они су своју путну агенду креирали по одређеном реду, хијерархијском значају српских велможа – обласних господара. Прво су походили двор кнеза Лазара у Крушевцу, где су повластице обновили и озваничили 9. јануара 1387,[10] а потом су Вука Бранковића затекли у Приштини, од кога су сличну врсту документа добили 20. јануара.[11] Иако је потврђивање трговачких повластица у областима кнеза Лазара и Вука Бранковића формално реализовано веома касно, тек почетком 1387, Дубровчани су им се по потреби и раније обраћали. Такав је случај са препорукама за исплату Стонског дохотка које су од почетка осамдесетих година XIV века посебно тражили, од кнеза Лазара, Ђурђа II Страцимировића и Вука Бранковића.[12] Разлози за одлагану обнову тра-

---

[9] С. Ћирковић, *Косовска битка у међународном контексту*, Глас САНУ CCCLXXVIII (1996) 59; М. Шуица, *Приповести о српско-турским окршајимаи „страх од Турака“ 1386. године*, ИЧ 53 (2006) 93–121.

[10] А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 191–201, даје попис и ранијих издања.

[11] У овом броју ССА, Т. Суботин – М. Шуица, са освртом на ранија издања.

[12] М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке Републике* I, Београд 1959, 246; Исти, *Одлуке већа* II, Београд 1964, 206, 216, 301–304, 580; М. Живојиновић, *Светогорци и стонски доходак*, ЗРВИ 22 (1983) 169; М. Спремић, *Косовска Битка – проблем издаје*, Косовска битка и последице, Београд 1991, 36.

диционалних немањићких привилегија Дубровнику од стране кнеза Лазара, леже у дубровачком схватању шире државно-правне хијерархије и препознавања носилаца регалног српског наслеђа. Овим комплексним питањем нарочито се бавио Сима Ћирковић, који је установио да се у односу Дубровника према потенцијалним наследницима немањићке државности у време српске територијално-државне полицентричности, прелама нарочито схватање хијерархије устројене према мерилима врховног сизерена – Угарске краљевине.[13] Кључни моменат у коме су наступиле промене била је смрт краља Лудовика I 1382, после чега долази до „рушења његовог (Лудовиковог) хијерархијског система, када јаче долази до израза реални однос снага".[14] То је време када кнез Лазар, заокруживши своју област, слободно испољава своје претензије и моћ. Дубровчани у томе виде могућност уважавања реалности у старим српским земљама, чиме се отвара највиши дипломатски пут ка кнезу Лазару, једном од главних носилаца прерогатива српске државности. Дубровчани су убрзо после смрти врховног господара донели одлуку да од угарске краљице затраже да их она препоручи кнезу Лазару.[15] Према речима С. Ћирковића, „та одлука открива где су били главни дубровачки интереси, али у исто време показује да је кнез Лазар био укључен у хијерархијски систем Лудовиковог 'archiregnum'".[16] То је за Лудовиковог живота подразумевало, макар и формално, поштовање преимућства краља Твртка I у оквирима угарске вазалне структуре.[17] Од јуна месеца 1383. у Дубровнику је планирано организовање посланства које је требало да оде на двор кнезу Лазару, али до слања поклисара није дошло. У каснијим одлукама (1385, 1386) говорило се о слању емисара господи Србије, а под њима су се поименично подразумевали и наводили Лазар и Вук Бранковић.[18] Промене које су уследиле

[13] С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, 13–14, 17;

[14] С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 185.

[15] М. Динић, *Одлуке већа* I, 246; С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, 13.

[16] С. Ћирковић, *исто*.

[17] *Исто*.

[18] М. Динић, *Одлуке већа* II, 137 „Pp. De mittendo ambassiatam ad comitem Lazaru et ad Volchum Branchouich" 24. јули 1385; „Pp. De confirmando cedulam donorum dirigendorum d. Comiti Lacaroet Volcho sicut scriptum est", 3. октобар 1385; „Pp. De dando ambassiatoribus ituris ad comitem Lacarum et Volchum usque ad yp. LX pro donis presentandis pro sua parte, scilicet ipsorum ambassiatorum." 17. новембар 1385; Михаило Динић је у именском регистру Одлука већа, оставио могућност да се Вук Бранковић подразумева и под термином nepotus који је садржан у једној одлуци Малог већа везаној за посланство у српске земље „Ser Jacobus de Gondula, ser Marinus de Bona, ser

у односу Дубровчана према кнезу Лазару током осамдесетих година XIV века одраз су, делом стања интеррегнума проузрокованог борбама за угарску круну, али и коначном прихватању реалности која је подразумевала постојање „напоредних центара моћи међу којима се одржавају разлике у рангу“.[19] У таквој веома комплексној државно-политичкој констелацији, Дубровчани су у јесен 1386. послали своје амбасадоре на дворове кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Анализа појединих делова докумената

У овом делу прилога издвојићемо само неколико сегмената у којима се повеље битније разликују, а које на одговарајући начин показују статус, претензије или међусобни однос кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Прва, најуочљивија разлика је формалне природе. Тиче се обима повеља и њиховог протоколарног дела. У својој збирци, *Законски споменици*, Стојан Новаковић је у Лазаревој повељи издвојио 20 клаузула које улазе у састав диспозиције, док их у Вуковој исправи има 19.[20] Поред тога, за разлику од повеље Вука Бранковића, издате једанаест дана касније, Лазарева исправа има свечанији карактер, садржи дипломатичке формуле и елементе који одговарају владарским повељама. Вук у својој исправи следи другачији дипломатички образац, дајући јој више карактер отвореног писма „**пиш8 вь св[е]дение вьсема**“, него владарске повеље.[21] Уочљива разлика у дипломатичком шаблону и уводним, идеолошки профилисаним ставовима, заправо етикецији којом се ова два господара обраћају Дубровчанима, указује на одређену врсту политичке и старешинске градације која је владала између кнеза и његовог зета.

Иако се аутономност вођења спољне, као и унутрашње политике Вука Бранковића не доводи у питање, Лазарев међународни углед 1387. године, свакако је био изнад Вуковог. То потврђује и сама диплома-

---

Junius de Sorgo in dicto Minori Consilio ordinati fuerunt ad inveniendum peccuniam necessariam pro ambassiatoribus ituris in Sclauoniam ad. d. Comitem Lazarum et **nepotem**“ 15. фебруар 1386. За новембар исте године везује се више одлука у истом смислу а које су се тицале слања поклисара кнезу Лазару и Вуку Бранковићу, у вези са обновом трговачких повластица. М. Динић, *исто*, 301–304. С. Ћирковић, *исто*.

[19] С. Ћирковић, *исто*, 16.

[20] С. Новаковић, *Законски споменици*, 200–205

[21] Видети изања повеља А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 191–201, и Т. Суботин Голубовић, М. Шуица, у овом броју ССА; С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, 14.

тичка грађа. У протоколарним деловима Вукове исправе, не случајно, избегнуто је церемонијално наглашавање нарочитих властеоско-владалачких обележја, како би се истакло првенство таста, односно, кнеза Лазара. За разлику од исправе Вука Бранковића, која започиње инвокацијом, на почетку Лазареве повеље налази се аренга (изостављена у издању С. Новаковића),[22] која, између осталог, садржи и важне податке на основу којих се може сагледавати владарска идеологија кнеза Лазара. Већ у почетном делу исправе наведене су територије/области над којима је Лазар или стварно вршио, или само прокламовао власт, а које обухватају Српску земљу, Поморје и подунавске области.[23] Потом следи вербална инвокација и интитулација развијеног типа која садржи верске и владарске елементе **„азь в ь Христа Бога благовѣрни и самодрьжавни по милости Божики Стефань кнез Лазарь“**.[24]

За ову врсту интитулације карактеристично је кнежево позивање на немањићко наслеђе симболизовано у владарском имену Стефан које је придодато уз лично.[25] Приметно је и позивање на самодржавност у интитулацији, али оно не подразумева нужно и врховну власт над осталим српским обласним господарима.[26] Из интитулације произилази да је његов немањићки владарски идентитет **„Стефань кнез Лазарь“** последица **„милости Божик“**, а владарски положај дело *Божије добре воље*, чиме, заправо, његов владарски легитимитет добија обележја провиђења и тежину божанског права.[27] На тај начин, кнез Лазар је, користећи подршку врха Српске цркве и патријарха Спиридона, уклапао своју владарску идеју у немањићку идеолошку схему, промовисану још од краја XII века.[28] Уп-

[22] С. Новаковић, *исто*, 200.

[23] Питање територија Лазареве области подробно је анализирао Милош Благојевић у раду *Владаније у поморју*.

[24] А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 192, 196; Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, табела II, 102

[25] Р. Михаљчић, *Одјек титуларног имена Немањића*, Владарске титуле обласних господара, Сабрана дела VI, Београд 2001, 218–221.

[26] Бавећи се положајем кнеза Лазара и његовим односом према другим обласним господарима, Раде Михаљчић сматра да спомињање самодржавности не подразумева и врховну власт над осталим његовим зетовима, српским обласним господарима. Као пример шире употребе термина самодржац Р. Михаљчић наводи интитулацију Лазаревог зета Ђурђа Страцимировића Балшића који се такође титулисао као *самодржавни господин Ђурађ све зетске и поморске земље*, 1386. године, у повељи издатој Дубровчанима – Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 93–94.

[27] А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 199

[28] Нова владарска идеја у Србији и концепт власти родоначелника, а касније и његових потомака профилишу се још у Хиландарској повељи Симеона–Немање из

раво, овај део повеље највише је коментарисан у историографији, пре свега, у контексту владарске идеологије кнеза Лазара, а потом и његовог односа према Вуку Бранковићу.[29] Уколико се упореди Лазарева са Вуковом интитулацијом у повељи од 20. јануара, разлика у положају таста и зета јесте велика. Вук Бранковић, чак, не спомиње ни своју титулу господина, која се, ипак, јавља у исправи, али тек на крају. Лазарева интитулација одликује се, укључујући и територијални обухват у делу аренге, свим владарским атрибутима. Она сама по себи пружа увид у Лазареве како прерогативе, тако и одређене претензије. Кнежево укључивање Поморја у земље над којима влада, отвара питања реалног домена његове власти, нереализованих, а постављених политичких планова, или начина перцепције немањићких традиција, које су се могле манифестовати у пуком, номиналном, преузимању некадашњих њихових територија из ранијих исправа.[30]

Експозиција Лазареве повеље је уобичајена. У њој се у стандардизованом наративном поступку наводе чланови дубровачког посланства, Никола Гундулић и Јаков Бавжелић. Они су после добијања повластица од стране кнеза заједно отишли на двор Вука Бранковића, о чему се, у истом дипломатско-дипломатичком маниру, говори и у Вуковој повељи. Коначно, легализујући фактичко стање везано за дубровачке грађане и трговце у својој области (1387), кнез Лазар се у овом делу исправе позива на наредбе и законе, заправо повеље које су Дубровчанима издавали први српски господари.[31] Кнез је, по обичају, потврдио раније уговоре издвајајући цара Стефана Душана, уз напомену да ће исти и непромењени закони важити и на територији његове зем-

1198. године – А. Соловјев, *Одабрани споменици српскога права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 11–12 ; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеолгија Немањића*, Београд 1996, 60–81, 100–118; Б. Бојовић, *Краљевство и светост, Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1998, 33–47.

[29] Видети напомену 1.

[30] С. Ћирковић је својевремено заступао мишљење да се Поморје, тј. приморје нашло у овој дипломатичкој грађи по принципу дословног, такорећи механичког преузимања из немањићке дипломатичке заоставштине – С. Новаковић, *Срби и Турци*, Београд 1960, коментари (С. Ћирковић) 457.

[31] Бавећи се питањем статуса Лазареве државе у ширем, регионалном контексту С. Ћирковић је на историјске основе поставио овако касно обнављање дубровачких трговачких повластица од стране српског кнеза. Разлоге за то је видео пре свега у регионалним збивањима везаним за хијерархијски систем угарских поданика, коме су припадали и краљ Твртко, и кнез Лазар, и сами Дубровчани – С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, 14.

ље. Пошто је дубровачко посланство по реду важности и угледа походило српске господаре, Вукова исправа је, логично, издата након Лазареве. Она садржи и вест о претходно донетој Лазаревој повељи Дубровчанима, па Вук на својој територији потврђује повластице и прописује правне регуле на основу повеље цара Стефана и текста исправе кнеза Лазара, који је поступио по пређашњем владарском обичају. Вук Бранковић у својој исправи није именовао таста, већ га је навео као *господина кнеза*. Овај епитет господина, придодат уз титулу кнеза, свакако, упућује на уважавање државно-политичког примата кнеза Лазара, али и нарочито поштовање које је својствено породичном старешинству и родитељству.[32] На сличан начин је, нешто касније, кнез Стефан Лазаревић спомињао свога оца као „**г(оспо)д(и)на и род(и)телꙗ ми с(ве)тѡпѡчившега кнеза Лазара**“.[33] Према речима Божидара Ферјанчића, формулација повеље Вука Бранковића указује на то да је он, поред указаног поштовања према тасту, јавно признавао кнеза „за врховног господара **једног дела земаља Српског Царства**“, што не доводи у питање Вукову аутономност над облашћу којом је владао.[34] Из назначеног првенства, као и разлике у интитулацији може се јасно извући закључак да је Вук признавао првенство кнезу Лазару у државном и породичном смислу, али би аргумент о вазалној зависности, односно Лазаревој сизеренској улози у друштвеним релацијама феудалне праксе и ограничења територијалног суверенитета, био недовољно поткрепљен.[35] Ова, пре свега, државничка и породична хијерархија не може се поистоветити са друштвено-политичком која би искључивала територијално-политичку и сваку другу независност Вука Бранковића, осведочену у његовом државном опсегу и начину управљања облашћу. Историчарски суд Р. Михаљчића, иде у том смеру да се јасно издвајају разлике на друштвено-политичком микроплану, јер „Вуку кнез Лазар не издаје и не потврђује повеље као, на пример, Обраду Драгосаљићу,

---

[32] Р. Михаљчић, *Господин*, Владарске титуле обласних господара, Сабрана дела VI, Београд 2001, 104–113.

[33] М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, ССА 3 (2004) 112, 114.

[34] Б. Ферјанчић, *Владарска идеологија*, 149.

[35] М. Благојевић сматра да је јачањем реалног политичког положаја кнеза Лазара истовремено ојачана и српска државност, а да је Вук Бранковић „постао вазал кнеза Лазара, признавши га са старијег и свог господина. Није то био куртоазни гест, јер је вазални однос озваничен у целој Вуковој области“ – М. Благојевић, *Историја државности* I, 250–251. Тај став је заступљен и у другим његовим, већ наведеним, радовима.

Црепу Вукославићу и челнику Муси, у ствари својим поданицима. Њихов положај и положај Вука Бранковића према кнезу Лазару није могуће изједначити.“[36] Природа односа између Лазара и Вука превазилази уобичајене оквире средњовековних друштвених релација, управо зато што је грађена у доба великих политичких превирања и државног провизоријума. То је доба у коме се српска средњовековна државност, што подразумева и односе међу најмоћнијим династима, прилагођавала реалним околностима и наметнутим условима опстанка. Спрега између таста и зета ојачана је великом турском опасношћу, која је довела и до обликовања заједничке одбрамбене стратегије. Територијални уступци које је кнез Лазар учинио Вуку Бранковићу, сигурно нису били плод Вуковог притиска на кнеза, а с друге стране, нису били условљени ни формалним ступањем Вука у вазални однос према тасту.[37] Кнежев поклон у земљама, могао је бити резултат појачане политичко-војне сарадње и „родитељске“ благонаклоности кнеза Лазара према свом зету Вуку, пре него залог феудалног потчињавања. Уочи битке на Косову, после великих продора Османлија у старе српске земље током 1386, сасвим је могуће говорити о додатном зближавању најважнијих чланова породице са успостављеном територијално-политичком одговорношћу и јасно дефинисаном хијерархијом, која не подразумева потчињеност у вазалном смислу. Области кнеза Лазара и Вука Бранковића чиниле су природну територијалну целину са јасно профилисаним политичким идентитетима, али заједничким одбрамбено-стратешким положајем према Турцима.

Диспозиција у обе повеље углавном је истоветна, али разлике присутне на неколико места могу бити предмет анализе. Када се упореде правне клаузуле, одступања су уочљива само на неколико места. Једна од важних тиче се термина *владанија* које се јавља у повељи кнеза Лазара. Поред навођења Поморја у уводном делу, кнез Лазар је исказао да су одређени тргови у зони Приморја у његовом *владанију*,[38]

---

[36] Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 98.

[37] Тезу да је кнез Лазар уступио Вуку области зарад ступања у вазални однос заступа М. Благојевић, *Јединство и подвојеност*, 293–294. Аргументацију за овакву реконструкцију збивања пружа недовољно прецизан текст култног списа, Слова о кнезу Лазару, у коме се каже да је кнез Лазар Вуку „оделио довољно земље“ са великим градовима, што, као што смо навели, не мора нужно да буде последица заснивања вазалног односа, већ посебног чина милости у оквиру породичне хијерархије.

[38] Тумачењем појма *владаније* бавио се М. Благојевић, детерминишући термин на веома широко постављеној територијално-изворној подлози. За више података о

„кои соу оу владанию господства ми“.[39] Овако формулисан, политички, програмски став, у потпуности се уклапа у амбијент присвајања регалних привилегија које су некада припадале централној власти. Долазак дубровачког посланства и захтев за обновом трговачких повластица, кнез Лазар је искористио као погодну прилику да искаже свој владарски потенцијал утемељен у немањићким традицијама. Декларативност у навођењу територијалног домена подразумевала је поред територија над којима је стварно господарио и оне на које је само полагао права. И једне и друге сачињавале су владарски програм кнеза Лазара.

За разлику од таста, Вук Бранковић не говори о трговима у власти, ни својој, ни кнеза Лазара, већ о трговима и сланицама из времена цара Стефана и прве господе, тј. Немањића: **„И за трьгове поморске и за сланице, ако ми Богь поможе, тере боуде тȣдези мое владание, кȣде сȣ били трьгове и сланице ȣ прьве г(о)споде и ȣ ц(а)ра Степана, тȣдези да бȣдȣ и сьди, а иньде да не бȣдȣ нигде“**.[40] Полагање права на области којима није владао, а које би једног дана могле да се нађу у оквиру његове државе, улазило је у саставни део Вукових господарских претензија. Дубровчани нису могли предвидети у ком правцу ће се развијати будући догађаји у српским земљама, а на овај начин су стицали неку врсту гаранције у случају да Вук Бранковић у неком тренутку постане кључна политичка фигура. Наведене клаузуле о ограничењу продаје соли и у једној и у другој исправи биле су од велике важности за Дубровчане, иако српски господари у том тренутку нису контролисали споменуте приморске градове и тргове.[41]

појму *владаније*, видети М. Благојевић, *Владаније кнеза Лазара у Приморју* (пуна библиографска јединица у нап. 1).

[39] С. Новаковић, *Законски споменици*, 202; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 193.

[40] С. Новаковић, *Законски споменици*, 204–205

[41] С. Ћирковић је, бавећи се анализом ових повеља, подвукао њихову декларативност у погледу регулисања дубровачких права у области Поморја, наводећи да у реалности ниједан од наведених српских господара није спроводио власт над деловима јадранског приобаља – С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову,* 14. С друге стране, Фрањо Баришић, а потом и М. Благојевић су мишљења да би Лазарев експлицитан став да врши „владаније“ у Приморју могао произилазити из новоуспостављених родбинских односа успостављених са његовим зетом, Ђурђем II Страцимировићем Балшићем. По тој хипотези, кнез Лазар је заступао врховну власт над Ђурђевом облашћу по принципу сизеренског и породичног старешинства – Ф. Баришић, *Владарски чин кнеза Лазара*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 57–58; М. Благојевић, *Владаније кнеза Лазара у Приморју*, Немањићи и Лазаревићи, српска средњовековна држа-

„Владаније“ кнеза Лазара у Поморју актуелизовано је и у случајевима бродолома, традиционално присутним у немањићким исправама, који су својевремено господарили приморским областима. Кнез Лазар се позива на раније одредбе наводећи да ће се примењивати у приморским областима у његовом „владанију“.[42] „**И ако се разбиѥ дрѣво доубровчко оу Приморию оу владанию господства ми, кои ѥ законь биль за този оу првыѥ господе и оу цара Стефана, тьзи законь да есть и сьди**.“[43]

У Вуковој повељи, која је уследила после Лазареве, као ни у претходно наведеном случју о трговима и сланицама, не каже се да кнез врши *владаније* у поморској земљи, али се отвара хипотетичка ситуација да ће се поштовати закони Немањића уколико дође до бродолома у маритимној области која је ушла у његову, тј. Вукову „земљу“. „**И ако се разбие дрѣво дȣбровьчко ȣ приморию що ȣтече ȣ мою землю, кои е биль законь за тьзи ȣ прьве г(о)споде и ȣ ц(а)ра Степана, тьзи законь да е сьди**.“[44]

У препису Лазареве повеље из средине XV века сачувана је једна норма, која се налазила у изгубљеном делу оригиналне исправе, а која је такође присутна и у Вуковој повељи.[45] С. Новаковић ју је приликом приређивања исправа у *Законским споменицима* издвојио као посебну одредбу.[46] У издању исправа Александра Младеновића, у посебно објављеном додатку из исте, Звездићеве књиге, који садржи део изгубљен у оригиналу, одломак је другачије прочитан, те је ова посебна одредба спо-

вност, Београд 2004, 325–326. Остаје мало вероватно да је у реалности Ђурађ признавао врховну власт свог таста, кнеза Лазара, с обзиром на његово војно-политичко деловање током 1386–1389. године. Његово непријатељство са босанским краљем Твртком I, Лазаревим савезником, и савезништво са Турцима, Лазаревим непријатељима, отварају питања утицаја кнеза Лазара на политику Ђурђа II у Зети – приморским земљама. И поред територијалне заокружености области кнеза Лазара и његових зетова, разлике у стратешким правцима политичког деловања између кнеза и Ђурђа II у супротности су са било каквом идејом о политичком јединству тј. савезу који је укључивао Поморје. Такво мишљење заступа и Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 98.

[42] М. Благојевић, *Владаније*, 325–326.

[43] С. Новаковић, *Законски споменици*, 201.

[44] Видети издање исправе у овом броју ССА.

[45] Овај текст смо прикључили анализи због тога што је оригинал исправе кнеза Лазара оштећен, па је изгубљен текст у доњем средњем делу документа који обухвата десет писаних редова, а текст недостаје и на местима где је хартија оштећена, према увиду А. Младеновића, нарочито у 21. и 22. реду. А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 191.

[46] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 147, 162, 207, 410; С. Новаковић, *Законски споменици*, 202, 205.

јена са текстом који јој претходи: „кеф[алија Господства ми ни ин... тко су у земљи Господства ми] тькмо да сије кому га да онзи на смрти [*Дубровчанину **и да није Дубровчанину послинога дара***. И ако се случи Господству ми те] ре [се] свађу с Дубровником...“[47] У издању Миклошића, на месту на коме је А. Младеновић ставио везник *и*, налази се тачка, као знак интерпункције, чиме се ове одредбе раздвајају и носе обележја аутономности. У овако различито приређиваном тексту изворника није сасвим јасно на шта се и на кога заправо односи термин *посилни дар*.[48]

Појам послиног (посионог) дара присутан је у Душановој исправи Дубровчанима из 1349, а потом и Урошевој из 1357. године.[49] Отвара се питање да ли је спомен посилног дара у повељама из 1387. нашао своје место према обрасцу Душанове повеље Дубровчанима, додуше, у сведеном виду, или се она везује на начин на који је то у преводу документа Лазареве повеље приредио А. Младеновић. У Лазаревој и Вуковој повељи ова одредба се наводи при крају диспозиције, а њом се утврђивало да Дубровчани немају принудног, изнуђеног тј. „посилнога дара“ према господару територије, односно српском владару. У Душановој повељи из 1349. одредба се односи на цареву посету тргу и даровање владара по сопственој вољи (Дубровчана) „**како ѥсть подобно цара**“, а притом „**посилнога дара и оузетиꙗ да имь несть**“.[50] Ова одредба могла је бити пренесена у касније повеље, по принципу гаранција из немањићке дипломатичке грађе, али сведена на мере својствене околностима с краја XIV века. Уколико би то био случај, сама чињеница да је изостављен један део одредбе, уобичајен за немањићко време, говорила би у прилог томе да су Дубровчани ипак рачунали на другачију врсту обављања власти у новоствореним државним областима. Уколико је пак реч о другачијем читању документа, дакле, о судбини имовине преминулих дубровачких грађана на територији српских земаља и питању безусловних наследних права, онда би та одредба имала сасвим другачију конотацију, али исто правно значење, тј. ослобађање од материјалне изнуде, коју би вршиле локлана или врховна власт на одређеној територији кнеза Лазара или Вука Бранковића.

---

[47] А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 194.

[48] **посильнь**, expressus, Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 375. О поимању дара и обичају даривања у контексту средњовековне друштвене историје в. Дар, *ЛССВ*, 137 (Н. Павковић), мада у наведеном чланку није посебно обрађен појам посилног дара.

[49] С. Новаковић, *исто*, 171, 180.

[50] *Исто*.

Без обзира на то како се разуме питање посилног дара, један од сигурних показатеља да су се политичке околности промениле у односу на епоху цара Стефана Душана и његовог сина Уроша чине нарочите одредбе које се тичу обавеза забаштињених Дубровчана на територијама кнеза Лазара и Вука Бранковића. У Лазаревој исправи се прописује: „**И кои се ѥ Доѵбровчанинь забаштиниль оѵ Новомь Брьдоѵ, тьзи да зиге градь, и да чоѵва: кои ли соѵ гостие, и несоѵ се забаштинили, да имь ѥ на воли, што имь годе.**“[51] У Вуковој исправи, формулација је нешто другачија: „**и кои сȣ Дȣбровчане забаштинили по моих[ь] градовех[ь], тизи да зигю градь и да чȣвапю. Тко ли сȣ гостие и несȣ се забаштинили, да имь е на воли како имь годе.**“[52] То је јасан знак да се почетком 1387. увелико припремала одбрана, пре свега јужних области, како кнеза, тако и његовог зета, које су се налазиле на Косову и Метохији. Кнез Лазар је прописао ове обавезе дубровачкој популацији забаштињеној у Новом Брду, мада је Дубровчана било и у другим деловима државе, што указује на чињеницу да су јужне области биле најугроженије. Заправо, обавезе градозиданија и градобљуденија, прописане овим повељама представљају одраз нарастајућег *страха од Турака* који се манифестовао кроз различите видове политичких, војних и привредних активности српских господара уочи битке на Косову.[53] На крају, однос ова два сродника почео је утицати на синхронизовано спровођење заједничког одбрамбеног програма, на њиховим територијама, што се огледа управо у овим одредбама.

Још једна од битнијих разлика између повеља кнеза Лазара и Вука Бранковића садржана је, у већ помињаном, драгоценом, препису Лазареве повеље из XV века. У њему се налази санкција која је у оригиналу исправе, због одсеченог комада документа, сачувана искључиво у фрагментима. Она је, због природе документа, изостављена из Вукове исправе, па се не налази ни у копији у Liber privilegiorum–Codex Ragusinus. Санкција Лазареве исправе садржи молбу наследницима „**кога одь синовь моихь или одь рода господства ми или иного кого**“ за доследно спровођење правног чина, али не и претњу у случају огрешења о услове уговора.[54] У њој се оставља могућност различитог исхода наследства државе. На овом месту остаје отворено питање, да ли је општа зак-

[51] С. Новаковић, *Законски споменици*, 201.

[52] Видети издање исправе у овом броју ССА.

[53] М. Шуица, *Приповести*, ИЧ LIII (2006) 119.

[54] С. Новаковић, *Законски споменици*, 202; О санкцији посебно С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици, Санкција*, Глас СКА 100 (1922) 1–48.

ључна формула, формирана још у време Немањића,[55] механички пренесена из ранијих Лазаревих исправа, попут оне издате Манастиру Раваници, или Св. Пантелејмону 1380/81,[56] у случају непредвиђених, или принудних околности, заиста предвиђала могућност наслеђивања области Моравске Србије, по којој би били заобиђени Лазареви директни потомци.[57]

***

На основу упоредне анализе, може се утврдити да дипломатичка грађа само делимично осветљава природу сложеног односа успостављеног између кнеза Лазара и његовог зета Вука Бранковића. Посебне одредбе повеља, протоколарне и закључне формуле, као и различите форме исправа којима се интонира аукторски чин и статус, јасно раздвајају положаје које су заузимала ова два обласна господара уочи битке на Косову. Судећи према кључним моментима у исправама, попут садржаја аренге, интитулације у Лазаревој исправи, Вукове сведене, готово епистоларне форме документа и његовог уздржаног господарског наступа, јасно је да државно-политички ранг Вука Бранковића, свакако није био у истој равни са кнезом Лазаром. Уважавајући све особености једне и друге исправе, чини се да је став заступан у делу историографије о немогућности изолованог посматрања овог феномена, једини исправан. Родбинске везе између кнеза Лазара и Вука Бранковића много су више обликовале њихов однос него политичка прокламација владарске идеологије. Одредбе о улози забаштињених Дубровчана у одбрани градова и области јасно упућују на зближавање таста и зета у погледу њихове одбрамбене политике усмерене против турских упада. Односи који су владали између Лазара и Вука више су личили на породичну владавину две територијално дефинисане области, међу којима је Лазар имао недвосмислено првенство, *старијег, таста, родитеља, главе породице*. Хијерархијско преимућство и израз поштовања исказаног према кнезу Лазару, како од стране Вука Бранковића, тако и од Дубровчана, не упућују на сизеренско-вазалну природу њиховог

[55] В. Мошин, *Самодржавни Стефан кнез Лазар*, 18–19.

[56] А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 55, 148.

[57] Још од почетка осме деценије XIV века, најближи сродник на кога је кнез Лазар могао да рачуна у смислу политичке подршке, али и евентуалног наслеђивања његових земаља био је његов зет, Вук Бранковић. До 1377. године, када се као пето дете у браку кнеза Лазара и кнегиње Милице родио први син Стефан, Вук је у браку са Лазаревом ћерком Маром имао већ два сина, Гргура и Ђурђа. Видети А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, 84–85; Исти, *Родослови*, 27, 29.

односа, већ пре на утврђено старешинство у оквиру породице. Однос Лазар–Вук, имао је нарочиту политичку и личну тежину, и чврсту спрегу. Због тога не представља саставну компоненту, са становишта историографије, дискутабилног концепта лабавијег породичног савеза, који би укључивао и остале Лазареве зетове или суседе.

LES RAPPORTS ENTRE LE PRINCE LAZAR ET VUK BRANKOVIĆ À LA LUMIÈRE DE DOCUMENTS RAGUSAINS DE 1387

(Résumé)

Les documents délivrés par le prince Lazar et Vuk Branković aux Ragusains au début de l'année 1387 font depuis bien longtemps l'objet de l'attention des historiens. Ces chartes ont été le plus souvent traitées du point de vue de leurs caractéristiques diplomatiques dans le contexte de l'idéologie dynastique, mais aussi des rapports existant entre ces deux seigneurs. Le renouvellement des privilèges commerciaux et l'établissement des obligations des citoyens ragusains sur les territoires du prince Lazar et de Vuk Branković constituent une partie de l'utilisation de droits régaliens et une reprise à leur compte d'une partie de l'héritage national remontant au règne de la dynastie des Nemanjić. Etablis à une même occasion, et dans un intervalle de quelques jours au plus, ces documents montrent, à travers certaines particularités, l'existence, à la veille de la bataille de Kosovo, de différences entre les deux seigneurs les plus importants de Serbie. Les différences diplomatiques ressortent de la façon très évidente à travers le caractère des documents mêmes, leur intitulé et la partie eschatocolaire. S'agissant des dispositifs, on ne relève que quelques divergences dont les formulations laissent toutefois transparaître une réelle différence dans les positions occupées par ses seigneurs serbes. Certaines clauses concernant les obligations des Ragusains dotés de patrimoines, tant sur le territoire du prince Lazar que sur celui de Vuk Branković, montrent l'existence d'une stratégie de défense commune des territoires serbes face à la menace osmanlie. L'analyse comparée de ces documents montrent, quand à elle, que les relations entre le beaux-père et le gendre ne sauraient être regardées exclusivement du point de vue de la diplomatique. D'un autre côté, les particularités relevées montrent l'existence d'une différence réelle quand à leur position, qui pourrait davantage être décrite comme une gradation hiérarchique au sein d'une même famille. Elles reflètent aussi une attitude à travers laquelle Vuk Branković manifestait un profond respect et un rapport particulier envers la prééminence familiale de son beau-père, le prince Lazar.

Стари српски архив, књ. 9, стр. 233–241

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1199/1208"
УДК 091=163.41"1199/1208"

Ђорђе Бубало[*]

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

КАДА ЈЕ ВЕЛИКИ ЖУПАН СТЕФАН НЕМАЊИЋ ИЗДАО ПОВЕЉУ МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ? [**]

Апстракт

У раду се подвргавају критици досадашњи предлози датирања повеље великог жупана Стефана Немањића Хиландару у раздобље после смрти Симеона Немање, а најдаље до преноса његових моштију из Хиландара у Студеницу (1199–1202. или 1199–1207). Насупрот тим датирањима пружају се аргументи за датирање повеље у време после транслације Симеонових моштију, највероватније око 1207/1208. године.

Најстарија и најугледнија српска повеља Хиландарског архива – великог жупана Стефана Немањића којом поклања манастиру села у Хвосну и Зети – датирана је само месецом и даном (29. септембар).[1] Њена богата садржина (у којој подаци о правном чину имају скроман удео), истакнуто место у генези ктиторског житија Симеона Немање, књижевна вредност аренге и нарације, уз друге, не мање важне одлике, препоручили су је пажњи и уважавању истраживача различитих усмерења.[2]

---

[*] Ел. пошта: djbubalo@f.bg.ac.rs.

[**] Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века* (ев. бр. 147024).

[1] А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202*, Прилози КЈИФ 5 (1925) 62–89; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска; издање на српскословенском Т. Јовановић, СКЗ, Београд 1999, 2–13. О поседима в. С. Ћирковић, *Хиландарски метох у Зети*, Хиландарски зборник 10 (1998) 145–152; М. Благојевић, *Хиландарски поседи на Косову и Метохији (XII–XV век)*, Хиландарски зборник 12 (2008) 18–20.

[2] Осим радова наведених у научном апарату в. С. Радојчић, *Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног и мотив раја у српском минијатурном сликарству*, Хиландарски зборник 1 (1966) 41–50; В. Јерковић, *Језик повеље великог жупана Сте-*

Управо из тих разлога, опредељивање за одређени временски оквир у којем повеља треба да је настала утиче у великој мери на њено вредновање и употребу у истраживањима.

У науци је присутно више предлога датирања Стефанове повеље, а већини је заједничко да за доњу границу узимају годину Немањине смрти – 1199. или 1200.[3] Горња граница се протеже од 1201/1202 (време када је Стефан отерао прву жену, Јевдокију, или почетак сукоба Стефана и Вукана) до 1206/1207 (пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу).[4]

Датирање које је својевремено предложио Александар Соловјев (1200–1202)[5] широко је прихваћено у науци. Оно је толико пута преузимано и преношено у научним делима, обично без провере аргумената на којима је Соловјев заснивао свој предлог, да се данас узима као готова чињеница. Тамо пак где се његово датирање подвргава преиспитивању, критика је усмерена ка промовисању 1199, као године смрти Симеонове (Соловјев је држао да је у питању 1200. година) и ка померању времена настанка повеље ближе том догађају (1199. или 1200).[6] Terminus ante quem – година 1202 – није се доводио у питање.

Соловјев је сматрао да је повеља могла настати најкасније 1202. „зато што се в. жупан Стефан пише у тој повељи *зет боговенчаног цара Алексија*. Као што је познато, већ је г. 1202–3 Стефан отерао своју супругу, а г. 1203 збачен је Алексије с престола. Мислим да после тих догађаја не би се Стефан писао зетом царским."[7] Соловјеву, штавише, за такву претпоставку није сметала чињеница да је Сава у Житију Симеоновом (за које је веровао да није могло настати пре 1215) за опис сабора на ком се Немања одрекао престола 1196. преузео основне елементе из Стефанове повеље, укључујући и текст о сродству с византиј-

фана Немањића манастиру Хиландару, Зборник МС за филологију и лингвистику 40–2 (1997) 123–139; В. Јерковић, *Синтаксичке одлике Хиландарске повеље Стефана Немањића*, Зборник МС за филологију и лингвистику 41–2 (1998) 19–33.

[3] Изузев неколико усамљених случајева: Д. Анастасијевић, *Још о години смрти Немањине*, Глас СКА 92 (1913) 77–78 (1198–1199, за живота Симеонова); *Actes de Chilandar, deuxième partie. Actes slaves*, publiés par B. Korablev, Византийский временник 19 (1915) приложение, 371 (1198–1199).

[4] Тако у издању Новаковића, *Законски споменици*, 385, рађеном на основу преписа и датирања Љ. Ковачевића.

[5] А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, 75–76.

[6] Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, Хиландарски зборник 2 (1971) 48–49.

[7] А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, 76.

ским царем Алексијем III Анђелом.[8] У оба случаја о том догађају говори се у историјској перспективи, али је Соловјев, претпостављам, сматрао да Сава у делу књижевног карактера није морао да води рачуна о тренутним политичким односима. Данас се узима да је до разлаза међу супружницима дошло већ 1200. или 1201,[9] али је много важнија чињеница да у време када је Соловјев објавио повељу нису били откривени и публиковани натписи из Студенице и Милешеве, који сведоче о томе да се истицање родбинске везе с царем Алексијем III наставило у српској средини и пошто је она у стварности прекинута.[10] У натпису из 1208/1209. са тамбура куполе Богородичине цркве у Студеници, откривеном и публикованом средином прошлог века, помиње се Стефан Немања као *сват цара грчскаго кир Алексе*.[11] Читање остатака натписа уз владарске портрете у Милешеви и идентификовање насликаних ликова (трећа деценија XIII века) обављено је и објављено у више наврата између два рата, али тек 1938. публикован је већи део натписа уз лик Стефана Првовенчаног, *зета цара греческаго кир Алексија*.[12] Према томе, помињање цара Алексија III као Стефановог таста нема снагу поуздане хронолошке одреднице.

Рекао бих да се горња граница настанка повеље не може одржати на 1202. години и ако је повежемо с почетком сукоба Стефана и Вукана.[13] У науци је присутно и мишљење[14] да су се извесност грађанског

---

[8] *Исто*, 86.

[9] М. Ласкарис, *Византиске принцезе у средњевековној Србији*, Београд 1926, 30–32.

[10] О идејним основама истицања везе с византијским царем Алексијем Анђелом в. Б. Ферјанчић – Љ. Максимовић, *Свети Сава и Србија између Епира и Никеје*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 21–22; Љ. Максимовић, *„Византинизми" краља Стефана Радослава*, ЗРВИ 46 (2009) 139–147.

[11] С. Мандић – М. Лађевић, *Откривање и конзервирање фресака у Студеници*, Саопштења 1 (1956) 38–41; С. Мандић, *Древник. Записи конзерватора*, Београд 1975, 81–83.

[12] Ђ. Бошковић, *Неколико натписа са зидова српских средњевековних цркава*, Споменик СКА 87 (1938) 5. Ново читање натписа: В. Ј. Ђурић, *Српска династија и Византија на фрескама у манастиру Милешеви*, Зограф 22 (1992) 15–18; Ђ. Трифуновић, *Натписи уз портрете Немањића у манастиру Милешеви*, Књижевност и језик 39, 2–4 (1992) 98–99.

[13] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 16. О грађанском рату у Србији почетком XIII века и околностима које су довеле до тога в. *ИСН* 1, 263–271 (С. Ћирковић).

[14] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 104, 105, 109.

рата или његово избијање одразили на измене у садржини Стефанове повеље у односу на повељу његовог оца истом манастиру (1198), на коју се готово у целости ослања.[15] Но, чини ми се да у околностима отворене претње ратом угрожени владар неће бранити „легитимност свог спорног положаја" идеолошким средствима, „у сакралној сфери", већ, на првом месту, политиком и оружјем. Поруке о Стефановој духовној предности над Вуканом, изражене у једној манастирској даровници, тешко да су овога могле одвратити од наума да брату преотме престо, или оснажити положај оспореном. У раздобљу суревњивости међу браћом, с грађанским ратом као њеним све ближим исходом, изгледа мало вероватно да би Стефан поклонио Хиландару посед (Каменице–Момишићи у Зетској равници) у области којом је готово самостално владао његов брат, макар била и реч о старој Немањиној баштини.[16]

Пошто 1202. година није довољно чврста да послужи као terminus ante quem, морамо продужити до 1206/1207. године, до преноса Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу, мада се предност мора дати овој другој, данас општеприхваћеној у науци.[17] Из тог проширеног временског оквира морају се изоставити године грађанског рата, до средине 1205. Међутим, датирање Стефанове повеље у раздобље 1199–1207, као уосталом и оно претходно, уже 1199–1202, суочава се с препреком коју су истраживачи настојали да премосте на сваки начин, чини ми се, без убедљивог и трајног успеха. Наиме, од осам пута, колико је Немања–Симеон поменут у повељи, на шест места је назван светим,[18] што би упућивало на претпоставку да је Стефан издао повељу у време када је поступак Симеонове канонизације ушао у завршну фазу или је већ био окончан.[19] У оба случаја, зацело тек после преноса Симеонових моштију у Србију 1207. Другим речима, година која је узимана за најсмелији terminus ante quem овим тумачењем постаје terminus post quem.

---

[15] Р. Маринковић, *Почеци формирања српске биографске књижевности. Повеље о оснивању манастира Хиландара*, Прилози КЈИФ 39, 1–2 (1973) 3–19.

[16] Уп. С. Ћирковић, *Хиландарски метох у Зети,* Хиландарски зборник 10 (1998) 149–150.

[17] Љ. Максимовић, *О години преноса Немањиних моштију у Србију*, ЗРВИ 24–25 (1986) 437–442.

[18] Д. Костић, *Учешће св. Саве у канонизацији св. Симеона*, Светосавски зборник 1, Београд 1936, 192.

[19] О уврштењу Симеона у ред светитеља в. Д. Поповић, *Под окриљем светости*, Београд 2006, 27–73.

Несклад између Симеоновог епитета *свети* и датирања повеље пре 1207. А. Соловјев , а за њим и Д. Костић објашњавали су угледањем на византијске узоре у састављању повеља и слободом Стефановом да као владар тим начином најави очево светитељство, за разлику од Саве који као духовно лице то није смео пре окончања поступка уврштења Симеона у светитеље.[20]

Позивање на византијске дипломатичке узоре делује произвољно и свакако не почива на широј компаративној основи. Помињање претходника на трону као светих јавља се у српским повељама у два вида: 1) неодређеном – обично у синтагми *свети и правоверни цареви*, некадашњи хришћански владари чије примере побожне дарежљивости следи и ауктор; 2) одређеном – када се говори о појединачним владарима. Према примерима које сам успео издвојити, увек је реч о оним владарима чији је процес канонизације окончан или светост потврђена знамењима и објављивањем након обредâ elevatio и translatio. Краљ Урош I више пута назива свог оца светим, а томе су претходиле две, можда и три транслације његових моштију.[21] Стефан Дечански назива Милутина светим први и једини пут у Дечанској повељи (1330), иако је до његовог светитељског објављивања дошло најраније 1324,[22] а у Душановим повељама и Законику (чл. 79, 123, 152, 153) он се редовно назива светим краљем. Дечански се почиње наводити са епитетом *свети* у Душановим повељама од 1343, када су се његове мошти објавиле, мада су прославни списи за његов култ написани тек почетком XV века.[23] Врло је важна појава у вези с помињањем светог Симеона у Стефановој повељи то што се увек наглашава његов монашки статус, а не владарски. Он је благоверни и часни старац и монах. Подизање из првобитног гроба и пренос и полагање моштију у ново гробно место, као и објављивање мироточењем или другим чудима (обоје у Симеоновом случају) били су коначне и недвосмислене потврде светости, која је

---

[20] А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, 77; Д. Костић, *Учешће св. Саве*, 191–193. И познији аутори углавном прихватају то објашњење.

[21] С. Новаковић, *Законски споменици*, 593, 600; Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 42–44, 69–70. Помиње се као свети и у наредним вековима, иако су списи посвећени прослављању његовог култа настали тек у XVII веку (Т. Јовановић, *Књижевно дело патријарха Пајсеја*, Београд 2001, 67–82).

[22] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 89; Г. Мак Данијел, *Генезис и састављање Даниловог зборника*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 220.

[23] Ж. Вујошевић, *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*, ССА 3 (2004) 45–69; Д. Поповић, *Под окриљем светости*, 143–183.

завршни облик добијала састављањем хагиолошких и литургијских списа за светитељско прослављање – житија и службе. За наш случај важна је чињеница, вишеструко потврђена у култној пракси код православних Срба у средњем веку, да се за признање светости није морало чекати на састављање службе и житија. Из примерâ Стефана Првовенчаног (монаха Симона) и Стефана Дечанског види се да је од објављивања светости до коначног уобличавања култа писањем литургијских списа могло проћи и више столећа. Према томе, о Симеону се може говорити као о светом већ након његове транслације и објављивања у новом гробу 1208/1209.[24]

Што се тиче претпоставке да је Стефан као световно лице, за разлику од Саве, могао себи да дозволи да оца назива светим и пре но што се објавио, мислим да није оправдано на то питање гледати кроз категорије шта ко сме а шта не сме, подвлачењем разлике између лаика и црквених лица. Стефан као владар такође је морао да прилагоди свој положај и поступке улози коју је несумњиво имао уз брата у грађењу култа родоначелника династије Немањића. Због тога не видим разлог за његово самостално иступање, ни за преурањену најаву очеве светости, у време када ритам одвијања процеса Симеонове канонизације зацело још није био утврђен.

У тексту Стефанове повеље налази се још неколико појединости које упућују на време њеног издавања после 1207. Пре но што ће навести поклоне манастиру Стефан приповеда како је пожелео да га Христ удостоји да буде поклоник у Храму Богородице *и светилу неугашену бити ва храме јеје и у гроба частнаго и благовернаго старца, господина ми светаго Симеона мниха*. И био је удостојен да манастиру буде, с оцем, ктитор и служитељ. Позната је пракса у хришћанској цркви штовања не само светитељских моштију већ и предмета с којима је свети долазио у додир. Светост и штовање првобитног гробног места Симеоновог у Хиландару вишеструко су потврђени у изворима.[25] Истицање гроба Симеоновог, а не моштију, као да указује на празно гробно место, на култ ктиторовог гроба, тј. на време после транслације у Студеницу.

[24] О времену објављивања Симеоновог у Студеници Ђ. Трифуновић, *О настанку списа Светога Саве у светлости неких агиолошких појединости*, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Београд 1987, 65–69, мада има и мишљења која прво студеничко мироточење стављају у 1207. године.

[25] Д. Војводић, *Хиландарски гроб светог Симеона Српског и његов сликани програм*, Хиландарски зборник 11 (2004) 27–61.

Иако је пренос моштију у нов, унапред припремљен гроб био један од најважнијих, у Симеоновом случају неопходан, корак у поступку његове канонизације, Хиландарци сигурно нису били превише ради да изгубе непосредну заштиту светог ктитора. Стефан зато обдарује манастир богатим поседима након Симеонове транслације, истичући своје наследно ктиторско право у повељи, управо да би надокнадио на неки начин Хиландару губитак. То се, чини ми се, настојало постићи и тиме што је непосредно предочена Симеонова светост кроз текст повеље требало да пружи и формалну потпору с највишег државног места за штовање светитељевог првобитног гроба. Штедро даривање Хиландара, издавање повеље којом се манастир учвршћује у положају наследне ктиторије Немањића, истицање Стефановог владарског легитимитета, који сада почива не само на очевом и божјем благослову, већ и на идеји о праведном победнику у грађанском рату, располагање поседима у Зети – све су то последице и манифестације промењених околности у држави Стефана Немањића. А оне су обележене пре свега поновним успостављањем мира и слоге међу браћом, освештаним и учвршћеним над моштима њиховог оца.

Није искључена могућност да је Стефан издао повељу пошто се Вукан коначно повукао с власти у Зети. Као краљ последњи пут се помиње априла 1207. у уговору између Котора и Дубровника,[26] а из јула 1208. потиче први помен његовог сина, краља Ђорђа, који је наставио да влада, како изгледа, само у једном делу очеве државе.[27] Према томе, негде између априла 1207. и јула 1208. Вукан се повукао с престола, прешао у Рашку и као ктитор учествовао у осликавању очеве задужбине Студенице. Тамо је, према речима једног познијег извора, и сахрањен.[28]

Најзад, не треба прећутати чињеницу да је Стефанова повеља послужила као непосредан књижевни извор Сави приликом састављања очевог житија,[29] а у њему се Симеон нигде не наводи са светачким епитетом.[30] То би се очекивало с обзиром на то да је Савино дело млађе по постанку и при томе зависно од Стефанове повеље. Савино дело је написано

[26] *Chronica ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, ed. Sp. Nodilo, Zagreb 1893, 75.

[27] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 15–16; Ђ. Бубало, *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари?*, ЗРВИ 46 (2009) 214–217.

[28] Д. Поповић, *Средњовековни надгробни споменици у Студеници*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, Београд 1987, 494–495; видети и нап 11.

[29] А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, 82–89; Р. Маринковић, *Историја настанка Живота господина Симеона од светога Саве*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 201–213.

[30] Д. Костић, *Учешће св. Саве*, 188–191.

као уводна глава Студеничког типика и има својства и функцију ктиторског житија. Иако је Сава завршио писање житија Симеоновог после преноса моштију, око 1208,[31] то није хагиографски спис, светачко житије намењено прослављању светог, већ је његова улога да слави успомену на манастирског ктитора. Реч је о локалном, студеничком култу, а не општем, који ће се проширити касније посредством Стефановог опширног житија, Савине службе и синаксарског житија.[32] Поврх свега, Симеоново ктиторско житије не садржи опис објављивања Симеонових моштију у Студеници мироточењем, што би могло указивати на то да је Житије завршено пре овог догађаја, пре фебруара 1208. или 1209.[33] Из свих наведених разлога изостаје и помен Симеона као светог у ктиторском житију.

Према свему изложеном предлажем да се датовање Стефанове повеље Манастиру Хиландару помери у време после Симеоновог светитељског објављивања у Студеници, можда и одмах после транслације, а пре завршетка писања Симеоновог ктиторског житија – **око 1207/1208. године**.

SUR LA DATE À LAQUELLE LE GRAND JOUPAN STEFAN NEMANJIĆ A DÉLIVRÉ SA CHARTE AU MONASTÈRE DE CHILANDAR

(Résumé)

La charte du grand joupan Stefan Nemanjić portant donation au monastère de Chilandar de villages situés à Hvosno et en Dioclée porte uniquement pour date l'indication du jour et du mois (29 septembre). La science connaît plusieurs propositions quand à son année de délivrance, parmi lesquelles celle rencontrant le plus de faveur, 1200-1202, remonte à 1925 et est due à Aleksandar Solovjev. Celui-ci a estimé que cette charte n'a pu être délivrée après 1202, car Stefan y souligne qu'il est le gendre de l'empereur byzantin Alexis III Ange, or c'est cette même année, au

[31] Обично се узима да је Сава писање Студеничког типика и Симеоновог ктиторског житија започео у Хиландару, а коначно уобличио у Студеници после транслације очевих моштију. За Типик нема разлога да се сумња у такву хронолошку реконструкцију, док је код Житија она почивала управо на датирању Стефанове повеље у раздобље 1199–1202. Из тога је извођена претпоставка да је Сави у Хиландару најкасније од 1202. била доступна Стефанова повеља па је знатне њене делове, као уосталом и биографску и реторску схему, искористио за свој спис (Р. Маринковић, *нав. дело*, 211–212; Ђ. Трифуновић, *О настанку списа Светога Саве*, 69). Но, према овде понуђеном датирању Стефанове повеље, Сава би требало да је написао већи део, ако не и читаво житије тек у Студеници.

[32] Уп. Д. Поповић, *Под окриљем светости*, 52–53.

[33] Ђ. Трифуновић, *нав. место*.

plus tard, qu'il a chassé son épouse Eudoxie. Toutefois, des sources découvertes plus récemment sont venues attester que le lien de parenté entre le grand joupan de Serbie et la famille impériale byzantine était encore affiché avec fierté y compris après 1202. Par ailleurs, on sait qu'avant même l'éclatement de la guerre ouverte entre Stefan, le grand joupan de Serbie, et son frère Vukan, roi de Dioclée (1202-1205), tous deux entretenaient déjà des relations tendues. On ne peut donc que difficilement imaginer que le premier ait pu avant ce conflit et, encore moins, pendant celui-ci, faire donation à Chilandar de possessions qui se trouvaient sur le territoire soumis à son frère.

On constate aussi que dans cette charte Stefan emploie le qualificatif de saint à l'égard de son père qu'il appelle le moine Simeon, ancien grand joupan. Ceci permettrait donc de penser que sa délivrance remonte à une époque où la procédure de canonisation de Simeon était entrée dans sa phase finale, ou était déjà terminée, c'est-à-dire après la translation des reliques de Simeon de Chilandar à Studenica, en 1207. D'après les exemples relevés dans la pratique cultuelle chez les Serbes orthodoxes au Moyen Age, la reconnaissance de la sainteté pouvait immédiatement suivre les événements appelés *elevatio, translatio* et *miracula*. En l'occurrence, il n'était pas nécessaire d'attendre la composition d'un office et d'une vie dédiés à ce saint. L'évocation de la tombe de Simeon à Chilandar, et non de ses reliques, en tant qu'objet de vénération semble aussi suggérer une sépulture alors vide et le culte de la tombe du ktètor, c'est-à-dire une époque postérieure à leur translation à Studenica en 1207. Cette translation ayant, de fait, privé les moines de Chilandar de la présence et du soutien direct de leur ktètor, il paraît probable que Stefan Nemanjić ait alors tenu à faire don au monastère de riches possessions par cette charte pour, en quelque sort compenser cette perte. Dans une atmosphère de paix s'étendant à l'ensemble du pays et d'entente entre les frères, après la victoire de Stefan sur Vukan dans le conflit qui les a opposés, Stefan fait don à Chilandar de riches possessions parmi lesquelles figurent aussi des biens situés en Dioclée, en affirmant ainsi par cette charte sa légitimité de souverain. Il existerait même la possibilité selon laquelle Stefan ait délivré cette charte après l'abdication et le retrait définitif de Vukan en Dioclée, entre avril 1207 et juillet 1208. Vukan est alors passé en Serbie où il a été, avec son frère, ktètor de la décoration de la fondation de leur père à Studenica. Enfin on note que lors de la réalisation de la composition appelée Vie du Ktètor Simeon, le frère cadet de Stefan, Sava, a repris certains éléments figurant dans la charte de Stefan à Chilandar. Or, la rédaction de la Vie de Simeon ayant été achevée par Sava en 1208/09, la délivrance de la charte de Stefan est forcément antérieure à cette année.

Au vu de ce qui précède, l'auteur propose de ramener la délivrance de cette charte de Stefan en faveur du monastère de Chilandar à une époque postérieure à la manifestation de la sainteté de Simeon à Studenica (écoulement de la myrrhe), peut être immédiatement après la translation de ses reliques, et assurément avant la fin de la rédaction de la vie du ktètor Simeon – **soit vers 1207/1208**.

РЕГИСТАР

Авари – 85
Аврамовић Димитрије – 20, 148
Албанија – 36, 48
Алексије III Анђео, цар – 234, 235
Андрија од Гвалда, архиепископ сплитски – 167, 175–178, 181, 186
Андроник II Палеолог, византијски цар – 23, 24, 83
Анжујаци – 184
Аргјурица, Аргулица, село – 120, 132
Арсеније, епископ призренски – 33, 37, 43
Арсеније, игуман хиландарски – 67, 69, 70, 71, 73
Архив Бечке надбискупије – 27
Архив Манастира Хиландара – 4, 76
Архив САНУ – 4, 64, 76, 93, 114, 137
Архив Србије – 4, 114, 137
Архив у Сремским Карловцима – 20
архидијак – 34, 46
архиђакона – 37
архиепископ – 175, 181, 183, 185, 186

Багаш, властеоска породица – 43
Бајазит I, турски султан – 107, 147, 149, 151, 153, 158
Бајо Болачић – 90, 91
Балдовин, казнац 33, 37, 43
Балинце, село – 67, 70
Балша – 93, 95–97
Балшићи – 91, 93, 95, 96
бан – 182, 185
Бансти – 80
Баришић Фрањо – 227
баштина – 25, 26, 33, 47, 80, 84
Белица – 9
Бенешић, породица – 107
Бечки архив – 100
Библиотека Сараја у Истанбулу – 199
Билуша – 3, 4, 9, 11, 15
Битка код Велбужда – 83
Битка на Косову – 218, 221, 222, 224, 226, 227, 230, 231
Битка на Ровинама – 129
Битун – 3, 4, 9, 10, 14
Благојевић Милош – 68, 69, 143
Богић Сладеновић – 162, 164
Богородица – 8, 16, 22, 55, 63, 66, 68–70, 79, 80, 82, 85, 154
Богородица Одигитрија, црква у Струмици – 85
Богородичина црква у Архиљевици – 130
Богородичина црква у Кучевишту – 130
Бојана – 87, 90, 92
Борил – 43
Боров Дол – 120
Боруево – 85
Боруjево, село – 80
Босна – 56, 159, 160, 162, 165, 166, 167, 174, 177–182, 185, 189
Бранко Младеновић, севастократор – 106, 151, 153, 156, 218
Братјевштица – 9
Брвеник – 84
Брегалница – 128, 132
Брковић Милко –170
брод – 98
Брштаник – 166
Бубало Ђорђе – 126, 143
Бугари – 85
Будимирц Првославић – 9
Будислав Курјаковић – 44
Бујановац – 144

Вазнесењска црква у Штипу – 112, 114, 117, 118, 122, 124, 125, 127, 129, 130, 142
Вардар – 50, 83, 128
Василије II, византијски цар – 85
Василијев пирг – 24
Васкрс – 25, 33, 37, 47, 48
Ватопед – 129, 203
Велика Лавра – 202, 203
Велико веће, у Дубровнику – 42
Велико веће, у Сплиту – 180, 184, 186
Венеција – 90, 91, 166
вера – 183
Већа умољених, у Дубровнику – 58
Византија – 11, 75, 85
Вилски Дуб – 121
виноград – 3, 4, 9, 11, 63, 66, 67, 69, 70, 73, 120
Владислава, властелинка 130
властела – 9, 42, 43, 46, 47, 55, 56, 57, 59, 60, 80, 83, 84, 89, 90, 95, 160, 162, 163, 165, 183, 188, 189
Влатко, херцег – 27, 41, 49
влах – 9, 103, 106
Влашка – 129
Влашки студенац – 67
водени знак – 27, 28, 29
воденица – 80, 84, 121
Воислава – 44
војвода – 33, 37, 43, 44, 45, 108, 109, 111, 120, 123, 130, 131, 157, 185
Војин, војвода – 44
воћњаци –120
вражда – 9, 13, 184
Врање – 9, 43, 122, 127, 128, 135, 141, 142, 144, 145
Вратко, жупан – 33, 37, 43, 44
Врх пшенични – 9
вршидба, 80, 84
Вук Бранковић – 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 147, 149–158, 217–222, 224, 225–231
Вукан Немањић – 44, 234, 235, 236, 239
Вукашин, краљ – 91, 152
Вукша, властеличић – 87, 89–91
Вшивица – 17
Вшивица, река – 10, 17

Габров Дол – 120
Гаврило Урик – 197, 198
галија – 107
Гацко – 44
Гвозд – 9
Георгије Курјаковић – 44
Георгије Пахимер – 50
Георгије Радослав, дијак – 199, 205, 214, 215
Герасим Бранковић – 154, 157
Гервасије – 147, 151, 157
Гервасије, хиландарски јеромонах – 210, 211
герекари – 80, 84
Главица –10
глоба – 131
Горен Козјак – 132
Горнице – 120, 121
Горњи и Доњи Раковац, Ораховица – 144
господин – 165, 175, 183, 184
готица – 168
град – 66, 68, 69, 75, 79, 80, 81, 84, 85, 120, 121, 131, 132
Градис(л)ав Сушеница, ставилац – 34, 37, 41, 45
Градислав Борилов, војвода – 33, 37, 41, 43
Градиште – 10
Градиште, данас брдо Градина – 70
Грачаница – 220
Гргур – 147, 152, 156
Гргур Бранковић – 208, 231
Гргур Вуковић – 73
Гргур Дражетић –13

Гргур Курјаковић, кнез – 34, 37, 44
Григорије, старац – 81
грош – 36, 37
Грци – 9, 11, 81
гуса – 13
гусари – 19, 23, 24

Дабижив – 130
Дабиша, краљ Босне – 164, 182
Далмација – 36, 48, 179, 181–185, 182
данак – 80
Данилац Левооки – 201, 215
Данило, патријарх – 202
Дањ – 93, 95, 96, 98
двор – 9, 183
Дејан – 129
Дејан Манијак, војвода – 34, 37, 45
Дејановићи, властеоска породица, в. Драгаши – 86
Денкова њива – 120
десетак – 84, 121, 131, 185
десетак житни – 80
десетак свињски – 80
Дечани – 201, 203
дијак – 157
динар – 9, 47
Динић Михаило – XV, 221
Дмитар, војвода – 111, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 142
Добрушта – 51, 56, 61
Дојранско језеро – 128
Домања Менчетић – 46
Доњи Краји – 174
доходак – 26, 33, 37, 39, 48
Драгаши, властеоска породица – 16, 112, 123, 126, 128, 129, 131
Драгомуж, војвода – 86
Драгослава – 42
Драгутин, српски краљ – 3, 5, 10, 11, 12, 13, 199
Драгушин – 124
Драч – 58, 98
Дрвенград – 9, 15
дрво – 37
древо – 109
Дреница – 70
Државни архив у Дубровнику – 25, 26, 29, 31, 51–53, 87, 93, 159, 187
Дријева – 40, 92, 164, 166
Дрим – 98
Дубровник, Дубровчани – 13, 24–28, 33, 36, 37, 39–42, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 55–60, 87–93, 95, 96, 99, 103–109, 152, 158, 159, 160, 166, 187–190, 194, 203, 205, 212, 219–224, 229–231, 239
Дукља – 36, 48
Душанов законик – 13, 60, 92, 237

Ђеђев камен – 67
Ђорђе, краљ – 239
Ђурађ Бранковић – 73, 147, 149, 152, 155, 156, 231
Ђурђе II Страцимировић Балшић – 91, 93, 95–97, 220, 223, 227, 228
Ђурђица – 70

Евгенија – 160
Евдокија – 125, 126, 128
Евдокија Комнин, трапезунтска принцеза – 128
Европа – 128
Егер – 181
Елезовић Глиша – 28
Елемер Маљус – 170
Елтимир, деспот – 123
Емин-у-дин, кадија дрински – 28
Ефросин, инок – 198

Жарко, властелин – 87, 89–91
жетва – 66, 69, 80, 84
Живојиновић Мирјана – 5, 111
Жигмунд Луксембуршки, угарски краљ – 13, 181, 182

жировнина – 121
жито – 58
Жоре Бокшић, протовестијар – 164, 165, 189
Жуњ Вукасовић – 55, 58
Жуњ Журговић – 55, 58
жупа – 10, 13, 50, 80, 84
жупан – 33, 37, 44
Жург Которанин – 58
Журговићи, властеоска породица – 58

З’борско – 3, 4, 10, 14
забава – 92
заклетва – 55, 56, 57, 60, 183
Занога – 9, 16
запис – 55, 56, 59
записаније – 141, 142
Заплужје – 4, 16
Зборско – 9
земљоуз – 49
Зета – 36, 48, 89, 91, 228, 233, 236, 239
златопечатно слово – 80, 84
Зограф, манастир – 209

Иван (Јанош) – 183
Иван VI Франкопан – 181
Иван, протовестијар – 160
Иваниш II Нелипчић – 178, 181
Иваниш, кнез – 167
Ивирон – 125, 126
Ивић Алекса – 73, 97
игуман – 9, 67, 68–71, 73
изасланик – 37, 48
икона – 23
Иларион Руварц – XII
Иларион, игуман – 203
Исак, кир – 98
Исток – 10
Италија – 164, 184, 186

Јабланице, село – 15
Јадранско море – 49
Јаке Менчетић – 95, 96, 97
Јаков Бавжелић Проданчић – 102, 107, 224
Јевдокија, супруга Стефана Немањића – 234
Јејевац – 9
Јелашница – 120
Јелена Груба, босанска краљица – 182
Јелена, српска краљица и царица – 67, 69, 70, 87, 89–91
Јелисавета Арагонска – 71
Јелшанци – 135, 141, 144
Јерина – 97
Јиречек Константин – XI, XV, 88, 91, 97, 217
Јоаникије – 23
Јован V Палеолог, византијски цар – 81
Јован Виктриншки – 71
Јован Драгаш, деспот – 112, 113, 121–123, 128, 141
Јован, старац – 205, 206
Југославија – XIII
Јуније Лукаревић – 42
Јурај Радивојевић – 167, 176, 178, 182

казнац – 37, 43, 45
Калетина река – 9, 16
Калоча – 181
Каменице – 236
Кантакузин Јован, византијски цар – 81, 83
каптол – 168, 174, 177, 179, 183
Карађорђевић Павле – 19
Карано-Твртковић Павле – 88, 100
Карбинци –120, 132
Карејска келија – 200, 207, 210
Карло Курјаковића – 181
Карло Топија – 93, 95–97
кастелан – 184

Каштел Сућурца – 186
Каштеланског поља – 186
Кеков (Ћећов?) камен – 67
кефалија – 80, 84, 103, 109, 121, 131, 229
кир – 165
Киријак – 19, 23, 24
клер – 175, 185
Климе Гучетић – 25, 33, 36, 42
Клина –10, 15
кнез – 9, 13, 33, 37, 42–44, 55, 59, 89, 90, 95, 121, 131, 162, 163, 165, 167, 174, 178, 179, 181–183, 186, 188, 189
Книнац, трг – 9, 15
књига – 23
књига слободна – 89, 92
кобила – 67
Ковачевић Љубомир – 5, 113, 136
Козја стена – 10
Козјак, село – 120, 132
Козјаштица – 120, 132
Колетеница – 16
Колумбија универзитет у Њујорку – 19
коморник – 46
конзул дубровачки – 104, 109
Константин Балшић – 98
Константин Драгаш – 111, 112, 117, 119, 121–129, 131, 133, 135, 140–143, 147
Константин Филозоф – 200
контрабанда – 159, 162, 166
коњ – 103, 109
Коњска глава – 9
Корабљов Василије – 5, 76
Корушка – 71
Косово и Метохија – 106, 230
Косовска битка – 106, 201, 218, 219
котао – 121, 131
Котор – 46, 92, 107, 164, 166, 239
кошење – 66, 69
Крајина – 159, 162, 166
Краљеве Куће – 135, 137, 141, 144
крв – 167, 174, 184
Криви Дол – 120, 132, 133
Крижан Марков – 174, 180
Крилац – 9
Крстац – 16
Крушевац – 220
Ксиропотам – 208, 209, 215
ктитор – 67, 68, 69
куга –160
кула –176, 178
кумерк солски – 40
купљеница – 80, 84, 85
кућа – 157
Кучулат – 120, 132

лађа – 103
Лазар Бранковић – 73, 147, 152, 154, 156
Лазар, српски кнез – 91, 99, 102, 104–109, 183, 197, 201, 208, 213, 215, 217–232
Лалулов извор – 120
Лапардинци – 135, 139, 141, 144, 145
Лека Дукађин – 98
Лескова вода – 67
Лесново – 125, 126, 131
ливада – 80
Лимска повеља – 20
Ловреновић Дубравко – 170, 177
логотет – 59, 61
Локвица, село – 3, 4, 9, 11, 12, 14, 15, 17
Лошињ – 183
Лудовик I, угарски краљ – 44, 221
Лукавица – 9
Лукач, војвода – 152, 154, 157
Лупрад, 10, 17
Лучац – 176, 178, 181, 186

Љеш – 95, 98
љиљан – 57

људи – 36, 37, 39, 41, 47, 80, 159, 160, 162, 164, 165

М’сково – 3, 4, 10, 14
Мавро Орбин – 91
Мађарски државни архив – 168–170
Мађарски народни музеј – 169
Македонија – 11, 50, 106, 123, 128
Максимовић Љубомир – 5
Мали Коњинац – 108
Мало веће, у Дубровнику – 25, 42, 43, 46
Маљушат – 43
Манастир Св. архангела код Призрена – 87, 89, 92, 97
Манастир Св. Георгија – 63, 66–69, 73
Манастир Св. Николе Мрачког – 205
Манастир Св. Николе на Врањини – 124
Манастир Св. Павла – 208
Манастир Св. Стефана у Сплиту –178, 185
Манастир Св. Ђорђа код Скопља – 11
Манастир Тисмена и Водица у Влашкој – 203
Манастирице, село – 15, 16, 17
Манојло II Палеолог, византијски цар – 129
Мара Бранковић – 73, 199, 231
Мара, кћер кнеза Лазара – 106, 218
Маргарета – 181
Марин Баранин, архидијак – 34, 37, 41, 46, 47
Марин, логотет – 94
Маричка битка – 128
Марко Барбадиг, млетачки патрицијe – 98
Марко Дујмов Словић – 176, 178, 182
Марко Крижанов – 180
Марта, монахиња – 46
Мартинуш Менчетић – 42
Маруша – 164, 165
Маслар – 16
Масларија – 9, 16
мастило – 67, 168
Мата (Маћа) – 93, 95, 96, 98
Матанов Христо – 129
Мачва – 183
Мелник – 83
Менче Lampredius de Mençe – 97
меропах – 84
метох –120
метохија – 9, 151, 157
Миклошић Франц – 20, 100
Милешева – 201, 203, 235
Милица, кнегиња – 44, 201–203, 209, 231
Милица, кћер краља Вукашина – 91
милосник – 109, 147, 152, 156, 157
милост – 8, 33, 37, 47, 55, 56, 59, 63, 66–68, 70, 71, 75, 79, 81, 84, 151, 153, 157, 162, 163, 165, 183
Милош, ставилац – 34, 37, 41, 44
Милутин, српски краљ – 3, 5, 11–14, 19, 20, 24, 63, 64, 67–69, 72, 73, 122, 198–201, 204, 205, 210, 211, 213, 237
Милша, властелин – 63, 66–70, 73
Мирослав Баранин – 46
Михаило VIII Палеолог, византијски цар – 5
Михаило IX Палеолог – 23, 24
Михаљчић Раде – 88, 223
Младен, војвода – 106, 151, 156, 218
Младеновић Александар – 202, 228
Млечани – 181
млин – 9, 120
Мљет, острво – 40
Молдавија – 194, 197
Момишићи – 236
Мошин Владимир – 5, 10

Мркша Жарковић – 91
Мртвачки поток – 9, 16
Мсково – 9
Муса, челник – 226

Напуљ – 167
Народна библиотека Србије – 4, 137, 114, 199
Небрегоште, село – 16
невера – 9
Негровце – 70
Немањићи, династија – 43, 85, 92, 104, 123, 149, 218, 220, 223, 224, 227, 228, 231, 234, 235, 238, 239
Ненулов Дол – 121
Неретва – 25, 26, 33, 37, 48, 49, 51, 57, 92, 165, 166, 182
Никандар, монах – 10, 64, 67, 112–114, 116–118, 122, 125, 131, 136, 139, 143, 148, 155, 156
Никеја – 67, 70
Никодим, игуман – 202
Никола de Nicoliça de Martinussio – 42
Никола I Горјански – 183
Никола II Горјански, бан – 167, 176, 178, 182
Никола Алтомановић – 91
Никола Бокшић, протовестијар – 164, 165, 188, 189, 190
Никола Бућа – 34, 37, 46
Никола Гундулић – 224
Никола Лукаревић – 33, 36, 42
Никола Мартинов – 174, 180
Никола Мартинушевић – 58
Никола, Никша Гундулић – 102, 107
Николајевић Ђорђе – 88
Николица Мартинушевић – 55, 58
Никон Црногорац – 214
Никша Звијездић – 26, 99, 100
Ниш – 220
Новак Грга – 170
Новаковић Стојан – XI, XII, 5, 20, 76, 100
Ново Брдо – 203, 230

њива – 9, 80, 84

Обод – 9
Обрад Драгосаљић – 225
Обрад, писар – 164
Обрад, севаст – 45
оброк – 10, 14
овце – 67, 80
олово – 187–189, 190
Олово – 165, 189, 190
Омиш – 13, 178, 181, 182
опат – 167, 175, 177, 178, 185
Опоље – 9, 14, 16
Опузен – 49
орање – 80
Ораховац, село – 73
Орден рада са црвеном заставом – XIV
Орлате – 70
Осијек – XII
Ослнице – 3, 4, 9, 10, 14
Османлије – 149, 158, 220, 226
Османско царство – 129, 194
Осојница – 14
Осор – 183
Остоја, босански краљ – 159–162, 165, 167, 168, 174, 177–179, 189
Остражница – 9, 16
отворено писмо – 105
отес – 120, 121, 131, 141, 143
Отон, херцег – 71
Охмућевићи, властела из Хума – 83
Охрид – 50

Павле Курјаковић – 44
Павле Мартинушевић – 33, 36, 42, 58
Павле Раденовић, кнез – 187, 188, 189

Павловићи, породица – 189
Палман, немачки витез – 71
парница – 103
пашњак – 37, 47
Пељешац – 49
пергамент – 30, 52, 67, 193, 199, 208, 210, 215
перпера – 25, 33, 34, 39, 40, 46, 47, 48, 92
Петар Бисига – 42
Пећ – 10
Пећки студенац – 9, 10
пирг – 4, 12, 19, 20, 23, 24, 29, 37, 41, 52, 57, 59, 64, 67, 71, 83, 93, 95, 96, 100, 168, 174, 177, 179
Пирг са Црквом Св. Спаса – 24
Пишево – 67
Плавска река – 16
плевљење – 80, 84
Плхова глава – 67
пљачка – 167, 174, 178
поданк – 84
Подунавље – 112, 113, 121, 125, 155, 156, 223
позоб – 80, 84, 66, 69, 73
поклисари – 95, 102, 104, 174, 183, 219
поклисарство – 55, 59
Полатник (данас Сумулар и Паланик) – 67, 70
Полог – 25, 26, 33, 37, 50
Полог, град – 50
полуустав, писмо –193, 194, 208, 210, 212, 215
Пољаница – 9
Пољичко приморје –182
Поморје – 33, 67, 70, 79, 81, 223, 224, 228
понос – 80, 84
поп српски, 55, 60
порота – 103, 109
послини дар – 229
послух – 14
Посредница – 25, 26, 27, 28, 33, 37,40, 41, 49, 51, 57
потестат – 167, 176, 179, 183, 186
Први светски рат – 5
Превлака – 25, 26, 33, 36, 37, 39, 49, 51, 57
Предимирци – 121
прелат – 185
преручити – 61
Преслоп – 9, 15
привилегија – 87, 92, 174, 181, 183
Призрен – 3, 4, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 37, 42, 45, 50, 61, 90
Призренска Бистрица – 15
Пријездина крушка – 67
Прилеп – 123
Приморје – 25, 26, 36, 39, 48, 49, 51, 57, 103, 105, 174, 226
Припечани – 133
Припечанска воденица – 121, 133
приплатак – 80
приселица – 80, 84, 121, 131
пристав – 55, 60
Приштина – 99, 104, 106, 113, 121, 125, 147, 152, 154, 158, 220
провод – 13, 66, 70, 73, 80, 84, 121, 131
Прогон Дукађин – 97, 98
Пројак, војвода, 104, 108
Просениково, село – 85
протовестијар – 165, 189, 190
псари – 80, 84, 121, 131
пси – 66, 69
пчелари – 121
пчеле – 80

Раб – 183
работе – 63, 66, 68, 69, 73, 84, 121, 131
Раваница – 231
Радана, Радање, село – 120, 133

Раданштица, Радањска река, Суви поток –120, 132, 133
Радивоје Богавчић – 182
Радиша Добрковић – 162, 164
Радобиље – 178
Радоја, син војводе Стефана – 209
Радоња, дијак – 28, 29
Радослав, српски краљ – 24
Радослава, Милшина жена – 63, 66–69, 72, 73
разбојник – 103, 109
Рајан –121
Рајаново селиште – 121
Раковац – 135, 141, 144, 145
Ратко Добројевић – 163, 164
Ратковац, 10, 17
ректор – 174, 177, 180, 182, 183
Речани, село – 17
Ријека дубровачка – 49
Рила – 82, 83
Роберт, напуљски краљ – 97
Робово – 85
Робово, селиште – 80
Ровине – 86
Рошце – 9
рт – 49
Руварац Иларион – 217
Рудл, властелин – 75, 80–83, 85
Рурак село – 120, 132, 133
Руско Христифоровић – 160, 187

Сава Немањић – 14, 141, 200, 234, 235, 239, 240
Сава, монах – 97
Самуило, бугарски цар – 85
Санкт Петербург – 4
Саси – 103, 109
Св. Василије, хиландарски пирг – 203
Св. Димитрије – 48
Св. Јован Рилски – 83
Св. Павле, манастир – 208, 209, 215
Св. Пантелејмон, манастир – 112, 123, 126, 128, 195, 202, 208, 213, 215, 231
Св. Петар Коришки – 81
Св. Срђ на Бојани – 87, 89–92, 166
сведок – 14, 103, 104, 106, 108, 109
Света гора – 4, 5, 9, 11, 13, 24, 79
Светостефанска повеља – 201
свиња – 131
Сврчин – 67, 69, 70, 71
севаст – 9, 11, 13, 121, 131
севастократор – 157
Седмојулска награда – XIV
селиште – 37, 84, 85
село – 37, 80, 84, 85, 184
сенокос – 63, 67, 70, 73, 80, 84, 121, 131
Сењ – 181
сер – 174, 183
Симеон Немања, в. и Стефан Немања – 141, 233, 234, 236–240
Синдик Душан – 6, 126, 154
Сион – 181
Скопље – 50, 106, 130, 204
Славонија –182
сланица – 103, 109
Слатина – 67
Словени – 85
слуга – 165
Смил, челник – 104, 108
смоква – 121
Смрдан – 70
Смрдећа вода – 67, 70
со – 98, 159, 162, 163, 166
сокалник – 84
соколари – 84
Соловјев Александар – 21, 234
Сопот – 10
Спиридон, патријарх српски – 223
Сплит – 167, 170, 174, 175, 177–184, 186

Срби, Србија – 3, 5, 10, 25, 26, 33, 34, 36–40, 42, 45, 48, 51, 52, 60, 67, 70, 79, 81, 86, 103, 105, 106, 109, 111, 113, 121, 149, 155, 156–160, 162, 166, 174, 194, 207, 217, 221, 223, 224, 231, 239
сребро – 108, 190
Средачка жупа – 14, 16, 17
Српска архиепископија – 60
Српска Кућа – 144
ставилац – 34, 37, 41, 44, 45
стан – 103, 109
Станика Иванов – 168, 174, 176, 180
Стари Криви До – 132
стегоноша – 43
Стефан Душан, српски краљ и цар – 14, 16, 25, 26, 29, 30, 33, 34, 36–39, 41–46, 48–51, 56–59, 63, 66–73, 75, 76, 79–83, 85, 87, 92, 102, 104–106, 122–124, 128, 130, 132, 142, 144, 152, 196, 199, 205–207, 215, 224, 227, 229, 230, 237
Стефан Лазаревић, кнез, деспот – 202, 203, 209, 215, 225
Стефан Немања, велики жупан – 23, 44, 124, 194, 223, 234, 236
Стефан Немањић, српски краљ – 15, 20, 233–240, 194, 196
Стефан Остојић – 179
Стефан Урош I, српски краљ – 20, 23, 237
Стефан Урош III Дечански, српски краљ – 44, 58, 63, 68, 69, 72, 198, 201, 205, 211–213, 237, 238
Стефан Урош, цар – 63, 69, 71, 87, 88, 90, 91, 112, 127, 152, 199, 207
Стефан, кнез – 160
Стефан, свети, архиђакон – 4
Стојановић Љубомир – 5, 100
стол српски – 84
Стон – 28, 49, 55, 56, 60, 61, 107
Стонски доходак – 25, 48, 196, 199, 220
Стонски рат – 25, 26, 33, 36, 37, 39, 42, 44, 46, 49, 51, 55–58, 60, 61
Страцимир Балшић – 93, 95–97
Стружје – 4, 14–16
Струма –128
Струмица, Тивериуполис – 75, 79, 81–83, 85, 86, 128
студенац – 9
Студеница, 233–236, 238, 239
Студенички типик – 240
суд – 9, 60, 103, 105, 109
судије – 95, 174, 177, 182, 184
Сутјеска – 167, 176, 186
Суторина – 166
Сухи Дол – 121
Сушево – 121, 133
Сушевско поље – 133

тамница – 159, 162
Танусије Топија – 97
Твртко I, краљ Босне – 166, 175, 178, 179, 221, 228
Теодора – 183
Теодора Дејановић – 91
Теодосије – 14
Теофилакт Охридски – 86
тепчија – 45
Тодор Хамировић – 104, 108
Тома Гавала – 135, 141–143
Томовић Гордана – 5, 14, 70
Топлица – 220
травнина – 121, 131
трг – 40, 87, 89, 91, 109, 162, 164–166
трговци – 95, 103, 106
трибутно писмо – 48
Трогир – 167, 175, 178, 180, 182, 186
Троицки Сергије – 69
турски данак – 147, 149, 153, 158
Турци – 147, 149, 151, 153, 158

Ћирковић Сима – 91, 106, 217, 221

Угарска – 166, 167, 175, 178, 181, 194, 221
Угљеша, деспот – 152, 156
уговор – 186
Уложиште, село – 63, 66, 67, 68, 69, 73
Улцињ –107
унча – 147, 151, 153, 157, 158
Усора – 174
устав, тип писма –193, 194, 199, 208, 215
Уши, вис – 120, 133

Фарлати Данијеле – 169, 170, 178
Ферјанчић Божидар – 225
Флорински Тимофеј – 76, 82
Фоча – 27, 49
Фридрих, немачки краљ – 71

Хамза-бег – 28, 41, 49
Хвосно – 15, 233
Херман II Цељски – 183
Хиландар – 3–5, 9, 11, 14, 15, 19, 20, 22–24, 43, 45, 63, 64, 68, 69, 71–73, 75, 76, 79–83, 85, 111, 112, 121–123, 125–129, 131, 132, 133, 135, 136, 141–145, 147, 149–154, 156, 157, 194, 199, 200, 204, 205, 207, 209–212, 233–236, 238–240
Хиландарски архив – 233
Хиландарски пирг – 73
хлеб – 166
Хрватска – 182, 185
Хрвоје Вукчић Хрватинић, војвода – 159, 160, 163–165, 167, 175, 178, 180–182, 185
Хрeља, протосеваст, кесар – 75, 81–83, 86, 132
хрисовуља – 80, 84
Хроника Зонаре – 209
Хрусијски пирг – 11, 23, 24, 81, 122, 204
Хум – 36, 40, 48, 182
хуманистика – 168
Хумска епископија – 60

цар – 158
Цариград – 28, 81

царина – 95
Цвиљен, планина – 15
Цетина – 166, 175, 178, 181, 182
Цетиње – XIII
Цоцан – 56, 58, 59
Црвуље, Црвулево, село – 120, 132
Цреп Вукославић – 226
Црес – 183
Црква Св. архангела – 83
Црква Св. Димитрија у Призрену – 3, 4, 9
Црква Св. Ђорђа у Полошком – 123
Црква Св. Јована Владимира код Елбасана – 97
Црква Св. Матије – 189
Црква Св. Николе у Великој Хочи – 45
Црква Св. Николе у Врању – 43
Црква Св. Николе у Псачи – 81
Црква Св. Петке у Тморанима – 12
Црна река – 128

челник – 45, 108, 109
чељад, 162, 163, 165
честник Грком – 75, 79, 81, 85
Често камење, планина – 3, 4, 9, 11, 12, 16
човек – 55, 59, 183, в. и људи
Чремошник Грегор – 96

Шареник – 14
Шар-планина – 5, 14–17
Шафарик Јосиф – 97
Шекуларац Божидар – 93, 96
Шибеник – 168, 169
Широки Брод – 95, 98
Штип – 83, 111, 125, 129, 132, 133
шума – 37, 131

УПУТСТВО ЗА ИЗДАВАЊЕ ИСПРАВА

Кратак историјат исправе: време и место одлуке о правном чину и/или записивању правног чина; ауктор и дестинатар; оригинал, копија, печат; врста и димензије материјала на којем је исправа писана; очуваност; место чувања документа.

Ранија издања: библиографија ранијих издања; битне разлике у односу на раније или ранија читања.

Текст исправе:
1. Сваки пети ред означити бројем.
2. Киноварна слова су велика и означавају почетак новог пасуса.
3. Почетак новог пасуса понекад се означава крстом. У том случају такође се користи велико слово.
4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.
5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.
6. Титле се обавезно остављају код бројева.
7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ( ).
8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [ ].
9. Натписана слова спуштају се у ред без икаквих посебних ознака.
10. Оштећене празнине разрешавају се у стреластим заградама – 〈 〉.
11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!). У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.
12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.
13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко *е* (є), које се понекад појављује уместо прејотованог *е* (ѥ), пошто је према позицији употребљеног широког *е* јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично *е* (е).

14. Приликом издавања босанских повеља и, евентуално, докумената писаних босанчицом, неопходно је, тамо где се појављује, задржати ђерв (ꙉ).
15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. **пр҃ͦрокь – пр(о)рокь**, **ре҃ͨⷱнное – реч(е)нное**.

Каснији записи на документу

Превод на савремени језик

Дипломатичке особености

Просопографски подаци

Установе, важнији термини

Топографски подаци: убицирање топонима који се помињу у исправи (по потреби приложити карту)

Обавезан снимак документа

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

AfSlPh	Archiv für slavische Philologie
Acta Albaniae	L. Thallòczy – C. Jireček – E. Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, vol. I–II, Vindobonae 1913–1918.
М. Благојевић, *Државна управа*	М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 2001^{2}.
Глас СКА/САН/САНУ	Глас Српске краљевске академије / Српске академије наука / Српске академије наука и уметности
Гласник ДСС/СУД	Гласник Друштва српске словесности / Српског ученог друштва
Годишњак ДИ БиХ	Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине
Годишњица НЧ	Годишњица Николе Чупића
Гласник ИД НС	Гласник Историчарског друштва Новог Сада
Годишњак СФФ	Годишњак скопског Филозофског факултета
ГПБ	Грађа о прошлости Босне
Ђ. Даничић, *Рјечник*	Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I–III, Београд 1863–1864.
EJ	*Enciklopedija Jugoslavije* I–VIII, Zagreb 1955–1971.
ЕСИ	*Енциклопедија српске историографије* (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1997.
Зборник ФФ у Београду	Зборник Филозофског факултета у Београду
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИСН	*Историја српског народа* I–II, Београд 1981, 1982.
ИГ	Историјски гласник

ИЦГ	*Историја Црне Горе* II/1–2, Титоград 1967, 1970.
ИЧ	Историјски часопис
К. Јиречек, *Споменици српски*	К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892), репринт: Београд 2007.
П. Карано-Твртковић, *Србскiи споменицы*	П. Карано-Твртковић, *Србскiи споменицы или старе рисовулъ, дипломе, повелъ, и сношенiя босански, сербски, херцеговачки, далматински и дубровачки кральва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина*, Београд 1840.
B. Korablev, *Actes de Chilandar* II	B. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византийскiй Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915.
S. Ljubić, *Listine*	S. Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike* I–X, Zagreb 1868–1891.
ЛССВ	*Лексикон српског средњег века* (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1999.
F. Miklosich, *Monumenta Serbica*	F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858, репринт: Грац 1964, Београд 2006.
Monumenta Ragusina	*Monumenta Ragusina. Libri reformationum* I–V, Zagreb 1879–1897.
С. Новаковић, *Законски споменици*	С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, репринт: Београд 2005.
L. Petit, *Actes de Chilandar* I	L. Petit, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, Византийскiй Временник, приложение къ XVII тому, С. Петербургъ 1911.
Прилози КЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
М. Пуцић, *Споменици србски*	М. Пуцић, *Споменици србски* I–II, Београд 1858, 1862, репринт: Београд 2007.
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

СБР	*Српски биографски речник*, *А–Б*, I том; *В–Г*, II том; *Д–З*, III том; *И–Ка*, IV том, Нови Сад 2004–2009.
Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*	Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998)
Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*	Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару,* Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 229–239.
Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*	Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988.
T. Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik*	T. Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije,* I–XVII, Zagreb 1904–1981.
А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*	А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара,* Београд 1936.
А. Соловјев, *Одабрани споменици*	А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права,* Београд 1926.
Споменици на Македонија	*Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* I, уредник В. Мошин, Скопје 1975.
Љ. Стојановић, *Записи и натписи*	Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I–VI, Београд 1902–1926.
Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*	Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927.
Љ. Стојановић, *Повеље и писма*	Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929; I–2 Београд – Сремски Карловци 1934, репринт: Београд 2006.
Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*	Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890).

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 9 (2010)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет у Бањој Луци
Међуопштински историјски архив у Чачку

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ
Филозофски Факултет
Катедра за историју српског народа у средњем веку
Чика Љубина 18–20
11000 Београд

ЕЛ. ПОШТА
dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ
Андрија Веселиновић
Раде Михаљчић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА
Илија Ковић

РЕГИСТАР
Дејан Јечменица

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА, ПРЕЛОМ И КОРИЦЕ
Дејан Јечменица

ПРЕВОД НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК
Паскал Донжон

ИЗРАДА КАРТИ
Мирела Бутирић

ISSN
1451–3072

ШТАМПА
Графика Јуреш
Чачак

Излази једном годишње

Тираж 400

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93 / 94

СТАРИ српски архив = Anciennes archives serbes / одговорни уредници = rédacteurs en chefs Андрија Веселиновић : Раде Михаљчић . – 2002, књ. 1– .
– [Београд] : [б. и.] , 2002–
(Чачак : Графика Јуреш) . – 24 цм

ISSN 1451–3072 = Стари српски архив
COBISS:SR–ID 112563724